

สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยนเรศวร

3 1001 00477379 3

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

พลังขับเคลื่อนเบื้องหลังประชาชาติ

ดร. อรุษา สุวรรณประเทศ

อภิธานนาการ

สำนักหอสมุด

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช

พลังขับเคลื่อนเบื้องหลังประชาชาติ

สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

วันลงทะเบียน..... 12 พ.ย. 2552

เลขทะเบียน..... 14764450

เลขเรียกหนังสือ..... GR

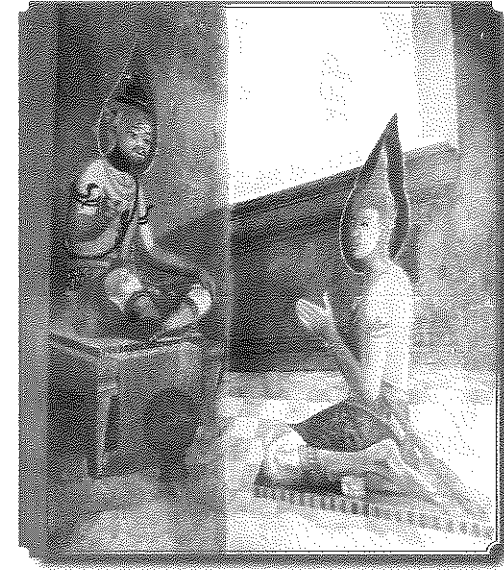
312

034666

2552

ดร. อรุษา สุวรรณประเทศ

๒๕๕๒

พระอิศวร

ภาพจิตรกรรมฝาผนังจากพระวิหารวัดสุวรรณดาราราม
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แสดงเรื่องราวตอนพระสยามเทวาธิราช
ทูลขอพระอิศวรแบ่งภาคลงมาอุบัติบังเกิดเป็นสมเด็จพระนเรศวร

ดั่งบ่อความจารึกใต้กาพ

- พระสยามเทวาธิราชทูลอัญเชิญพระนเรศวร
ตีสพระอิศวรแบ่งกาตลงมาอุบัติบังเกิดเป็นสมเด็จพะนเรศวร ๖๑๐-

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
พลังขับเคลื่อนเบื้องหลังประชาชาติ

ผู้เขียน

อรอุษา สุวรรณประเทศ

ลิขสิทธิ์ของ มหาวิทยาลัยนเรศวร

บรรณาธิการ : ศาสตราจารย์พิเศษ ดร. กิ่งแก้ว อັตถากร

พิมพ์ครั้งแรก : ๒๙ กรกฎาคม ๒๕๕๒

จำนวน : ๑,๒๐๐ เล่ม

ISBN 978-974-300-701-9

ราคา ๔๕๐ บาท

มูลนิธิกิ่งแก้ว อັตถากร จัดพิมพ์

โดยได้รับอนุญาตจากมหาวิทยาลัยนเรศวร

พิมพ์ที่ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชซิ่ง จำกัด (มหาชน)

๖๕/๑๖ ถนนชัยพฤกษ์ เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐

โทร. ๐-๒๔๒๒-๙๐๐๐, ๐-๒๔๔๒-๑๐๑๐ โทรสาร ๐-๒๔๓๔-๑๓๘๕

E-Mail : info@amarin.co.th

Homepage : <http://www.amarin.com>

จัดจำหน่ายโดย : บริษัทอมรินทร์บุ๊คเซ็นเตอร์ จำกัด

๑๐๘ หมู่ที่ ๒ ถนนบางกรวย-จตุรนต์

ตำบลมหาสวัสดิ์ อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี ๑๑๑๓๐

โทร. ๐-๒๕๒๓-๙๙๙๙ โทรสาร ๐-๒๕๔๙-๙๕๐๐-๖

<http://www.naiin.com>

คำนำ

เนื่องในโอกาสครบรอบ ๔๑๙ ปี การครองราชย์ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในวันที่ ๒๙ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๕๒ นี้ ข้าพเจ้าในนามมูลนิธิกิ่งแก้ว อັตถากร มีความภาคภูมิใจที่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่วิทยานิพนธ์เรื่อง “สมเด็จพระนเรศวรมหาราช : พลังขับเคลื่อนเบื้องหลังประชาชาติ” เพื่อประกาศพระเกียรติคุณของพระองค์ผู้ทรงพิทักษ์เขตแดนแผ่นดินสยามและอาณาประชาราษฎร์

คุณค่าทางวิชาการของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้อยู่ที่การใช้มุมมองทางคติชนวิทยา และการอ้างอิงแนวคิดทฤษฎีแบบสหวิทยาการ เพื่อเสนอคุณลักษณะพิเศษและความยิ่งใหญ่ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในสามมิติ คือ มิติของปัจเจกบุคคล มิติของสังคมวัฒนธรรม และมิติของเทพปกรณัมและเหนือโลก นับเป็นการเชื่อมโยงข้อมูลทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี เทพปกรณัม เทววิทยา ศาสนา พราหมณ์ - ฮินดู พระพุทธศาสนา วรณคดี จิตวิทยา และแง่มุมต่างๆ ทางคติชนคดีได้อย่างมีนัยสำคัญ และแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชยังทรงไว้ซึ่งความเป็นพลังขับเคลื่อนของประชาชาติสยามแม้ตราบเท่าทุกวันนี้ กล่าวคือ ในความระส่ำระสายไร้หลักประกันของสันติไมตรี ปัจเจกบุคคลและสังคมกลุ่มต่างๆ ก็ยังมุ่งมองไปที่พระองค์ เพื่อขอพระราชทานกำลังใจในการดำรงชีวิตและทิศทางในวิถีการขับเคลื่อนของตน

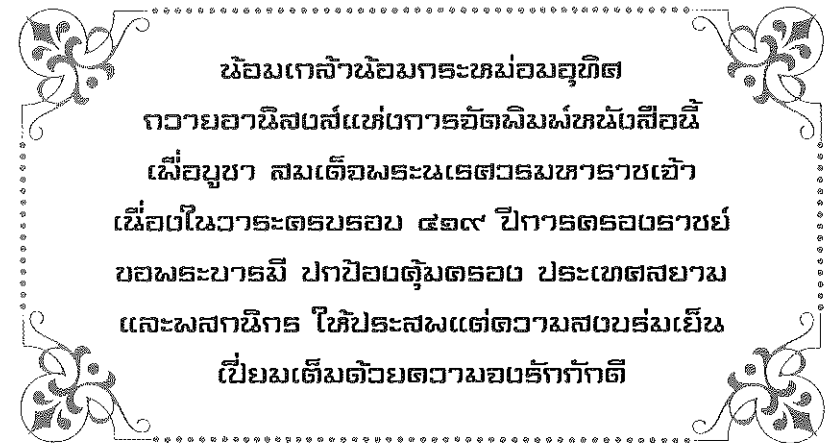
ก็เป็นความแปลกแต่จริงอย่างหนึ่งในสังคมปัจจุบัน ที่คนเรามากถูกเลี่ยมสอนให้เชื่อถือแต่สิ่งที่พิสูจน์ได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้า มีตาหู จมูก ลิ้น และกาย เป็นต้น จึงคนเราส่วนหนึ่งโดยเฉพาะในสังคมเมืองหรือสังคมสมัยใหม่ ต้องดำรงชีวิตอยู่ด้วยความขัดแย้ง

อาการภายนอกย่ำเรื่องวิทยาศาสตร์ ความเป็นสาธารณะ กับประจักษ์นิยม แต่ส่วนภายในนั้นโหยหาความจริงอันเป็นทิพย์ ผู้คนจำนวนมากยังเสาะแสวงความเชื่อมโยงกับดวงวิญญาณของบรรพบุรุษ และผู้ศักดิ์สิทธิ์ในสากลโลก เพื่อนำไปสู่เสถียรภาพทางใจ และความมั่นคงของสังคมตลอดจนประชาชาติ ก็หากปราศจากความประสานสัมพันธ์อย่างล้าลึกของสามมิติตั้งกล่าวข้างต้นแล้ว สังคมและประชาชาติย่อมตกอยู่ในความระส่ำระสาย เป็นอนาธิปไตย ทั้งนี้ เราทั้งหลายก็คงได้ประจักษ์แล้วว่า แม้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจะได้เสด็จสวรรคตไปแล้วเป็นเวลาถึงกว่าสี่ร้อยปี มหาชนก็ยังรื้อหาพระองค์ในยามวิกฤติ

ดร. อรุณา สุวรรณประเทศ ได้มีความมานะในการค้นคว้าหามุมมองที่พิเศษและประมวลข้อมูลจากหลากหลายแหล่ง ทั้งจากพระคัมภีร์ หนังสือ เอกสาร และข้อมูลภาคสนาม เพื่อตอบคำถามที่ตั้งไว้ตั้งแต่บทแรก จนได้ใจความเต็มสมบูรณ์ในบทต่อไปจนถึงบทสุดท้าย

ข้าพเจ้าหวังว่าท่านผู้อ่านจักได้รรถรสตามสมควร ข้าพเจ้าขอขอบคุณมหาวิทยาลัยนเรศวร ที่อนุญาตให้มูลนิธิกิ่งแก้ว อัครถาวร จัดพิมพ์เผยแพร่งานอันมีความสำคัญนี้ เพื่อประโยชน์แก่ทุกคนและแก่ส่วนรวม

กิ่งแก้ว อัครถาวร
๒๕ เมษายน ๒๕๕๒

**สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
ฯพณฯ รัชกาลที่ ๑๐**

อรอุษา สุวรรณประเทศ

วิทยานิพนธ์เสนอบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนเรศวร

เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาคหกรรมศาสตร์

มีนาคม ๒๕๕๒

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยนเรศวร

ประกาศคุณูปการ

สมเด็จพระนเรศวรเจ้า	ปกครอง
เป็นแบบสัจจธรรม	แห่งหล้า
วิถีวีรบุรุษวีรกรรม	นำจิต ประภัสสรณา
แหงทะเลโลกย์สุฟ้า	หลุดพ้นสงสาร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นผลมาจากพลังขับเคลื่อนของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่มีต่อประชาชาติสยาม คุณค่าและคุณประโยชน์อันพึงมีจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอน้อมบูชาและอุทิศถวายแด่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ

อย่างไรก็ตาม วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะสำเร็จลงไม่ได้หากปราศจากศาสตราจารย์พิเศษ ดร. กิ่งแก้ว อัดถากร ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้เป็น “mentor” คนสำคัญ ผู้เป็นแบบอย่างอันดีงาม และเป็น “ครูผู้ฝึก” ที่คอยให้ความรู้ ชี้แนะแนวทาง และให้กำลังใจจนกระทั่ง “ภารกิจ” นี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ผู้วิจัยจึงขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

กราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ รองศาสตราจารย์ ดร. ประจักษ์ สายแสง กรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ รองศาสตราจารย์พูนพงษ์ งามเกษม ศาสตราจารย์พิเศษ ดร. ประคอง นิมมานเหมินท์ และ ดร. ลัดดาวัลย์ แจ่มฤกษ์แจ้ง กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ที่กรุณาให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ต่อการทำวิจัย

กราบขอบพระคุณสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา ที่สนับสนุนทุนการศึกษาแก่ผู้วิจัย (ทุนโครงการเครือข่ายเชิงกลยุทธ์เพื่อการผลิตและพัฒนาอาจารย์ในสถาบันอุดมศึกษา ปริญาเอกร่วมในประเทศและต่างประเทศ ประจำปี ๒๕๔๙) และขอขอบพระคุณมหาวิทยาลัยนเรศวรที่อนุมัติให้ผู้วิจัยลาศึกษาต่อจนสามารถสำเร็จการศึกษาได้ตามหลักสูตร

กราบขอบพระคุณคุณพ่อคุณแม่ผู้ให้ชีวิตและเลี้ยงดูลูกเป็นอย่างดี สนับสนุนให้ลูกเรียนในสิ่งที่รัก และตั้งใจส่งเสริมให้ลูกมีการศึกษาสูงที่สุด

สุดท้าย ขอขอบพระคุณกัลยาณมิตรทุกท่าน ที่คอยติดตาม ให้ความช่วยเหลือ และให้กำลังใจมาโดยตลอดจนกระทั่งวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จเป็นรูปเล่มสมบูรณ์

อรอุษา สุวรรณประเทศ

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้ใช้มุมมองสหวิทยาการอธิบายเรื่องราวของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในเชิงคติชนวิทยา ยึดหลักฐานจากข้อมูลที่สืบค้นได้จากหนังสือ เอกสาร ประกอบกับการเก็บข้อมูลภาคสนามในจังหวัดพิษณุโลก จุดมุ่งหมายคือ การทำความเข้าใจและเสนอคุณลักษณะพิเศษและความยิ่งใหญ่ของสมเด็จพระนเรศวรในสามมิติ คือ มิติของปัจเจกบุคคล มิติของสังคมวัฒนธรรม และมิติของเทพปกรณัมและเหนือโลก

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเป็นแบบอย่างของพระมหากษัตริย์ในบรรดากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ทั้งปวงในฐานะที่ทรงต่อสู้และกอบกู้อิสรภาพของอยุธยาและแผ่พระราชอำนาจและอิทธิพลไปในโลกกว้าง ความฉลาดลุ่มลึกและอำนาจพิเศษในบุคลิกภาพของพระองค์เป็นที่ประจักษ์ทั่วไปและถือกันว่าเป็นสิ่งเหนือธรรมดา และยังได้รับการเชื่อมโยงกับพระมหาทเทพอีกด้วย ดังนั้น ในมิติของปัจเจกบุคคล พระองค์ทรงมีที่มาจากภพภูมิของพระคิเวมหาทเทพและพระนารายณ์ผู้ซึ่งเมื่อประมาณ ๔๕๓ ปีก่อน ได้เสด็จลงมาอภิเษกกับราชอาณาจักรสยามจากการยึดครองของพม่า ชีวิตของพระองค์ดังที่ปรากฏในปัจจุบันมีความผสมผสานกันระหว่างข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์และความลึกลับ มีอภินิหารต่างๆ เกิดขึ้นเกี่ยวกับพระองค์มากมาย และพระองค์ได้กลายเป็นมหาบุรุษผู้เป็นแบบอย่างของความเสียสละและวีรกรรม พระองค์ได้แสดงให้เห็นถึงอุดมคติในอันที่จะเผชิญกับความตายและการทำให้ความเสียสละเป็นวิถีอันศักดิ์สิทธิ์ ในขณะที่เดียวกันพระองค์ก็

อยู่ในสถานะที่ควบคุมชะตาชีวิตของพระองค์เองเพื่อแทงทะลุโลกีย์วิสัย และนำพาทวยราษฎร์ให้ดำรงตนอยู่ในระบอบปฏิบัติอันดีงาม

พระเกียรติยศอันระบือไปอย่างไม่สิ้นสุดของสมเด็จพระนเรศวร แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงเป็นพลังขับเคลื่อนเบื้องหลังประชาชาติสยาม ผลักดันให้เกิดความก้าวหน้าอย่างมีโครงสร้างชัดเจนในกิจกรรมหลากหลายสาขา ประชากรราษฎร์ยังรู้สึกว่าเขาได้รับความคุ้มครองรักษา และมีชีวิตอยู่ภายใต้การนำทางของพระองค์จวบจนทุกวันนี้

ABSTRACT

This thesis is an interdisciplinary study of King Naresuan the Great with a folkloristic overview. It is based on the material from bibliographical exploration and field research in the city of Phitsanulok. The purpose is to understand and highlight the special character and greatness of King Naresuan in three dimensions: dimension of the individual, dimension of the culture and society, and dimension of mythology and transcendence.

King Naresuan is exemplary among the great kings who made history for the ways he fought and secured Ayudhya's independence and asserted its sovereignty in a wider world. His shrewdness and charisma are well-known and have been considered divine and even identified with the Supreme God. Thus, as an individual he belongs to the mythological realm of Mahadeva and Vishnu, who some 453 years ago descended to save the Kingdom of Siam from the Burmese. His life is now a mixture of historical facts and mystery. Miracles grow around him and he becomes the exemplar of sacrifice and heroism. He shows us how to deal with death and make holy the sacrifice while at the same time being in control of his own fate in order to transcend the temporal and bring his subjects to uphold their conduct.

King Naresuan's ever-expanding fame shows that he has been the dynamic power behind the nation, inducing structural progress in various fields of activities. People still feel protected and believe they are living under his divine guidance even up to this day.

สารบัญ

บทที่	หน้า
๑ บทนำ	๑
ความเป็นมาของปัญหา	๑
จุดมุ่งหมายของการวิจัย	๕
ความสำคัญของการวิจัย	๕
ระเบียบวิธีวิจัย	๕
ขอบเขตของการวิจัย	๖
๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๗
เอกสารที่เกี่ยวกับพระราชประวัติของ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช	๗
เอกสารที่เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องวีรบุรุษ	๑๑๐
๓ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช : มหาบุรุษผู้สร้างประวัติศาสตร์	๑๓๑
สมเด็จพระนเรศวรมหาราชในฐานะมหาบุรุษ (A man of men)	๑๓๒
สมเด็จพระนเรศวรมหาราชในฐานะมหาบุรุษผู้สร้าง ประวัติศาสตร์ (A man who made history)	๑๖๔
๔ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช : อวตารของเทพเจ้า	๒๐๗
กษัตริย์และความเป็นสมมุติเทพ	๒๐๗
แนวความคิดเรื่องเทพอวตาร	๒๐๙
ว่าด้วยพระนาม “นเรศวร”	๒๒๑

บทที่	หน้า
ความเป็นอวตารและมหาวีรกรรม :	๒๔๔
ภาพสะท้อนจากจิตรกรรม	
ความเชื่อมโยงกับพระมหาเทพในพระราชพิธี	๒๕๐
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช : บทบาทหน้าที่	๒๕๕
ของนารายณ์อวตาร	
๕ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช : พลังขับเคลื่อน	๒๕๗
เบื้องหลังประชาชาติ	
นิยามคำว่าพลังขับเคลื่อน (Dynamic Power)	๒๕๗
สมเด็จพระนเรศวรมหาราชในฐานะพลังขับเคลื่อน	๒๕๙
การรับรู้ของประชาชนจากการเก็บข้อมูลภาคสนาม	๒๗๖
ความสำคัญของปาฏิหาริย์	๒๗๙
การสร้างสรรค์และการอนุรักษ์สถานที่และวัตถุอันเนื่อง	๒๘๙
มาแต่การรับรู้เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	
การพัฒนาสายพันธุ์ “ไก่ชนพระนเรศวร”	๓๐๓
การสร้างอุดมการณ์ทางการศึกษาอันเนื่องมาแต่การ	
รับรู้เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	๓๐๒
๖ บทสรุป	๓๑๗
นเรศวรปกรณ์ม : การตีความตามทฤษฎีเทพปกรณ์ม	๓๑๙
ตะวันออก	
นเรศวรปกรณ์ม : การตีความตามทฤษฎีเทพปกรณ์ม	๓๒๐
ตะวันตก	

บทที่	หน้า
บรรณานุกรม	๓๓๕
เชิงอรรถ	๓๔๙
ภาคผนวก	๓๕๕
ประวัติผู้วิจัย	๔๒๔

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
๑ แสดงการปรากฏของพระนาม “นริศ” “นเรศ” และ “นเรศวร”	๒๒๗
๒ แสดงพระนามกษัตริย์กัมพูชาสมัยพระนเรศวรที่ได้รับการถวายพระนามในฐานะเทวสมมุติ	๒๕๓
๓ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามเพศ	๓๖๔
๔ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามอายุ	๓๖๔
๕ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามระดับการศึกษา	๓๖๕
๖ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามอาชีพ	๓๖๖
๗ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามตำแหน่งบริหาร	๓๖๗
๘ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามภูมิภาค	๓๖๗
๙ แสดงกลุ่มตัวอย่างที่มีภูมิลำเนาในจังหวัดพิษณุโลก จำแนกตามจำนวนปีที่อาศัยอยู่ในจังหวัดพิษณุโลก	๓๖๘
๑๐ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามสิ่งแรกที่รับรู้เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	๓๖๙
๑๑ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามสถานที่ที่ชอบไปถวายบังคมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	๓๗๐
๑๒ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามความถี่ของการไปถวายบังคมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	๓๗๐
๑๓ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามเรื่องที่อธิษฐานเวลาไปถวายบังคมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	๓๗๑
๑๔ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามประสบการณ์การบนบานสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	๓๗๒

ตาราง	หน้า
๑๕ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามเหตุผลในการบนสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	๓๗๓
๑๖ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามสถานที่ที่จะไปบนสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	๓๗๔
๑๗ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามสิ่งของที่ใช้แก้บน	๓๗๕
๑๘ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามการรับรู้เรื่องการบนสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแล้วไม่แก้บน	๓๗๖
๑๙ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามการรับรู้ว่าผู้ที่คอรัปชั่นถูกสมเด็จพระนเรศวรมหาราชลงโทษ	๓๗๗
๒๐ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามการไปพระราชวังจันทร์	๓๗๗
๒๑ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามกิจกรรมที่ไปทำที่พระราชวังจันทร์	๓๗๘
๒๒ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามการมีส่วนร่วมในการสร้างรูปเคารพ วัตถุมงคล หรือวัตถุที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	๓๗๙
๒๓ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามการมีส่วนร่วมในการสร้างศิลปะ วรรณกรรม หรือการแสดงเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	๓๘๐
๒๔ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามกิจกรรมในชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	๓๘๑
๒๕ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามพฤติกรรมการสะสมรูปเคารพ วัตถุมงคล หรือสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	๓๘๒
๒๖ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามความคิดเห็นเกี่ยวกับคุณสมบัติที่สมเด็จพระนเรศวรโปรดให้มี	๓๘๓

ตาราง	หน้า
๒๗ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามความคิดเห็นเกี่ยวกับ คุณสมบัติที่พึงปฏิบัติเพื่อให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราช	๓๘๔
๒๘ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามเรื่องราวหรือเหตุการณ์ ประทับใจเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	๓๘๕

สารบัญภาพ

ภาพ	หน้า
๑ แสดงแบบมาตรฐานของการเดินทางของวีรบุรุษใน เทพปกรณัมตามทัศนะของโจเซฟ แคมพ์เบลล์	๑๒๖
๒ แสดง “แบบ” ชีวิตของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (เทียบกับแบบมาตรฐานการเดินทางของวีรบุรุษใน เทพปกรณัมของโจเซฟ แคมพ์เบลล์)	๓๒๙
๓ แสดงเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง ได้ถ้วยจารึกพระนาม จักรพรรดิซวนเต๋อ ชุดพบบริเวณพระราชวังจันทน์สมัยที่ ๒	๓๙๒
๔ แสดงจิตรกรรมฝาผนังที่พระวิหารวัดสุวรรณาาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แสดงเรื่องราวตอน พระสยามเทวาธิราชทูลขอพระอิศวรแบ่งภาค ลงมาอุบัติบังเกิดเป็นสมเด็จพระนเรศวร	๓๙๓
๕ แสดงพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไม้แกะสลัก ในพระบรมมหาราชวัง	๓๙๔
๖ แสดงพระบรมรูปและตราประจำรัชกาลสมเด็จพระ พระนเรศวรมหาราช ณ มูลนิธิกิ่งแก้ว อุตสาหกรรม เลขที่ ๑๔ ซอยเกษมสันต์ ๑ ถนนพระราม ๑ กรุงเทพมหานคร	๓๙๕
๗ แสดงตราสัญลักษณ์ประจำรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร มหาราช ที่ปรากฏบนเงินพดด้วง ที่พิพิธภัณฑ์แห่งชาติ เจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๓๙๖

ภาพ	หน้า
๘ แสดงภาพมหาวิทยาลัยนเรศวร จังหวัดพิษณุโลก	๓๙๗
๙ แสดงที่ตั้งมหาวิทยาลัยนเรศวร ณ กิโลเมตรที่ ๑๑๘ ถนนพิษณุโลก – นครสวรรค์	๓๙๗
๑๐ แสดงป้ายชื่อถนนเป็นรูปสมเด็จพระนเรศวรทรงพระคชาธารเสด็จออกกระทำยุทธหัตถี	๓๙๘
๑๑ แสดงภาพสะพานนเรศวร (บูรณะ พ.ศ. ๒๕๔๙)	๓๙๘
๑๒ แสดงภาพเขื่อนนเรศวร อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก	๓๙๙
๑๓ แสดงตราสัญลักษณ์ของหน่วยงาน	๓๙๙
๑๔ แสดงภาพพระกริ่งนเรศวรเนื้อเงิน รุ่น ๔๐๐ ปี	๔๐๐
๑๕ แสดงภาพสมเด็จพระนเรศวรอุ้มไก่ (เงี้ยวทิ้งปืน) วัดท่ามะปราง	๔๐๐
๑๖ แสดงภาพใบปลิวเปิดจองเหรียญจตุคามรามเทพ รุ่นสองราชันด้ามหาเศรษฐี (เหรียญด้านหนึ่งเป็นท้าวจตุคามรามเทพ ด้านหนึ่งเป็นสมเด็จพระนเรศวร)	๔๐๑
๑๗ แสดงป้ายประชาสัมพันธ์เปิดจองเหรียญจตุคามรามเทพ รุ่นสองราชันด้ามหาเศรษฐี	๔๐๑
๑๘ แสดงภาพป้ายโฆษณาชมรมพระเครื่องเมืองนเรศวร (เมืองนเรศวร = เมืองพิษณุโลก)	๔๐๒
๑๙ แสดงภาพป้ายหาเสียง “คณะลูกนเรศวร” ผู้สมัครรับเลือกตั้งสมาชิกเทศบาลนครพิษณุโลก พ.ศ. ๒๕๕๐	๔๐๒
๒๐ แสดงภาพป้ายหาเสียงของนายธวัชชัย กัณนะพันธ์ ผู้สมัครเลือกตั้งนายกองค์การบริหารส่วนจังหวัดพิษณุโลก พ.ศ. ๒๕๕๑ ชูนโยบาย “บูรณะพระราชวังจันทร์”	๔๐๓
๒๑ แสดงภาพกำแพงเมืองรูปพระมาลา	๔๐๓

ภาพ	หน้า
๒๒ แสดงภาพโกศนพระนเรศวรบุ๋นปั้น ณ บริเวณสี่แยกวัดคูหาสวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก (ปรับภูมิทัศน์ต้อนรับการแข่งขันกีฬาแห่งชาติ ครั้งที่ ๓๗ “พิษณุโลกเกมส์” ๑๔ – ๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๑)	๔๐๔
๒๓ แสดงสัญลักษณ์การแข่งขันกีฬาแห่งชาติ ครั้งที่ ๓๗ “พิษณุโลกเกมส์” ออกแบบเป็นรูปโกศนพระนเรศวร	๔๐๔
๒๔ แสดงภาพโคมไฟยุทธหัตถี เทศกาลโคมไฟ ณ สวนชมม่าน อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก พ.ศ. ๒๕๕๐	๔๐๖
๒๕ แสดงภาพบัตรสมาชิกห้างสรรพสินค้าที่อปแลนด์ จังหวัดพิษณุโลก เป็นรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช กระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชา	๔๐๖
๒๖ แสดงสถานที่สำคัญบริเวณรอบพระราชวังจันทร์	๔๐๗
๒๗ แสดงตำแหน่งพระราชวังจันทร์และโบราณสถานสำคัญภายในเมืองพิษณุโลก	๔๐๘
๒๘ แสดงแผนที่เมืองพิษณุโลก	๔๐๙
๒๙ แสดงแผนผังพระราชวังจันทร์	๔๐๙
๓๐ แสดงแผนที่เมืองพิษณุโลก ใน “จดหมายระยะทางไปพิษณุโลก” พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พ.ศ. ๒๔๔๔ ช้อนกับแผนที่เมืองพิษณุโลกปัจจุบันของกรมโยธาธิการและผังเมือง	๔๑๐
๓๑ แสดงภาพถ่ายทางอากาศแสดงบริเวณโดยรอบพระราชวังจันทร์	๔๑๑

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

ในฐานะที่ผู้วิจัยมีภูมิลำเนาอยู่ที่จังหวัดพิษณุโลก ผู้วิจัยเติบโตมาภายใต้ร่มเงาของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตั้งแต่เล็กจนโต ภาพของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ท่านยังปรากฏฝังลึกอยู่ในมโนสำนึกของผู้วิจัยพร้อมๆ กับคำถามหลากหลายที่เกิดขึ้นและสั่งสมเพื่อรอวันที่จะหาความกระจ่างชัด

พระรูปของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่พบเห็นได้ในทุกหน่วยงาน ทุกภูมิสถาน และทุกบ้านเรือนของประชาชนจังหวัดพิษณุโลก เป็นภาพที่คุ้นตา พระนามของพระองค์ท่านที่ได้รับการอัญเชิญไปเป็นชื่อของหน่วยงานและสถานที่ ทั้งชื่อค่ายทหาร ชื่อโรงพยาบาล ชื่อเขื่อน ชื่อถนน ชื่อสะพาน ล้วนแต่เป็นชื่อที่คุ้นหู

เมื่อจบการศึกษาระดับปริญญาโท ผู้วิจัยได้เข้าทำงานเป็นอาจารย์ในภาควิชาภาษาและคติชนวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร (หน่วยงานอีกแห่งหนึ่งที่อัญเชิญพระนามของพระองค์ท่านมาเป็นชื่อหน่วยงาน) ทุกๆ เช้าที่ขับรถเข้ามาทำงานในมหาวิทยาลัย จะต้องผ่านพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ตั้งตระหง่านสง่างามอยู่ภายในมหาวิทยาลัย ณ บริเวณลานพระบรมราชานุสาวรีย์จะมีคณาจารย์ บุคลากร นิสิต ตลอดจนประชาชนภายนอกมาถวายสักการะพระองค์ท่านเป็นจำนวนมากทุกวัน บางคนมานั่งสวดมนต์ทำสมาธิ บางคนนำพวงมาลัย ธูปหอม อาหารคาวหวานมาถวาย บางคนก็ถวายตุ๊กตาไก่ชน บางคนมาแก้บนด้วยการ

วังรอบหรือดูพื้นทำความสะอาดบริเวณลานพระบรมราชานุสาวรีย์ ภาพเหล่านี้แม้จะเป็นภาพประจำวันที่คุ้นเคย แต่ตอนนี้ได้กลับกลายเป็นสิ่งรบกวนความกระหายใคร่รู้ภายในใจไม่อาจจะหยุดยั้งให้ค้นคว้าหาคำตอบ

สมเด็จพระนเรศวรเป็นใครหรือ มนุษย์ หรือ เทพ?

แน่นอนว่าสมเด็จพระนเรศวรเป็นบุคคลในประวัติศาสตร์รัชสมัยของพระองค์ท่าน ผ่านพ้นไปกว่า ๔๐๐ ปีแล้ว แต่เหตุใดพระองค์ท่านจึงเป็นที่จดจำ เป็นที่เคารพรักชื่นชมบูชา และเป็นที่ยิ่งของประชาชนมาตราบนับปัจจุบันสมัย ไม่เพียงเฉพาะในพิภพโลกเท่านั้น หากมหาชนทั้งประเทศก็รู้สึกเป็นอย่างเดียวกัน

สมเด็จพระนเรศวรเป็นใครหรือ คำถามที่ดูเหมือนง่าย ทว่ายังไม่มีความสามารถเผยคำตอบให้กระจ่างชัดในทุกแง่มุม

ในความสงสัยใคร่รู้ มีคำถามอยู่ ๕ คำถาม อันเป็นประเด็นที่ควรนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ในเชิงปรัชญา โดยอาศัยหลักฐานจากทั้งประวัติศาสตร์และการรับรู้ของมหาชน เพื่อนำไปสู่การเชื่อมโยงในการอธิบายแสดงความเข้าใจในสังขารและวิถีแห่งโลก โดยมีเรื่องราวของสมเด็จพระนเรศวรเป็นแบบอย่างแห่งการทำความเข้าใจนี้

๑. สมเด็จพระนเรศวรเป็นมนุษย์?

แน่นอนพระองค์ทรงเป็นมนุษย์ แต่มีคุณสมบัติอะไรบ้างที่ทำให้พระองค์ทรงเป็นมนุษย์เหนือมนุษย์ หรือ บุรุษเหนือบุรุษ หรือ “a man of men”

๒. สมเด็จพระนเรศวรเป็นมหาบุรุษผู้สร้างประวัติศาสตร์?

เป็นที่ตระหนักกันดีในหมู่ประชาชนชาวไทยว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็น “วีรบุรุษ” ผู้กอบกู้เอกราชสยาม แต่บนเส้นทาง

สู่อิสรภาพนั้นพระองค์ทรงทำอย่างไรกับความหมตสภาพของกรุงศรีอยุธยา และความยุ่งยากของสถานการณ์ในขณะนั้น และเมื่อเอกสารประวัติศาสตร์ของไทยส่วนใหญ่ถูกเผาทำลายในการเสียกรุงครั้งที่ ๒ เอกสารจากต่างประเทศทั้งจากพงศาวดารพม่า พงศาวดารกัมพูชา พงศาวดารจีน ตลอดจนบันทึกของชาวตะวันตก เท่าที่ค้นพบได้ในปัจจุบัน จึงน่าจะช่วยปะติดปะต่อภาพของสมเด็จพระนเรศวรให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นมหาบุรุษผู้พลิกฟื้นความมีชีวิตของกรุงศรีอยุธยาและเป็นผู้สร้างประวัติศาสตร์หน้าใหม่ให้แก่สยามประเทศ

๓. สมเด็จพระนเรศวรเป็นเทพ?

พระองค์เข้าลักษณะเป็นองค์อวตารย่อยของพระคิเวหรือไม่ หรือพระองค์เข้าลักษณะเป็นองค์อวตารย่อยของพระนารายณ์ที่อวตารลงมาปราบมาร ฤาพระมหาเทพจะส่งพระองค์ลงมาเพื่อกอบกู้ประชาชาติและโลกในช่วงเวลาแห่งกลียุค พระองค์เป็นใครกันแน่ เหตุใดมหาชนจึงได้ยกย่องพระองค์เสมอเทพองค์หนึ่งที่สามารถบันดาลความสำเร็จให้ตามปรารถนาได้ และยังเชื่อมั่นว่าดวงพระวิญญาณของพระองค์ยังคงสถิตอยู่ในสยามประเทศนี้ มีวิฤตใดที่ทำให้ประชาชนต้องการพระองค์เป็นที่พึ่ง และพึ่งในแง่ใด เพราะไม่ใช่ว่าพระมหากษัตริย์ไทยในประวัติศาสตร์ทุกพระองค์จะได้รับการยกย่องเช่นนี้

๔. สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าของแห่งคติชน หรืออีกนัยหนึ่ง เจ้าแห่งเทพปรกณัม?

สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นเจ้าของแห่งคติชน หรืออีกนัยหนึ่ง เจ้าแห่งเทพปรกณัม แม้ในขณะที่ยังทรงมีพระชนม์อยู่ หลักฐานในพงศาวดารฉบับหลวงของพม่าเองยังมีบันทึกเรื่องเล่าขานว่า วันหนึ่งสมเด็จพระนเรศวรเสด็จมาเฝ้าพระเจ้าหงสาวดีนันทบุเรง เพียง

ก้าวแรกที่ย่างเข้าไป ปราสาทก็ไหว พระเจ้าหงสาวดีนั้นทูลเรงถึงกับยกเหตุการณ์นี้มาเป็นเหตุผลประกอบเพื่อตรัสห้ามไม่ให้สมเด็จพระมหาอุปราชายกกองทัพติดตามสมเด็จพระนเรศวรไปโดยไม่ได้เตรียมการให้พร้อม ด้วยเหตุผลว่าสมเด็จพระนเรศวรเป็นผู้มีบุญญาธิการมาก สมเด็จพระนเรศวรมีคุณสมบัติที่พิเศษเหนือธรรมดาอย่างไร จึงทำให้พระองค์เข้าไปอยู่ในมิติแห่งเทพปรกรณ์ม เรื่องราวของพระองค์เป็นเทพปรกรณ์อย่างไร และมีความหมายอันเป็นสาระสาระใดในเทพปรกรณ์นั้น เป็นสิ่งที่น่าสนใจค้นคว้าหาคำตอบ

๕. สมเด็จพระนเรศวรเป็นวีรบุรุษของมหาชน?

เหตุใดจึงได้มีการอัญเชิญพระรูปของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไปตั้งบูชาอยู่ในหน่วยงาน เคหสถาน หรือแม้แต่กระทั่งในยานพาหนะ นอกจากนี้ยังได้มีการอัญเชิญไปเป็นตราสัญลักษณ์ และยังได้มีการอัญเชิญพระนามไปเป็นชื่อค่ายทหาร ชื่อสะพาน ชื่อมหาวิทยาลัย ฯลฯ สิ่งก่อสร้างต่างๆ ของทางราชการก็มักจะทำเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ท่าน เช่น กำแพงเมืองก็ทำเป็นป้อมปราการรูปพระมาลา ป้ายชื่อถนนก็ทำเป็นรูปสมเด็จพระนเรศวรทรงพระศารธารเสด็จออกกระทำยุทธหัตถี เป็นต้น นี่เป็นประเด็นที่น่าสนใจศึกษาอีกประเด็นหนึ่งว่า อะไรคือพระบารมี และพระบารมีในมุมมองของสมเด็จพระนเรศวรที่คนเลือกมาเป็นสัญลักษณ์ อะไรที่ทำให้พระองค์ทรงเป็นวีรบุรุษของมหาชนอย่างยาวนานและยั่งยืน

ทุกคำถามนี้เป็นประเด็นที่จำเป็นต้องนำมาอภิปรายด้วยสหวิทยาการ ทั้งมุมมองทางคติชนวิทยา ปรัชญาศาสนา จิตวิทยา ตลอดจนการตีความในเชิงสัญลักษณ์และอุปลักษณ์ เพราะทั้งหมดนี้ จะเผยให้เห็นองค์พลังหนึ่งเดียวของสมเด็จพระนเรศวรที่เป็นพลังขับเคลื่อน (dynamic power) เบื้องหลังประชาชาติสยามนับตั้งแต่อดีต

จนถึงปัจจุบัน กล่าวคือ เป็นพลังที่ก่อให้เกิดกระบวนการ (process) และโครงสร้าง (structure) ในระบอบการปกครอง กฎหมาย การเมือง เศรษฐกิจ ศาสนา และสังคม

จุดมุ่งหมายของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาคุณลักษณะของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในฐานะมหาบุรุษ และมหาบุรุษผู้สร้างประวัติศาสตร์
๒. เพื่อศึกษาคุณลักษณะของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในฐานะอวตารย่อยของพระมหาเทพ
๓. เพื่อศึกษาคุณลักษณะของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในฐานะวีรบุรุษของมหาชน
๔. เพื่อศึกษาคุณลักษณะของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในฐานะเป็นพลังขับเคลื่อนเบื้องหลังความเป็นประชาชาติสยาม

ความสำคัญของการวิจัย

๑. แสดงให้เห็นพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชต่อประชาชาติสยาม
๒. เป็นการชี้ให้เห็นวิธีการของคติชนวิทยาต่อการทำความเข้าใจชีวิตในสามมิติ กล่าวคือ มิติแห่งปัจเจกบุคคล มิติแห่งสังคม วัฒนธรรม และมิติแห่งเทพปรกรณ์

ระเบียบวิธีวิจัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นการศึกษาค้นคว้าเชิงบรรยาย (Descriptive study) โดยศึกษาข้อมูลจากเอกสาร (Documents) และข้อมูลสนาม (Fieldworks)

ในส่วนของเอกสาร ได้ศึกษารวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับพระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จากพงศาวดาร จดหมายเหตุ บันทึก รวมถึงงานวิจัยและบทความ ทั้งที่เขียนโดยชาวไทยและชาวต่างประเทศ ตลอดจนได้ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับวีรบุรุษจากหนังสือ คัมภีร์ วรรณคดี ตำราและบทความที่เกี่ยวข้องจากทั้งฝ่ายโลก ตะวันออกและฝ่ายโลกตะวันตก

ในส่วนของการเก็บข้อมูลสนาม ใช้วิธีการสังเกต (Observations) การสัมภาษณ์ (Interviews) และการใช้แบบสอบถาม (Questionnaires) โดยเลือกศึกษาวิทยากรที่เป็นผู้รู้และสามารถเป็นผู้ถ่ายทอดได้ (active tradition-bearers) จากชาวพิษณุโลกกลุ่มต่างๆ ได้แก่ ผู้นำชุมชน ทหาร ตำรวจ พระสงฆ์ ครูอาจารย์ นักเรียน นิสิต นักศึกษา ข้าราชการ พ่อค้าแม่ค้า และประชาชนทั่วไป

ขอบเขตของการวิจัย

๑. ศึกษาประวัติศาสตร์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ปรากฏในเอกสารหลักฐานต่างๆ ทั้งของไทยและต่างประเทศ

๒. ศึกษาการรับรู้ของประชาชนชาวไทยเกี่ยวกับเรื่องของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชโดยเลือกศึกษาเฉพาะกรณีในจังหวัดพิษณุโลก

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาเรื่องราวของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในเชิงคติชนวิทยา โดยศึกษาจากทั้งเอกสารทางประวัติศาสตร์ และการเล่าขานของประชาชน เพื่อค้นหาว่ามีอะไรบ้างที่เป็นคุณลักษณะที่ทำให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเป็น “วีรบุรุษ” ของมหาชน และเหตุใดเรื่องราวของพระองค์ท่านจึงยังคงอยู่ในการรับรู้ของมหาชนอย่างมั่นคงยั่งยืน แม้ว่ารัชสมัยของพระองค์จะผ่านพ้นไปกว่า ๔๐๐ ปีแล้วก็ตาม

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งใช้ประกอบการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ได้แก่

๑. เอกสารที่เกี่ยวกับพระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
๒. เอกสารที่เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องวีรบุรุษ

เอกสารที่เกี่ยวกับพระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวกับพระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช มีดังนี้

๑. เอกสารทางประวัติศาสตร์

เอกสารทางประวัติศาสตร์ที่บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีทั้งเอกสารที่เป็นของไทย และเอกสารของต่างประเทศ ดังนี้

๑.๑ เอกสารฝ่ายไทย ได้แก่

๑.๑.๑ พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, ๒๕๑๕)

หนังสือพงศาวดารฉบับนี้ พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐ หลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (แพ ตาละลักษมณ์ เปรียญ) ซึ่งต่อมาได้เลื่อนยศเป็นพระยาปริยัติธรรมธาดา ได้มาจากบ้านราษฎรแห่งหนึ่ง เอามาให้แก่หอสมุดวชิรญาณ เมื่อวันที่ ๑๙ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๖ จึงได้ตั้งชื่อว่า “พงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ” เพื่อเป็นเกียรติแก่ผู้ค้นพบ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๑๕ก, หน้า ๔๔๑)

เนื้อความใน พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ เริ่มต้นตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ เรื่อยมาจนจบที่แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่าพงศาวดารฉบับนี้เดิมน่าจะมี ๒ เล่มจบ แต่ได้มาเพียงเล่ม ๑ เล่มเดียวเท่านั้น (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๑๕ก, หน้า ๔๔๒)

ลักษณะการบันทึกจะเป็นแบบย่อๆ บอกปีศักราช และบอกปีนักษัตร แล้วกล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นใน

ศักราชนั้นๆ เรียงปีไปตามลำดับ บางปีที่ไม่มีเหตุการณ์สำคัญก็ข้ามไป เช่น (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดาร กรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, ๒๕๑๕, หน้า ๔๖๒)

...ศักราช ๙๓๔ วอกศก (พ.ศ. ๒๑๑๕) น้ำน้อยนัก

ศักราช ๙๓๖ จอศก (พ.ศ. ๒๑๑๗) น้ำมากนัก
ครั้งนั้นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอทรงพระประชวรทรพิษ

ศักราช ๙๓๗ กุนศก (พ.ศ. ๒๑๑๘) พระยาละแวกยกทัพเรือมายังพระนครศรีอยุธยา ในวันเสาร์ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๑ นั้น ชาวเมืองละแวกตั้งทัพเรือตำบลพะเนางเชิง และได้รับพุ่งกัน ครั้งนั้นเค็กละแวกด้านมิได้เลิกทัพกลับไป และจับเอาคน ณ เมืองบักขัได้ไปครั้งนั้นมาก ในปีนั้นน้ำ ณ กรุงศรีอยุธยาน้อย

ศักราช ๙๔๐ ขาลศก (พ.ศ. ๒๑๒๑) พระยาละแวกแต่งทัพให้มาเอาเมืองเพชรบุรี มิได้เมือง และชาวละแวกนั้นกลับไป ครั้งนั้นพระยาจันจันตุหนีมาแต่เมืองละแวกมาสู่พระราชสมภาร ครั้นอยู่มาพระยาจันจันตุก็หนีกลับคืนไปเมือง

ศักราช ๙๔๒ มะโรงศก (พ.ศ. ๒๑๒๓) รือ
ก้าแพงกรุงพระนครออกไปตั้งเชิงริมแม่น้ำ...

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าลักษณะการบันทึกพงศาวดารฉบับนี้จะคล้ายกับการจดบันทึกย่อ แต่เนื้อความในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้น พงศาวดารฉบับนี้ได้บันทึกวัน เดือน และบางเหตุการณ์ไว้อย่างค่อนข้างละเอียด โดยส่วนใหญ่แสดงให้เห็นถึงพระราชภารกิจในด้านการสงคราม ตัวอย่างเช่น การ

บรรยายถึงสงครามทกทัพคราวพระเจ้าหงสาวดียกมาล้อมกรุงศรีอยุธยา ด้วยพระองค์เองในปี พ.ศ. ๒๑๒๙ - ๒๑๓๐ ดังนี้ (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวง ประเสริฐอักษรนิติ์, ๒๕๑๕, หน้า ๔๖๕ - ๔๖๖)

...ศักราช ๙๔๔ จอศก (พ.ศ. ๒๑๒๙) ณ วัน จันทร์ แรม ๔ ค่ำ เดือน ๑๒ พระเจ้าหงสาวดีเสวย ยกพลลงมาถึงกรุงพระนคร ณ วันพฤหัสบดี ขึ้น ๒ ค่ำ เดือน ๒ และพระเจ้าหงสาวดีเข้าล้อมพระนคร และตั้งทัพตำบลขนอนปากคู และทัพพระมหาอุปราชาตั้ง ขนอนบางตนาว และทัพทั้งปวงนั้นก็ตั้งรายกันไปล้อม พระนครอยู่ และครั้งนั้นได้รบพุ่งกันเป็นสามารภ และ พระเจ้าหงสาวดีเลิกทัพคืนไปในศักราช ๙๔๙ (พ.ศ. ๒๑๓๐) นั้น วันจันทร์ แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๕ [สมเด็จพระนเรศวร] เสด็จโดยทางชลมารคไปตีทัพมหาอุปราชาอันตั้งอยู่ขนอนบางตนาวนั้น แดกพ่ายลงไปตั้ง อยู่ ณ บางกระดาน วันศุกร์ แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๖ เสด็จพระราชดำเนินออกไปตีทัพมหาอุปราชาอันลงไป ตั้งอยู่ ณ บางกระดานนั้น แดกพ่ายไป วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๗ เสด็จพระราชดำเนินพยุหยาตรา ออกตั้งทัพชัย ณ วัดเดช และตั้งค่ายขุดคูเป็นสามารภ วันพฤหัสบดี ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๗ เหาเป็นใหญ่ลง สำเภาขึ้นไปยิงเอาค่ายพระเจ้าหงสาวดี ด้านมิได้ก็เลิก ทัพไปตั้ง ณ ป่าโมกใหญ่ วันจันทร์ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๘ เสด็จพระราชดำเนินออกไปตีทัพข้าศึกๆ นั้น แดกพ่าย และไล่ฟันแทงข้าศึกเข้าไปจนค่ายพระเจ้า หงสาวดีนั้น วันอังคาร แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๘ เสด็จ

พระราชดำเนินออกตั้งเป็นทัพขุ่ม ณ ท่งหล่มพลี และ ออกตีทัพข้าศึก ครั้งนั้นได้รบพุ่งตะลุมบอนกันกับม้า พระที่นั่ง และทรงพระแสงทวนแทงเหล่าทหารตาย ครั้นข้าศึกแตกพ่ายเข้าค่ายและไล่ฟันแทงข้าศึก เข้าไปจนถึงหน้าค่าย วันจันทร์ แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๓ เพลานาฬิกาหนึ่งจะรุ่ง เสด็จยกทัพออกไปตีทัพ พระยานคร ซึ่งตั้งอยู่ ณ ปากน้ำมุกเวลานั้น ครั้งนั้น เข้าตีทัพได้ถึงในค่าย และข้าศึกพ่ายหนีจากค่าย ข้าศึกเสียสิ้น และพระเจ้าหงสาวดีเลิกทัพคืนไป...

การบรรยายถึงเหตุการณ์ที่เป็นพระราช- การกิจด้านการสงครามโดยละเอียด ดังเช่นในคราวสงครามทกทัพนี้ ฉายให้เห็นชัดถึงพระบุคลิกภาพและพระอัจฉริยภาพด้านการสงคราม ของสมเด็จพระนเรศวรได้เป็นอย่างดี พระองค์ทรงเป็นนักรบที่ คล่องแคล่วแกลัวกล้าสามารถ ถนัดในการใช้อาวุธหลายประเภททั้งดาบ และทวน ในฐานะผู้นำกองทัพ ทรงวางแผนการรบโดยใช้ยุทธวิธีที่ หลากหลาย แม้ในสงครามคราวเดียวกันก็จะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงใช้ รูปแบบการโจมตีข้าศึกหลายรูปแบบทั้งการโจมตีโดยใช้ปืนใหญ่ และ การใช้ยุทธวิธีแบบกองโจรตั้งเป็นทัพขุ่มหรือจู่โจมในเวลาตีถ่วง (ประมาณตีหนึ่งตามเวลาปัจจุบัน) ที่ข้าศึกนอนหลับไม่ทันตั้งตัว ดังเช่น คราวตีทัพพระยานครในข้อความที่ยกมาข้างต้น และเป็นที่น่าสนใจว่า ทรงมิใช่แม่ทัพประมุขบัญชาการส่งทหารออกไปรบ แต่ทรงออกรบร่วม กับทหารในกองทัพทุกครั้งจนถึงขั้น “รบพุ่งตะลุมบอน” กับข้าศึกเลย ที่เดียว

นอกจากนี้ยังได้เห็นพระอุปนิสัยที่เฉียบขาด ดังที่บันทึกไว้ว่า “ศักราช ๙๕๕ มะเส็งศก (พ.ศ. ๒๑๓๖) วันจันทร์

ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๑๐ เสด็จเสด็จพระมหาปราสาท ครั้งนั้นทรงพระโกรธ
แค้นอยู่ ให้เอามอญเผาเสียประมาณ ๑๐๐” (คำให้การชาวกรุงเก่า
คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวง
ประเสริฐอักษรนิติ์, ๒๕๑๕, หน้า ๔๖๔)

ข้อความที่บันทึกไว้ในพงศาวดารยังทำให้เห็น
ถึงสภาพบ้านเมืองในสมัยสมเด็จพระนเรศวรทั้งเรื่องของภัยธรรมชาติ
ที่เกิดขึ้นว่ามีแผ่นดินไหวเกิดขึ้น ๒ ครั้ง ณ วันจันทร์ แรม ๘ ค่ำ
เดือน ๑๒ ศักราช ๙๕๐ ขวตศก (พ.ศ. ๒๑๓๑) ครั้งหนึ่ง และอีกครั้ง
หนึ่ง ณ วันศุกร์ แรม ๗ ค่ำ เดือน ๒ ศักราช ๙๕๑ ฉลุศก
(พ.ศ. ๒๑๓๒) (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และ
พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, ๒๕๑๕,
หน้า ๔๖๖ - ๔๖๗) และได้เห็นสภาพเศรษฐกิจว่า ศักราช ๙๕๑ ฉลุศก
(พ.ศ. ๒๑๓๒) เกิดทุพภิกขภัย ข้าวแพงเป็นเกวียนละสิบตำลึง
(คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดาร
กรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, ๒๕๑๕, หน้า ๔๖๖ - ๔๖๗)

นอกเหนือไปจากพระราชภารกิจด้านการ
สงครามและเหตุการณ์ทางสังคมในสมัยนั้นโดยทั่วไปแล้ว เนื้อความที่
บันทึกไว้ในพงศาวดารฉบับนี้ยังมีตอนที่กล่าวถึงอิทธิปาฏิหาริย์ที่บังเกิด
ขึ้นอันแสดงให้เห็นพระบุญญาธิการและพระบารมีของสมเด็จพระ
นเรศวรมหาราช ได้แก่ ตอนที่พระองค์กำลังยกกองทัพไปรับศึก
พระมหาอุปราชที่ยกมาถึงเมืองสุพรรณบุรีในคราวสงครามยุทธหัตถี
พ.ศ. ๒๑๓๕ ในพงศาวดารบรรยายไว้ว่า “ณ วันพุธ ขึ้น ๑๒ ค่ำ
เดือน ๒ เพลารุ่งแล้ว ๒ นาฬิกา ๙ บาท เสด็จพระยุหยาตราโดยทาง
ชลมารค อนึ่ง เมื่อใกล้รุ่ง ขึ้นวัน ๑๒ ค่ำนั้น เห็นพระสารีริกธาตุ
ปาฏิหาริย์ไปโดยทางซึ่งจะเสด็จนั้น ถึงวันจันทร์ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๒

เพลารุ่งแล้ว ๕ นาฬิกา ๓ บาท เสด็จทรงช้างต้นพระยาไชยานุภาพ
เสด็จออกรบมหาอุปราชที่ตำบลหนองสาหร่าย” (คำให้การชาวกรุงเก่า
คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับ
หลวงประเสริฐอักษรนิติ์, ๒๕๑๕, หน้า ๔๖๗)

ในบรรดาหลักฐานประเภทพระราช-
พงศาวดาร นักประวัติศาสตร์ประเมินค่าพระราชพงศาวดารฉบับ
หลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ว่าเป็นหลักฐานที่มีความแม่นยำสูงกว่า
พระราชพงศาวดารฉบับอื่น (วินัย พงศ์ศรีเพียร, ๒๕๓๓, หน้า ๖๒) ใน
คำอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
ในคราวจัดพิมพ์พระราชพงศาวดารเรื่องนี้ก็ได้ระบุชัดว่า “หนังสือ
พงศาวดารฉบับนี้เมื่อได้ตรวจพิจารณาดูแล้ว ทั้งลายมือที่เขียนและ
โวหารที่แต่ง เห็นว่าเป็นหนังสือเก่า ไม่มีเหตุอย่างใดจะควรสงสัยว่า
ได้มีผู้แก้ไขแทรกแซงให้วิปลาศในชั้นหลังนี้” (คำให้การชาวกรุงเก่า
คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวง
ประเสริฐอักษรนิติ์, ๒๕๑๕, หน้า ๔๔๒) นอกจากนี้ สมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ยังได้กล่าวถึงความแม่นยำ
ของพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ไว้ใน “ตำนานหนังสือ
พระราชพงศาวดาร” อีกด้วยว่า “หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับนี้
ความกล่าวย่อๆ แต่มีเนื้อความที่พระราชพงศาวดารฉบับอื่นบกพร่อง
อยู่ในฉบับนี้หลายแห่ง และศักราชที่บอกไว้สอบได้ถูกต้องมั่นคงมาก”
(พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา, เล่ม ๑,
๒๕๔๔, หน้า ๗) เป็นเครื่องยืนยันความถูกต้องแม่นยำของพระราช-
พงศาวดารฉบับนี้ได้เป็นอย่างดี

๑.๑.๒ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ
(เจิม). (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๔ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับ
พันจันทนุมาศ (เจิม), ๒๕๐๓)

พงศาวดารฉบับนี้ พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๗๙ เป็นพงศาวดารฉบับความพิสดาร มีเนื้อความเริ่มตั้งแต่แรกสร้างกรุงศรีอยุธยา เมื่อศักราช ๗๑๒ ปีชาล โทศก (พ.ศ. ๑๘๙๓) จนถึงเสียกรุงแก่พม่าในปีกุน นพศก จ.ศ. ๑๑๒๙ (พ.ศ. ๒๓๑๐) ในรัชกาลสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์

ที่กล่าวว่าพงศาวดารฉบับนี้เป็นพงศาวดารฉบับความพิสดาร ก็เพราะมีลักษณะของการจัดบันทึกเหตุการณ์แต่ละเหตุการณ์โดยละเอียดยาวมาก และมักจะมีการพรรณนาตามชนบของวรรณคดีแทรกอยู่ เช่น การพรรณนาการแต่งองค์ทรงเครื่องของพระมหากษัตริย์ก่อนที่จะออกรบในคราวสงครามยุทธหัตถี ดังนี้ (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๔ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), ๒๕๐๓, หน้า ๑๒๖)

...พระมหากษัตริย์ก็สอดฉลองพระองค์ทรง
เกราะสุวรรณประดับพลอย สะพักสังวาลย์มรกต ๓
สาย ทรงสุวรรณรัตน์มามงกุฎอย่างขัตติยราชรามัญ
ยอดเงี้ยวไปหน้าดุจเศียรवासกรี แล้วทรงเครื่องสำหรับ
กันสรรพอาวุธพร้อมเสร็จ เสด็จทรงช้างต้นพลาย
พัทธก...

หรือ การพรรณนาชมความงามของกองทัพเรือของสมเด็จพระนเรศวร ดังนี้ (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๔ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), ๒๕๐๓, หน้า ๑๒๔)

...สมเด็จพระบาทบรมนาถบรมมพิตร
พระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ก็ทรงเครื่องสำหรับ
พิชัยสงคราม ก็เสด็จทรงเรือพระที่นั่งศรีสมรรถชัย
สมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้า ทรงเรือพระที่นั่งไกรสร

มุขพิมาน อันอสังการรจนาด้วยมหาเศวตฉัตร ชนิด
เครื่องอภิรมชুমสายพรายพรรณ บังศรีวิวัน บังแทรก
สลอนสลับ สรรพด้วยกรรชิ่งกลึงกลดจามรดาษดาตุ
มะโทพารเลิศพันลึก ออริกด้วยกระบี่ธงฉานธงชัย แล
สว่างไสวไพโรจน์ด้วยเรือประจํานำท้าวพระยาสามนต-
ราชเรียงเป็นระยะ...

นอกจากนี้ยังมีลักษณะของการเสริมนาฎการเข้าไป คือการเล่าเรื่องให้เหมือนฉากในละคร คือ มีการพรรณนาให้เห็นถึงลักษณะอุปนิสัยของตัวละคร และมีบทสนทนาแทรกประกอบการเล่าเรื่อง เช่น ตอนที่พระเจ้ากรุงหงสาวดีมีโองการให้พระมหากษัตริย์ยกทัพไปตีกรุงศรีอยุธยาเมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาสวรรคต แต่พระมหากษัตริย์ทรงหวาดพระทัยที่จะยกกองทัพไป เนื่องจากโทรหลวงทำนายว่าดวงพระชะตากำลังมีพระเคราะห์ พระเจ้าหงสาวดีจึงกล่าวเหน็บประชดประชันว่า หากกลัวว่าเคราะห์ร้ายก็ไม่ต้องไป ให้ไปเอาฟ้าสถริมาnungให้สิ้นเคราะห์เสียดีกว่า พระมหากษัตริย์ได้ฟังพระราชบิดาตรัสดังนั้นก็กลัวพระราชอาญาจึงจำต้องเสด็จไป ดังความว่า (ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๔ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), ๒๕๐๓, หน้า ๑๒๑)

...ฝ่ายพระเจ้าหงสาวดี แจ้งข่าวไปว่าสมเด็จพระ
มหาธรรมราชาดับสูญทิวงคตแล้ว จึงตรัสแก่พระ-
มหากษัตริย์ว่า เจ้ากับมหาราชเจ้าพระนครเชียงใหม่
จงยกทัพลงไปฟังอิงกิดากการดู พระนครศรีอยุธยาผลัด
แผ่นดินใหม่ เสนาพฤตมาตย์ราษฎรทั้งปวงจะเป็น
จลาจลประการใดบ้าง ถ้าพอจะทำได้ให้ทำอย่าให้เสียที
พระมหากษัตริย์กราบทูลพระราชบิดาว่า ไททายเป็น

พงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน” (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, ๒๕๑๔, หน้า ๖)

สำหรับเนื้อความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพนนี้เริ่มตั้งแต่พระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา จ.ศ. ๗๑๒ (พ.ศ. ๑๘๙๓) เนื้อหาส่วนใหญ่ได้ยึดตามพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) เป็นหลัก แต่มีบางส่วนที่แก้ไขเพิ่มเติมและแทรกเรื่องใหม่เข้าไปอีก โดยรวมเอาพระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีซึ่งพระมหากษัตริย์ราชมนูนี้เขียนไว้เข้าไปด้วย โดยแก้ไขเพิ่มเติมข้อความตอนท้ายบ้าง แล้วแต่งต่อลงมาจนถึง จ.ศ. ๑๑๕๕ (พ.ศ. ๒๓๓๕) (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, ๒๕๑๔, หน้า ๕-๖)

เนื่องจาก พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ได้ยึดตามพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) เป็นหลัก ดังนั้น ลักษณะของการใช้ภาษาในพระราชพงศาวดารฉบับนี้จึงมีลักษณะคล้ายกับพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ไปด้วย คือ มีจุดเด่นตรงที่การบรรยายเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นอย่างละเอียด มีลักษณะการใช้คำสั่งการภาษาในการพรรณนาและมีการเสริมนาฏการเข้าไป ซึ่งการพรรณนาอันเหมาะสมจะแก้ความเป็นนาฏการนี้เองที่เชื่อว่าน่าจะเป็นที่มาให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ กรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้ทรงนำไปแต่งเป็นวรรณคดีเอกเรื่อง ลิลิตตะเลงพ่าย ที่มีความไพเราะติดตรึงใจมาจนตราប់ทุกวันนี้

ในที่นี้ เพื่อให้เห็นภาพชัดเจนขึ้นจึงขอยกตัวอย่างในตอนเดียวกันกับที่ยกมากล่าวแล้วในส่วนของพงศาวดาร

กรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) คือ ในตอนที่พระเจ้ากรุงหงสาวดีมีโองการให้พระมหาอุปราชายกทัพไปตีกรุงศรีอยุธยาเมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาสวรรคต แต่พระมหาอุปราชาทรงหวาดพระทัยที่จะยกกองทัพไป ดังความว่า (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, ๒๕๑๔, หน้า ๑๘๗ - ๑๘๘)

...ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าหงสาวดีแจ้งข่าวไปว่า, สมเด็จพระมหาธรรมราชาดับสูญทิวงคตแล้ว, ตรัสแก่พระมหาอุปราชาว่า, เจ้ากับพระมหากษัตริย์นครเชียงใหม่, จงยกทัพลงไปฟังซึ่งกิจการดูพระนครศรีอยุธยาพลัดแผ่นดินใหม่, เสนาพฤตามาตย์ราษฎรทั้งปวงจะจลาจลประการใดบ้าง, ถ้าพอจะทำได้ก็ให้ทำอย่าให้เสียที. พระมหาอุปราชากราบทูลพระราชบิดาว่า, ไททหายว่าชนชาข้าพระพุทธเจ้าร้ายนัก สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีตรัสว่า, พระมหาธรรมราชาไม่เสียแรงมีบุตร, การสงครามไม่พักให้พระบิดาใช้เลย, ต้องห้ามเสียอีก. แลซึ่งเจ้าว่าเคราะห์ร้ายอยู่แล้วก็อย่าไปเลย, เอาผ้าอิสตรีนุ่งเสียเถิด, จะได้สิ้นเคราะห์. พระมหาอุปราชาก็ได้ฟังรับสั่งดังนั้น, กลัวพระราชอาญาพระบิดาก็ตรวจเตรียมรีพล, แลมีพระราชกำหนดไปถึงพระเจ้าเชียงใหม่ให้ยกมา. พระเจ้าเชียงใหม่แจ้งพระราชกำหนดแล้ว, ก็ยกทัพมากรุงหงสาวดี...

ลุดักราช ๙๔๑ ปีเถาะ เอกศก พระมหาอุปราชเจ้าเมืองเชียงใหม่ยกพลห้าสิบหมื่น, ช้างเครื่องเจ็ดร้อย, ม้าสามพัน มาข้ามเมืองเมาะตะมะ, มาโดยแม่น้ำกษัตริย์ เข้าทางพระเจดีย์สามองค์...

จากตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบดูความต่อนเดียวกันที่ปรากฏใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพะพนรัตน์ วัดพระเชตุพน และพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ก็ จะเห็นได้ว่า มีความคล้ายคลึงกันมากทั้งในด้านเนื้อหาและการใช้ภาษา แต่จากข้อความที่ยกมาพบว่ามีสิ่งที่ต่างกันออกไป คือ เรื่องคักราชที่บันทึกเกี่ยวกับปีที่พระมหาอุปราชาทรงเคลื่อนพล ใน พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ระบุว่า เป็น “คักราช ๙๔๒ ปีมะโรง โทศก (พ.ศ. ๒๑๒๓)” แต่ใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพะพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ระบุว่า เป็น “คักราช ๙๔๑ ปีเถาะ เอกศก” คลาดเคลื่อนกันไปหนึ่งปี เมื่อตรวจสอบกับพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ปรากฏว่า คักราช ๙๔๑ ไม่มีเหตุการณ์สำคัญใดบันทึกไว้ ส่วนคักราช ๙๔๒ กล่าวไว้แต่เพียงว่า “รื้อกำแพงกรุงพระนครออกไปตั้งริมแม่น้ำ” (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, ๒๕๑๕, หน้า ๔๖๒) ไม่มีรายละเอียดในเรื่องที่พระมหาอุปราชายกกองทัพมา พิจารณาแล้ว พงศาวดารฉบับที่ชำระในตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ จะถอยคักราชไปประมาณหนึ่งรอบปีนักษัตร เช่น อ้าง พ.ศ. ๒๑๒๓ แทนที่จะเป็น ๒๑๓๕

พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพะพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ให้ความสำคัญกับรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรค่อนข้างมาก ดังจะเห็นได้จากสัดส่วนของการบรรยายเนื้อความ ซึ่งวินัย พงศ์ศรีเพียร (๒๕๓๓, หน้า ๖๓) กล่าวไว้ว่า “เฉพาะส่วนที่เกี่ยวกับพระประวัติสมเด็จพระนเรศวรฯ เพียงพระองค์เดียวในสองรัชกาล [รัชกาลสมเด็จพระมหาธรรมราชาและรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช] กินเนื้อที่ราว ๓๐% ของทั้งหมด และหากรวมเรื่องสมัยสมเด็จพระ

พระมหาจักรพรรดิเข้าไปในโครงสร้างของประวัติศาสตร์การเสียดกรุงฯ ครั้งที่ ๑ และการกอบกู้อิสรภาพของกรุงศรีอยุธยาแล้ว ก็มีความยาวไม่น้อยกว่า ๕๐% ที่เดียว”

เนื้อความส่วนที่เป็นพระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชซึ่งมีถึง ๓๐% ของพงศาวดารทั้งเล่มนี้ ได้สะท้อนให้เห็นพระอัจฉริยภาพในการทำสงครามและการเป็นผู้นำกองทัพซึ่งเริ่มปรากฏให้เห็นตั้งแต่ในแผ่นดินของสมเด็จพระราชบิดา เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์พระอัจฉริยภาพด้านนี้ก็ยิ่งฉายชัดกระจ่างขึ้นเรื่อยๆ สิ่งหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นจากพงศาวดารฉบับนี้เกี่ยวกับพระบุคลิกภาพและพระอุปนิสัยของสมเด็จพระนเรศวรก็คือการทำสงครามของพระองค์นั้นมิได้เป็นไปเพื่อความยิ่งใหญ่เกรียงไกรของพระองค์เอง หากแต่เป็นไปเพื่อปกป้องชาติบ้านเมืองและอาณาประชาราษฎร์ ดังปรากฏความในตอนที่ทรงปรึกษาโทษแม่ทัพนายกองที่ตามเสด็จไม่ทันคราวสงครามยุทธหัตถี ความว่า (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพะพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, ๒๕๑๔, หน้า ๒๐๔)

...ข้าศึกยกมาถึงพระนคร, สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์, ตั้งพระทัยจะรักษาพระพุทธศาสนา, แลสมณพราหมณาจารย์ อาณาประชาราษฎร์, มิได้คิดเหน้อยยากลำบาก, พระองค์ทรงพระอุตสาห์เสด็จพยุหโยธาทัพออกไปรณรงค์ด้วยข้าศึก, แลนายทัพนายกองกลัวข้าศึกยิ่งกว่าพระราชอาญา, มิได้โดยเสด็จพระราชดำเนินให้ทัน, ละแต่พระคชาธารสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์, ให้เข้าอยู่ท่ามกลางข้าศึก, จนได้กระทำยุทธหัตถีมียชชนะพระมหาอุปราชาสเสร็จ, โทษนายทัพนายกองทั้งนี้จะเป็นประการใด...

ความในพงศาวดารตอนที่สมเด็จพระนเรศวรทรงปรึกษาโทษแม่ทัพนายกองที่ตามเสด็จไม่ทันคราวสงครามยุทธหัตถีนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงพระบุคลิกภาพในการเป็นผู้นำว่าทรงมีความเฉียบขาดในการปกครอง ทรงเคร่งครัดและยึดมั่นในวินัยกองทัพ เมื่อมีผู้ทำผิดวินัยทัพ พระองค์ก็ต้องทรงลงโทษ ซึ่งการลงโทษของพระองค์นั้นมีได้ทำตามอำเภอใจ แต่เป็นไปตามพระราชกฤษฎีกาในกฎอัยการศึก ดังความในพงศาวดารว่า (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, ๒๕๑๔, หน้า ๒๐๔ - ๒๐๕)

...แลนายทัพนายกองกลัวข้าศึกยิ่งกว่าพระ-
ราชอาญา, มิได้โดยเสด็จพระราชดำเนินให้ทัน, ละแต่
พระคชาธารสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์, ให้
เข้าอยู่ท่ามกลางข้าศึก, จนได้กระทำยุทธหัตถีมียชัยชนะ
พระมหาอุปราชาเสร็จ, โทษนายทัพนายกองทั้งนี้จะ
เป็นประการใด พระมหाराชครูพระครูบุโรหิตทั้งปวง,
ปรึกษาใส่ด้วยพระอัยการศึก, พบพระกฤษฎีกาว่า,
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินงานพระราชม-
สงคราม, แลเกณฑ์ผู้ใดเข้าในขบวนแล้ว, มิได้โดยเสด็จ
ให้ทัน เมื่อขณะยุทธ, ท่านว่าโทษผู้นั้นเป็นอุกฤษฏ์, ให้
ประหารชีวิตเสียอย่าให้มีผู้ใดเอาเยี่ยงอย่าง เอาคำ
พิพากษากราบทูล, มีพระราชดำรัสสั่งให้ตามลูกขุน
ปรึกษา แต่ทว่าบัดนี้จวนวันจาดุทสี่ปัดรสีอยู่, ให้เอา
นายทัพนายกองจำเรือนตรูไว้ก่อนสามวัน, พันแล้วจึง
ให้สำเร็จโทษโดยพระอัยการศึก...

ถึงแม้สมเด็จพระนเรศวรจะทรงไว้ซึ่งความ
เฉียบขาดในการปกครอง แต่พระองค์ก็เป็นผู้ปกครองที่เปี่ยมด้วยความ

เมตตา ดังจะเห็นได้จากเมื่อพระองค์ทรงพิพากษาโทษแม่ทัพนายกอง
ตามกฎอัยการศึกไปแล้ว แต่เมื่อสมเด็จพระพนรัตน์วัดป่าแก้วกราบทูล
ขอภัยโทษ พระองค์ก็ทรงยอมให้อภัยโดยมีข้อแม้ว่าแม่ทัพนายกอง
เหล่านั้นต้องไปตีเมืองตะนาวศรีและเมืองทวายเพื่อเป็นการแก้ตัว ดัง
ปรากฏในพงศาวดารความว่า (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับ
สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, ๒๕๑๔, หน้า ๒๐๗)

...พระราชอาณัติทั้งปวงเห็นว้, ช้าราชการ
ทั้งปวง ซึ่งเป็นโทษเหล่านี้, ผิดหนักหนาอยู่แล้ว แต่
ทว่าได้ทำราชการมาแต่ครั้งสมเด็จพระบรมราชอัยกา,
แลสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง แลทำราชการมาได้ฝ่า
ละอองธุลีพระบาทของพระราชสมภารเจ้าแต่เดิมมา,
ดุจพุทธบริษัทสมเด็จพระบรมครูเหมือนกันขอพระ-
ราชทานโทษคนเหล่านี้ไว้ครั้งหนึ่งเถิด, จะได้ทำราชการ
สนองพระเดชพระคุณสืบไป สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัส
ว่า, พระผู้เป็นเจ้าของแล้ว, โยมก็จะให้ แต่ทว่าจะให้ไป
ตีเอาเมืองตะนาวศรีเมืองทวายแก้ตัวก่อน...

การตัดสินพระทัยเช่นนี้ของสมเด็จพระ-
นเรศวรเป็นการใช้พระเมตตาโดยไม่เสียการปกครองเพราะหากพระองค์
ทรงยอมให้อภัยโดยง่าย กฎก็จะไม่ศักดิ์สิทธิ์ ผู้ได้บังคับบัญชา ก็จะหย่อน
วินัย การที่ทรงยอมอภัยโทษตามคำขอของสมเด็จพระพนรัตน์นั้นก็มีใช้
เพียงเพราะว่าสมเด็จพระพนรัตน์ขอแล้วพระองค์ต้องยอม เพราะทรง
เป็นพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชอำนาจเด็ดขาดโดยสมบูรณ์ หากทรง
ยืนกรานที่จะลงโทษก็จะมีผู้ใดขัดพระบรมราชโองการได้ แต่เป็น
เพราะว่าพระองค์มีน้ำพระทัยเมตตาต่อทหารของพระองค์เป็นปฐมอยู่
แล้วจึงทรงยินยอมตามคำขอของสมเด็จพระพนรัตน์

จะเห็นได้ว่า แม่พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน จะเป็นพงศาวดารที่มีลักษณะ เสริมแต่งเชิงนาฏการ แต่เมื่อพิจารณาเนื้อหาที่ปรากฏในพงศาวดาร ฉบับนี้แล้วก็พบว่า พงศาวดารฉบับนี้ให้น้ำหนักความสำคัญเกี่ยวกับ พระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรเป็นอย่างมาก และเนื้อความใน พงศาวดารซึ่งบรรยายไว้อย่างละเอียดอย่างนาฏการนั้นก็ได้สะท้อน ให้เห็นถึงพระบุคลิกลักษณะและพระอุปนิสัยของสมเด็จพระนเรศวรทั้ง ในด้านที่เข้มแข็งเด็ดขาดและในด้านที่อ่อนโยนเมตตา

๑.๑.๔ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (๒๕๔๔)

พระราชพงศาวดารฉบับนี้ พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ ที่เรียกว่าพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เพราะปรากฏพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อยู่ในต้นฉบับหลวง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง-ราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายไว้ใน “ตำนานหนังสือพระราชพงศาวดาร” ว่า (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๔๔, หน้า ๘)

...หนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพระราช-
หัตถเลขานี้ ได้ความว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว มีรับสั่งให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิททรง
ชำระใหม่ แก้ไขเพิ่มเติมของเก่าหลายแห่ง เนื้อความ
บริบูรณ์ขึ้นมาก ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเมื่อกรมหลวงวงศา-
ธิราชสนิททรงชำระ แล้วนำฉบับขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรวจ ทรง
แก้ไข จึงปรากฏพระราชหัตถเลขาอยู่ในต้นฉบับหลวง

GR 1A76450
312
พลังชัย ๒๓๖๐๘
๒๕๕๒
เมืองหลังประจักษ์

สำนักหอสมุด
๗๒ พ.ศ. ๒๕๕๒

หอพระสมุดฯ ได้มาแค่ ๒๒ เล่ม แต่เคราะห์ดีได้ฉบับ
กรมหลวงมหิศวรินทร์มาประกอบกัน ได้เนื้อความ
บริบูรณ์ เป็นหนังสือ ๔๒ เล่มสมุดไทย...

พระราชพงศาวดารฉบับนี้กล่าวความตั้งแต่
สร้างกรุงศรีอยุธยามาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จบความถึงจุลศักราช
๑๑๕๒

เนื้อความในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระราช-
ประวัติของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้นค่อนข้างเหมือนกับใน พระ-
ราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน
เข้าใจว่าคงเป็นเพราะ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขานี้
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิท
ทรงชำระใหม่ แก้ไขเพิ่มเติมจากของเก่านั่นเอง ซึ่งนอกจากเนื้อความ
จะเหมือนกันแล้ว ลำนวนภาษาก็ยังใกล้เคียงกันมากอีกด้วย สิ่งที่มี
แตกต่างกันไปบ้างก็เป็นเรื่องของการสะกดคำ การจัดแบ่งวรรคตอน
และการจัดแบ่งย่อหน้าเท่านั้น ดังจะขอยกตัวอย่างข้อความที่ปรากฏใน
พงศาวดารทั้งสองฉบับในตอนปฐมกรรมพระยาละแวกเพื่อเปรียบเทียบ
ให้เห็นดังต่อไปนี้

ความจาก พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์
วัดพระเชตุพน (๒๕๑๔, หน้า ๒๔๒ - ๒๔๓)

...สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวได้ทรงฟังคำพระยา
ละแวกตั้งนั้น จึงตรัสว่า เราได้ออกกวางจาไว้แล้วว่า ถ้า
มีชัยแก่ท่าน, เราจะทำพิธีปฐมกรรมเอาโลหิตของท่านล้าง
บาทาเสียให้จงได้. ท่านอย่าอาลัยแก่ชีวิตเลย. จง
ตั้งหน้าหาชอบในปรโลกนั้นเถิด. บุตรภรรยาญาติ

ประยูรวงศ์ท่านนั้น, เราจะเลี้ยงไว้ให้มีความสุขดุจแต่ก่อน

ตรัสตั้งนั้นแล้ว, ก็มีพระราชบริหารแก่มุขมนตรี, ให้ตั้งการพิธีปฐมกรรมโดยศาสตร์. พระโหราธิบดีซีพ่พราหมณ์, ก็จัดแจงการนั้นเสร็จ. จึงเชิญเสด็จสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นบนเกย. เจ้าพนักงานองครักษ์เอาตัวพระยาละแวกเข้าใต้เกย. ตัดศีรษะเอาธาตุทองรองโลหิตขึ้นไปชำระพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว. พระโหราธิบดีก็ลั่นฆ้องชัย, ซีพ่พราหมณ์เป่าสังข์ประโคมดุริยดนตรี, ถวายมูรธาภิเษกทรงอาเศียรพาทโดยศาสตร์ พิธีเสร็จเสด็จเข้าพลับพลา

ความจาก พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (๒๕๔๘, หน้า ๑๕๒)

...สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวได้ทรงฟังคำพระยาละแวกนั้น จึงตรัสว่า เราได้ออกจากใจไว้แล้วว่า ถ้ามีชัยแก่ท่านเราจะทำพิธีประณมกรรม เอาโลหิตท่านล้างบาปเสียให้จงได้ ท่านอย่าอาลัยแก่ชีวิตเลย จงตั้งหน้าหาความชอบในปรโลกนั้นเถิด บุตรภรรยาญาติประยูรวงศ์นั้น เราจะเลี้ยงไว้ให้มีความสุขดุจแต่ก่อน ตรัสตั้งนั้นแล้ว ก็มีพระราชบริหารแก่มุขมนตรีให้ตั้งการพิธีปฐมกรรมโดยศาสตร์พระโหราธิบดีซีพ่พราหมณ์จัดแจงการนั้นเสร็จ จึงเชิญเสด็จสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นบนเกย. เจ้าพนักงานองครักษ์เอาตัวพระยาละแวกเข้าใต้เกย ตัดศีรษะเอาธาตุทองรองโลหิตขึ้นไปชำระพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระ-

โหราธิบดีก็ลั่นฆ้องชัย ซีพ่พราหมณ์เป่าสังข์ประโคมดุริยดนตรีถวายมูรธาภิเษกทรงอาเศียรพาทโดยศาสตร์ พิธีเสร็จเสด็จเข้าพลับพลา...

เหตุการณ์ตอนสมเด็จพระนเรศวรมหาราชให้ประกอบพิธีปฐมกรรมพระยาละแวกนี้ นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่าอาจจะเป็นฉกนาฏ-วาทศิลป์ที่ผู้บันทึกพงศาวดารแต่งเติมเข้าไปเนื่องจากไม่ปรากฏความในฉบับหลวงประเสริฐซึ่งเป็นพงศาวดารฉบับที่มีความแม่นยำที่สุด และจากการตรวจสอบกับหลักฐานต่างประเทศก็ไม่ปรากฏว่ามีเหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้น (วินัย พงศ์ศรีเพียร, ๒๕๓๓, หน้า ๖๒)

๑.๑.๕ คำให้การขุนหลวงหาวัด, คำให้การชาวกรุงเก่า (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, ๒๕๑๕)

หนังสือ คำให้การขุนหลวงหาวัด และ คำให้การชาวกรุงเก่า พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๐ เป็นหนังสือคำให้การที่พระเจ้าอู่วะมีโองการให้ข้าราชการพม่าตามคำให้การจากชาวไทยที่ตกไปเป็นเชลยของพม่าและจดคำให้การไว้เป็นความรู้ในราชการ หนังสือสองเรื่องนี้ความจริงเป็นเรื่องเดียวกันแต่เป็นคนละสำนวนและเรียกชื่อต่างกัน แต่เดิมเรียกกันมาว่า “คำให้การขุนหลวงหาวัด” เพราะเข้าใจว่าเป็นคำให้การของขุนหลวงหาวัดซึ่งก็คือ พระเจ้าอู่ทุมพร ที่ได้รับรัชทายาทครองกรุงศรีอยุธยาต่อจากสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ แต่ต่อมาทราบว่าเป็นคำให้การของคนไทยหลายคน ไม่ใช่แต่พระเจ้าอู่ทุมพร หรือ ขุนหลวงหาวัด พระองค์เดียว จึงได้มีการเรียกหนังสือเล่มนี้ว่า “คำให้การชาวกรุงเก่า” อีกชื่อหนึ่ง

จากคำอธิบายเรื่องคำให้การขุนหลวงหาวัด และคำให้การชาวกรุงเก่า พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, ๒๕๑๕, หน้า (๑) - (๑๐) และ หน้า ๒๙๓ - ๒๙๘) ทำให้ทราบความว่า หนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัดที่ปรากฏในเมืองไทยนี้มีทั้งหมด ๔ จำนวนด้วยกัน เรียกชื่อเหมือนและต่างกัน ดังนี้

๑) คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหมอสมิธ

หนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัดฉบับนี้ พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๖ ต้นฉบับเดิมมีที่เล่มไม่ทราบแน่ชัด (เพราะมีบางฉบับที่หายไป) แต่ต้นฉบับที่โรงพิมพ์หมอสมิธใช้พิมพ์เป็นหนังสือเล่มเดียวฉบับนั้นมี ๑๐ เล่มสมุดไทย

หนังสือเรื่องนี้เคยเป็นที่นิยมนับถือกันครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ ๕ เนื่องจากยังไม่มีใครเห็นฉบับเดิม แต่เมื่อเวลาผ่านไปมีผู้เอาใจใส่ศึกษาตรวจสอบจึงพบว่าหนังสือเรื่องคำให้การขุนหลวงหาวัดฉบับที่หมอสมิธพิมพ์นั้นได้มีการแต่งเติมเรื่องราวเข้าไปมากจนเกิดความผิดพลาด สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพถึงกับรับสั่งว่า “วิปลาสดลาดเคลื่อน” ทั้งเนื้อเรื่องและถ้อยคำ นอกจากนี้ทรงสันนิษฐานว่าคำให้การขุนหลวงหาวัดจำนวนนี้น่าจะเป็นหนังสือที่แต่งขึ้นในเมืองไทย ไม่ใช่คำให้การของขุนหลวงหาวัดที่ไปให้การแก่พม่า ด้วยเหตุผล ๓ ประการ คือ

๑.๑) เนื้อเรื่องผิดความจริงในที่สำคัญหลายแห่ง หากเป็นคำให้การของขุนหลวงหาวัดจริง พระองค์ย่อมทรงทราบราชการบ้านเมือง จึงไม่น่าจะเล่าเรื่องผิดไปมากเช่นนั้น

๑.๒) ในการถามคำให้การนั้นพม่าเป็นฝ่ายถามไทย แม้ว่าอาจจะมีการถามผ่านล่าม แต่เมื่อล่ามแปลแล้วนั้นก็คงจะต้องจดบันทึกเป็นภาษาพม่า เหมือนกับเวลาที่ไทยถามคำให้การจากพม่าก็จดบันทึกเป็นภาษาไทย เพราะฉะนั้นถ้าหนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัดมีจริง ต้นฉบับเดิมก็น่าจะเป็นภาษาพม่า ไม่ใช่ภาษาไทยที่หมอสมิธนำมาพิมพ์

๑.๓) ต้นฉบับคำให้การขุนหลวงหาวัดนั้น ถ้ามีจริงก็คงจะอยู่ในหอหลวงของพม่า ถ้าจะมีนอกจากฉบับหอหลวงก็คงจะมีสำเนาอยู่ในกระทรวงเสนาบดีที่มีหน้าที่ถามคำให้การ เช่น กระทรวงมหาดไทย หรือ กระทรวงกลาโหมของพม่า อย่างมากน่าจะมีไม่เกิน ๔ - ๕ ฉบับ จึงไม่น่าเข้ามาถึงเมืองไทยและกลายเป็นภาษาไทยอย่าง “วิปลาสละอะเทอะ” เช่นที่หมอสมิธพิมพ์

น่าจะเป็นไปได้ว่าคำให้การขุนหลวงหาวัดฉบับหมอสมิธนั้น ได้เค้าเรื่องมาจากฉบับหลวงของไทยซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงอำนวยการแปลจากภาษารามัญเป็นภาษาไทย แต่ได้มีผู้นำไปแก้ไขตามอำเภอใจแล้วนำไปให้หมอสมิธพิมพ์ ทำให้คำให้การขุนหลวงหาวัดฉบับนี้มีเนื้อเรื่องที่คลาดเคลื่อนไปจากความจริงที่ควรจะเป็นอยู่มาก

๒) พระราชพงศาวดารแปลจากภาษารามัญ

คำให้การขุนหลวงหาวัดฉบับนี้ หอพระสมุดวชิรญาณได้มาในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ จำนวน ๑ เล่มสมุดไทย เป็นลายมือเขียนตัวจริง รู้ได้แน่ชัดว่าเขียนในรัชกาลที่ ๔ เนื้อเรื่องเป็นแบบเดียวกับคำให้การขุนหลวงหาวัดแต่ชื่อเรื่องไม่ได้เรียกว่า

“คำให้การขุนหลวงหาวัด” เรียกว่า “พระราชพงศาวดารแปลจากภาษารามัญ” ไม่ปรากฏว่ามีการพิมพ์เผยแพร่ มีแต่เพียงที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอ้างถึงในคำอธิบายเรื่อง คำให้การขุนหลวงหาวัดและคำให้การชาวกรุงเก่า

๓) คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหลวง

หนังสือนี้เป็นเรื่องเดียวกับ “พระราชพงศาวดารแปลจากภาษารามัญ” หอพระสมุดวชิรญาณได้มาในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ จำนวน ๔ เล่ม เป็นฉบับของกรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งตกอยู่กับพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ (พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นชัยนาทนเรนทร เป็นผู้นำมามอบให้แก่หอพระสมุดวชิรญาณ) คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหลวง นี้ พระยาเทพอาธิบดีหน้าจะเป็นเจ้าภาพพิมพ์ครั้งแรก

สันนิษฐานว่า ในการที่พม่าถามคำให้การจากไทยนั้นใช้มอญที่มาจากเมืองไทยมีความชำนาญภาษาไทยเป็นล่ามถามคำให้การคนไทยแล้วจดลงเป็นภาษามอญชิ้นหนึ่งก่อน แล้วจึงแปลเป็นภาษาพม่าเก็บไว้ในหอหลวง ทำให้คำให้การชาวกรุงเก่ามีทั้งฉบับภาษามอญและภาษาพม่า จากนั้นพระมอญที่ออกไปรู้ตงถึงเมืองมอญเมืองพม่าได้ฉบับภาษามอญมาก็นำมาทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงอำนวยการแปลเป็นภาษาไทยด้วยเหตุนี้จึงเรียกคำให้การขุนหลวงหาวัดฉบับนี้ว่าเป็น “ฉบับหลวง” และถือว่าเป็นฉบับที่ถูกต้องตามที่แปลจากภาษารามัญ

คำให้การขุนหลวงหาวัดฉบับนี้คงจะเป็นฉบับที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงในพระราชนิพนธ์หลายแห่ง เช่น ทรงใช้พระนามพระเจ้าแผ่นดินตามที่

ปรากฏในหนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัดในการจารึกที่ฐานพระพุทธรูปปางต่างๆ ซึ่งทรงสร้างอุทิศเป็นพระราชกุศลถวายพระเจ้าแผ่นดินครั้งกรุงเก่า เป็นต้น

๔) คำให้การชาวกรุงเก่า

คำให้การสำนวนนี้เป็นฉบับแปลจากภาษาพม่า เรียกชื่อว่า “คำให้การชาวกรุงเก่า” หอพระสมุดวชิรญาณได้ต้นฉบับมาจากพม่าเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔

สาเหตุที่ทำให้ได้หนังสือคำให้การสำนวนนี้มาก็เนื่องจากว่า กรมการหอพระสมุดวชิรญาณได้ทราบว่ามีหนังสือพงศาวดารสยามที่เป็นภาษาพม่าอยู่ในหอสมุดเมืองร่างกุ้งเรื่องหนึ่งเป็นหนังสือเก่ายังไม่เคยพิมพ์ จึงได้ขอคัดสำเนาหนังสือพงศาวดารฉบับนั้นมา แล้วให้นายมองต่อและหลวงประพันธ์พัฒนาการ (ศร) แปลออกเป็นภาษาไทย โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และพระยาโบราณราชธานินทร์ เป็นผู้ตรวจ ปรากฏว่ารูปเรื่องคล้ายคลึงกับหนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัดเป็นอย่างมาก จึงได้สอบถามกลับไปยังหอสมุดที่เมืองร่างกุ้งถึงที่มาของหนังสือพงศาวดารสยามฉบับนี้ และได้รับคำตอบว่าหนังสือเรื่องนี้รัฐบาลอังกฤษพบในหอหลวงในพระราชวังของพระเจ้าแผ่นดินพม่าที่เมืองมันดะเล ครั้งตีเมืองพม่าได้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๙ ข้อมูลนี้จึงเป็นเครื่องยืนยันว่ามีคำให้การขุนหลวงหาวัดฉบับภาษาพม่าจริง และฉบับที่หอพระสมุดวชิรญาณคัดลอกมาแปลนั้นก็ฉบับหลวง จึงมีความบริบูรณ์กว่าฉบับภาษามอญที่ตกอยู่ตามหัวเมืองและคัดลอกต่อกันมาหลายทอด

หนังสือคำให้การกรุงเก่านี้ พระยาโชฎ๊กราชเศรษฐี (มัน เลหาเศรษฐี) เป็นเจ้าภาพพิมพ์ครั้งแรก โดยพิมพ์แจกในงานศพท่านอิมผู้เป็นมารดา

สำหรับหนังสือคำให้การที่นำมาใช้ประกอบการค้นคว้าวิจัยนี้ มี ๒ ส่วน ได้แก่ “คำให้การชาวกรุงเก่า” และ “คำให้การขุนหลวงหาวัด (ฉบับหลวง)” ซึ่งทั้ง ๒ ส่วนนี้รวมพิมพ์อยู่กับพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ในหนังสือชื่อ คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์คลังวิทยาโดยได้รับอนุญาตจากกรมศิลปากร เป็นฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๑๕ (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๑๐)

ในส่วนของ คำให้การชาวกรุงเก่า (หน้า ๑ - ๒๙๐) เนื่องจากเป็นฉบับแปลจากฉบับหลวงของพม่าจึงมีเนื้อความบริบูรณ์ ในขณะที่ คำให้การขุนหลวงหาวัด (ฉบับหลวง) (หน้า ๒๙๙ - ๔๓๔) ซึ่งแปลจากภาษารามัญมีเนื้อความไม่ครบ ในการพิมพ์ปรากฏว่าได้มีการนำเอาความที่แปลจากฉบับหลวงภาษาพม่ามาเติมในส่วนที่ขาดหายไป แต่ได้บอกไว้เป็นสำคัญทุกแห่ง

อย่างไรก็ดี แม้ว่า คำให้การชาวกรุงเก่า จะแปลมาจากฉบับหลวงของพม่าซึ่งน่าจะเชื่อได้ว่าไม่ได้ถูกต่อเสริมเติมแต่ง อีกทั้งยังมีผู้แปลและผู้ตรวจที่น่าเชื่อถือ และ คำให้การขุนหลวงหาวัด (ฉบับหลวง) (ดูเชิงอรรถ ๑) ก็เป็นฉบับที่ถูกต้องตามที่แปลจากภาษารามัญ แต่ด้วยลักษณะที่เป็นคำให้การของชาวไทยที่ถูกพม่ากวาดต้อนไป ซึ่งแต่ละคนก็คงให้การปะติดปะต่อไปตามที่จำได้หรืออาจจะประสงค์จะรักษาเกียรติยศไม่ให้พม่ารู้เรื่องบางเรื่องที่ไม่สมควร จึงอาจจะไม่ได้เล่าเรื่องราวทุกเรื่องออกไปแม้ว่าจะจดจำได้ก็ตาม ประกอบกับอุปสรรคด้านภาษาในกระบวนการถามคำให้การจึงทำให้หนังสือคำให้การทั้งสองส่วนนี้ยังคงมีความคลาดเคลื่อนไปอยู่ดี แม้ว่าจะไม่ “วิปลาส” เท่าจำนวนพิมพ์ที่โรงพิมพ์ของหมอสมิธก็ตาม

ยกตัวอย่างเช่น เรื่องการเรียกชื่อพระนามพระมหากษัตริย์ไทย ดังเช่น สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ คำให้การชาวกรุงเก่า เรียกว่า พระมหาธรรมราชา ส่วนพระมหาธรรมราชาที่เป็นพระราชบิดาของสมเด็จพระนเรศวร คำให้การชาวกรุงเก่า เรียกว่า พระสุธรรมราชา เป็นต้น

แม้ว่า คำให้การชาวกรุงเก่า และ คำให้การขุนหลวงหาวัด จะมีเนื้อหาคลาดเคลื่อนไปจากข้อเท็จจริง และมีลักษณะเป็นเกร็ดนอกพงศาวดาร คือ เป็นเรื่องเล่าขานมากกว่า การบันทึกเหตุการณ์ให้ถูกต้องตรงตามวันเดือนปีแบบพงศาวดารจริงๆ โดยเฉพาะฉบับที่แปลจากภาษามอญซึ่งตกอยู่ตามหัวเมืองและคัตลอกกันมาหลายต่อ แต่เนื้อหาที่ปรากฏในคำให้การโดยเฉพาะเรื่องที่สมเด็จพระนเรศวรทรงเล่นชนไก่กับพระมหากุปราชยาซึ่งไม่ปรากฏในพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ กลับเป็นอนุภาคที่คนไทยส่วนใหญ่จดจำได้และเชื่อว่าเหตุการณ์นี้ได้เกิดขึ้นจริง

ในความที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่ายังได้สะท้อนให้เห็นถึงพระบุญญาธิการของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่แม้แต่พระเจ้าหงสาวดีเองก็ยังทรงยอมรับ ดังปรากฏในตอนเมื่อพระมหากุปราชยาทรงทราบว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงหนีไปจากกรุงหงสาวดีจึงเข้าไปกราบทูลพระเจ้าหงสาวดีและขออาสายกพลไปจับสมเด็จพระนเรศวร แต่พระเจ้าหงสาวดีตรัสห้ามไม่ให้ไปโดยให้เหตุผลว่าสมเด็จพระนเรศวรเป็นผู้ที่มีบุญญาธิการมากและเป็นผู้ที่มีฝีมือในการรบ ซึ่งปรากฏตรงกันทั้งใน คำให้การชาวกรุงเก่า และ คำให้การขุนหลวงหาวัด ดังนี้

คำให้การชาวกรุงเก่า (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, ๒๕๑๕, หน้า ๙๐)

...เจ้าอย่าไปตามเลย พระนเรศวรนี่เป็นคนมีบุญญาธิการมาก ทั้งฝีมือก็เข้มแข็ง บิดาจะเล่าให้ฟัง วันหนึ่งบิดาเรียกพระนเรศวรมาเฝ้า พอพระนเรศวรย่างเข้ามาถึงอัมจันทร์ พระราชมณเฑียรที่บิดาอยู่นั้น ห้วนไหว บิดาจึงเห็นว่าพระนเรศวรนี้มีบุญมาก เจ้าอย่าไปเลย

คำให้การขุนหลวงหาวัด (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, ๒๕๑๕, หน้า ๓๐๔)

...อันว่านเรศร์กุมารนี้ชัชชาญยิ่งนัก เจ้าอย่าทะนงใจ วันหนึ่งพ่อนี้ให้หาขึ้นมาบนปราสาท ปราสาทไหว พ่อทำนายไว้ว่าเขาจักได้เป็นใหญ่ในโลกา จักมีฤทธิ์ยิ่งกว่าอุปราชา ถึงรามัญที่ในหงสาก็จักได้ไปเสียดข้างที่เมืองกรุงศรีอยุธยา เจ้าอย่าตามไปเลย จงฟังคำพระบิดาเถิด แม้นเจ้ามีฟังคำพ่อห้าม ดีร้ายจักเกิดสงครามใหญ่...

นอกจากนี้ เนื้อความในตอนยุทธหัตถีระหว่างสมเด็จพระนเรศวรกับพระมหาอุปราชาก่อนที่จะเริ่มกระทำยุทธหัตถี ก็ได้มีเหตุการณ์ปาฏิหาริย์เกิดขึ้นให้เห็นเป็นอัศจรรย์ ดังที่ใน**คำให้การชาวกรุงเก่า** ได้บรรยายไว้ว่า (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, ๒๕๑๕, หน้า ๙๓)

...ด้วยบุญญาภินิหารของพระนเรศวรที่จะได้ชัยชนะแก่พระมหาอุปราชาก็คงจะได้เป็นพระมหากษัตริย์ด้วย ก้อนเมฆบนอากาศบันดาลเป็นรูป

เศวตฉัตรกางกั้นอยู่ตรงพระคชาธารพระนเรศวร พระบรมธาตุโตเท่าผลมะงั่วก็ทำปาฏิหาริย์เสด็จผ่านมาทางกองทัพพระนเรศวร พระองค์ก็ทรงยินดี ยกพระหัตถ์ขึ้นนมัสการ พร้อมทั้งนายทัพนายกองทั้งปวง...

ถึงแม้ว่า **คำให้การกรุงเก่า** และ **คำให้การขุนหลวงหาวัด** จะมีค่าความน่าเชื่อถือเกี่ยวกับเหตุการณ์ในทางประวัติศาสตร์ค่อนข้างน้อย เพราะเนื้อความคลาดเคลื่อนไปจากข้อเท็จจริง และแม้จะเชื่อกันว่าคนไทยเหล่านั้นไม่ได้เล่าเรื่องราวทั้งหมดที่รู้ให้แก่งาม แต่คำให้การทั้งสองสำนวนนี้ก็ได้อะทอนให้เห็นภาพของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในมุมมองของผู้เล่าชานถึงเรื่องราวของพระองค์ว่า พระองค์ทรงเป็นวีรกษัตริย์ผู้ซึ่งมหาชนยกย่องและยอมรับในบุญญาบารมีเป็นอย่างยิ่ง คุณค่าของหนังสือเล่มนี้จึงไม่ได้อยู่ที่ความถูกต้องตรงตามข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ หากอยู่ที่การสะท้อนให้เห็นถึงมุมมองของมหาชนที่มีต่อสมเด็จพระนเรศวร

๑.๑.๖ ไทยรบพม่า (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๔๓)

หนังสือเล่มนี้ พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้ทรงพระนิพนธ์ ได้ทรงอธิบายถึงที่มาของหนังสือเล่มนี้ไว้ในฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๗๐ ในโอกาสงานทำบุญฉลองอายุครบ ๖๐ ปี ของพระยาโชฎีกราชเศรษฐี (มัน เลาทเศรษฐี) กับคุณหญิงเพิ่ม โชฎีกราชเศรษฐี ว่า พระไพโรสณฑ์สาลาภิรักษ์ (อองเทียน สุพินทุ) ได้สำเนาพงศาวดารพม่าฉบับหลวง คือ “มหาราชวงศ์ฉบับหอแก้ว” มาจากประเทศพม่า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ขอให้

พระโพรสณฑ์สารักษ์กับนายมองต่อแปลเนื้อความในส่วนที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทย พบว่า เป็นเรื่องเกี่ยวกับสงครามพม่ากับไทยเป็นหลัก บางตอนมีเนื้อความแตกต่างจากพงศาวดารไทย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงได้ทรงเรียบเรียงเนื้อความเกี่ยวกับเรื่องไทยรบกับพม่าที่ปรากฏในพงศาวดาร ทั้งฝ่ายไทยและฝ่ายพม่า พิมพ์เป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖ โดยให้นายพลโทพระยาสิทธิราชฤทธิไกร (เล็ก ปาณิกบุตร) เป็นเจ้าภาพพิมพ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐

ต่อมาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงได้หลักฐานเพิ่มเติมจากทั้งจดหมายเหตุโบราณของไทยและจดหมายเหตุฝรั่งจากต่างประเทศ ทำให้ทรงทราบเรื่องราวทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับไทยรบกับพม่าที่แตกต่างออกไปอีกหลายแห่ง ซึ่งเป็นเรื่องราวที่พบใหม่ยังไม่ค่อยมีผู้รับรู้มากนัก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงได้ทรงรื้อหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖ ออกแต่งใหม่ให้มีเนื้อหาครบถ้วนบริบูรณ์ยิ่งขึ้น เรียกว่า “พงศาวดารไทยรบพม่า” แบ่งออกเป็น ๒ ตอน ได้แก่ ตอนที่ ๑ ว่าด้วยเรื่องไทยรบกับพม่าในสมัยกรุงศรีอยุธยา และตอนที่ ๒ ว่าด้วยเรื่องไทยรบกับพม่าในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ กรมหลวงกำแพงเพชรอัครโยธิน ทรงรับตอนที่ ๑ ไปพิมพ์เล่มหนึ่ง และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ ทรงรับตอนที่ ๒ ไปพิมพ์อีกเล่มหนึ่ง ทั้งสองเล่มพิมพ์ใน พ.ศ. ๒๔๖๓

หนังสือ **ไทยรบพม่า** กล่าวถึงสงครามในสมัยกรุงศรีอยุธยาว่าไทยได้ทำสงครามกับพม่า ๒๔ ครั้ง ในจำนวนนี้เป็นสงครามในสมเด็จพระนเรศวรมหาราชถึง ๑๑ ครั้ง ในบรรดาสงครามทั้งหมดนั้นไทยมักเป็นฝ่ายถูกรุกราน แม้ว่าการสงครามนั้นจะมีทั้งที่ฝ่ายพม่าบุกมารบไทยและที่ฝ่ายไทยบุกไปรบพม่า แต่การ

สงครามที่ไทยบุกไปทำสงครามกับพม่าก่อนนั้นก็มักจะเป็นการขับไล่พม่าไปจากดินแดนไทย หรือมิเช่นนั้นก็เป็น การตอบแทนที่พม่าบุกมารุกรานไทยก่อน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายไว้ในหนังสือเล่มนี้ว่า หากเปรียบเทียบกัน พม่ามาตีเมืองไทย ไทยเสียเปรียบพม่ามากกว่า เพราะพม่ามาตีเมืองไทยในเวลาเมื่อพม่ามีกำลังมากกว่าปกติหลายเท่าทุกคราว แต่เวลาไทยได้โอกาสไปตีพม่าบ้าง ก็มักจะเป็นเวลาแรกก่อร่างสร้างตัว หลังจากที่บ้านเมืองเสียหายมาจากการถูกรุกรานจากพม่ามาก่อนแล้ว ด้วยเหตุนี้ถึงไทยจะมีกองทัพที่เข้มแข็งในการศึกสักเพียงใด จำนวนพลเมืองก็น้อยกว่าเมื่อบ้านเมืองบริบูรณ์ กำลังไทยจึงไม่พอที่จะปราบปรามเอาประเทศพม่ามาไว้ในอำนาจได้ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๔๓, หน้า ๔ - ๕)

เรื่องการสงครามในสมัยสมเด็จพระนเรศวรที่ปรากฏในพงศาวดาร **ไทยรบพม่า** แสดงให้เห็นถึงทั้งพันธกิจและวีรกรรมที่สะท้อนพระปรีชาสามารถแห่งความเป็น “มหาราช” ของสมเด็จพระนเรศวรได้อย่างกระจ่างชัด สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงทำสงครามกับพม่ามาตั้งแต่พระชันษา ๒๙ ปี การสงครามในช่วงแรกเป็นการกอบกู้เอกราชให้พ้นจากอำนาจพม่า ดำเนินสงครามอย่างต่อเนื่องมาประมาณ ๘ - ๙ ปี ไทยจึงได้อิสรภาพสมดังพระราชประสงค์ เมื่อคราวสงครามยุทธหัตถี หลังจากนั้นในช่วงต่อมาการสงครามเป็นไปในทางรวบรวมอาณาเขตของไทยที่เคยเสียไปให้แก่พม่ากลับคืนมาได้แก่ เมืองทวาย เมืองตะนาวศรี นอกจากนี้ยังได้กรุงกัมพูชา หัวเมืองมอญทางทิศตะวันตก แคว้นล้านนาทางเหนือ มาเป็นเมืองขึ้นของกรุงศรีอยุธยา และได้หัวเมืองไทยใหญ่ตลอดขึ้นไปจนถึงเมืองแสนหวิเป็นพันธมิตรอีกด้วย นับเป็นการแผ่พระราชอาณาจักรให้กว้างขวางออกไป และด้วยพระปรีชาสามารถอันปรากฏในการสงครามทุกครั้ง ทำให้สมเด็จพระ

พระนเรศวรทรงได้รับการยกย่องว่าเป็นนักรบและพระเจ้าแผ่นดินที่วิเศษ ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกล่าวไว้ว่า “พระราชประวัติและพระอุปนิสัยของสมเด็จพระนเรศวรเหมาะแก่เหตุการณ์ ไม่มีบกพร่องเลยแต่สักอย่างเดียว... เหมือนกับเทพดาเชิญเสด็จมาสมภพ ให้เหมาะแก่เวลากาลที่จะกอบกู้เมืองไทยให้พ้นจากเป็นทาสของชาติอื่น” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๔๓, หน้า ๖๐ - ๖๑)

๑.๑.๗ พระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๔๙)

หนังสือเล่มนี้พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์เมื่อคราวเสด็จไปประทับอยู่เกาะปันง เนื่องจากผลกระทบจากเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. ๒๔๗๕ หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือที่ผู้ทรงพระนิพนธ์มีพระหฤทัยมุ่งหมายที่จะนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ในโอกาสที่จะได้เสด็จกลับมาทรงรับราชสมบัติสืบสันตติวงศ์ในพระบรมราชวงศ์จักรี แต่ยังมีทันได้มีโอกาสได้ทูลเกล้าฯ ถวาย ผู้ทรงพระนิพนธ์ก็สิ้นพระชนม์ไปเสียก่อน (พ.ศ. ๒๔๘๖) โดยก่อนที่จะสิ้นพระชนม์ประมาณ ๕ วัน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ตรัสถึงความแถม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล ว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลเสด็จนิวัตสู่พระนครเพื่อทรงรับราชสมบัติเมื่อใด ให้หม่อมเจ้าพูนพิศมัยนำเรื่องพระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนี้ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายและขอให้กราบบังคมทูลด้วยว่า พระองค์ท่านไม่มีทางจะทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดทูลเกล้าฯ ถวายได้ยิ่งกว่าหนังสือที่ได้ทรงแต่งไว้ด้วยพระกำลังกายและพระกำลังปัญญาในเวลาทรงพระชราพระชันษาถึง

๘๐ ปีแล้ว ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลเสด็จนิวัตสู่พระนครในปี พ.ศ. ๒๔๘๘ หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล ก็ได้ นำพระนิพนธ์เรื่องนี้ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายตามพระประสงค์ของผู้ทรงพระนิพนธ์ เมื่อวันที่ ๒๙ ธันวาคม ในปีนั้น พระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เก็บรักษาต้นฉบับไว้สำหรับจะได้ใช้พิมพ์ในโอกาสใดโอกาสหนึ่ง แต่ยังไม่ทันจะได้พิมพ์ พระองค์ท่านก็สวรรคต พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในพระปรมาภิไธย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช โปรดให้พิมพ์ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ เป็นครั้งแรก และต่อมาก็ได้พิมพ์อีกหลายครั้งจนปัจจุบัน

หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือเกี่ยวกับพระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่มีผู้นำไปใช้อ้างอิงมากที่สุด เนื้อหาของหนังสือเล่มนี้แบ่งออกเป็น ๓ ภาค ภาคแรกว่าด้วยเรื่องบ้านเมืองเกิดยุคเข็ญ ภาคที่สองว่าด้วยเรื่องสมเด็จพระนเรศวรทรงกู้บ้านเมืองเมื่อยังเป็นสมเด็จพระราชโอรส และภาคสุดท้ายว่าด้วยเรื่องสมเด็จพระนเรศวรทรงแผ่พระราชอาณาเขตเมื่อเป็นพระเจ้าแผ่นดิน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์ถึงความเป็น “วีรบุรุษ” ของสมเด็จพระนเรศวรในหนังสือเล่มนี้ว่า “ทรงบำเพ็ญพระอภินิหารปรากฏพระเกียรติว่าเป็น ‘วีรบุรุษ’ มาตั้งแต่ยังเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระนเรศวร” (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๔๙, หน้า ๑๐ - ๑๑) และได้ทรงตั้งข้อสังเกตว่า ถ้าสังเกตประวัติของวีรบุรุษทั้งหลายก็จะพบว่ามิได้คล้ายกันหมด โดยจะต้องมีลักษณะ ๓ ประการดังต่อไปนี้ จึงจะสามารถบำเพ็ญอภินิหารกู้บ้านเมืองและแผ่พระราชอาณาเขตจนเป็นพระราชอาธิราชได้ คือ

- ๑) บ้านเมืองต้องมียุคเชษฐาจึงมีวีรมหาราช
- ๒) วีรมหาราชย่อมเป็นบุรุษพิเศษ มีสติปัญญาและความกล้าหาญ เด็ดเดี่ยวผัดกับผู้อื่น
- ๓) สามารถทำให้ผู้อื่นเชื่อถือไว้วางใจในพระปรีชาสามารถมั่นคง

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (๒๕๔๙, หน้า ๑๑) ตรัสว่า ในคุณลักษณะทั้งสามข้อข้างต้นนั้น สมเด็จพระนเรศวรทรงมีคุณสมบัติครบถ้วนบริบูรณ์ทุกประการ ทั้งนี้ผู้วิจัยจะขยายความในบทต่อไป

๑.๒ เอกสารฝ่ายพม่า ได้แก่

พงศาวดารพม่า หรือเรียกว่าหนังสือ **มหาราชวงศ์** สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (๒๕๔๘, หน้า ๑๗) ทรงอธิบายว่า เดิมเป็นหนังสือลาน ๔ ผูก ภายหลังพระเจ้าอังวะทรงพระนามศิริบรมมหาธรรมราชา ซึ่งพม่าเรียกว่าบาคยีตอ แปลว่า พระปิตุลาธิราช ให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิต ตรวจชำระขยายความให้พิสดารเป็นฉบับใหม่ เมื่อเดือน ๗ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะแมจุลศักราช ๑๑๙๗ (ตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์) เรียกว่า **หะมันนัมมหาราชวงศ์** คือ หนังสือ **มหาราชวงศ์ฉบับหอแก้ว** เพราะว่าประชุมกันแต่งที่หอแก้วในพระราชวังกรุงอังวะ หนังสือเรื่องนี้ เซอร์อาเธอร์ แพร ได้ถอดใจความเป็นภาษาอังกฤษไว้เล่มหนึ่ง หลวงไพโรสณฑ์สาลาธิกร์ (เทียน) (ดูเชิงอรธ ๒) ได้แปลตั้งแต่ตอนศึกหงสาวดีรบกับไทยโดยพิสดารเป็นภาษาอังกฤษอีกฉบับหนึ่ง และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ให้นายมองตอ (ดูเชิงอรธ ๓) แปลตรงเป็นภาษาไทยเฉพาะตอนที่เกี่ยวข้องกับไทยอีกฉบับหนึ่ง

สำหรับพงศาวดารพม่าฉบับหอแก้วฉบับที่หลวงไพโรสณฑ์สาลาธิกร์ แปลเป็นภาษาอังกฤษนั้น ได้รับการตีพิมพ์ลงในวารสารของสยามสมาคม หรือ Journal of The Siam Society โดยแบ่งเป็น ๒ ส่วน ส่วนแรกตีพิมพ์ในเล่ม ๕ ภาคที่ ๑ (Journal of The Siam Society. Volume V (Part I) September, 1908. [พ.ศ.๒๔๕๑]) ในชื่อเรื่องว่า “Burmese Invasion of Siam, translated from the Hmannan Yazawindawgyi” (ดูเชิงอรธ ๔) มีเนื้อความตั้งแต่พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้เสวยราชย์ รวบรวมบ้านเมืองเข้าอยู่ภายใต้เศวตฉัตรเดียวกัน และยกกองทัพเข้าตีกรุงศรีอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๑ แต่ไม่สำเร็จ เสด็จกลับและสวรรคต พระเจ้าบุเรงนองได้เสวยราชย์เป็นพระเจ้ากรุงหงสาวดีต่อมาก ทรงรวบรวมบ้านเมืองเป็นปึกแผ่น และเข้าตีกรุงศรีอยุธยาได้สำเร็จ เมื่อ พ.ศ. ๒๑๑๒ และเลยยกทัพไปตีล้านช้าง ส่วนที่สองตีพิมพ์ในเล่ม ๘ ภาคที่ ๒ (Journal of The Siam Society. Volume VIII (Part II) March, 1912. [พ.ศ. ๒๔๕๕]) ในชื่อเรื่องว่า “Intercourse between Burma and Siam as Recorded in Hmannan Yazawindawgyi” มีเนื้อความดำเนินเรื่องต่อจากส่วนแรกกล่าวถึงบทบาทของพระเจ้าบุเรงนองในการเข้าไปจัดตั้งกษัตริย์ที่ล้านช้างและเชียงใหม่ เรื่อยมาจนถึงพระเจ้าบุเรงนองสวรรคต กษัตริย์พม่าพระองค์ต่อมาพยายามตีกรุงศรีอยุธยาหลายครั้งแต่ไม่สำเร็จจนเมื่อพระมหาอุปราชาลิ้นพระขนมในศึกที่ต่อสู้กับสมเด็จพระนเรศวร และกล่าวต่อมาถึงความอ่อนแอของราชวงศ์กษัตริย์พม่าที่ครองกรุงอังวะจนพระยาทะเลชาวมอญได้ตั้งตัวเป็นใหญ่ในกรุงหงสาวดียกทัพขึ้นมาตีกรุงอังวะ จับกษัตริย์เชื้อสายของพระเจ้าบุเรงนององค์สุดท้ายไปไว้ที่กรุงหงสาวดี และสิ้นพระชนม์ที่นั่น ก่อนที่องเจียะแห่งบ้านมุกโซโบจะรวบรวมชาวพม่ายกทัพมาปราบพระยาทะเลที่กรุงหงสาวดีได้สำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๐ สถาปนาตนเองขึ้นเป็นกษัตริย์พม่าราชวงศ์ใหม่ เป็นที่รู้จักกันในนามว่า อลองพญา

ส่วนพงศาวดารพม่าฉบับหอแก้วฉบับที่นายมองต่อแปลเป็นภาษาไทยนั้น เพิ่งได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๔๕ (นายมองต่อแปลไว้ตั้งแต่แผ่นดินรัชกาลที่ ๕) โดยสำนักพิมพ์มติชน ชื่อเรื่องว่า “มหาราชวงศ์พงษาวดารพม่า” สุจิตต์ วงษ์เทศ เป็นบรรณาธิการ ใช้ต้นฉบับการพิมพ์จากสำเนาภาพถ่ายต้นฉบับตัวพิมพ์ที่ดีที่หอสมุดแห่งชาติถ่ายสำเนาเก็บรักษาไว้

พงศาวดารฉบับหอแก้ว หรือ มหาราชวงศ์พงษาวดารพม่า นับว่าเป็นเอกสารที่สำคัญมากขึ้นหนึ่งในการศึกษาเรื่องราวพระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการสอบทานปีศักราชกับพงศาวดารไทย ซึ่งพบว่าปีศักราชในพงศาวดารพม่าฉบับหอแก้วนี้ตรงกับฉบับหลวงประเสริฐ จึงเป็นสิ่งสนับสนุนให้นักประวัติศาสตร์เชื่อมั่นว่าพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนี้ มีความแม่นยำกว่าพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับอื่นๆ

เมื่อพิจารณาจากความที่บันทึกไว้ในพงศาวดารพม่าฉบับหอแก้วพบว่า เนื้อความในพงศาวดารพม่านั้นจะมีบางตอนที่แตกต่างจากพงศาวดารไทย ยกตัวอย่างเช่น ตอนสงครามยุทธหัตถี ซึ่งในพงศาวดารไทยทุกฉบับกล่าวตรงกันว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงมีชัยชนะเหนือพระมหาอุปราชาในการกระทำยุทธหัตถีโดยได้ทรงใช้พระแสงของ้าวฟันพระมหาอุปราชาสิ้นพระชนม์บนคอช้าง แต่ในพงศาวดารพม่าฉบับหอแก้วกลับบันทึกไว้ว่าพระมหาอุปราชาสิ้นพระชนม์เพราะถูกกระสุนปืนของทหารไทย มีความตรงกันทั้งฉบับที่หลวงไพโรสนต์สาลาร์กซ์แปลเป็นภาษาอังกฤษ และฉบับที่นายมองต่อแปลเป็นภาษาไทย ดังนี้

ฉบับที่หลวงไพโรสนต์สาลาร์กซ์ แปลเป็นภาษาอังกฤษ (Luang Phraison Salarak, 1912, p. 50)

...A battle was fought just outside the city. The Maha Upayaza was mounted on his elephant Sin-ye-ponzon; on his right was his brother the King of Prome with his forces, and on his left was Nat-Shin-Naung with his forces. At a short distance on the right was the governor of Zaparo, mounted on an elephant named Paukkyaw Zeya, in full “musth” at the time, and it was necessary to have its face covered with a piece of cloth. King Bra Narit of Yodaya came out of the city with his army. He was mounted on the elephant called Bra Labon, and directly he caught sight of the Maha Upayaza, he led his elephant forward to the place where the Maha Upayaza was. The governor of Zaparo seeing the Siamese King coming forward, removed the cloth off his elephant’s eyes, intending to intercept the Siamese Monarch, but the elephant, instead of charging the enemy, turned round on the elephant ridden by the Maha Upayaza and charged it so vigorously that the Maha Upayaza had to fight very hard to resist the onslaught of the almost maddened animal. The Maha Upayaza’s elephant was severely wounded and disabled. At the same time, a shot from one of the guns of the enemy killed the Maha Upayaza, but he was held up by the rider behind him, while the elephant was made to lean against a tree, and it was thus prevented from falling down. King Bra Narit, not knowing that the Maha Upayaza was killed, hesitated to attack him...

ฉบับที่นายมองต่อแปลเป็นภาษาไทย (มหาราชวงษ์พงษาวดารพม่า, ๒๕๔๕, หน้า ๑๗๓)

...ในขณะนั้นมหาอุปราชทรงช้างชื่อภูมิจุน ปิกขวานั้นรับสั่งให้สะโตธรรมราชาพระอนุชาคุมพล ทหารคอยตั้งรับ แล้วรับสั่งให้เจ้าเมืองชามะโยซึ่งช้างชื่อ ปือกจ่อไชยะๆ นี้กำลังตกน้ำมันๆ ไทรมหน้าถึงกับต้อง เอาผ้าปิดหน้าไว้ แล้วพระองค์รับสั่งให้คอยอยู่ข้างซ้าย ข้างพระที่นั่งของพระองค์

ฝ่ายพระนเรศก็ขี่ช้างชื่อพระละภูมิกออกมา พร้อมกับพลทหาร ครั้นยกมาใกล้พระนเรศเห็น พระมหาอุปราชทรงช้างยืนค้อยอยู่ พระนเรศก็ขับช้าง ตรงเข้าไปจะชนช้างกับมหาอุปราช เวลานั้นเจ้าเมือง ชามะโยเห็นพระนเรศตรงเข้ามาดั่งนั้น ชามะโยก็ขับ ช้างที่ตกน้ำมันนั้นจะออกรบ พอเปิดผ้าที่ปิดหน้าช้างไว้ แล้วไล่ช้างนั้นเข้าชนกับช้างพระนเรศ ช้างนั้นหาชน พระนเรศไม่ กลับมาชนช้างทรงของมหาอุปราชเข้า มหาอุปราชก็ไม่เป็นอันที่จะรบกับพระนเรศ มัววุ่นอยู่กับ ช้างที่ตกน้ำมันนั้นเป็นช้านาน เวลานั้นพลทหาร ของพระนเรศก็เอาปืนใหญ่ยิงระดมเข้ามา ลูกกระสุน ก็ไปตอมหาอุปราชๆ ก็สิ้นพระชนม์ที่คอช้างพระ- ที่นั่งนั้น ในเวลานั้นตุลิตะละพันท้ายช้างเห็นว่า พระมหาอุปราชสิ้นพระชนม์ก็ค่อยประคองพระมหา- อุปราชพึงไว้กับอานช้างเพื่อมิให้พระนเรศรู้แล้วถอย ออกไป ขณะนั้นพระนเรศก็ไม่รู้ว่าพระมหาอุปราช สิ้นพระชนม์ พระนเรศจึงไม่อาจจะตามรบ...

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีเนื้อความที่แตกต่างกันไปบ้าง ในบางตอนระหว่างพงศาวดารไทยกับพงศาวดารพม่า แต่ข้อความที่ บันทึบเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรในพงศาวดารฉบับหอแก้วซึ่งเป็น พงศาวดารฉบับหลวงของพม่านั้น มีหลายแห่งที่เป็นเครื่องยืนยันให้เห็น ถึงพระบุคลิกภาพอันน่าเกรงขามและพระอัจฉริยภาพทางการสงคราม ของสมเด็จพระนเรศวรที่แม้แต่พม่าซึ่งเป็นฝ่ายศัตรูก็ยังยอมรับยกย่อง ขึ้นชมพระองค์

จะขอยกตัวอย่างความในพงศาวดารฉบับหอแก้ว ย้อนหลังจากสงครามยุทธหัตถีเล็กน้อยเพื่อยืนยันประเด็นนี้ กล่าวคือ ในเดือน ๕ จุลศักราช ๙๔๗ (พ.ศ. ๒๑๒๔) พระเจ้าหงสาวดีให้พระมหา- อุปราชานำทัพมาโจมตีกรุงศรีอยุธยาอีกครั้ง หลังจากที่เคยยกมาในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ โดยในครั้งนี้นำไพร่ไปรบให้จัดทัพมาถึง ๑๙ ทัพ จำนวนพล ๑๐๒,๐๐๐ ช้างรบ ๑,๐๐๐ ม้า ๑๑,๐๐๐ กองทัพพม่าพยายามเข้าตีค่าย สมเด็จพระนเรศวรที่จัดกองทัพยกออกมาสู้ แต่พยายามครั้งแล้วครั้ง เล่าก็ไม่สามารถตีได้ ครั้นตั้งทัพอยู่ได้ประมาณหนึ่งเดือนแล้วก็ยังมี วีแว่วว่าจะสามารถเอาชนะสมเด็จพระนเรศวร พระมหาอุปราชต้อง ปรีक्षाกับแม่ทัพนายกองว่าจะทำประการใดจึงจะได้ชัยชนะ ชุมนาง ของพระองค์ก็กราบทูลว่าการจะได้ชัยชนะจากอยุธยาในครั้งนี้เหมือน เช่นครกขึ้นภูเขา เนื่องจากค่ายของกองทัพอยุธยาแน่นหนามั่นคงเพราะ คูเมืองกว้างขวางและมีศาสตราวุธเพียบพร้อม นอกเหนือไปจากนั้น สิ่ง ล้ำค่าก็คือทหารอยุธยาสู้รบแบบไม่กลัวความตาย ทหารและชุมนาง ของสมเด็จพระนเรศวรนั้นมีความเกรงกลัวสมเด็จพระนเรศวรยิ่งกว่า กลัวความตาย ดังปรากฏความในฉบับหลวงไพบรณศาสตร์ว่า (Luang Phraison Salarak, 1912, p. 40)

...it was impossible to attack and defeat them, first, because the fort was very strong, secondly, the moats were very wide, thirdly, the enemy's weapons of offence and defence were numerous, and fourthly, King Bra Narit's nobles and officers feared him more than death itself...

ใจความตรงกับฉบับที่นายมองต่อแปล ว่า (มหาราชวงศ์พงษาวดารพม่า, ๒๕๔๕, หน้า ๑๖๕)

...บัดนี้ถ้าฝ่ายเราจะเข้าตีกองทัพอยุธยาแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่าค่ายของอยุธยาแน่นหนา มั่นคงนัก ประการหนึ่งคูก็กว้างขวาง สาตราวุธก็มาก แล้วฝ่ายทหารนายทัพนายกองของเขาก็แข็งพร้อมมือ กันไม่คิดแก่ชีวิตร์ แลที่จะตายนั้นเขาไม่กลัว เขากลัวแต่นายของเขาเป็นกำลัง บัดนี้ที่พระองค์รับสั่งจะออกรบนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า คงไม่มีไชยชนะ เป็นแน่...

อีกตอนหนึ่งกล่าวถึงความมีไหวพริบของสมเด็จพระนเรศวรที่เกิดจากประสบการณ์และทักษะของผู้เชี่ยวชาญกระบวนยุทธ คือสามารถวิเคราะห์กองทัพฝ่ายตรงข้ามได้ในฉับพลัน แล้วเลือกตี กองที่เป็นจุดอ่อนที่สุดก่อน แล้วค่อยไล่ตีมาจนถึงกองที่แข็งแกร่ง ซึ่งเมื่อถึงตอนนั้นข้าศึกก็แตกไปหลายกอง กระบวนทัพระส่าย กองที่เหลือถึงแม้จะแข็งแกร่งแต่ก็พากันเสียขวัญและกำลังใจไปแล้ว ดังปรากฏความในฉบับหลวงไพโรสณฑ์สารักษ์แปล ดังนี้ (Luang Phraison Salarak, 1912, p. 41)

...King Bra Narit must have been no ordinary general, for he discerned in an instant that the position of the right wing of the enemy was strong, and that of the left, weak. Like a skilful general and an experienced fighter, he concentrated his attack first on the weak point of the Burmese, the left wing, which was entirely put to rout. Having disposed of the left wing beyond any chance of rallying, he turned his attention to the centre, where also he succeeded in forcing the Maha Upayaza and his six commanders to retire. Lastly, he attacked the right wing, but finding the position unassailable, he retired taking with him the prisoners of war he had secured from the left and the centre of the Burmese. The Burmese right, though able to maintain its ground, had not the spirit and energy to retrieve the honours of the day, such must have been the moral effect of the defeat of the left and the centre. When the Siamese forces retired, the Burmese commanders gathered in their scattered forces and asked the Maha Upayaza to return, though not recalled by his father....

จากมุมมองของฝ่ายตรงข้ามที่บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับ สมเด็จพระนเรศวร พงษาวดารฉบับหอแก้ว หรือ มหาราชวงศ์พงษาวดารพม่า จึงนับเป็นเอกสารที่มีคุณค่าในการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในสมัยสมเด็จพระนเรศวรเป็นอย่างยิ่ง เพราะนอกจากข้อมูลทางประวัติศาสตร์แล้ว “ภาพ” ของสมเด็จพระนเรศวรที่ปรากฏใน

พงศาวดารพม่าฉบับหอแก้ว ยังฉายชัดให้เห็นถึงคุณลักษณะของความเป็น “วีรกษัตริย์” ของพระองค์ที่แม้แต่ฝ่ายศัตรูเองก็ยังคงยอมรับ

๑.๓ เอกสารฝ่ายกัมพูชา ได้แก่

ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา (พันธรีหลวงเรื่องเดชอนันต์, ๒๕๕๐)

เอกสารฉบับนี้ นายยอช เซเต ได้ต้นฉบับภาษาเขมรมาจากกัมพูชา และได้มอบให้หอพระสมุดวชิรญาณในปี พ.ศ. ๒๔๕๙ ต่อมากรรมการหอพระสมุดวชิรญาณได้มอบหมายให้พันธรีหลวงเรื่องเดชอนันต์ (ทองดี ธนรัชต์) ซึ่งมีความรู้ดีทั้งภาษาเขมรและภาษาไทยเป็นผู้แปล พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก ในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ โดยจางวางตรีพระยาไกรเพชรรัตนสงคราม สมุหเทศาภิบาลมณฑลนครสวรรค์ เป็นเจ้าภาพพิมพ์แจกในงานศพ พระตำรวจตรี พระยากำแหงรณฤทธิผู้เป็นบิดา

เนื้อเรื่องในพงศาวดารฉบับนี้แบ่งออกเป็น ๓ ตอน ประกอบด้วย

ตอนที่ ๑ ตำนานครั้งตีกดาบรบพม่า กล่าวถึงการสร้างนครหลวง, พระนครวัด เก็บเนื้อความมาจากตำนานที่สืบทอดต่อกันมา ความตอนนี้นักกองค้นพรัตน์ ราชบุตรของสมเด็จพระนโรดมแต่งเมื่อปีฉลู นพศก พ.ศ. ๒๔๒๐ เพื่อให้เนื้อเรื่องสัมพันธ์กับพงศาวดารที่มีอยู่แล้ว

ตอนที่ ๒ แต่งเมื่อครั้งพระองค์ตัวเองเป็นสมเด็จพระนริศร์รามธิบดีพระเจ้ากรุงกัมพูชาเนื้อเรื่องเริ่มศักราชตั้งแต่ปีจอจุลศักราช ๗๐๘ พ.ศ. ๑๘๘๙ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมนิพนธ์บพมาจนปีชวด จุลศักราช ๑๑๘๐ พ.ศ. ๒๓๖๑ ครั้งนักพระองค์จันทร์ เป็น

สมเด็จพระอุไทยราชาครองกรุงกัมพูชาตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ หนังสือพงศาวดารตอนนี้เป็นฉบับเดียวกับที่สมเด็จพระนริศร์ ถวายมาในรัชกาลที่ ๔ ซึ่งได้โปรดให้แปลเป็นภาษาไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ และโปรดให้พิมพ์ไว้ในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑

ตอนที่ ๓ สมเด็จพระนโรดมให้แต่งต่อจากตอนที่ ๒ มีเรื่องราวต่อมาจนถึงปีฉลู จุลศักราช ๑๒๒๗ พ.ศ. ๒๔๐๘ เมื่อองค์สมเด็จพระนโรดมครองกรุงกัมพูชา ตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และมีผู้แต่งเติมต่ออีกจนถึงสมเด็จพระนโรดมสวรรคต และสมเด็จพระศรีสวสดีได้ครองราชย์

สำหรับเนื้อความใน **ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา** ที่กล่าวถึงสมเด็จพระนเรศวรนั้นมีไม่มาก และเนื้อเรื่องก็แตกต่างไปจากพงศาวดารไทย เช่น เรื่องการปฐมกรรมพระยาละแวกหรือพระบรมราชา ซึ่งปรากฏในพงศาวดารไทยว่าสมเด็จพระนเรศวรจับตัวพระยาละแวกได้และทำพิธีปฐมกรรมแล้วให้ประหารชีวิต แต่ใน **ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา** กล่าวว่า พระยาละแวกเสด็จหนีไปได้ ดังนี้ (พันธรีหลวงเรื่องเดชอนันต์, ๒๕๕๐, หน้า ๘๙ - ๙๐)

...ครั้งพระราชโองการ พระบรมราชา ทรงทราบสมเด็จพระนเรศวรได้เสด็จกรีธาทัพมาจนจะถึงค่ายลงแวกแล้ว พระบรมราชาก็เสด็จขึ้นทรงช้างพระที่นั่งออกจากค่ายลงแวก พร้อมด้วยมุขมนตรีเสนาเสนาฝ่ายนำฝ่ายในไพร่พลครอบครัวที่ตามเสด็จพากันออกจากเมืองไป ครั้นเดินทางมามีทันไร ก็ได้ประทะพบกับกองทัพสมเด็จพระนเรศวร บรรดาไพร่พลพากันตกใจแตกหนีกระจัดกระจายไป ส่วนพระองค์พระบรมราชาได้เสด็จหนีไปลงเรือพร้อมกับพระราช-

บุตรและพระอรรคมเหสีข้ามไปประทับอยู่ ณ เมือง
เสวียนทอร์ (ศรีสุนทร)...

ยิ่งไปกว่านั้นความในพงศาวดารยังแสดงภาพในเชิงลบ
เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรว่ามีได้ทรงทำสงครามแบบตรงไปตรงมา
แต่ทรงวางแผนใช้เล่ห์เหลี่ยมวิทยาคมส่งคนมาทำกฤติยาคุณให้กษัตริย์
กัมพูชามีพระสติผันแปร ความว่า (พันตรีหลวงเรืองเดชอนันต์, ๒๕๕๐,
หน้า ๘๗ - ๘๙)

...สมเด็จพระนเรศวรกระษัตริย์เมืองไทย ใช้
หมอ ๒ คนผู้ซึ่งรู้ศิลปวิทยาคมในการบรรจุกฤติยาคุณ
ให้ถือบวชเพศเป็นสงฆ์ขึ้นไปเมืองลาว แล้วลงมายัง
กรุงกัมพูชา ฟานักอยู่กับสมเด็จพระสังฆราช ลุศักราช
๙๕๓ (พ.ศ. ๒๑๓๔) ปีเถาะ พระสงฆ์สองรูปนั้นกระทำ
กฤติยาคุณ พระองค์ได้ถูกกฤติยาคุณของเขา พระสติ
ผันแปร เสวยแต่น้ำจืดที่ทุกวันทุกคืน พระองค์ทรงให้
นำพระพุทธรูปอัฐริศทั้ง ๔ องค์ไปเผาไฟ แล้วให้เอา
ถ่านซีเท่าไปบรรจุในพระวิหาร

ลุศักราช ๙๕๔ (พ.ศ. ๒๑๓๕) ปีมโรง พระสงฆ์
หมอกฤติยาคุณทั้ง ๒ รูปนั้น ได้มีหนังสือลอบส่งข่าว
คราวประพฤติเหตุไปยังเมืองไทย

ลุศักราช ๙๕๕ (พ.ศ. ๒๑๓๖) ปีมเสง พระ-
ชันษาได้ ๔๑ พรรษา เสวยราชสมบัติได้ ๑๔ ปี เวลา
นั้นน้ำในอ่างก็แห้งงวด ไม่มีน้ำติดกันอ่างเลยแม้แต่สัก
หยด ส่วนอ่างเปล่านั้นก็มีอาการเอียงไปข้างทิศตะวันตก
(ทิศนั้นหมายความว่า กรุงศรีอยุธยา)

ครั้นอยู่ต่อมาถึงเดือนอ้าย (ในปีมเสงนั่นเอง)
สมเด็จพระนเรศวรกระษัตริย์เมืองไทย ได้ทรงกรีธาทัพ
มีไพร่พลถึงสามแสน ยกมาถึงปลายแดนเมือง พระ-
ตะบอง...

๑.๔ เอกสารฝ่ายจีน ได้แก่

เอกสารทางประวัติศาสตร์ของจีนเท่าที่ศึกษาค้นคว้า
ยังไม่พบว่ามีที่แปลและตีพิมพ์เผยแพร่เป็นภาษาไทย แต่เอกสารที่
นักประวัติศาสตร์ไทยนำมาใช้อ้างอิงในการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวที่
เกี่ยวข้องกับรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้น ประพฤติ
ศุกลรัตนเมธี (๒๕๓๓, หน้า ๔๒) ให้ข้อมูลไว้ในบทความเรื่อง “ความ
สัมพันธ์ไทย - จีน ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช” ตีพิมพ์ใน
หนังสือ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปีของการครองราชย์ ว่า
มีเอกสารจีนโบราณที่กล่าวถึงเหตุการณ์ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร
มหาราชซึ่งตรงกับสมัยราชวงศ์หมิงในรัชศกวานลีแห่งรัชกาลจักรพรรดิ
เสินจง (ค.ศ. ๑๕๗๓ - ๑๖๒๐ / พ.ศ. ๒๑๑๖ - ๒๑๖๓) อยู่หลายฉบับ และ
ได้แปลบางส่วนไว้ ดังนี้

๑.๔.๑ ประวัติศาสตร์ราชวงศ์หมิงฉบับหลวง

ในบรรพว่าด้วย “สยาม” บันทึกเหตุการณ์
เกี่ยวกับไทยในสมัยนั้นไว้ดังนี้ (ประพฤติ ศุกลรัตนเมธี, ๒๕๓๓,
หน้า ๕๑)

...ในระหว่างรัชศกหลงซิง (ค.ศ. ๑๕๖๗ - ๑๕๗๓ /
พ.ศ. ๒๑๑๐-๒๑๑๖) ประเทศตงหมานหนิว (หมายถึง
พม่าหรือตองอู) ซึ่งเป็นประเทศข้างเคียงของประเทศ
แห่งนั้น (หมายถึงเขียนหลอหรือสยาม) ได้สู้ชอรราช-

ธิดาแต่ได้รับการปฏิเสธ จึงมีความรู้สึกทั้งโกรธแค้น และอับอาย ครั้นแล้วก็ได้ยกทัพใหญ่เข้าตีประเทศนั้น ถึงเมืองแตก กษัตริย์สยามได้ทรงกระทำอติวินิบาตกรรมด้วยวิธีผูกพระศอ กองทัพดงหมานหนิวได้จับตัวพระราชโอรสองค์โตและยึดเอาตราที่ราชสำนักจีนพระราชทานให้ไปด้วย พระราชโอรสองค์รองจึงได้ราชสมบัติ และได้ถวายพระสุพรรณบัฏ (แก่จักรพรรดิจีน) พร้อมทั้งขอพระราชทานตราด้วย (จักรพรรดิจีน) ได้พระราชทานให้ นับแต่นั้นเป็นต้นมา (สยามประเทศ) ก็ถูกดงหมานหนิวครอบงำ กษัตริย์ผู้สืบราชสมบัติได้หมายมั่นจะแก้แค้นให้จงได้ ในระหว่างรัชศกว่านลี่ กองทัพเข้าศึกได้ยกทัพเข้ามาอีก กษัตริย์ได้จัดกองทัพเข้ากระหน่ำตีจนเข้าศึกแตกพ่ายไปอย่างราบคาบ และได้ฆ่าพระราชโอรสของกษัตริย์ดงหมานหนิวด้วย ทหารที่เหลือก็แตกทัพหลบหนีไปในความมืดตอนกลางคืน จากนั้นเป็นต้นมาสยามก็ครองความยิ่งใหญ่ผงาดในน่านน้ำทางทะเล ต่อจากนั้นก็เคลื่อนย้ายกองทัพไปตีเจินล่า (กัมพูชา) จนแตกพ่ายไปและกษัตริย์ประเทศนั้นได้ยอมจำนนอีกด้วย ตั้งแต่บัดนั้นมาก็ทำศึกสงครามทุกปี จนสามารถดำรงความเป็นใหญ่เหนือประเทศทั้งหลาย

เมื่อปีที่ ๖ แห่งรัชศกว่านลี่ (ค.ศ. ๑๕๗๘ / พ.ศ. ๒๑๒๑) (สยาม) ได้จัดส่งราชทูตมาถวายเครื่องราชบรรณาการ ปีที่ ๒๐ (ค.ศ. ๑๕๘๒ / พ.ศ. ๒๑๒๕) ญีปุ่นได้เข้าตีเกาหลีจนเมืองแตก สยามได้อาสาขอยกกองทัพไปลอบโจมตีญีปุ่นโดยตรง เพื่อมุ่งหมายกดดันญีปุ่นทาง

แนวหลัง สื่อซึ่งซึ่งเป็นเสนาบดีในส่วนกลางเห็นพ้องด้วย แต่เซียวเอียนซึ่งเป็นผู้บัญชาการทหารกวางตุ้ง กว่างซีคัดค้าน เรื่องจึงยุติเพียงเท่านั้น...

แม้ว่าจะไม่ได้ปรากฏพระนามสมเด็จพระนเรศวร แต่ข้อความที่ระบุปีศักราชว่า “ในระหว่างรัชศกว่านลี่” ทำให้ทราบได้ว่า กษัตริย์ที่เป็นผู้นำกองทัพเข้ากระหน่ำตีจนเข้าศึกแตกพ่ายไปอย่างราบคาบ และได้ฆ่าพระราชโอรสของกษัตริย์ดงหมานหนิวด้วยนั่นก็คือ “สมเด็จพระนเรศวร” นั่นเอง ประเด็นสำคัญที่บันทึกไว้ต่อจากนี้ก็คือ “จากนั้นเป็นต้นมาสยามก็ครองความยิ่งใหญ่ผงาดในน่านน้ำทางทะเล”

ความจาก ประวัติศาสตร์ราชวงศ์หมิงฉบับหลวง ตอนนี้จะสะท้อนให้เห็นภาพเมืองไทยในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรว่า ในรัชสมัยของพระองค์นั้นมีการทำสงครามทุกปี ในขณะที่ไทยทำสงครามกับพม่าและกัมพูชา แต่ปรากฏว่ามีสัมพันธไมตรีที่ดีกับจีนและมีความเป็นพันธมิตรทางทหารต่อกัน โดยในคราวที่ญี่ปุ่นบุกประเทศเกาหลี ไทยได้เสนอยุทธวิธีต่อจีนโดยขออาสาส่งทหารไปช่วยโจมตีถึงประเทศญี่ปุ่น เพื่อมุ่งหมายกดดันญี่ปุ่นทางแนวหลัง และถึงแม้ว่าเรื่องจะยุติไป แต่เหตุการณ์นี้ก็ยิ่งสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของกองทัพเรือของสมเด็จพระนเรศวรว่ามีความแข็งแกร่งเกรียงไกรไม่แพ้กองทัพบก และมีแพทกองทัพของชาติอื่น เพราะหากไม่เป็นเช่นนั้นแล้วไทยก็คงจะไม่กล้ายื่นข้อเสนอไปยังจักรพรรดิจีนเพื่อขออาสาบุกกองทัพไทยไปโจมตีถึงประเทศญี่ปุ่นที่อยู่ไกลออกไปยิ่งกว่าจีนและยังต้องเดินทางข้ามน้ำข้ามทะเลไป

ในเรื่องที่ไทยขออาสาจีนไปรบญี่ปุ่นนี้ ยังไปปรากฏในบรรพที่ ๒๒๗ เรื่องประวัติเซียวเอียน ด้วยเช่นเดียวกันว่า (ประพฤทธิ์ศุกลรัตนเมธี, ๒๕๓๓, หน้า ๕๔)

...ครั้งนั้น ญี่ปุ่นเข้าย่ำยีเกาหลี ในโอกาสเดียวกันนั้น สยามได้เข้าถวายเครื่องราชบรรณาการราชทูตแห่งประเทศนี้ขออาสาส่งกองทัพเข้าช่วยทำศึกสงคราม สื่อชิงเสนาบดีจึงให้ยกทัพไปโจมตีญี่ปุ่นได้แต่เอียน (เขี้ยวเอียน) เห็นว่าสยามตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกอันไกลโพ้น ห่างจากญี่ปุ่นเป็นระยะทางถึงหมื่นลี้ จะสามารถบินข้ามทะเลอันกว้างใหญ่ไพศาลได้หรือ จึงขอให้ยุติข้อเสนอนี้เสีย แต่ชิง (สื่อชิง) ไม่เห็นพ้องด้วยคงยืนยันยึดมั่นในความเห็นเดิม อย่างไรก็ตาม ในที่สุดกองทัพสยามก็มีได้ออกไปแต่อย่างใด...

๑.๔.๒ จุดหมายเหตุประจักษ์กาลจักรพรรดิเสด็จแห่งราชวงศ์หมิง

ในบรรพที่ ๒๕๓ และ ๒๕๖ ได้บันทึกเรื่องไทยขออาสาจีนไปรบญี่ปุ่นไว้ดังนี้ (ประพฤทธิ์ คุกุลรัตนเมธี, ๒๕๓๓, หน้า ๕๒ - ๕๓)

...เมื่อวันที่ ๑๓ เดือน ๑๐ ปีที่ ๒๐ (ค.ศ. ๑๕๙๒/พ.ศ. ๒๑๓๕) แห่งรัชศกวานลี่ ราชทูตแห่งสยามจำนวน ๒๗ นาย ได้เดินทางไปนครหลวงเพื่อถวายเครื่องราชบรรณาการ องค์จักรพรรดิพระราชทานหมวกและสายคาดเอวตามธรรมเนียม

เมื่อวันที่ ๖ เดือนอ้าย ปีที่ ๒๑ (ค.ศ. ๑๕๙๓/พ.ศ. ๒๑๓๖) แห่งรัชศกวานลี่ เขี้ยวเอียนผู้ตรวจราชการซึ่งมีตำแหน่งเป็นผู้บัญชาการทหารประจำมณฑลกวางตุ้งกว้างซีได้กราบบังคมทูลว่า “สยามตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกไกลโพ้น ห่างญี่ปุ่นหมื่นลี้เศษ เมื่อ

ไม่นานมานี้มีทูตบรรณาการมาขออาสาต่อทางกลาโหม ขอนำกองทัพช่วยทำศึกสงคราม ทางกลาโหมมีคำสั่งตอบรับโดยให้ส่งกองทัพไปโจมตีญี่ปุ่นได้โดยตรง แต่เมื่อพิจารณาถึงเส้นทางทะเลอันกว้างไกลเหลือประมาณเช่นนี้ คนอื่น (หมายถึงคนสยาม) ยากที่จะหยั่งรู้ได้ จึงได้ขอให้ทางกลาโหมระงับคำสั่งเพื่อพิจารณาแล้วแจ้งผลมาด้วย อย่างไรก็ตาม โจรพวกนี้ทั้งปล้นสะดมภักซ์ข้าสามานย์และเจ้าเล่ห์ ได้กระทำการข่มเหงรังแกประเทศอื่นๆ ขณะนี้ก็เข้าไปยึดเอาเกาหลีอีก โดยมุ่งหมายจะเข้ารุกรานแผ่นดินจีน จึงทำให้ต้องยกทัพหลวงไปช่วยเหลือ อันทูตบรรณาการแห่งสยามมีความโกรธแค้นต่อการกระทำที่ผิดทำนองคลองธรรมนี้ จึงได้แสดงความจงรักภักดีโดยอาสายกทัพไปช่วยรบ และแสดงถึงเมตตาธรรมอันมีต่อเพื่อนบ้าน ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจึงขอถือโอกาสอาสาไปประเทศนั้น ทั้งนี้ ในทางหนึ่งจะเป็นการเสริมสร้างกำลังใจแก่ประเทศที่อยู่ห่างไกล และในอีกทางหนึ่งก็จะสามารถสร้างแรงกดดันแก่เหล่าโจรเดี้ย เพราะการทำศึกสงครามหลายด้านย่อมมีการพลัดพลั้งอยู่บ้าง ยิ่งกว่านั้นอันความยิ่งใหญ่ของประเทศจีนจำเป็นด้วยหรือที่จะต้องพึ่งพาอาศัยจากประเทศอื่น” จักรพรรดิทรงมีพระบรมราชโองการชมเชยความจงรักภักดีและเมตตาธรรมเช่นนี้ แต่เรื่องนี้มีความสำคัญมากจึงขอให้รอฟังผลการพิจารณาของผู้บัญชาการทหารก่อน เมื่อได้รับหนังสือแจ้งผลแล้ว จึงจะสามารถประกาศ....[ข้อความตกหล่น]..... แสดงให้เห็นอย่างชัดแจ้ง ขณะนั้น

ผู้บัญชาการทหารได้ปกครองดินแดนกันดารเหล่านั้นอยู่
เรื่องของประเทศทางทะเลจึงยอมจะทราบอย่างดี
สมควรจะให้พิจารณา.... [ข้อความตกหล่น].... ขอให้
ทางกลาโหมจัดส่งเจ้าหน้าที่ไปและกระทำการตามคำสั่ง
เมื่อถึงประเทศนั้นแล้ว ขอให้กำชับ.... [ข้อความ
ตกหล่น].... ส่งคำสั่ง สมควรแจ้งให้กษัตริย์สยามปฏิบัติ
ตามพระบรมราชโองการ กระทำการปรับปรุงเตรียม
ทัพเรือแล้วถวายราชสาส์นกราบบังคมทูลตอบและ
รับคำสั่ง... [ข้อความตกหล่น]...ถึงกำหนดให้ปฏิบัติ
ตาม มีพระบรมราชานุญาตให้ปฏิบัติได้...

ความในจดหมายเหตุประจํารัชกาลจักรพรรดิ
เส็นจงแห่งราชวงศ์หมิง ดังกล่าวทำให้ทราบรายละเอียดเพิ่มเติมจาก
ประวัติศาสตร์ราชวงศ์หมิงฉบับหลวง ถึงเหตุผลที่เชียวเอี้ยน
ผู้บัญชาการทหารประจําณฑลกวางตุ้งกว้างซีคัดค้านข้อเสนอที่สมเด็จพระ
นเรศวรอาสาจักรพรรดิจีนส่งกองทัพไทยไปโจมตีญี่ปุ่น และขอ
อาสายกกองทัพจีนไปเอง ทั้งนี้ก็เพราะกลัวเสียหน้า แต่จากคำกราบ
บังคมทูลของเชียวเอี้ยนที่ปรากฏในจดหมายเหตุนี้ก็แสดงให้เห็นว่า
เชียวเอี้ยนเองก็ชื่นชมทางฝ่ายไทยว่ามีเมตตาธรรมต่อเพื่อนบ้านจึงรู้สึก
โกรธแค้นต่อการกระทำที่ผิดทำนองคลองธรรมของญี่ปุ่นและได้อาสาขอ
ไปรบญี่ปุ่น อีกทั้งยังยอมรับในยุทธวิธีของสมเด็จพระนเรศวรในการส่ง
กองทัพไปโจมตีถึงประเทศญี่ปุ่นเพื่อเป็นการกดดันญี่ปุ่นอีกทางหนึ่ง
แต่จะให้ฝ่ายไทยยกกองทัพไปก็เกรงจะเป็นการเสียหน้าจึงขออาสายก
กองทัพไปตีญี่ปุ่นเสียเอง

๑.๔.๓ บันทึททะเลตะวันออกและตะวันตกโดย จางเซี่ย

เอกสารของจางเซี่ยฉบับนี้แม้เป็นเอกสารภาค
เอกชนแต่ก็ได้บันทึกเรื่องเดียวกันนี้คือเรื่องที่กองทัพไทยอาสาไปช่วยจีน
รบญี่ปุ่นไว้ด้วยเช่นกัน มีใจความคล้ายคลึงกับในหนังสือ ประวัติศาสตร์
ราชวงศ์หมิงฉบับหลวง ดังนี้ (ประพฤทธิ์ ศุภรัตน์เมธี, ๒๕๓๓,
หน้า ๕๓)

...ระหว่างต้นรัชศกหลงซิง ตงหมานหนิว
(พม่า) สู้ขอราชธิดาจากสยาม สยามปฏิเสธอย่าง
ปราศจากเยื่อใย ตงหมานหนิวโกรธแค้นยิ่งนัก จึงได้นำ
กองทัพเข้าล้อมสยามจนเมืองแตก กษัตริย์
สยามทรงกระทำอติวินิบาตกรรมด้วยวิธีผูกพระศอ
ตงหมานหนิวได้จับตัวพระราชโอรสองค์โตและยึดเอา
ตราที่ราชสำนัก (จีน) พระราชทานให้แล้วจึงกลับไป
พระราชโอรสองค์รองได้เป็นผู้สำเร็จราชการแทน ต่อมา
ได้ถวายพระสุพรรณบัฏ (แก่จักรพรรดิจีน) พร้อมทั้ง
ขอพระราชทานตราด้วย โดยอ้างว่า สยามปกครอง
หลายสิบรัฐถ้าปราศจากตราจากราชสำนัก (จีน) ก็
จะไม่สามารถบัญชาการกองทัพได้ จักรพรรดิทรงมีพระ-
บรมราชโองการพระราชทานให้ เมื่อสยามพ่ายแพ้ใน
ศึกสงครามแล้ว ต่อมาจึงค่อนข้างจะถูกตงหมานหนิว
ครอบงำ กษัตริย์ผู้สืบราชสมบัติได้เร่งระดมจัดกองทัพ
เตรียมทำศึกสงครามมุ่งหมายกระทำการล้างแค้น
ระหว่างรัชศกวานลี่ ตงหมานหนิวมารุกรานอีก กษัตริย์
ผู้สืบราชสมบัติได้นำกองทัพเข้าตีได้และสังหารพระ-

ราชโอรสของตงหมานหนิว ตงหมานหนิวแตกทัพ หลบหนีไปในความมืดตอนกลางคืน ต่อมาจึงไม่กล้า มากล้ากรายสยามอีกแต่อย่างใด สยามจึงเริ่มเป็นผู้ เกรียงไกรบนท้องทะเลแดนไกล ภายหลังได้ย้ายทัพไปตี เงินล่า ปรากฏว่าเงินล่ายอมจำนน ต่อแต่นั้นไปทำศึก สงครามทุกปี จนสามารถดำรงความเป็นใหญ่เหนือ ประเทศทั้งหลาย ครั้นเมื่อโจรเตี้ย (ญี่ปุ่น) รุกราน เกาหลี ฝ่ายกลาโหมตกลงให้ส่งอำมาตย์นำคำสั่งไปแจ้ง แก่ประเทศราชทั้งหลายให้นำกองทัพ (กองทัพต่าง- ประเทศนอกจากจีน) เข้าโจมตีญี่ปุ่น สยามแสดงความ ประสงค์ว่าจะนำกองทัพของตนเป็นทัพหน้าไปตีก่อน ชั่งอึ้งซางข้าหลวงผู้ตรวจการได้เสนอเรื่องนี้ให้ทรงทราบ ครั้นแล้วหัวหน้าญี่ปุ่นถึงแก่กรรม และกองทัพล่าถอย หนีไป จึงมิได้กระทำการดังกล่าว...

๑.๔.๔ หนังสือเหมียนเลียโดยเปาเจี้ยนเจีย

เอกสารนี้เป็นเอกสารภาคเอกชน ปรากฏอยู่ในหนังสือประมวลเอกสารข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของยูเนี่ยนรวบรวม โดยหวางซง มีบันทึกข้อความเกี่ยวกับประเทศไทยในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวร (ดูจากปีศักราชที่ปรากฏในเอกสาร) ว่าจีนได้มีราชสาส์น ขอความร่วมมือให้ไทยยกกองทัพไปช่วยรบพม่า ดังนี้ (ประพทธิ์ ศุกลรัตน์เมธี, ๒๕๓๓, หน้า ๕๕)

...เมื่อเดือน ๑๒ ปีที่ ๒๑ (ค.ศ. ๑๕๙๓ / พ.ศ. ๒๑๓๖) แห่งรัชศกวานลี่ ฯลฯ เมื่อเดือนดังกล่าว ปิน (เงินย่งปิน) ได้ก่อสร้างป้อมปราการ และดำเนินการ ปลุกข้าวโดยทหารและว่าจ้างชาวบ้าน ทั้งนี้เพื่อเป็น

กำลังต่อต้านพม่า ทางพม่ารู้ว่าป้อมปราการดังกล่าว จะเป็นอุปสรรคแก่ฝ่ายตนในการทำสงคราม จึงได้ พยายามต่อต้านขัดขวางอยู่หลายครั้งหลายหน เงินย่งปินผู้ตรวจราชการได้จัดส่งหวงกงซึ่งเป็นชาว ออกเกี้ยนเป็นทูตไปสยามโดยนำสาส์นไปด้วย ทั้งนี้ได้ มุ่งหมายให้ไปเจรจากับสยาม ร่วมมือกับเต๋อเล็งตี กระทบพม่าทั้งจากภายนอกและภายใน ฯลฯ หลังจากนั้นหวงกงซึ่งเป็นทูตที่ยังปิ่นส่งไปได้เดินทาง ไปถึงสยาม ทางสยามได้นัดหมายกับกง (หวงกง) แล้วก็ ยกกองทัพเข้าตีเอาพะโคและทำให้เป็นเมืองร้าง หลังจากนั้นพม่าก็ถูกสยามและเต๋อเล็งตีรุกตีบ่อยครั้ง กองทัพต้องเหนื่อยยากจากการเดินทางไกลไปมา อยู่ตลอดเวลา จึงมิได้เข้ามาก่อวุ่นจิ้นอีกต่อไป...

๑.๔.๕ หนังสือเตียนซื่อชื่อเลียโดยชื่อฟ่าน

เป็นเอกสารที่ปรากฏอยู่ในหนังสือประมวล เอกสารข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของยูเนี่ยนซึ่งรวบรวมโดยหวางซง ได้ บันทึกเรื่องที่จีนขอให้ไทยไปช่วยรบพม่าไว้ด้วยเช่นกัน ดังนี้ (ประพทธิ์ ศุกลรัตน์เมธี, ๒๕๓๓, หน้า ๕๕)

...ที่ ๒๒ (ค.ศ. ๑๕๙๔ / พ.ศ. ๒๑๓๗) แห่งรัชศก วานลี่ จับได้ตัวเอียนกับบุตรแล้วประหารชีวิตเสีย ทั้งหมด ยังปิ่นยังได้ส่งสาส์นถึงสยามขอให้ร่วมกันโจมตี พม่า พม่าจึงต้องเหนื่อยยากจากการเดินทางไกล ไปมาอยู่ตลอดเวลา จากนั้นการก่อวุ่นจิ้นรุกรานทาง ชายแดนจึงได้ยุติไประยะหนึ่ง...

๑.๔.๖ หนังสือประมวลเรื่องท้องถิ่นของเถิงเอี้ยโจว

เป็นเอกสารที่ปรากฏอยู่ในหนังสือข้อมูลสังเขปทางเอกสารประวัติศาสตร์ของยูนิานโดยฟางกั๋วอี หน้า ๓๐๘ ในรัชกาลเฉียนหลงแห่งราชวงศ์ชิง บรรพ ๘ ประวัติเงินยงปินมีข้อความที่บันทึกไว้ตรงกับ หนังสือเหมียนเลี้ยโดยเปาเจี้ยนเจี้ย และหนังสือเตียนซีชื่อเลี้ยโดยซือฝาน เกี่ยวกับเรื่องความเป็นพันธมิตรทางการทหารของจีนกับไทยว่าจีนได้ขอให้ไทยส่งกองทัพไปช่วยรบกับพม่า ดังนี้ (ประพฤทธิ์ ศุกลรัตน์เมธี, ๒๕๓๓, หน้า ๕๕)

...เมื่อปีที่ ๒๓ (ค.ศ. ๑๕๙๕ / พ.ศ. ๒๑๓๘) แห่งรัชศกว่านลี่ จัดสร้างป้อมปราการ ๘ แห่งที่เถิงชง แต่งตั้งผู้รักษาการป้อมปราการที่หมานฮาและหล่งปา โดยจัดกำลังทหารรักษาไว้ด้วย จัดหาคนไปสยามเพื่อนัดหมายกันให้ตีกระหนาบพม่า พร้อมกันนั้นได้จัดสร้างป้อมปราการที่เมืองมว และตั้งชื่อว่าเมืองผิงลู่...

นับว่าเอกสารทางประวัติศาสตร์ของจีนไม่ว่าจะเป็นเอกสารของทางราชการหรือเอกชนได้ให้ความรู้ใหม่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในเรื่องที่สำคัญคือการบันทึกถึงเหตุการณ์ที่กรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชกับจีนในสมัยปลายราชวงศ์หมิงได้เป็นพันธมิตรทางทหารต่อการเป็นพันธมิตรทางทหารได้เกิดขึ้น ๒ ครั้ง ครั้งแรกเป็นพันธมิตรทางทหารเพื่อไปตีญี่ปุ่นซึ่งเป็นสงครามทางทะเล ส่วนครั้งที่สองเป็นพันธมิตรทางทหารไปตีพม่าซึ่งเป็นสงครามทางบก ข้อมูลนี้แสดงวิเทโศบายของสมเด็จพระนเรศวรที่นำหน้าชาติอื่นๆ ในเอเชียในยุคเดียวกัน ในอันที่จะประกาศความกล้าแข็งของกองทัพสยาม เพื่อผดุงความเป็นธรรมและเพื่อสนับสนุนความเป็นพันธมิตรกับจีนซึ่งเป็นมหาอำนาจในทาง

เศรษฐกิจและการเมือง แต่ข้อมูลดังกล่าวนี้ไม่ปรากฏในเอกสารของฝ่ายไทยเลย

๑.๕ เอกสารฝ่ายเกาหลี

ประพฤทธิ์ ศุกลรัตน์เมธี (๒๕๓๓, หน้า ๕๒) ได้กล่าวถึง บันทึกชวอนเมี่ยวจงซิง ของเกาหลีในบทความเรื่อง “ความสัมพันธ์ไทย-จีน ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช” ตีพิมพ์ในหนังสือสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปีของการครองราชย์ ว่า ใน บันทึกชวอนเมี่ยวจงซิง ของเกาหลี เดือน ๑๑ ปี ค.ศ. ๑๕๙๒ (พ.ศ. ๒๑๓๕) ในบรรพ ๕ หน้า ๖๓ หัวข้อ “ทูตขอทหาร) เจิ้งคุนโช่ว กลับจากนครหลวง” มีข้อความที่บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชปรากฏอยู่ โดยกล่าวถึงเรื่องที่สมเด็จพระนเรศวรทรงแสดงความจำนงขออาสาที่จะส่งกองทัพไปโจมตีญี่ปุ่น ดังนี้ (ประพฤทธิ์ ศุกลรัตน์เมธี, ๒๕๓๓, หน้า ๕๔)

...ขณะนั้น อ้วปาหลาราชทูตจากประเทศสยามก็มาถวายเครื่องราชบรรณาการที่นครหลวง ทราบว่ามีข้อเสนอเรื่องการให้ความช่วยเหลือทางตะวันออก (หมายถึงการให้ความช่วยเหลือทางการทหารแก่ประเทศเกาหลี - ผู้แปล) จึงแสดงความจำนงขออาสา นำทัพไปปราบปรามกวาดล้างถึงถิ่นฐานโจรเดี่ยวเจิงเฟิงเฟิงบู้อีกราบบังคมทูลขอให้ส่งกำลังทหารสยามจากเกาะในทะเลเข้าตีถึงรังโจรเดี่ยว ขณะนั้นถือว่าเป็นกุศโลบายที่วิเศษ แต่ทางราชสำนักก็มิได้ใช้...

ข้อมูลจากเอกสารฝ่ายเกาหลีใน บันทึกชวอนเมี่ยวจงซิง นี้ เป็นเครื่องยืนยันเหตุการณ์ในเอกสารฝ่ายจีนเกี่ยวกับเรื่อง

สมเด็จพระนเรศวรทรงแสดงความจำนงขออาสาที่จะส่งกองทัพไปโจมตีญี่ปุ่น

๑.๖ เอกสารฝ่ายสเปน ได้แก่

๑.๖.๑ The Philippine Islands, 1493- 1898.

หนังสือนี้โดยรวมเป็นเรื่องราวประวัติศาสตร์ของหมู่เกาะฟิลิปปินส์ภายใต้การปกครองของสเปน เป็นหนังสือชุดมี ๕๕ เล่ม เอ็มมา เฮเลน แบลร์ (Emma Helen Blair) และ เจ.เอ. โรเบิร์ตสัน (J.A. Robertson) เป็นผู้แปลเป็นภาษาอังกฤษและเป็นบรรณาธิการ ตีพิมพ์ที่เมืองคลีฟแลนด์ (Cleveland) รัฐโอไฮโอ (Ohio) ประเทศสหรัฐอเมริกา ระหว่างปี ค.ศ. ๑๙๐๓ - ๑๙๐๙ ต่อมาในปี ค.ศ. ๑๙๖๒ โดมิงโก อาเบลลา (Domingo Abella) ได้พิมพ์หนังสือชุดนี้อีกครั้งที่ได้หวัน

The Philippine Islands, 1493- 1898. ได้รับการแปลเป็นภาษาไทยแล้วโดย จันทรฉาย ภัคอธิคม เป็นหนังสือชื่อ **กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน** ตีพิมพ์เผยแพร่แล้วโดยสมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๒ ผู้แปลได้กล่าวไว้ในคำนำว่าในการแปลเป็นภาษาไทยครั้งนี้ได้แปลจากต้นฉบับภาษาอังกฤษฉบับพิมพ์ในปี ค.ศ. ๑๙๗๓ โดยคัดเลือกมาแปลเฉพาะข้อความที่เกี่ยวข้องกับกรุงศรีอยุธยาและกัมพูชา

หนังสือ The Philippine Islands 1493- 1898. ประกอบด้วยเอกสารหลายประเภท มีทั้งพระราชสาส์นจดหมาย บันทึกลง และรายงาน ผู้เขียนเอกสารเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นข้าราชการ พ่อค้า นักธุรกิจ และนักบวชในนิกายต่างๆ ของ

คริสต์ศาสนา บุคคลเหล่านี้ถือว่าเป็นหน้าที่โดยตรงที่จะต้อง “รายงาน” ข้อเท็จจริงทุกแง่ทุกมุม เพื่อเป็นข้อมูลประกอบสำหรับรัฐบาล บริษัทการค้า หรือศาสนจักรและคณะนิกายของตน จันทรฉาย ภัคอธิคม (๒๕๓๒, หน้า ๕) ผู้แปลได้ประเมินค่าเอกสารเหล่านี้ไว้ในคำนำของหนังสือ **กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน** ว่าค่อนข้างมีความน่าเชื่อถือ เพราะ “ตัวเอกสารเองนั้นส่วนใหญ่เป็นเอกสาร ‘ทางการ’ จึงนับเนื่องได้ว่าเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชั้นหนึ่ง”

ข้อมูลจาก **กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน** ทำให้ทราบว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงตระหนักถึงความสำคัญของการค้ากับนานาชาติ เพื่อช่วยฟื้นฟูเศรษฐกิจอยุธยาหลังจากได้รับความเสียหายจากการสงครามในสมัยนั้น โดยเป็นฝ่ายเริ่มต้นในการติดต่อกับสเปนโดยการส่งพระราชสาส์นไปถึงข้าหลวงใหญ่แห่งกรุงมะนิลาแสดงความสนพระทัยที่จะค้าขายกับสเปน ดังรายละเอียดในจดหมายจาก ดอน ฟรานซิสโก เตโย (Don Francisco Tello) กวายเป็นเจ้าเฟลิเปที่ ๒ ลงวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๕๙๙ ความว่า (จันทรฉาย ภัคอธิคม, ๒๕๓๒, หน้า ๖๒ - ๖๓)

...ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชสาส์นจากพระเจ้ากรุงเสียน [สมเด็จพระนเรศวรมหาราช] สำนวพระราชสาส์นจักแนบมาทูลเกล้าฯ ถวายพร้อมจดหมายฉบับนี้ ในพระราชสาส์นนั้น พระเจ้ากรุงเสียนทรงต้องพระราชประสงค์การพาณิชย์และการค้ากับหมู่เกาะเหล่านี้ของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท โดยที่ได้เห็นว่า พระมหากษัตริย์พระองค์นี้โปรดเช่นนั้น ปีที่แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้แต่งกัปตันฆวน เตโย พร้อมคณะทูตไปเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงเสียนเป็นการตอบ

พระราชสาสน์ โดยได้กล่าวถึงความนิยมชมชื่นอย่างใหญ่หลวงสำหรับทางพระราชไมตรีที่ได้ทรงเสนอต่อข้าพระพุทธเจ้า และความนิยมชมชื่นอย่างใหญ่หลวงสำหรับพระราชปรารภนาที่จะให้ชาวสเปนค้าขายในราชอาณาจักร ในพระปรมาภิไธยของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลถวายข้อเสนอต่อทางพระราชไมตรีอันใกล้ชิดที่สุด กับต้นฉนวน เตโย ได้ออกเดินทางและเมื่อปฏิบัติการทูตสมบูรณแล้ว เขาได้ทำข้อตกลงด้วยว่า [เสียน] ควรเปิดเมืองท่าเมืองหนึ่งสำหรับการค้าเพื่อให้ชาวสเปนสามารถไปเมืองนั้นได้ และตั้งหลักแหล่งได้โดยอิสระ และได้รับการยกเว้นจากภาษีทั้งปวง...

จดหมายของ ดอน ฟรานซิสโก เตโย (Don Francisco Tello) นี้ แสดงให้เห็นว่าผลจากการติดต่อกับสเปนครั้งนี้ ไทยได้ทำข้อตกลงกับสเปน ๓ ข้อ คือ

๑. เปิดเมืองท่าสำหรับการค้าให้ชาวสเปน
๒. เปิดโอกาสให้ชาวสเปนเข้ามาตั้งหลักแหล่งในไทยได้
๓. ยกเว้นภาษีให้แก่พ่อค้าชาวสเปน

การทำข้อตกลงในครั้งนี้ นักประวัติศาสตร์ถือว่าเป็นสนธิสัญญาฉบับที่สองที่ไทยตกลงเซ็นกับประเทศตะวันตก โดยฉบับแรกได้แก่สนธิสัญญาที่เซ็นกับโปรตุเกสในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (ธีรวัต ฌ ป้อมเพชร, ๒๕๓๓, หน้า ๓๑)

อย่างไรก็ดี ต่อมาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสเปนหยุดชะงักลง เนื่องจากเกิดความขัดแย้งกันหลายเรื่อง ประเด็นนี้ ธีรวัต ฌ ป้อมเพชร (๒๕๓๓, หน้า ๓๑) ได้อธิบายโดยอ้างอิงถึงเอกสารเรื่อง Sucesos de las Islas Phillipinas (เรื่องเหตุการณ์ในหมู่เกาะฟิลิปปินส์) ของ อันโตนิโอ เดอ มอร์ก้า (Antonio de Morga) ซึ่งตีพิมพ์ครั้งแรกในเม็กซิโกเมื่อ ค.ศ. ๑๖๐๙ (พ.ศ. ๒๑๕๒) เอกสารนี้ได้ระบุไว้ว่า สเปนได้ส่งทูตคณะที่สองมายังกรุงศรีอยุธยาโดยมีความประสงค์จะขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจากสมเด็จพระนเรศวรในการที่จะส่งบาทหลวงคณะโดมินิกัน (Dominican) มาเผยแผ่คริสต์ศาสนาในประเทศไทย หัวหน้าคณะทูตคณะที่สองนี้มีชื่อว่าฆวน เดอ เมนโดซา แกมโบ (Juan de Mendoza Gamboa) แต่การเจรจาทางการทูตระหว่างนายเมนโดซากับราชสำนักไทยไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากไปขัดแย้งกับข้าราชการไทยเกี่ยวกับเรื่องของขวัญที่นำมาให้ฝ่ายไทย ทางฝ่ายราชสำนักไทยต้องการของขวัญที่ดีกว่าของขวัญที่ได้รับจากคณะทูตสเปน สมเด็จพระนเรศวรทรงผิดหวังในการค้ากับสเปนซึ่งไม่ได้นำกำไรรายได้มาสู่ท้องพระคลังเท่าที่ควร จึงไม่ทรงตอบสาสน์ของข้าหลวงใหญ่ในกรุงมะนิลา นอกจากนี้พระองค์ยังมีพระประสงค์ที่จะยึดปืนใหญ่จากพวกสเปน นายเมนโดซาจึงตัดสินใจโยนปืนใหญ่ทิ้งลงแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อมิให้ปืนใหญ่ตกเป็นของไทย และพยายามออกจากเมืองไทยโดยไม่ได้รับตราอนุญาตจากกรมพระคลัง (โกษาธิบดี) นอกจากนั้นยังกลับมามงมปืนใหญ่ และมารับตัวชาวสเปนกับชาวโปรตุเกสหนีออกนอกประเทศไปด้วย การกระทำเหล่านี้ทำให้สมเด็จพระนเรศวรต้องส่งทหารไล่ตามเรือของนายเมนโดซา และได้มีการรบพุ่งกันในแม่น้ำจันทหารทั้งสองฝ่ายล้มตายไปหลายคน ในท้ายที่สุดเรือสเปนหลบหนีไปได้ แต่นายเมนโดซาเองนั้นบาดเจ็บจนถึงตายหลังจากนั้นความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรอยุธยา กับสเปนก็ได้หยุดชะงักไปชั่วคราว

เอกสารสเปนยังแสดงให้เห็นว่าในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ สเปนได้พยายามเข้าไปมีบทบาทในเหตุการณ์ทางการเมืองภายในของเขมร และได้ส่งกองทัพเข้ามาช่วยเขมรรบไทย ในคราวสมเด็จพระนเรศวรได้ทรงกรีธาทัพไปตีเมืองละแวก ค.ศ. ๑๕๙๔ (พ.ศ. ๒๑๓๗) ดังเช่นที่ปรากฏความในบันทึกเรื่อง “การส่งทหารไปกัมพูชา” ของเกรโกริโอ ดา กรูซ และคณะ ความว่า (จันทร์ฉาย ภัคอธิคม, ๒๕๓๒, หน้า ๓๙ - ๔๒)

...พระเจ้ากรุงกัมพูชาทรงส่งสหายระวางพระเจ้ากรุงเสียน (Siam) ซึ่งทรงเป็นอริราชศัตรูของพระองค์ และอริราชศัตรูต่อศาสนาคริสต์และประเทศชาติสเปนด้วย พระองค์ทรงมีการศึกสงครามกับพระเจ้ากรุงเสียน ถ้าเป็นไปได้พระเจ้ากรุงกัมพูชาทรงเลือกที่จะรับความช่วยเหลือจากชาวคริสต์มากกว่าจากชนนอกรีตหรือพวกมลายูมุสลิมซึ่งอาศัยอยู่ในประเทศเพื่อนบ้าน พระองค์ทรงเชื่อถือในสิ่งที่เราได้กราบทูลไปแล้ว และสิ่งที่เรากำลังจะกราบทูล พระองค์ทรงยืนยันย้ำโดยการที่ทรงแสดงความรักต่อเราชาวสเปน และทรงตัดสินพระทัยที่จะส่งราชทูตมาสู่ผู้ว่าราชการของหมู่เกาะ [ฟิลิปปินส์] เพื่อแสวงหาความช่วยเหลือในกรณีที่จะเกิดความขัดแย้งขึ้น... เราได้พิจารณาสภาพของราชอาณาจักรนี้ [อยุธยา] และพิจารณาว่า พระมหากษัตริย์ทรงใช้จ่ายทรัพยากรมากมาย และทรงมีทหารเสียนน้อย เนื่องจากเสียชีวิตในสงครามกัมพูชาและในสงครามที่พระองค์กำลังทรงกระทำกับกรุงหงสาวดี - ซึ่งได้ส่งกองทัพใหญ่มาสู้กับพระองค์ จนกระทั่งไม่มีใครเหลือในพระนครยกเว้นเด็กและผู้หญิง พระองค์ทรง

เป็นทรราชผู้โหดเหี้ยม และได้ทรงข่มเหงศาสนาคาทอลิก และมีได้ทรงพระราชดำริเห็นชอบที่จะให้มีคริสต์ศาสนสถานในราชอาณาจักรของพระองค์เลย แต่จะทรงทำลายศาสนสถานทั้งหมดเสียมากกว่าและเผาทุกหนแห่งที่ปรากฏพบในราชอาณาจักรของพระองค์... และนับวันพระองค์ก็ทรงแกร่งกล้าด้วยพระบรมเดชานุภาพ และกำลังจะครอบครองอาณาจักรหงสาวดี - ซึ่งพระเจ้ากรุงหงสาวดีเองก็ทรงเป็นมิตรที่ใกล้ชิดยิ่งของชาวคริสต์ - พระเจ้ากรุงเสียนกำลังทรงทำลายที่ดินและโบสถ์วิหารของชาวคริสต์เป็นจำนวนมากในอาณาจักรหงสาวดี ถ้าได้เท่าจะส่งความช่วยเหลือไปพร้อมกับกำลังของฝ่ายกัมพูชา พระมหานครแห่งเสียนย่อมจะถูกยึดได้โดยง่ายตาย และแล้วอาณาจักรอื่นๆ ย่อมพ่ายแพ้อย่างง่ายตายในทันที... ชาวกัมพูชาที่พร้อมทั้งชาวสเปนที่ให้ความช่วยเหลือจะเป็นประเทศที่แข็งแกร่งยิ่งกว่าประเทศใดๆ เพราะได้เปรียบในด้านกำลังอาวุธเหนือกว่าประเทศอื่นๆ ในภูมิภาคเหล่านั้น... เรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญมากจนไม่อาจทำให้เสียการได้ และไม่ควรมีโอกาสอันมหัศจรรย์ให้หลุดลอยไป โดยมีได้รับประโยชน์อันใด...

สเปนในลัทธิล่าอาณานิคมมีความมุ่งหมายที่จะเข้าครอบครองดินแดนทั้งหมดในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ หลังจากที่ได้เข้าครอบครองหมู่เกาะฟิลิปปินส์แล้วก็พยายามที่จะขยายอาณาเขตต่อเนื่องมาจนถึงกัมพูชา (เขมร) และไทย แต่เนื่องด้วยกษัตริย์ไทยในสมัยนั้นซึ่งก็คือสมเด็จพระนเรศวร “นับวันพระองค์ก็ทรงแกร่งกล้าด้วยพระบรมเดชานุภาพ” จึงยากที่สเปนจะเข้าไปครอบงำได้

สเปนจึงเลือกที่จะถือท้ายกัมพูชาโดยหวังจะอาศัยประโยชน์จากกัมพูชาทำลายความเข้มแข็งของไทยและเป็นสะพานเชื่อมไปสู่แผนการยึดครองดินแดนในแถบนี้ทั้งหมด โดยสเปนได้อาศัยข้ออ้างถึงความชอบธรรมในการที่จะเข้าไปช่วยกัมพูชาทำสงครามกับไทยว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็น “ทรราชผู้โหดเหี้ยม” “ทรงข่มเหงศาสนาคาทอลิก” เพราะมิได้ทรงเห็นชอบที่จะให้มีคริสต์ศาสนสถานในราชอาณาจักรของพระองค์ “ทรงทำลายศาสนสถานทุกแห่งในราชอาณาจักรของพระองค์” และข้ออ้างที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงดังกล่าวนี้ ก็ได้ถูกส่งผ่านไปถึงกษัตริย์ของสเปนด้วย ดังปรากฏในจดหมายของลุยส์ เปเรซ ดัสมารีญัส ถวายพระเจ้าเฟลิเปที่ ๒ ว่า “ควรจะมีการส่งทหารบางส่วนเช่นเดียวกันไปเสียนและจัมปาให้บังเกิดผล เพราะพระมหากษัตริย์ราชเจ้าของสองประเทศนั้นทรงชั่วช้าเลวทราม โหดเหี้ยมและเป็นทรราชมาก สงครามจึงชอบด้วยเหตุผล” (จันทร์ฉาย ภัคอธิคม, ๒๕๓๒, หน้า ๕๘)

๑.๖.๒ Kingdom of Siam

เอกสารนี้ตีพิมพ์อยู่ในหนังสือ History of the Philippines and Other Kingdoms เขียนโดยบาทหลวงมาร์เซโล ริบาเดเนอิรา (Marcelo Ribadeneira) แปลเป็นภาษาอังกฤษโดยเฟอร์นันดาเดซ ปาซิดา เกบารา (Fernandez Pacita Quevara) เอกสารชุดนี้เป็นบันทึกความทรงจำที่ผู้เขียนกล่าวว่ามี ความปรารถนาจะให้ เป็นข้อเท็จจริง โดยเขียนจากข้อมูลที่ได้จากคำบอกเล่าของเหล่านักบวชศาสนาคริสต์ฝ่ายคาทอลิกซึ่งอาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยาในปลายรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาต่อเนื่องกับต้นรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จันทร์ฉาย ภัคอธิคม แปลเป็นภาษาไทย ชื่อ “อาณาจักรสยาม” ตีพิมพ์รวมอยู่ใน “ภาคผนวก” ของหนังสือ กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน

โดยที่ผู้เขียนเป็นนักบวชในคริสต์ศาสนาและมีความสนใจที่จะเผยแพร่ศาสนานิกายของตน เนื้อเรื่องในเอกสารนี้จึงเน้นไปในเรื่องกิจการศาสนา อย่างไรก็ตาม มีเนื้อหาที่กล่าวถึงข้อเท็จจริงด้านอื่น ที่แสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวกรุงศรีอยุธยาในสมัยนั้นอยู่พอสมควร ที่สำคัญเอกสารนี้ยืนยันมั่นคงว่าสมเด็จพระนเรศวรโปรดให้มีการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ได้โดยเสรี ดังข้อความที่บันทึกไว้ว่า “บาทหลวงของเราเองเป็นที่รู้จักกันว่า สั่งสอนพระคริสต์ธรรม และบรรดาบาทหลวงเดินไปมาในที่สาธารณะเปิดเผยโดยปราศจากอันตรายจากการแทรกแซงของชาวเมือง” (จันทร์ฉาย ภัคอธิคม, ๒๕๓๒, หน้า ๑๖๗)

นอกจากนี้ข้อเท็จจริงในเรื่องที่คณะบาทหลวงนิกายฟรานซิสกันได้สังเกตเห็นระหว่างที่พำนักอยู่ในราชอาณาจักรสยามยังแสดงให้เห็นว่าแม้กรุงศรีอยุธยาจะปกครองด้วยระบอบกษัตริย์แบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่พระมหากษัตริย์ก็มิได้ทรงเป็นทรราชผู้โหดเหี้ยม จริงอยู่ พระมหากษัตริย์ราชเจ้าทรงเป็นผู้ที่ผู้คนหวาดหวั่นครั่นคร้าม แต่ก็ทรงเป็น พระปิยราช ด้วยในเวลาเดียวกัน ดังนี้ (จันทร์ฉาย ภัคอธิคม, ๒๕๓๒, หน้า ๑๖๕)

...รูปแบบของการปกครองเป็นแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (An Absolute Monarchy) โดยพระมหากษัตริย์ทรงครองราชย์เป็นสูงสุด นับเป็นเวลา ๒,๐๐๐ ปี มาแล้วที่เหล่าพระมหากษัตริย์ราชเจ้าได้เสด็จขึ้นครองราชย์โดยสายตรงแห่งการสืบสันตติวงศ์ พระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นพระมหากษัตริย์ราชเจ้าผู้ทรงพระมหากรุณาภาพ ทรงเป็นที่หวาดหวั่นครั่นคร้ามมาก แต่ก็ทรงเป็นพระปิยราชด้วยในเวลาเดียวกัน

พระองค์เสด็จด้วยพระราชยานทองที่มีชาวพระ-
ราชยานเป็นคนหาม...

ข้อเท็จจริงที่ปรากฏใน “อาณาจักรสยาม” แสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นกษัตริย์ที่มีความเมตตา กรุณา มิได้ทรงเป็น “ทรราชผู้โหดเหี้ยม” หรือ “ทรงข่มเหงศาสนา คาทอลิก” หรือ “ทรงทำลายศาสนสถานทุกแห่งในราชอาณาจักรของพระองค์” ดังที่ปรากฏในหนังสือ The Philippine Islands 1493-1898.

เป็นที่น่าสังเกตว่าแม้ Kingdom of Siam จะเป็นเอกสารสเปนเช่นเดียวกับ The Philippine Islands แต่ก็แสดง ภาพของสมเด็จพระนเรศวรในทางตรงกันข้ามกันอย่างสิ้นเชิง

นอกเหนือไปจากนี้ มีข้อเท็จจริงอีกประการ หนึ่งที่ควรพิจารณาถึง กล่าวคือ เรื่องที่ครั้งหนึ่งคณะบาทหลวงนิกาย ฟรานซิสกันได้มีโอกาสเห็นขบวนพยุหยาตราทางชลมารคของพระเจ้าแผ่นดินอยุธยา ซึ่งครั้งนั้นสมเด็จพระอัครมเหสีและพระราชโอรสผู้ทรง พระเยาว์โดยเสด็จด้วย ความว่า (จันทร์ฉาย ภัคธิดา, ๒๕๓๒, หน้า ๑๖๕ - ๑๖๖)

...ครั้งหนึ่ง บาทหลวงนิกายฟรานซิสกันได้เห็น พระเจ้าแผ่นดินประทับในเรือพระที่นั่งที่ตกแต่งประดับ ประดาแล้วล่องไปด้วยพระปฏิมากร เพื่อจะเสด็จ พระราชดำเนิน เยือนพระอารามแห่งหนึ่ง มีเรือ สี่ลำแล่นล่องหน้าไปก่อนเรือพระที่นั่ง เพื่อเป็นการ ค้ำประกันความปลอดภัยของพระเจ้าแผ่นดิน เรือเหล่านี้ บรรทุกผู้คนเป่าแตรเงินเล็กๆ เพื่อป่าวประกาศการ เสด็จพระราชดำเนินถึง บรรดาเรือล้วนมีรูปทรงวิจิตร

พิศดารและแกะสลักอย่างน่าพิศวงด้วยรูปปฏิมา ประดับประดาอย่างหรูหรา ก่อเกิดความรู้สึกประทับใจ ถึงโขลงช้างที่ลอยเหนือน่านน้ำ ด้วยเรือเหล่านั้นลอย เลื่อนไปเบื้องหน้าและท้ายเรือโกลดทะยาน เรือสี่ลำ เหล่านี้หยุดที่พระอารามแห่งหนึ่งบนชายฝั่ง เพราะ พวกเขาคาดหมายว่า พระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จพระ- ราชดำเนินเพื่อทรงเจริญพระมนต์และทรงบำเพ็ญ พระราชกุศล ตามติดมาอย่างใกล้ชิดเรือสี่ลำนั้นเป็น เรืออื่นๆ อีกหลายลำที่ใหญ่กว่านั้น แต่ละลำบรรทุก ผู้คนมากมายที่แต่งกายด้วยเครื่องแบบประเภทต่างๆ เรือแต่ละลำมีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่แห่งราชสำนัก ๑ คน แล้วจากนั้นเป็นพระราชกุมารพระองค์เยาว์ที่สุดใน พระเจ้าแผ่นดินที่เสด็จปรากฏพระองค์ในเรือ พระที่นั่งที่ตกแต่งอย่างหรูหราตาม ตามติดมาเป็น สมเด็จพระอัครมเหสีและสาวสรวก้านัดใน...

ในวงการประวัติศาสตร์มีข้อถกเถียงมา ยาวนานเกี่ยวกับเรื่องว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงมีพระราชโอรสหรือไม่ ในเอกสารนี้มีข้อมูลบ่งชี้ว่า นักบวชนิกายฟรานซิสกันอาศัยอยู่ในกรุง ศรีอยุธยา ๒ ระยะเวลา คือ ค.ศ. ๑๕๔๒ (พ.ศ. ๒๑๒๕) และ ค.ศ. ๑๕๙๖ (พ.ศ. ๒๑๗๙) จึงเป็นประเด็นชวนให้ขบคิดว่า พระเจ้าแผ่นดินที่ บาทหลวงนิกายฟรานซิสกันเห็นในขบวนพยุหยาตราทางชลมารคจะเป็น สมเด็จพระนเรศวรใช่หรือไม่ ประเด็นนี้ กิ่งแก้ว อรรถจักร ได้พิจารณา ความเป็นไปได้ โดยเชื่อมโยงกับบทความของสมภพ จันทร์ประภา (ดู ภาคผนวก ฉ)

๑.๖.๓ ชีวประวัติ Jaques de Couttre (หรือ Jacques de Coutre)

เอกสารฉบับนี้เป็นเอกสารสำคัญอีกฉบับหนึ่ง ซึ่งปัจจุบันยังไม่มีสำเนาต้นฉบับในประเทศไทย วีรวัต ญ ป้อมเพชร ได้กล่าวถึงเอกสารนี้ในบทความเรื่อง “หลักฐานตะวันตกเกี่ยวกับรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช” ตีพิมพ์ในหนังสือ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปีของการครองราชย์ ว่า ชีวประวัติ Jaques de Couttre เป็นเอกสารภาษาสเปนแต่เขียนขึ้นโดยชาวเฟลมิช Jacques de Coutre เป็นชาวเมือง Bruges เดินทางมายังเอเชียกับพวกโปรตุเกสในฐานะทหารรับจ้างและภายหลังมีอาชีพค้าเพชรพลอย อัญมณี de Coutre ใช้ชีวิตอยู่ในเอเชียเป็นเวลานานและได้เดินทางมาที่กรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรเมื่อประมาณ ค.ศ. ๑๕๙๖ (พ.ศ. ๒๑๓๙) แม้ว่าจะยังไม่มีสำเนาต้นฉบับในประเทศไทย ก็ยังพอทราบเนื้อหาเอกสารฉบับนี้ได้เป็นบางตอนจากบทความของ George Winius ในวารสาร *Itinerario* (พิมพ์ที่มหาวิทยาลัย Lieden) เรื่อง “The Life of Jacques de Couttre : A Prime Source emerges from the Shades” (ดูเชิงอรรถ ๕) เฉพาะเรื่องราวที่เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวร de Coutre เล่าถึง พระอุปนิสัยของสมเด็จพระนเรศวรว่า พระองค์ทรงโปรดการแข่งขันชนช้าง และโปรดการเล่นเรือขึ้นไปทางทิศเหนือในฤดูฝนเพื่อไปล่าสัตว์ (วีรวัต ญ ป้อมเพชร, ๒๕๓๓, หน้า ๓๘)

วีรวัต ญ ป้อมเพชร (๒๕๓๓, หน้า ๓๘) ประเมินค่าว่าเอกสารฉบับนี้เป็นเอกสารที่สำคัญมากสำหรับประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาสมัยสมเด็จพระนเรศวร เพราะ de Coutre เขียนในฐานะที่เป็น “ประจักษ์พยาน” หรือ “eye-witness”

๑.๗ เอกสารฝ่ายฮอลันดา ได้แก่

Cort Verhaal van't Naturel sijnde der Volbrachter Tijd, ende Successie der Coningen van Siam voor soo veel daar bij d'oude Historien bekend zijn The Short History of the Kings of Siam (ค.ศ. ๑๖๔๐ / พ.ศ. ๒๑๘๒) ผลงานของเยเรเมียส ฟาน ฟลิต (Jeremias van Vliet) (ดูเชิงอรรถ ๖)

เอกสารนี้แปลเป็นภาษาไทยแล้วโดย วนาศรี สามนเสน ใช้ชื่อว่า พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต พ.ศ. ๒๑๘๒ (ดูเชิงอรรถ ๗)

เนื้อหาสาระใน พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต พ.ศ. ๒๑๘๒ อาจจำแนกกล่าวตามลักษณะของเรื่องราวได้เป็น ๒ ตอน คือ ตอนแรก เล่าเรื่องตั้งแต่ก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) และตอนต่อมากล่าวถึงเรื่องราวในแต่ละรัชสมัยโดยไล่ตามลำดับกษัตริย์กรุงศรีอยุธยาแต่ละพระองค์ ตั้งแต่สมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) มาจนถึงวันที่ ๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๑๘๒ อันเป็นวันที่สุดท้ายที่ วัน วลิต ลงไว้ท้ายหนังสือพงศาวดารของเขา ซึ่งอยู่ในรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

วีรวัต ญ ป้อมเพชร (๒๕๓๓, หน้า ๓๕ - ๓๖) กล่าวถึง Cort Verhaal หรือ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต ว่า เอกสารนี้เขียนขึ้นในเชิงพระราชพงศาวดาร ให้ความสำคัญกับรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรค่อนข้างมาก วัน วลิต ได้ข้อมูลมาจากพงศาวดารไทยและจากการสัมภาษณ์คนไทยที่รู้เรื่องราวเกี่ยวกับอดีต ข้อความที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรในเอกสารนี้มีอยู่ ๓ ลักษณะ คือ

๑. พรรณนาเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรว่าทรงเป็นนักรบที่เก่งกาจเป็น “วีรบุรุษนักรบ”

๒. เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรในเชิงนิทานหรือเกร็ด

๓. เน้นเรื่องความเข้มงวดรุนแรงในการปกครอง

ในส่วนที่พรรณนาว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นวีรบุรุษนักรบ วัน วลิต กล่าวถึงสมเด็จพระนเรศวรว่าทรงรบชนะข้าศึกในหลายครั้งหลายแดน และทรงทำสงครามอยู่เกือบตลอดรัชกาล โดยอ้างว่า “ทรงครองราชย์อยู่เป็นเวลา ๒๐ ปี แต่ทรงพำนักอยู่ในกรุงศรีอยุธยาไม่เกินกว่า ๒ ปี เท่านั้น” ซึ่งก็หมายความว่าอีก ๑๘ ปี นั้นพระองค์ทรงออกศึกและเสด็จตรวจราชการงานเมืองอยู่นอกกรุงศรีอยุธยา

ในส่วนที่เป็นเรื่องเล่าเชิงนิทาน หรือเกร็ดเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวร พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต เล่าเรื่องน่าสนใจไว้เรื่องหนึ่งว่า วันหนึ่งพระองค์ต้องหลบหนีพายุฝนเข้าไปอาศัยบ้านหญิงชราคนหนึ่ง หญิงชราคนนี้แม้ว่าจะเป็นคนจน แต่ก็เลี้ยงดูและรับรองพระองค์เป็นอย่างดี โดยที่ไม่ทราบว่าเป็นพระมหากษัตริย์ แต่เมื่อทรงขอดื่มน้ำกะแช่ หญิงชรา ก็กลัวมากว่าจะเป็นการละเมิดกฎหมายเนื่องจากช่วงนั้นเป็นระยะเข้าพรรษา แต่ในที่สุดก็ยอมเอากะแช่ออกมาให้พระองค์ดื่ม หลังจากนั้นพระองค์ก็ได้เสด็จกลับพระราชวัง และต่อมาอีกวันหนึ่ง มีเรือมาจากพระราชวังหลวงมารับหญิงชราผู้นี้ไปเข้าเฝ้าสมเด็จพระนเรศวร หญิงชรา รู้สึกกลัวมากเพราะสำนึกว่าตนได้กระทำความผิดในการนำสุราออกมาให้คนดื่มในช่วงเข้าพรรษา แต่แท้จริงแล้วสมเด็จพระนเรศวรเพียงมีพระประสงค์จะยกย่องและเลี้ยงดูหญิงชราคนนี้เหมือนเป็นพระมารดา (ดูรายละเอียดใน วัน วลิต, ๒๕๔๔, หน้า ๖๑ - ๖๓)

เรื่องเล่าเกี่ยวกับหญิงชรา นี้ ทำให้เห็นถึงลักษณะที่อ่อนโยนและน้ำพระทัยที่เปี่ยมไปด้วยความเมตตา รวมถึงความกตัญญูต่อผู้ที่เคยช่วยเหลือพระองค์

สำหรับเรื่องความเข้มงวดรุนแรงในการปกครองของสมเด็จพระนเรศวร วัน วลิต กล่าวไว้ว่า “รัชสมัยของพระองค์เป็นสมัยที่ปกครองแบบทหารและเข้มงวดมากที่สุดเท่าที่เคยมีมาในสยาม” โดยได้เล่าถึงตอนราชาภิเษก (วัน วลิต, ๒๕๔๔, หน้า ๖๐)

...เมื่อเสด็จถึงเพนียด ผีพายของพระองค์ได้เทียบเรือผิด พระองค์ก็เสด็จขึ้น ไม่ได้ทรงลงพระอาญาในเวลานั้น ได้ทรงราชาภิเษกถูกต้องตามราชประเพณี... หลังจากพิธีราชาภิเษกแล้ว พระองค์มีรับสั่งให้เผาผีพายเรือของพระองค์ และผีพายเรือหลวงลำอื่นๆ (ประมาณ ๑,๖๐๐ คน) เสียทั้งเป็น ณ สถานที่นั้น ทรงมีรับสั่งกับคณะขุนนางว่าพระองค์ทรงปรารถนาให้คณะขุนนางจดจำการลงพระอาญาครั้งนี้ไว้เป็นเยี่ยงอย่างการปกครองของพระองค์...

วัน วลิตยังอ้างข้อมูลจากประจักษ์พยานทั้งหลายซึ่งยังมีชีวิตอยู่ในสมัยนั้นว่า (วัน วลิต, ๒๕๔๔, หน้า ๖๐)

...ในระยะ ๒๐ ปี ที่อยู่ในราชสมบัติ พระองค์ทรงฆ่าคน ตามกฎหมาย มากกว่า ๔๐,๐๐๐ คน ทั้งนี้ไม่รวมพวกที่เสียชีวิตในการรบ ไม่ว่าจะนับบนหลังช้าง หลังม้า ในเรือพาย หรือแม้ในขณะประทับ ณ พระราชบัลลังก์

ขณะที่ออกขุนนาง ไม่มีครั้งใดเลยที่พระองค์จะปราศจากอาวุธ ทรงมีกระบองลูกธนูบนพระเพลา และมีคันธนูอยู่ในพระหัตถ์ เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นผู้ใดกระทำความผิด แม้ว่าจะเป็นเรื่องเล็กน้อย แต่ไม่เป็นที่สบพระทัย พระองค์จะทรงยิงธนูไปที่ผู้นั้น และรับสั่งให้ผู้นั้นนำลูกธนูมาถวาย

พระองค์จะสั่งให้เฉือนเนื้อบุคคล (แม้แต่ขุนนาง) ที่กระทำความผิดแม้ว่าจะน้อยนิดเสมอ และทรงสั่งให้บุคคลผู้นั้นกินเนื้อของตนเองเฉพาะพระพักตร์ และทรงให้บางคนกินอุจจาระของตนเอง...

ในเรื่องการปกครองด้วยความเข้มงวดรุนแรงของสมเด็จพระนเรศวรนั้น ในพระราชพงศาวดารไทยเองก็มีบันทึกไว้เช่นเดียวกัน แต่การลงโทษทั้งหลายทั้งปวงนั้นพระองค์ทรงกระทำไปตามตัวบทกฎหมาย มิได้ทรงลงทัณฑ์ตามอำเภอพระทัย นอกจากนี้หากพิจารณาบริบททางประวัติศาสตร์ในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรให้ลึกซึ้งก็จะพบว่า รัชสมัยของพระองค์เป็นช่วงที่บ้านเมืองกำลังประสบกับภาวะวิกฤต อยู่ในภาวะสงคราม จึงต้องการความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันอย่างยิ่งยวดในการรวมกำลังเพื่อต่อสู้ในสงคราม ดังนั้นจึงเป็นความจำเป็นที่สมเด็จพระนเรศวรทรงต้องเลือกใช้มาตรการที่เข้มงวดเป็นพิเศษในการปกครองพระราชอาณาจักร หากไม่เช่นนั้นแล้วก็จะไม่ทรงสามารถปกครองควบคุมพระราชอาณาจักรและสร้างความเข้มแข็งของกองทัพให้เกิดขึ้นได้ภายในระยะเวลาอันรวดเร็ว

ข้อมูลจาก พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต พ.ศ. ๒๑๔๒ ยังได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสมเด็จพระนเรศวรกับชาวต่างชาติ โดย วัน วลิต กล่าวว่า สมเด็จพระ-

นเรศวร “ทรงนิยมชาวต่างประเทศ” โดยเฉพาะชาวฮอลันดา ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินสยามพระองค์แรกที่ส่งคณะทูตและพระราชสาส์นไปถวายเจ้าชายมอริส (Mauritius) แห่งราชวงศ์ออเรนจ์ ณ ประเทศเนเธอร์แลนด์ เมื่อไรก็ตามที่พระองค์ให้คณะทูตต่างประเทศเข้าเฝ้าพระองค์ไม่มีพระประสงค์จะให้เขาละทิ้งประเพณีประจำชาติ และหันมาทำตามแบบชาวสยาม โดยตรัสว่า “พวกท่านเป็นผู้แทนที่พี่น้องของเราส่งมา ดังนั้น เราจึงไม่ปรารถนาให้พวกท่านเสียเกียรติยศ หรือแสดงความเคารพเรา มากกว่าที่ท่านได้ให้แก่พระเจ้าแผ่นดินของพวกท่าน” (วัน วลิต, ๒๕๔๔, หน้า ๖๑)

วัน วลิต (๒๕๔๔, หน้า ๖๑) ยังได้กล่าวถึงพระอัจฉริยภาพทางภาษาของสมเด็จพระนเรศวรว่า “ในการเจรจากับชาวต่างประเทศ สมเด็จพระนเรศวรจะตรัสถามคณะทูตว่ารู้ภาษาสยาม พะโค หรือ พม่า หรือไม่ ถ้าหากรู้จักก็เจรจากับพระองค์ได้โดยตรง ถ้าหากไม่รู้ พระองค์ก็จะมีรับสั่งให้ขุนนางคนใดคนหนึ่งทำหน้าที่เป็นล่าม เพื่อให้พระองค์สามารถเจรจากับคณะทูตได้” ความสามารถเรื่องการสื่อสารด้วยภาษาต่างประเทศนี้นับว่าเป็นคุณสมบัติอันล้ำค่าของผู้ที่จะเป็นนักการทูต ซึ่งข้อมูลของ วัน วลิต ตอนนี้ได้ยืนยันให้เห็นว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติขื่อนี้อยู่เต็มศักยภาพ

พิเศษ เจียจันทรพงษ์ (๒๕๔๔, หน้า ๑๐ - ๑๒) กล่าวว่า พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต พ.ศ. ๒๑๔๒ เป็นพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับที่เขียนขึ้นเก่าที่สุด เก่ากว่าฉบับอื่นๆ เท่าที่มีอยู่ในขณะนี้ คือ เขียนก่อนฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์เป็นเวลา ๔๐ ปี (ดูเชิงอรธ ๘) คุณลักษณะพิเศษของ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต ที่ทำให้มีความแตกต่างจากพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่เขียนโดยคนไทยก็คือ วัน วลิต จะบรรยายถึงลักษณะของ

กษัตริย์แต่ละพระองค์ทั้งในด้านบวกและด้านลบเกี่ยวกับความยุติธรรม ความเมตตาปราณีต่อราษฎร ความกล้าหาญเป็นนักรบ เสรีนิยม ความละโมภโลภสะสมพระราชทรัพย์ หรือความมีต้นเหตุจัด ฯลฯ คุณสมบัติเหล่านี้ วัน วลิต จะต้องระบุควบคู่ไปกับกษัตริย์อยุธยาแต่ละพระองค์เสมอ ส่วนพงศาวดารที่เขียนโดยคนไทยนั้นไม่สามารถทำเช่นนั้นได้ แม้ในแง่บวกก็ต้องใช้ถ้อยคำที่เป็นการยอพระเกียรติมากกว่าที่จะกล่าวถึงอย่างตรงๆ ยิ่งถ้าเป็นแง่ลบ แม้เหตุการณ์จะผ่านพ้นมานานแล้วก็ตาม ถ้าเป็นเหตุการณ์ที่ไม่สมควร พงศาวดารของคนไทยก็จะกล่าวถึงอย่างปิดๆ บังๆ ซึ่ง วัน วลิต ผู้เป็นฝรั่ง ย่อมไม่มีข้อจำกัดในเรื่องความรู้สึกเช่นนี้

๑.๘ เอกสารฝ่ายอังกฤษ/ฮอลันดา ได้แก่

Peter Floris, His Voyage to the East Indies in the Globe (W.H.Moreland, 1934) หรือ **จดหมายเหตุปีเตอร์ ฟลอริส**

เอกสารนี้เดิมเป็นภาษาฮอลันดา แต่เนื่องจากปีเตอร์ ฟลอริส (Pieter Willemsz. Floris / Peter Williamson Floris) เป็นชาวฮอลันดาแต่มาเป็นลูกจ้างบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ นักประวัติศาสตร์จึงมักจะถือว่าจดหมายเหตุนี้เป็นเอกสารอังกฤษ

เอกสารนี้แปลเป็นภาษาไทยแล้วโดยอนันต์ชัย เลาะห์พันธุ์ และวินัย พงศ์ศรีเพียร ในวารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๒๘

จดหมายเหตุปีเตอร์ ฟลอริส เรียกสมเด็จพระนเรศวรว่า “พระองค์ดำ” โดยได้กล่าวถึงบทบาทอันสำคัญยิ่งของพระองค์ในการกอบกู้อิสรภาพของราชอาณาจักรสยามที่เคยยิ่งใหญ่มา

ก่อนหน้านั้นให้กลับคืนมาสู่ความยิ่งใหญ่ดังเดิม ความว่า (อนันต์ชัย เลาะห์พันธุ์ และวินัย พงศ์ศรีเพียร, ๒๕๒๘, หน้า ๒๐)

...นี่คือเรื่องราวอย่างย่อๆ เกี่ยวกับความพินาศลงของอาณาจักรพะโค ในขณะที่ราชอาณาจักรสยามฟื้นตัวอีกครั้งหนึ่งหลังจากได้เสื่อมโทรมลงไปมากเพราะพะโคได้เข้ามาเป็นเจ้าเข้าครอง. พระองค์ดำ ทรงปราบปรามกัมพูชา, ล้านช้าง, เชียงใหม่, นครศรีธรรมราช, ปัตตานี, ตะนาวศรี, รวมทั้งแคว้นแคว้นและอาณาจักรอื่นๆ เข้าไว้ในอำนาจ. ครั้นถึงปี พ.ศ. ๒๑๔๘ พระองค์ก็สิ้นพระชนม์ลง โดยมีได้มีราชโอรส พระองค์ทรงมีพระสติปัญญาล้ำเลิศ และได้ทรงตั้งพระราชอาณาจักรไว้แก่สมเด็จพระอนุชาธิราช...

ความในตอนนี้นี้ยังได้กล่าวยกย่องสมเด็จพระนเรศวรว่า “ทรงมีพระสติปัญญาล้ำเลิศ” และให้ข้อมูลว่าพระองค์มิได้มีพระราชโอรส

ธีรวัด ณ ป้อมเพชร ได้อ้างถึง **จดหมายเหตุปีเตอร์ ฟลอริส** ในบทความเรื่อง“หลักฐานตะวันตกเกี่ยวกับรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช” ตีพิมพ์ในหนังสือ **สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปีของการครองราชย์** โดยกล่าวว่า ปีเตอร์ ฟลอริส เข้ามาเมืองไทยในสมัยพระเจ้าทรงธรรม แต่ได้บันทึกข้อความเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรไว้บ้าง คือ เรื่องสงครามระหว่างอยุธยากับพะโค และเรื่องที่สมเด็จพระนเรศวรทรงได้รับพระสมัญญานามในภาษามลายูว่า “Raja Api” (“พระราชอาไฟ”) ส่วนชาวต่างชาติอื่นๆ ขนานพระนามว่า “พระองค์ดำ” (ธีรวัด ณ ป้อมเพชร, ๒๕๓๓, หน้า ๓๗)

๑.๙ เอกสารฝ่ายไทยใหญ่ ได้แก่

พงศาวดารไทยใหญ่ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, ๒๕๒๖)

เอกสารนี้สันนิษฐานว่าพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ เกิดจากการประมวลความรู้ของผู้ทรงพระนิพนธ์เกี่ยวกับเรื่องไทยใหญ่ จากเอกสารโบราณที่ตีพิมพ์เผยแพร่แล้วของอังกฤษและฝรั่งเศสซึ่งได้บันทึกเรื่องตำนานชนชาติไททั้งในพม่า ไทยใหญ่ เวลาลีหลวง กระแซลาว ญวน และจีน ประกอบกับข้อมูลจากพงศาวดารโยนก พงศาวดารเหนือ ศิลาจารึก พระราชพงศาวดารไทย และมหาราชวงศ์พม่า แล้วจึงทรงเรียบเรียงขึ้นเป็น “พงศาวดารไทยใหญ่”

พงศาวดารไทยใหญ่ มีข้อความที่เกี่ยวข้องกับพระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช โดยกล่าวว่าเจ้าคำไข่น้อยเชื้อพระวงศ์ไทยใหญ่ได้เคยไปอาศัยพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในกรุงศรีอยุธยาในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร ดังนี้ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, ๒๕๒๖, หน้า ๑๒๔)

...ใน พ.ศ. ๒๑๔๒ คำเสื่อ คำนาน เป็นขบถยกมาชิงเมืองเวียงแสนอยู่ได้และตั้งครอบครองอยู่ปี ๑ แต่คำไข่น้อยเจ้าแก้ว ซึ่งในชั้นแรกไปอาศัยพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในกะวียะระ (คือกรุงศรีอยุธยา) รวบรวมคนในสิบสองปันนา และในโยตะระ (คือกรุงศรีอยุธยาสยาม) ได้มาก ยกมาจับคำเสื่อ คำนาน หายไป...

ความในพงศาวดารไทยใหญ่นี้กล่าวถึงเหตุการณ์ใน พ.ศ. ๒๑๔๒ ว่าเกิดกบฏคำเสื่อ คำนาน ขึ้นในไทยใหญ่ และเจ้า

คำไข่น้อยเป็นผู้ปราบกบฏนั้นได้สำเร็จ โดยได้กำลังพลจากสิบสองปันนา และจากกรุงศรีอยุธยา

เป็นที่แน่นอนว่า พ.ศ. ๒๑๔๒ ตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช อย่างไรก็ตาม เจ้าคำไข่น้อยคงจะประทับอยู่ในกรุงศรีอยุธยามาก่อนหน้านั้นแล้ว

เมื่อตรวจสอบศักราชเทียบเคียงกับ พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ ซึ่งเป็นพงศาวดารไทยที่นักประวัติศาสตร์ลงความเห็นว่าถูกต้องแม่นยำที่สุด พบว่าปี พ.ศ. ๒๑๔๒ ตรงกับจุลศักราช ๙๖๑ และเป็นปีกุน แต่ในปีดังกล่าวไม่ได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับเจ้าคำไข่น้อยเอาไว้ ซึ่งก็เป็นได้ว่าลักษณะของการจดบันทึกใน พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ นี้เป็นการจดบันทึกย่อแต่เพียงเหตุการณ์สำคัญเท่านั้น อย่างไรก็ตามเมื่อตรวจสอบกับ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน พบว่าในปีดังกล่าวมีเนื้อความกล่าวถึงเชื้อพระวงศ์ไทยใหญ่ คือ “เจ้าฟ้าแสนหวี” ที่มาอาศัยอยู่ในกรุงศรีอยุธยาด้วย ความว่า (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, ๒๕๑๔, หน้า ๒๔๓)

...ฝ่ายเจ้าเมืองแสนหวีถึงแก่กาลพิราลัย, หาผู้จะครองเมืองมิได้, จึงเสนาบดีแต่งเครื่องราชบรรณาการ. ไปทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ณ เมืองตองอู, กราบทูลขอเจ้าฟ้าแสนหวีซึ่งได้มาเป็นข้าเฝ้า, ขณะตรัสใช้พระยาศรีไสย ณรงค์ไปช่วยกันตีเมืองเมาะลำเลิงนั้น, คินไปเป็นเจ้าเมืองแสนหวี...

เสนาบดีเมืองแสนหวีได้แต่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายสมเด็จพระนเรศวรซึ่งขณะนั้นทรงตั้งทัพหลวงอยู่ ณ เมืองตองอู เพื่อกราบทูลขอเจ้าฟ้าแสนหวีกลับไปเป็นเจ้าเมืองแสนหวี ความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ยังกล่าวต่อไปว่า สมเด็จพระนเรศวรตั้งกองทัพหลวงอยู่ ณ เมืองตองอูถึงสามเดือนแล้ว ยังตีเอาเมืองตองอูไม่ได้ เสบียงอาหารใกล้จะหมด และกำลังจะเข้าฤดูฝน จึงตัดสินใจพระทัยยกทัพกลับกรุงศรีอยุธยา ในเวลานั้นเกิดจลาจลขึ้นที่เมืองเชียงใหม่ สมเด็จพระนเรศวรจึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าให้สมเด็จพระเอกาทศรถนำกองทัพเสด็จไปเชียงใหม่เพื่อระงับเหตุการณ์ และโปรดให้เจ้าฟ้าแสนหวีโดยเสด็จไปด้วย เมื่อเสร็จราชการในการปราบจลาจลที่เชียงใหม่แล้ว จึงจะส่งเจ้าฟ้าแสนหวีกลับคืนไปยังเมืองแสนหวี ครั้นสมเด็จพระเอกาทศรถทรงยุติเหตุการณ์ความไม่สงบในเมืองเชียงใหม่ได้ราบคาบแล้ว พระองค์ก็ตรัสให้ส่งเจ้าฟ้าแสนหวีกลับไปยังเมืองแสนหวีโดยทางเชียงใหม่ และได้พระราชทานช้างม้าเครื่องกระยาประสาธให้แก่เจ้าฟ้าแสนหวีไปเป็นจำนวนมาก (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, ๒๕๑๔, หน้า ๒๔๔ - ๒๔๖)

แม้ว่าคักราชใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน จะคลาดเคลื่อนไม่ตรงกับพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ แต่บันทึกว่าที่บันทึกไว้ตรงกันเป็นปีๆ และในปีเดียวกันนี้ก็ยังมีบันทึกเรื่องที่สมเด็จพระนเรศวรเสด็จยกทัพไปตีตองอู แต่ตั้งทัพอยู่สองเดือนขาดเสบียงอาหารจึงถอนทัพกลับคืนกรุงศรีอยุธยา จึงสันนิษฐานได้ว่าเหตุการณ์เรื่องเจ้าฟ้าแสนหวีที่ปรากฏใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน นั้นเกิดขึ้นใน พ.ศ. ๒๑๔๒ ซึ่งน่าจะไปเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ในพงศาวดารไทยใหญ่ได้พอดี

โดย “เจ้าฟ้าแสนหวี” ที่กล่าวถึงใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ก็น่าจะเป็นองค์เดียวกับ “เจ้าคำไชน้อย” ในพงศาวดารไทยใหญ่นั้นเอง โดยหลังจากที่สมเด็จพระเอกาทศรถส่งตัวเจ้าฟ้าแสนหวีหรือเจ้าคำไชน้อยเสด็จกลับบ้านเมืองไปแล้ว เจ้าฟ้าแสนหวีหรือเจ้าคำไชน้อยก็ได้ไปปราบกบฏคำเสื่อ คำนานในไทยใหญ่ได้สำเร็จ

พ.ศ. ๒๑๔๔ ซึ่งเป็นปีที่สมเด็จพระนเรศวรเสด็จสวรรคตนั้น ในพงศาวดารไทยใหญ่บันทึกไว้ว่าเจ้าคำไชน้อยแห่งไทยใหญ่ถูกพม่ายกกองทัพมาตี แต่เจ้าคำไชน้อยไม่สามารถต้านทานกองทัพพม่าได้ จึงต้องหลบหนีกลับมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในกรุงศรีอยุธยา ความว่า (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, ๒๕๒๖, หน้า ๑๒๕)

...เจ้าเกี้ยว และพระยาเมืองพวนเป็นขบถต่อพระเจ้าเมงตรานองสะริบ (พม่าเรียกนอกเขตละวุ่นหรือพยองรามมังตรา หรือมหาธรรมราชา) กรุงอังวะเจ้าพม่าได้กำลังจากเจ้าอุปราชา และจากเจ้าขุนเวียงแสอยู่ เจ้าเกี้ยวคำไชน้อย (ที่ไทยเรียกพระยาศรี) เห็นสู้ไม่ไหวจึงต้องหนีไปเวียงแก่งหินในแดนจีนก่อน ช้างจีนขับไล่จึงต้องกลับคืนไปสู่กะวียะตะระ...

ความตอนนี้อยู่สอดคล้องกับในพงศาวดารไทยที่บันทึกไว้ว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงได้ทราบข่าวว่าพระยาอังวะยกทัพมาตีได้เมืองนาย และกำลังจะไปตีเอาเมืองแสนหวี สมเด็จพระนเรศวรจึงทรงยกทัพหลวงจะไปตีเอาเมืองอังวะ ความว่า (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, ๒๕๑๔, หน้า ๓๐๖)

...ลুদ্ধักราช ๙๕๔ ปีมะโรง จัตวาศก เดือน
สิบสอง พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสอง
พระองค์, ก็มีพระราชโองการตรัสให้บำรุงช้างม้ารีพล
ทั้งปวงได้สรรพ, จะยกทัพหลวงเสด็จไปเอาเมืองตองอู
ซึ่งมีข่าวมาว่า, พระยาอังวะยกมาเอาเมืองนายแลได้
เมืองแล้ว, แลพระยาอังวะยกไปเอาเมืองแสนหวีแล้ว.
พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสอง
พระองค์, ก็มีพระราชโองการตรัสว่า, เมืองแสนหวี
ไซรี, ได้เป็นข้าขอบขัณฑสีมา. ฝ่ายกรุงพระนครศรี-
อยุธยาแล้ว, แลซึ่งพระยาอังวะมาเอาเมืองนาย, แล
เมืองแสนหวีดังนี้, ควรเราจะยกทัพหลวงไปเอาเมือง
อังวะ จึงมีพระราชกำหนดแก่ท้าวพระยาสามนตราช
เสนาบดีมุขทั้งปวง ให้ตรวจเครื่องสรรพาวุธช้างม้ารีพล
ทั้งปวงเสร็จ และจะยกทัพหลวงเสด็จไปเอาเมือง
อังวะ...

แต่ปรากฏว่าสมเด็จพระนเรศวรเสด็จสวรรคตใน
ระหว่างทางเสียก่อน การไปตีอังวะและตองอูครั้งนี้จึงยุติไป

อนึ่ง มีข้อสังเกตจากความใน พระราชพงศาวดาร
กรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ที่ยกมาข้างต้นว่า
ในพงศาวดารได้บันทึกปีที่สมเด็จพระนเรศวรทราบข่าวพระยาอังวะจะ
ยกกองทัพไปตีเมืองแสนหวี จึงจัดเตรียมไพร่พลจะยกทัพหลวงเสด็จไป
ตีเมืองอังวะว่าตรงกับจุลศักราช ๙๕๔ ปีมะโรง เมื่อนำมาคิดเทียบเป็น
ปีพุทธศักราชก็จะตรงกับปี พ.ศ. ๒๑๓๕ อันเป็นที่สมเด็จพระนเรศวร
ทรงทำสงครามยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชา ซึ่งไม่สอดคล้องกับ
เนื้อความ สันนิษฐานว่าปีที่ถูกต้องน่าจะเป็นปี จ.ศ. ๙๖๖ เพราะเทียบ

กับพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ แล้วก็จะสอดคล้องกับปีที่สมเด็จพระ
นเรศวรเสด็จสวรรคตคือ จ.ศ. ๙๖๗ ซึ่งตรงกับ พ.ศ. ๒๑๔๘พอดี
การชำระพงศาวดารใหม่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์คงจะทำให้ปีคลาดเคลื่อน
คือ ถอยหลังกลับไปรอบนักษัตรหนึ่ง

๒. บทความและงานวิจัย

บทความและงานวิจัยที่เกี่ยวกับพระราชประวัติของสมเด็จพระ
นเรศวรมหาราช มีดังนี้

๒.๑ กฤษฎากินิทารอันบดบังมิได้ (คึกฤทธิ์ ปราโมช,
๒๕๔๔)

เป็นบทแปลและวิเคราะห์เอกสารฮอลันดาของนาย
เยเรเมียส ฟาน ฟลีต (Jeremias Van Vliet) หรือ วัน วลิต เรื่อง
The Short History of the King of Siam ซึ่งสยามสมาคมได้จัดพิมพ์
เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ เป็น ๒ ภาษา คือ ภาษาฮอลันดาและภาษาอังกฤษ
ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้เลือกแปลเป็นภาษาไทยและวิเคราะห์เฉพาะ
ตอนที่เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช บทแปลและการวิเคราะห์นี้
เดิมตีพิมพ์เป็นตอนๆ ลงในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ต่อมาจึงได้มีการ
ตีพิมพ์รวมเล่มเป็นหนังสือ กฤษฎากินิทารอันบดบังมิได้ พิมพ์ครั้งแรก
เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ โดยสำนักพิมพ์สยามรัฐ และต่อมาได้มีการตีพิมพ์
อีกหลายครั้ง

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้วิเคราะห์เหตุการณ์และข้อมูล
ทางประวัติศาสตร์ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรที่บันทึกไว้โดยชาว
ฮอลันดาได้อย่างน่าสนใจ ยกตัวอย่างเช่น เรื่องสถานที่ที่สมเด็จพระ
นเรศวรทรงกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชา ม.ร.ว. คึกฤทธิ์

ปราโมช (๒๕๔๔, หน้า ๔๙ - ๕๒) วิจัยยืนยันตามความเห็นของสมเด็จพระนเรศวรยาดำรงราชานุภาพว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงกระทำยุทธหัตถีที่จังหวัดสุพรรณบุรี โดยอ้างอิงข้อมูลจาก วัน วลิต ประกอบข้อสันนิษฐาน ดังนี้ (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, ๒๕๔๔, หน้า ๕๒ - ๕๓)

...เรื่องนี้นั้น วัน วลิต บอกไว้ชัดทีเดียวว่าพระนเรศวรทรงกระทำยุทธหัตถีที่หน้าวัดร้างแห่งหนึ่ง ในคำแปลภาษาอังกฤษเขียนว่า *ruined temple* ซึ่งอาจแปลว่าวัดร้างก็ได้ หรือพระเจดีย์ร้างก็ได้ ชื่อวัดนั้น คำแปลภาษาอังกฤษเขียนว่า *Creng* หรือ *Nong Sarai* ชื่อหลังนั้นไม่เป็นปัญหา คือหนองสาหร่ายเต็มตัว ส่วนชื่อ *Creng* นั้นมีปัญหาเพราะผมเขียนว่า “เครง” ไว้ก่อนตามเสียงอักษร แต่อาจออกเสียงว่า แครงก็ได้ หรือเสรง หรือแสรงก็ได้อีกเช่นเดียวกัน วัดแครงนั้น ชื่อก็ตั้งเป็นไทยที่อยู่ แต่เสรงหรือแสรงนั้นไม่มีในภาษาไทย น่าจะเป็น “สรง” มากกว่าอย่างอื่นที่ วัน วลิต เขียนไว้ว่าวัดร้างชื่อ *Creng* หรือ *Nong Sarai* นั้น ถ้าแปลเป็นไทยว่า “วัดสรงตำบลหนองสาหร่าย” จะได้รับความมากทีเดียว เพราะวัดร้างนั้นอยู่ใกล้หนอง เมื่ออยู่ใกล้หนองน้ำก็น่าจะเกี่ยวกับการอาบน้ำ หรือการลงสรงของท่านผู้มีบุญคนใดคนหนึ่ง ผู้สร้างวัด จนถึงกับตั้งชื่อว่า “วัดสรง” ได้

เรื่องหนองสาหร่ายนั้น เดียวนี้ก็รู้กันแล้วว่าอยู่ในจังหวัดสุพรรณบุรีโดยไม่มีปัญหา อยู่ใกล้กับพระเจดีย์ยุทธหัตถี อันเป็นพระบรมราชานุสรณ์ของสมเด็จพระนเรศวรในปัจจุบันนี้ คำว่าวัดร้างหรือพระเจดีย์ร้าง

นั้นก็ทำให้สิ้นปัญหาเช่นเดียวกัน ใครที่สนใจในเรื่องสถาปัตยกรรมของไทยอยู่บ้างก็คงจะคิดเช่นเดียวกับผมว่า

พระเจดีย์ยุทธหัตถี ที่มีพระเจดีย์องค์ใหม่ครอบอยู่นั้นมีลักษณะไม่ใช่พระเจดีย์อยุธยาในสมัยพระนเรศวรหรือสมัยใดๆ แต่เมื่อดูรูปทรงและขนาดของอิฐที่ใช้ก่อพระเจดีย์แล้ว ทำให้อดคิดไม่ได้ว่าเป็นพระเจดีย์สมัยทวารวดี ซึ่งได้สร้างไว้นานก่อนรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า วัน วลิต ก็มายืนยันในข้อนี้ว่าพระนเรศวรทรงกระทำยุทธหัตถีหน้าพระเจดีย์ร้างหรือปรักหักพังแล้ว เพราะพระเจดีย์สมัยทวารวดีนั้นเมื่อถึงสมัยพระนเรศวรเป็นเจ้าก็คงจะต้องปรักหักพังแล้วจริง จะหาบริบูรณ์อยู่คงไม่ได้ ข้อความที่ วัน วลิต เขียนไว้นี้ จึงเป็นเอกสารที่ยืนยันแน่นอนว่า พระนเรศวรเป็นเจ้าทรงกระทำยุทธหัตถีในจังหวัดสุพรรณบุรีเดี๋ยวนี้จริง ตามที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานไว้ และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงเห็นชอบตามนั้น เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงกระทำยุทธหัตธินั้น พระเจดีย์องค์นี้ก็จะเป็นพระเจดีย์โบราณ ปรักหักพังอยู่แล้วตามที่ วัน วลิต เขียนไว้มิใช่พระเจดีย์ที่สร้างขึ้นมาครอบพระศพพระมหาอุปราชตามพระราชพงศาวดารที่มาเขียนกันขึ้นในรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ วัน วลิต เขียนเรื่องนี้ขึ้นหลังพระนเรศวรเป็นเจ้าสวรรคตแล้วเพียง ๕๐ ปี คนคงจะจำความได้อยู่ และ วัน วลิต เองก็คงจะให้เห็นเพราะบอกไว้ชัดว่า “ยังคงเห็นได้อยู่จนทุกวันนี้”...

ในเรื่องการปกครองที่เข้มงวดเฉียบขาดของสมเด็จพระนเรศวร ที่ วัน วลิต บรรยายไว้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่ลงพระราช-
 อาญาให้คนกินเนื้อของตนเองหรือกินอาจรมของตนเอง เรื่องที่ทรง
 เฝ้าคนทั้งเป็น หรือเรื่องที่ทรงประหารชีวิตคนเสีย ๔๐,๐๐๐ คน ในเวลา
 ๑๕ ปี ในรัชสมัยของพระองค์นั้น ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช (๒๕๔๔,
 หน้า ๘๑ - ๘๓) ให้เหตุผลว่า “เมื่อการบ้านเมืองยังระส่ำระสาย
 คนทั่วไปก็ยังอ่อนแอขาดระเบียบวินัย เพราะความอ่อนแอแห่งการ
 ปกครอง โจรผู้ร้ายก็ทุกขุมดังนี้ ทางเดียวที่จะทรงรักษาเอกราชของ
 ชาติไทยไว้ได้ก็คือการปกครองโดยเฉียบขาดลงโทษผู้ผิดอย่างรุนแรง
 ปราศจากความปรานี”

นอกจากนี้ยังได้ตั้งข้อสังเกตว่าในอดีตที่ผ่านมา ๔๐๐
 ปีมาแล้วนั้น การประหารชีวิตหรือลงอาญาแก่คนกระทำกันได้โดยง่าย
 และทารุณกว่าในปัจจุบันมาก และไม่ได้มีเฉพาะในเมืองไทยเท่านั้น
 ประเทศอื่นๆ ในยุโรปสมัย วัน วลิต เองก็มีการจับคนไปเฝ้าทั้งเป็น
 ถลกหนังคนทั้งเป็น ตลอดจนการฆ่าฟันคนเป็นจำนวนร้อยจำนวนพัน
 อยู่เป็นประจำ ดูเป็นของธรรมดา ดังนั้นในการตัดสินใจข้อมูลทาง
 ประวัติศาสตร์จึงต้องอาศัยบริบทของยุคสมัยเป็นปัจจัยสำคัญประกอบ
 การพิจารณาด้วย ความทารุณโหดร้ายในปัจจุบันนั้นต้องยอมรับว่าเป็น
 ธรรมดาของคนสมัยหนึ่งซึ่งผ่านพ้นไปแล้ว จะเอามาตำหนิติเตียนด้วย
 มาตรฐานของปัจจุบันก็อาจจะไม่ถูกต้องนัก (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช,
 ๒๕๔๔, หน้า ๑๓ - ๑๔)

นอกเหนือไปจากนี้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช (๒๕๔๔,
 หน้า ๘๔ - ๘๕) ยังได้วิเคราะห์เรื่องที่ วัน วลิต บันทึกไว้ว่า “สมเด็จพระ
 นเรศวรทรงเป็นพระมหากษัตริย์องค์แรกที่ตรัสสั่งให้ขุนนางคลาน
 เข้ามาเฝ้าและให้หมอบก้มหน้าตลอดเวลาที่เฝ้าอยู่ แต่พระองค์ไม่โปรด

ให้ผู้ที่มาจากต่างแดนหรือชาวต่างประเทศต้องปฏิบัติเช่นนี้ พระองค์
 ไม่มีพระราชประสงค์ให้ราชทูตเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมของตนเพื่อ
 มาทำตามธรรมเนียมไทย” โดยกล่าวว่า ที่ วัน วลิต ว่าสมเด็จพระ
 นเรศวรทรงเริ่มประเพณีให้ข้าราชการหมอบคลานเข้าเฝ้านั้นน่าจะ
 ไม่เป็นความจริง เพราะการหมอบคลานเข้าเฝ้าเป็นธรรมเนียมซึ่ง
 กระทำกันในเมืองเขมรสมัยนครหลวง เมื่อไทยตีเขมรได้ตั้งแต่สมัยต้น
 กรุงศรีอยุธยาก็นำขนบธรรมเนียมประเพณีตลอดจนวิธีการปกครอง
 ของเขมรเข้ามาใช้ก่อนรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรเป็นเวลาช้านานแล้ว
 แต่เรื่องที่สมเด็จพระนเรศวรโปรดให้ชาวต่างประเทศเข้าเฝ้าตาม
 ธรรมเนียมของตนนั้น เป็นความรู้ใหม่ ซึ่งคงจะเป็นจริง เพราะเรื่อง
 เช่นนี้ วัน วลิต คงจะมีหลักฐานจากพวกฮอลันดาด้วยตนเอง

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ยังได้อธิบายเพิ่มเติมว่าประเพณีให้ทูต
 ฝรั่งเศสเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินในทวีปเอเชียเป็นปัญหาวุ่นวายอยู่เป็นเวลา
 หลายร้อยปี เนื่องจากพระเจ้าแผ่นดินตะวันออกทุกประเทศต้องการให้
 ชาวตะวันตกเข้าเฝ้าตามธรรมเนียมของตะวันออกซึ่งส่วนมากมักจะ
 เป็นการหมอบคลานถวายบังคมเช่นเดียวกับของไทยสมัยก่อน แต่ชาว
 ตะวันตกที่เป็นราชทูตมาก็มักจะไมยอมทำและยืนกรานทำตามประเพณี
 ของตะวันตกคือยืนเฝ้าและถวายคำนับเท่านั้น แม้บางคนจะยอมนั่งกับ
 พื้นในท้องพระโรงก็นั่งไม่เป็น มักจะนั่งแบบเก้งก้างไม่เป็นระเบียบ
 เรียบร้อย ดูขัดหูขัดตา ซึ่งการขัดกันในเรื่องประเพณีการเข้าเฝ้านี้ทำให้
 เกิดความขัดใจกันระหว่างประเทศและลุกลามกลายเป็นเรื่องใหญ่โต
 จนหลายประเทศต้องเสียเมืองให้แก่ประเทศตะวันตก แต่สมเด็จพระ
 นเรศวรมีน้ำพระราชหฤทัยกว้างขวางอย่างที่ทุกวันนี้เรียกกันว่าเป็น
 สุภาพบุรุษเต็มตัว จึงทรงเคารพขนบธรรมเนียมของคนชาติอื่นและยอม
 ให้ฝรั่งเข้าเฝ้าตามธรรมเนียมของตนจึงนับว่าเป็นพระมหากษัตริย์
 พระองค์แรกที่ยอมเช่นนี้ในทวีปเอเชียโดยไม่เห็นว่าเสียพระเกียรติยศ

การเข้าใจและเคารพในวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน ทำให้ไทยเป็นประเทศที่มีลักษณะพิเศษควรแก่ความเคารพ และเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยให้ไทยรอดพ้นจากการเป็นเมืองขึ้นของฝรั่งมาได้

กฤษฎาภินิหารอันบดบังมิได้ จึงเป็นเอกสารสำคัญที่เป็นมุมมองการวิเคราะห์ข้อมูลทางประวัติศาสตร์อย่างมีหลักการและเป็นเหตุเป็นผล และผลของการวิเคราะห์นั้นก็เป็นส่วนที่ช่วยเติมเต็ม “ภาพ” รัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรในประวัติศาสตร์ไทยให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น

๒.๒ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์ (วุฒิชัย มูลศิลป์, ๒๕๓๓)

เป็นหนังสือที่คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย และจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี จัดพิมพ์ขึ้น หลังจากการจัดอภิปราย เรื่อง “ความสำคัญของรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในประวัติศาสตร์ไทย” ในงานวันระลึกถึงสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสวยราชย์ครบ ๔๐๐ ปี ซึ่งจัดขึ้นที่ตึกสันติไมตรี ทำเนียบรัฐบาล เมื่อวันที่ ๑๙ สิงหาคม ๒๕๓๓

ภายในเล่มแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๒ ตอน ได้แก่ ตอนที่หนึ่ง เป็นคำอภิปรายของนักวิชาการที่ร่วมอภิปรายในงานดังกล่าวอันประกอบด้วย

นายสืบแสง พรหมบุญ เป็นผู้ดำเนินการอภิปราย

นายธีรวัต ณ ป้อมเพชร อภิปรายในประเด็น “หลักฐานตะวันตกเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช” (หน้า ๓๐ - ๓๙)

นายประพฤทธิ์ ศุภรัตน์เมธี อภิปรายในประเด็น “ความสัมพันธ์ไทย - จีน ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช” (หน้า ๔๑ - ๕๖)

นายวินัย พงศ์ศรีเพียร อภิปรายในประเด็น “ความสำคัญของรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในประวัติศาสตร์ไทย” (หน้า ๕๘ - ๑๒๐)

ตอนที่สองเป็นการรวมบทความวิชาการที่เกี่ยวข้องกับพระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้แก่

๑. บทความเรื่อง “การคำนวณวันสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จขึ้นเสวยราชย์” โดย นายประเสริฐ ณ นคร (หน้า ๑๒๕ - ๑๒๗)

บทความนี้กล่าวถึงวิธีการคำนวณวันที่ และปีพุทธศักราช จากการใช้จุลศักราช โดยใช้สูตรในการคำนวณ ซึ่งผลของการคำนวณพบว่าวันที่สมเด็จพระนเรศวรขึ้นครองราชย์ตามที่ระบุไว้ในพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์เป็นวันอาทิตย์ เดือน ๘ แรม ๑๓ ค่ำ จ.ศ. ๙๕๒ นั้น ตรงกับวันที่ ๒๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๑๓๓ ตามสุริยคติในปัจจุบัน

๒. บทความเรื่อง “สมเด็จพระนเรศวรมหาราชในประวัติศาสตร์ไทย” โดย นายวุฒิชัย มูลศิลป์ (หน้า ๑๒๔ - ๑๔๑)

บทความนี้เป็นการให้ภาพรวมเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชโดยสรุป และชี้ให้เห็นว่ารัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชซึ่งมีระยะเวลาเพียง ๑๕ ปี นั้นมีความสำคัญยิ่งต่อประวัติศาสตร์ของชนชาติไทย

๓. บทความเรื่อง “สงครามในสมเด็จพระนเรศวรมหาราช” โดย พลตรีถวิล อยู่เย็น (หน้า ๑๔๒ - ๑๕๙)

บทความนี้สรุปข้อเท็จจริงเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับการทหารและการสงคราม ว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงทำสงครามใหญ่เล็กรวมทั้งสิ้น ๑๕ ครั้ง ในจำนวนนี้มี ๓ ครั้ง ที่จัดเป็นศึกครั้งสำคัญของพระองค์ ได้แก่ คราวตีเมืองลุม เมืองคัง (พ.ศ. ๒๑๒๔) คราวพม่าล้อมกรุง (พ.ศ. ๒๑๒๙) และสงครามยุทธหัตถี (พ.ศ. ๒๑๓๕)

๔. บทความเรื่อง “พระนเรศวรกับกรุงละแวก จากบันทึกของชาวฝรั่งเศสและจากบันทึกของบาดหลวง San Antonio ชาวโปรตุเกส” โดย ม.ล.มานิจ ชุมสาย (หน้า ๑๖๐ - ๑๖๔)

บทความนี้แสดงให้เห็นถึงรายละเอียดสภาพเหตุการณ์ในเขมรใน พ.ศ. ๒๑๓๖ โดยอ้างหลักฐานที่แสดงว่า พระยาละแวก หรือนักพระสัจจวิธานไม่ได้ถูกจับ แต่สามารถหลบหนีไปได้

๕. บทความเรื่อง “สมเด็จพระนเรศวรมหาราชานุสรณ์” โดย นายตรี อมาตยกุล (หน้า ๑๖๕ - ๑๗๗)

บทความนี้ยืนยันว่ามีพระเจดีย์อนุสรณ์ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่เมืองหาง แต่ไม่น่าจะเป็นเจดีย์ที่บรรจุพระบรมอัฐิของสมเด็จพระนเรศวรตามที่เชื่อกันมา เพราะหลักฐานจากพระราชพงศาวดารแทบทุกฉบับบันทึกไว้ว่าได้มีการถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่กรุงศรีอยุธยา ส่วนเจดีย์อนุสรณ์ที่สร้างขึ้นใหม่ที่เมืองงาย จังหวัดเชียงใหม่ก็น่าจะไม่ได้บรรจุพระบรมอัฐิอย่างแน่นอน ดังนั้นจึงไม่ควรใช้คำเรียกว่า “พระสถูปเจดีย์” อย่างป้ายที่เขียนบอกไว้ เพราะจะทำให้เข้าใจผิดว่าเป็นสิ่ง

ก่อสร้างที่บรรจุพระบรมอัฐิเอาไว้ด้วย เนื่องจากคำว่า “สถูป” นั้นหมายถึงเจดีย์ที่บรรจุอัฐิของบุคคลสำคัญที่ควรเคารพบูชา

๖. บทความเรื่อง “ปืนข้ามแม่น้ำสะโตง” โดย นายแพทย์สำราญ วัจนพัทธ์ (หน้า ๑๗๕ - ๑๘๔)

บทความนี้มุ่งแสดงให้เห็นว่าเป็นที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงใช้ยิงข้ามแม่น้ำสะโตงไปถูกสุกรรมาตายนั่น เป็นปืนกลลับซึ่งเป็นปืนคาบชุด (matchlock) ไม่ใช่ปืนคาบศิลาอย่างที่หลายคนเข้าใจ

๗. บทความเรื่อง “ทำไมจึงเรียกชายฝั่งทะเลจากเพชรบุรี-ประจวบฯ ว่าชายฝั่งทะเล ‘สมเด็จพระนเรศวรมหาราช’ ” โดย นายเชาวน์วัศ สุตลาภา (หน้า ๑๘๙ - ๑๙๔)

บทความนี้เป็นการอธิบายเหตุผลในการตั้งชื่อชายฝั่งทะเลจังหวัดเพชรบุรี - จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ที่มีความยาวกว่า ๒๐๐ กิโลเมตร ว่า “ชายฝั่งทะเลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช” ด้วยเหตุผลอันสืบเนื่องมาจากการศึกษาพระราชประวัติพบว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ทรงใช้ชายฝั่งทะเลแห่งนี้เป็นสถานที่ในการวางแผนพิชัยสงครามและซ้อมรบ แสดงให้เห็นถึงความผูกพันที่พระองค์มีต่อเมืองเพชรบุรีอันเป็นชัยภูมิที่สำคัญ

๒.๓ โอรสสมเด็จพระนเรศวร (สมภพ จันทรประภา, ๒๕๑๕)

บทความนี้ประมวลหลักฐานจากหนังสือ พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ คำให้การขุนหลวงหาวัด จดหมายเหตุวันวลิต และกฎมณเฑียรบาล เพื่อแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชน่าจะทรงมีพระราชโอรส

ผู้เขียนตั้งข้อสันนิษฐานว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงมีพระโอรสพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามเป็นทางราชการจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า “พระมหาธรรมราชา” และเรียกกันเป็นสามัญว่า “พระฝ่ายหน้า” คือ เรียกตามกฎมณเฑียรบาล

๒.๔ ราชโอรสสมเด็จพระนเรศวร (ม.ร.ว. ศุภวัฒน์ เกษมศรี, ๒๕๑๖)

บทความนี้เป็นการแสดงความเห็นโต้แย้งข้อสันนิษฐานของสมภพ จันทรประภา ว่าสมเด็จพระนเรศวรไม่ทรงมีทั้งพระราชโอรสและพระราชธิดา โดยอ้างหลักฐานจากจดหมายเหตุของนายปีเตอร์ ฟลอริส (Peter Williamson Floris) ที่มีข้อความกล่าวถึงสมเด็จพระนเรศวรว่า “This victorious King deceased An. 1605 and dying without issue, left the throne to his brother, which was termed the White King...”

ส่วนพระมหาธรรมราชาที่ สมภพ จันทรประภา สันนิษฐานว่าเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระนเรศวรนั้น ผู้เขียนบทความเห็นว่าน่าจะเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระเอกาทศรถ

๒.๕ สอบเอกสารในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (สร้อยดี ประยูรเสถียร, ๒๕๒๐)

บทความนี้ผู้เขียนศึกษาข้อมูลจากเอกสารทางประวัติศาสตร์เพื่อพยายามหาข้อยุติเกี่ยวกับประเด็นปัญหาต่างๆ เกี่ยวกับพระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช โดยพยายามสรุปประเด็นแบบนักประวัติศาสตร์สมัยใหม่ ว่าพระยาละแวกไม่ได้ถูกประมุขกรรมและสนับสนุนความเห็นของ ม.ร.ว. ศุภวัฒน์ เกษมศรี ว่าสมเด็จพระนเรศวรไม่ทรงมีทั้งพระราชโอรสและพระราชธิดา

๒.๖ ยุทธศาสตร์พระนเรศวร : บทเรียนการยุทธ์สำหรับภาคใต้ (สุรชาติ บำรุงสุข, ๒๕๔๘)

บทความนี้ยกยุทธศาสตร์การรบของสมเด็จพระนเรศวรมาเป็นแบบอย่างความสำเร็จที่นักการทหารอาจนำไปปรับใช้กับงานยุทธการในการต่อสู้กับเหตุการณ์ความไม่สงบและความรุนแรงในภาคใต้ โดยผู้เขียนได้อธิบายถึงยุทธศาสตร์การรบของสมเด็จพระนเรศวรว่าถือเอาความเป็น “เบียดเบียน” เป็นแนวทางหลัก คือ เป็นฝ่ายกระทำหรือเป็นผู้กุมความริเริ่มในการสงคราม พยายามดำรงสถานะของการเป็นฝ่ายรุกในการสงครามให้ได้ เป็นฝ่ายสร้างโจทย์ให้ข้าศึกต้องแก้ปัญหา ไม่ยอมเข้าไปเป็น “เบี้ยล่าง” รบในพื้นที่ที่ข้าศึกมีความได้เปรียบ หรือเรียกว่าพื้นที่สังหาร (killing field) โดยยกตัวอย่างประกอบการอธิบายจากสงครามในวาระต่างๆ ของสมเด็จพระนเรศวร เช่น สงครามเมืองคัง สงครามยุทธหัตถี เป็นต้น สมเด็จพระนเรศวรเป็นผู้ริเริ่มกลยุทธ์การรบแบบกองโจรซึ่งใช้กำลังส่วนน้อยแต่มีขีดความสามารถมากเข้าปฏิบัติการตีโฉบฉวยในลักษณะ “ตีแล้วหนี” (hit and run) ซึ่งเป็นยุทธวิธีที่มีประสิทธิภาพมาก นอกจากนี้สมเด็จพระนเรศวรยังได้ใช้บทบาทของกองกำลังทางเรือเข้าช่วยในการรบอย่างมาก เช่น ในการรบที่บ้านป่าโมกน้อยในปี ๒๑๒๔ ทรงเปิดการยุทธ์เหมือนกับการยกพลขึ้นบกในสงครามสมัยใหม่ ด้วยยุทธศาสตร์การรบที่ไม่เหมือนใครของสมเด็จพระนเรศวร ผู้เขียนบทความจึงยกย่องให้สมเด็จพระนเรศวรเป็น “พระราชบิดาของสงครามนอกแบบ”

๒.๗ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช จากวีรบุรุษของราชสำนักสู่วีรบุรุษแบบราชาชาตินิยม (บาทยัน อิมสำราญ, ๒๕๔๘)

บทความนี้มุ่งสำรวจวรรณกรรมซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เพื่อค้นหาปฏิสัมพันธ์ระหว่างนักประพันธ์

กับวีรบุรุษของเขาว่า คนกลุ่มนี้ได้ให้ความหมายวีรบุรุษของเขาว่าอย่างไร โดยใช้กรณีศึกษาจากวรรณกรรมต่างยุคสมัยจำนวน ๖ เรื่อง ได้แก่ **ลิลิตตะเลงพ่าย** ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส **บทละครอิงประวัติศาสตร์เรื่องพระนเรศวรประกาศอิสรภาพ** ของ หลวงวิจิตรวาทการ **ลิลิตนเรศวร** ของ ชุมพร แสนเสนา **บทละครดึกดำบรรพ์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช** ของ สมภพ จันทระประภา **นวนิยายเรื่องมหาราชโสด** ของ ประชา พูนวิวัฒน์ และวรรณกรรมเรื่อง **อิริราช** ของทมยันตี

ผลการศึกษาพบว่า มีความพยายามที่จะให้ความหมายความเป็นวีรบุรุษของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๓ ลักษณะ ได้แก่ วีรบุรุษของราชสำนัก วีรบุรุษชาตินิยม และวีรบุรุษราชาชาตินิยม

๒.๔ ภาพลักษณ์วีรภักดิ์ : จาก “พระนเรศวรราชาธิราช” สู่ “ตำนานสมเด็จพระนเรศวรมหาราช” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๕๖)

บทความนี้เคยตีพิมพ์ใน **ศิลปวัฒนธรรม** ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๖ เมษายน ๒๕๕๐ ซึ่งให้เห็นความสำคัญว่าความเป็น “รัฐชาติ” นั้นจะต้องมีองค์ประกอบหลากหลายมากกว่าองค์ประกอบสำคัญๆ เช่น อธิปไตย พรมแดน ประชากร ฯลฯ ที่ขาดไม่ได้เลยคือ “วีรบุรุษ/วีรสตรี”

ผู้เขียนบทความมีแนวความคิดว่าวีรบุรุษ/วีรสตรี ก็เหมือนกับ “ประดิษฐกรรมทางวัฒนธรรม” อื่นๆ ของชาติที่ต้องสร้างต้องประดิษฐ์ ต้องมีขบวนการ หรือมี “โครงการ” ที่จะทำให้เกิดมีขึ้นได้ ในบทความนี้ผู้เขียนแสดงให้เห็นว่าภาพลักษณ์ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจากเริ่มแรกที่ปรากฏใน **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต** ที่มีภาพลักษณ์ของ “นักรบ” ผู้ “เข้มแข็ง คุตตัน ทฤโหด”

นั้น ได้ถูกปรับเปลี่ยนให้มีภาพลักษณ์ของ “วีรภักดิ์” ที่เป็นแบบอย่างในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระนเรศวรได้รับการ “สร้าง” ให้มีภาพลักษณ์ของ “มหานบุรุษ” (great-man theory) ผู้นำที่นำมาซึ่ง “เอกราช” ของราชอาณาจักร และกลายเป็น “ราชาชาตินิยม” ของราชอาณาจักร ซึ่งภาพลักษณ์ของ “พระนเรศวร” นี้ได้รับการ “ผลิตซ้ำ” ในรูปแบบต่างๆ ทั้งที่เป็นวีรบุรุษสัญลักษณ์ของสถาบันกษัตริย์และสถาบันทหาร ทั้งในรูปของงานวิชาการที่ต้องการความเป็นประวัติศาสตร์สูง ทั้งในรูปแบบของสื่อบันเทิง เช่น นวนิยาย ละคร เพลง ภาพยนตร์ รวมทั้งการ์ตูนยอดนิยมของเยาวชนในยุคปัจจุบัน

๒.๕ ตำนานสมเด็จพระนเรศวร (ทรงยศ แววหงส์, ๒๕๕๑)

บทความนี้คัดมาจากบทความ “จุดประกาย” ใน **กรุงเทพธุรกิจ** ฉบับวันที่ ๑๖ เมษายน ๒๕๕๐ ผู้เขียนบทความได้วิเคราะห์ “ภาพ” ของสมเด็จพระนเรศวร ที่ปรากฏในภาพยนตร์เรื่อง **ตำนานสมเด็จพระนเรศวรมหาราช** เปรียบเทียบกับภาพเดิมที่เคยปรากฏในอดีต โดยกล่าวว่าผู้สร้างพยายามทำให้ภาพยนตร์ดูสมจริงที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยมีอาจารย์ทางประวัติศาสตร์ผู้มีชื่อเสียงช่วยค้นคว้าประกอบกรวิจัยอย่างเข้มข้นทั้งในและนอกประเทศ ในการเลือกตัวแสดงนั้นก็เลือกคนที่หน้าตาดูขึงขังคุตตัน แข็งกระด้าง ซึ่งดูแตกต่างมากกับภาพวาดจิตรกรรมที่วัดสุวรรณดารารามที่วาดพระนเรศวรเป็นชายร่างสันหัดและดู “จิต” มากเมื่อเทียบกับพระเอกของ **ท่านม้วย** ผู้เขียนบทความได้จุดประกายให้ขบคิดและกลับไปสังเกตว่าพระพักตร์ของวีรภักดิ์แต่ละพระองค์ไม่ว่าจะเป็นสมเด็จพระนเรศวร สมเด็จพระเจ้าตากสิน และพระองค์อื่นๆ ก่อนที่จะมีประดิษฐกรรมรูปถ่ายนั้น เกิดขึ้นในลักษณะเช่นไร และจะมีคำอธิบายต่อสิ่งเหล่านี้ได้อย่างไร

๒.๑๐ จากพิษณุโลกสู่เวียงแหง ตามรอยนเรศวร มหาราชนอกกรอบประวัติศาสตร์ “ชาตินิยม” (สุเจน กรรพฤทธิ์, ๒๕๕๑)

บทความนี้เคยตีพิมพ์ในนิตยสารสารคดี ฉบับที่ ๒๔๒ ธันวาคม ๒๕๔๙ เป็นสารคดีที่ผู้เขียนถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์จากการใช้เวลาประมาณ ๕ เดือน ในการศึกษาค้นคว้า ข้อมูลประวัติศาสตร์ทั้งจากเอกสารและการสัมภาษณ์ผู้รู้ โดยเดินทางไปยังสถานที่ต่างๆ บนแผ่นดินใหญ่อุซาคเนย์เพื่อตามรอยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชตั้งแต่สถานที่ประสูติที่พิษณุโลกไปจนถึงเวียงแหง ซึ่งเชื่อว่าเป็นสถานที่สวรรคตของพระองค์

๒.๑๑ คติธรรมนิยมการสดุดีพระเกียรติและถวายราชสักการะสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในพระบรมราชจักรีวงศ์ (ตินาร์ บุญธรรม, ๒๕๕๑)

บทความนี้ศึกษาชนบราชประเพณีในพระบรมราชจักรีวงศ์ในการที่พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงเคารพสักการะและเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช แสดงถึงการสืบทอดความรับรู้ในความเป็นวีรบุรุษตลอดจนพระวีรกรรมอันห้าวหาญของสมเด็จพระอติมหาราชพระองค์นี้มาจากสมัยกรุงศรีอยุธยา

ผลการศึกษาพบว่า พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ยังสืบทอดคตินิยมในการบูชาสักการะสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในฐานะ “พระเทพบิดร” หรือ เทพารักษ์ ผู้คุ้มครองประเทศชาติและพระราชวงศ์ การสืบทอดคติธรรมนิยมดังกล่าวนี้ได้รับการแสดงออกเป็นรูปธรรมในลักษณะต่างๆ ดังปรากฏอยู่ในราชประเพณีการสร้างเครื่องบรมราชูปโภค การสร้างพระพุทธรูป

สำคัญ การพระราชพิธีและพระราชกุศล การสร้างและตกแต่งพระอารามหลวง การสร้างพระบรมราชานุสรณ์และพระบรมราชานุสาวรีย์ การสร้างสรรคงานวรรณกรรมราชสำนัก การปลูกฝังจิตสำนึกในพระวีรกรรมอันห้าวหาญและการพระราชทานกำลังใจแก่ทหาร ตำรวจ รวมถึงการจัดกิจกรรมบันเทิงในส่วนพระองค์ ผู้วิจัยมองว่าการสืบทอดคติธรรมนิยมการสักการะสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในพระบรมราชจักรีวงศ์ยังเป็นภาพสะท้อนของกระบวนการสร้างสิทธิธรรมทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อสร้างความสืบเนื่องของพระราชสถานะและพระบรมเดชานุภาพของสถาบันพระมหากษัตริย์ต่อจากสมัยกรุงศรีอยุธยา

๒.๑๒ วิทยานิพนธ์เรื่อง การสื่อสารการเมืองของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (กฤษณะ นาคประสงค์, ๒๕๕๖)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาวาทวิทยา ภาควิชาวาทวิทยาและสื่อสารการแสดง คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาวิเคราะห์ สถานการณ์ ข้อจำกัด รูปแบบและผลของการสื่อสารการเมือง เพื่อกอบกู้เอกราช รักษาพระราชอำนาจ ขยายพระราชอาณาเขต และทำนุบำรุงกรุงศรีอยุธยาของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช โดยศึกษาจากเอกสาร เช่น พระราชพงศาวดาร พงศาวดาร จดหมายเหตุชาวต่างชาติ พระนิพนธ์บทความ และเอกสารอ้างอิงต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

ผลการศึกษาพบว่า สถานการณ์และข้อจำกัดทางการเมืองทั้งภายนอกและภายในกรุงศรีอยุธยา ส่งผลให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชต้องใช้การสื่อสารในการตอบโต้สถานการณ์และข้อจำกัดทางการเมืองเหล่านั้น โดยรูปแบบการสื่อสารทางการเมืองที่

พระองค์ทรงใช้ ได้แก่ การสื่อสารเพื่อการจัดการ การสื่อสารโน้มน้าวใจ การสื่อสารเพื่อประชาสัมพันธ์ การสื่อสารในเชิงสัญลักษณ์ เป็นต้น โดยรูปแบบที่พบมากที่สุด คือ รูปแบบการสื่อสารโน้มน้าวใจ โดยใช้จุดจูงใจในความ “เด็ดเดี่ยว” ของพระองค์ และผลของการสื่อสารการเมืองทำให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชสามารถกอบกู้เอกราช รักษาไว้ซึ่งพระราชอำนาจ และมีพระราชอาณาเขตกว้างใหญ่ รวมทั้งทำนุบำรุงฟื้นฟูกรุงศรีอยุธยาให้เจริญรุ่งเรืองดังเดิม

วิทยานิพนธ์นี้เป็นการศึกษาที่ยืนยันถึงพระอัจฉริยภาพด้านการสื่อสารของสมเด็จพระนเรศวร ว่าทรงเป็นนักทฤษฎีที่สามารถใช้การสื่อสารเป็นเครื่องมือในการดำเนินพระราชภารกิจของพระองค์ให้บรรลุผลสัมประสงค์ มิได้ทรงใช้แต่กำลังทหารเข้าประหัตประหารทำสงครามแต่เพียงอย่างเดียว

๒.๑๓ วิทยานิพนธ์เรื่อง พระนเรศวร : วาทกรรมจากอดีตที่แปรเปลี่ยนไปสู่วาทกรรมเชิงสัญลักษณ์แห่งกองทัพไทย (เฉลิมพล แซ่กิ้น, ๒๕๕๐)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเรื่องราวของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ทางอำนาจของกองทัพไทย ในการศึกษาใช้วิธีการที่เรียกว่า Genealogy ของ Michel Foucault ซึ่งก็คือการสืบย้อนเรื่องราวหรือวาทกรรมของสมเด็จพระนเรศวรลงไปว่าก่อนที่จะกลายมาเป็นสัญลักษณ์เชิงอำนาจของกองทัพไทยนั้น ในอดีตเรื่องราวของพระองค์ได้ถูกสร้าง ถูกผลิต ให้มีภาพลักษณ์ผู้สังคัมเช่นไร โดยผู้ใด เพื่อหวังประโยชน์อันใด และภายหลังจากการศึกษาก็ปรากฏว่าเรื่องราวของสมเด็จพระนเรศวรนั้นได้ถูกปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย

โดยที่ผู้ที่ครอบครองอำนาจการปกครองหรือชนชั้นนำจะเป็นผู้กำหนดและสอดแทรกคตินิยมเข้าไปในเรื่องราวของสมเด็จพระนเรศวรในลักษณะที่ตนปรารถนา ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้มีมาตั้งแต่อดีตจวบจนถึงยุคสมัยที่กองทัพบกขึ้นมากุมอำนาจการปกครองประเทศและแม้แต่ในยุคปัจจุบันก็ตาม

๒.๑๔ วิทยานิพนธ์เรื่อง การประกอบสร้างความหมายในภาพยนตร์เชิงประวัติศาสตร์ “ตำนานสมเด็จพระนเรศวรมหาราช” (ธนธรรณ์ ฤทธิถกล, ๒๕๕๑)

วิทยานิพนธ์เล่มนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรนิเทศศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการสื่อสารมวลชน ภาควิชาการสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเจตนาารมณ์ แนวความคิด ในการถ่ายทอดเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์ในภาพยนตร์เรื่อง “ตำนานสมเด็จพระนเรศวรมหาราช” และเพื่อวิเคราะห์กระบวนการประกอบสร้างความหมายให้กับเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์ผ่านทางสื่อภาพยนตร์ โดยผู้วิจัยได้ทำการศึกษาเฉพาะภาคองค์ประกันหงสา และภาคประกาศอิสรภาพด้วยการประมวลและวิเคราะห์ผลจากการสัมภาษณ์ในเชิงลึก กับกลุ่มบุคคลที่มีความสำคัญต่อการผลิตภาพยนตร์เรื่อง “ตำนานสมเด็จพระนเรศวรมหาราช” รวมทั้งข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องและวีดิทัศน์ภาพยนตร์เรื่องดังกล่าว ผลการวิจัยระบุว่า เจตนาารมณ์ในการสร้างภาพยนตร์เรื่องนี้มาจากแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ โดยมีจุดประสงค์เพื่อ “ถ่ายทอด” ประวัติศาสตร์ของชาติ และ “กระตุ้น” ให้คนไทยในปัจจุบันหันมาสนใจและเรียนรู้รากเหง้าของตนเอง ผ่านทางเนื้อหา

ภาพยนตร์ที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์กับจินตนาการของผู้สร้างภาพยนตร์โดยคำนึงถึงความสมบูรณ์ สมจริง และอรรถรสของภาพยนตร์เป็นหลัก โดยมีแนวความคิดในภาพรวมในการประกอบสร้างความหมายที่เน้นย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของคำว่า “อิสรภาพ” ในภาพยนตร์ภาคแรก ผู้สร้างภาพยนตร์ได้ประกอบสร้างความหมายเพื่อให้ผู้ชมเข้าใจถึงแก่นสาระความหมายของการ “สูญเสียอิสรภาพ” โดยนำเสนอให้เห็นถึงสาเหตุและผลจากการสูญเสียอิสรภาพ รวมถึงความหวังของผู้สูญเสียอิสรภาพที่จะกอบกู้อิสรภาพคืนมา ในภาคสองเน้นการสื่อความหมายที่คำว่า “กอบกู้อิสรภาพ” ซึ่งกว่าจะได้มาจะต้องอาศัยการรวบรวมกำลังผู้คน การมีผู้นำที่เหมาะสม ทั้งสติปัญญาความสามารถ และคุณงามความดีในการสร้างศรัทธาแก่ผู้คน รวมถึงจังหวะเวลาที่เหมาะสม และความพากเพียรพยายามอย่างหนัก

๓. เอกสารอื่นๆ

ในช่วงตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๘ จนถึงปัจจุบัน กระแสเรื่องสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ถูกปลุกขึ้นเป็นอย่างมาก ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการนำเสนอภาพยนตร์ประวัติศาสตร์เรื่อง “ตำนานสมเด็จพระนเรศวรมหาราช” ของ ม.จ. ชาตรีเฉลิม ยุคล หลังการฉายภาพยนตร์เรื่องนี้ภาคแรก ในปี พ.ศ. ๒๕๔๙ ได้มีผู้เขียนหนังสือเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ออกมาเป็นจำนวนมากอย่างต่อเนื่อง ทั้งในรูปแบบหนังสือพ็อคเกตบุ๊ก และในรูปแบบของหนังสือการ์ตูน เช่น

- ๓.๑ นเรศวรมหาราช (พิมาน แจ่มจรัส, ๒๕๔๘).
- ๓.๒ นเรศวรมหาราช (บรรยง บุญฤทธิ์, ๒๕๔๙ก).
- ๓.๓ นเรศวรเป็นเจ้า (พิมาน แจ่มจรัส, ๒๕๔๙ก).

๓.๔ นเรศวรมหาราช สุพรรณกัลยา เอกาทศรถ (พิมาน แจ่มจรัส, ๒๕๔๙ข).

๓.๕ ตามรอยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (บรรยง บุญฤทธิ์, ๒๕๔๙ข).

๓.๖ ตามรอยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (ม.จ. ชาตรี-เฉลิม ยุคล, ๒๕๔๙).

๓.๗ ตำนานสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (นายแพทย์วิบูลย์ วิจิตรวาทการ, ๒๕๔๙).

๓.๘ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชชาตินักรบ (เอกรงค์ ภาณุพงษ์, ๒๕๔๙).

๓.๙ รวมเรื่องทลากลยุทธ์พิสดารในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรจากพงศาวดาร “วันวลิต” และเอกสารสำคัญอื่นๆ (ชญาปิยะชาติ, ๒๕๔๙).

๓.๑๐ การเมืองไทยสมัยสมเด็จพระนเรศวร (ชาตานันทวัฒน์, ๒๕๔๙).

๓.๑๑ สานรอยบาทมหาราชพระองค์ดำ (สิงลมดำ, ๒๕๕๐).

๓.๑๒ บุคคลสำคัญในตำนานสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (โรม บุนนาค, ๒๕๕๐).

๓.๑๓ นเรศวรราชาแห่งไฟ (พิมาน แจ่มจรัส, ๒๕๕๐).

๓.๑๔ พระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ฉบับการ์ตูน (โอม รัชเวทย์, ๒๕๕๐).

๓.๑๕ เจาะตำนานสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (ทันตแพทย์สม สุจีรา, ๒๕๕๑).

๓.๑๖ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช วีรกษัตริย์กู้แผ่นดินสยาม (ดวงธิดา ราเมศวร์, ม.ป.ป.).

เมื่อพิจารณาโดยภาพรวมพบว่า หนังสือเหล่านี้ ส่วนใหญ่จะอ้างอิงถึงข้อมูลเดิมจากพงศาวดาร และหลายเรื่องก็ใช้ชื่อซ้ำกัน กล่าวถึงข้อมูลเดียวกัน แต่ก็แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการที่จะนำข้อมูลเดิมมากล่าวในประเด็นที่แตกต่างกันออกไป ส่วนในด้านผู้เขียนนั้นมีบุคคลจากหลายวงการให้ความสนใจศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรและถ่ายทอดออกมาเป็นงานเขียน ไม่ว่าจะเป็นนักเขียนทั่วไป นักประวัติศาสตร์ อาจารย์ ทหาร ตลอดจนบุคคลในวงการแพทย์ แสดงให้เห็นถึงความสนใจเรื่องราวเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่แพร่ขยายออกไปในวงกว้าง

อย่างไรก็ตาม ในบรรดาหนังสือที่พิมพ์ใหม่ในช่วงกระแสภาพยนตร์ “ตำนานสมเด็จพระนเรศวรมหาราช” นี้ มีหนังสือเล่มหนึ่งที่น่าสนใจและมีประเด็นการเขียนที่แตกต่างจากเล่มอื่นๆ ได้แก่ หนังสือเรื่อง **เจาะตำนานสมเด็จพระนเรศวรมหาราช** เขียนโดย ทันตแพทย์สม สุจิวรา (๒๕๕๐).

หนังสือเล่มนี้ผู้เขียนได้นำประวัติศาสตร์สมัยสมเด็จพระนเรศวรมาวิเคราะห์ในเชิงจิตวิทยา ทำให้มองเห็นแง่มุมความคิดที่แตกต่างจากหนังสือประวัติศาสตร์โดยทั่วไป

ทันตแพทย์สม สุจิวรา (๒๕๕๐, หน้า ๒๒ - ๒๓) ใช้ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของซิกมุนด์ ฟรอยด์ มาวิเคราะห์วัยเด็กของสมเด็จพระนเรศวร ว่าทรงมีต้นแบบที่ดี คือ พระเจ้าบุเรงนอง ทำให้พระองค์สามารถพัฒนาบุคลิกภาพแห่งความเป็นวีรกษัตริย์ได้เป็นอย่างดี โดยกล่าวถึงทฤษฎีของฟรอยด์ว่า เด็กกระยะก่อนวัยรุ่นจะเลือกบุคคลบางคนเป็นต้นแบบ และเมื่อเติบโตขึ้นจะเอาอย่างบุคคลที่เขาคิดว่าประสบความสำเร็จหรือเป็นผู้นำที่น่านิยมในความคิดของเขา แต่เด็กจะไม่ลอกแบบทุกอย่างจากบุคคลที่เขายึดเป็นแบบ และผู้ที่เด็กนับถือว่าเป็น

วีรบุรุษหรือต้นแบบไม่จำเป็นต้องมาจากคนเพียงคนเดียว ขึ้นอยู่กับความต้องการทางบุคลิกภาพ ความใฝ่ฝัน สติปัญญา สถานภาพทางสังคมของตัวเอง เขาจะคัดเลือกเฉพาะบุคลิกภาพที่เขาต้องการมาผสมกับบุคลิกภาพส่วนตัว จนกลายเป็นบุคลิกภาพใหม่ประจำตัวที่ผสมกลมกลืนลงตัวอย่างที่ต้องการ ซึ่งบุคลิกภาพนี้จะกลายเป็นนิสัยที่ค่อนข้างถาวรไปตลอดชีวิต การที่สมเด็จพระนเรศวรต้องเสด็จไปเป็นตัวจ่านำอยู่ ณ กรุงหงสาวดีตั้งแต่พระชันษา ๙ - ๑๐ ปี ซึ่งในทางจิตวิทยานับเป็นช่วงอายุที่สำคัญที่สุดในการวางรากฐานบุคลิกภาพนั้น พระองค์ได้ทรงมีโอกาสได้ใกล้ชิดกับพระเจ้าบุเรงนองซึ่งมีพระบุคลิกชอบสอน ทำให้สมเด็จพระนเรศวรได้รับการถ่ายทอดแนวความคิด ยุทธวิธีการศึกและการปกครองจากพระเจ้าบุเรงนองอยู่เสมอ และเพราะพระอัจฉริยภาพของสมเด็จพระนเรศวรจึงสามารถเข้าใจและรับการถ่ายทอดจากกษัตริย์นามผู้ชนะสิบทิศได้ทั้งหมด

ทันตแพทย์สม สุจิวรา (๒๕๕๐, หน้า ๒๗ - ๒๙) กล่าวเพิ่มเติมในประเด็นนี้ว่า ประสบการณ์วัยเด็กนั้นสำคัญที่สุดและมีอิทธิพลต่อการสร้างอุปนิสัยและแบบแผนความประพฤติในวัยผู้ใหญ่ เพราะวัยเด็กเป็นวัยที่สมองกำลังพัฒนา ระบบเซลล์ประสาทจะสร้างแบบแผนทางอารมณ์ความรู้สึกเพื่อจะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีอารมณ์ความรู้สึกตามนั้น

ในมุมมองด้านจิตวิทยาการศึกษา ช่วงอายุที่สำคัญที่สุดคือ ๙ - ๑๐ ปี กับ ๑๕ - ๑๖ ปี ทันตแพทย์สมได้เปรียบเทียบสมเด็จพระนเรศวรกับจักรพรรดินโปเลียนว่าในพระราชประวัติของกษัตริย์ทั้งสองพระองค์มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเกิดขึ้นในช่วงอายุนี้เช่นเดียวกัน ทันตแพทย์สม สุจิวรา กล่าวว่าในทางจิตวิทยา การที่ชีวิตไม่มีอุปสรรคใดๆ เลยจะเป็นผลเสียมากกว่า เพราะความรู้สึกเกี่ยวกับความสำเร็จจะ

อยู่ในขอบเขตที่จำกัด ไม่มีแรงขับ ขาดแรงจูงใจ ขาดประสบการณ์และความเข้มแข็งในการที่จะต่อสู้กับคนอื่น ๆ สิ่งอื่นๆ หรือสถานการณ์ในอนาคต ดังนั้นการที่สมเด็จพระนเรศวรต้องไปทรงใช้ชีวิตและเติบโตห่างจากบ้านเกิดเมืองนอนจึงกลับเป็นผลดีในเวลาต่อมา ถ้าสมเด็จพระนเรศวรทรงเจริญพระชันษาที่พิษณุโลก พระองค์จะอยู่ในฐานะพระราชโอรส ย่อมจะได้รับการตามพระทัย และอาจจะได้รับการปกป้องคุ้มครองมากเกินไป จนไม่มีประสบการณ์มากพอที่จะทำให้เกิดความเจริญทางอารมณ์ เหตุการณ์ตามพระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรในวัยที่ยังทรงพระเยาว์จึงนับว่าผสมผสานได้อย่างมหัศจรรย์ และสอดคล้องต่อการหล่อหลอมเป็นพระบุคลิกภาพที่เหมาะสมแก่สถานการณ์บ้านเมืองในขณะนั้น

ในหนังสือเล่มนี้ ทันตแพทย์สม สุจีรา (๒๕๕๑, หน้า ๖๙ - ๗๖) ยังได้อ้างถึง พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ ว่า พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ ได้สรุปคุณสมบัติของมหาบุรุษไว้ ๔๐ ประการ ซึ่งทันตแพทย์สมเห็นว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงมีคุณสมบัติแห่งความเป็นมหาบุรุษครบถ้วนทั้ง ๔๐ ประการ ได้แก่

๑. เป็นผู้มีอนามยดี
๒. เป็นผู้ไม่ตื่นตระหนกง่าย ๆ
๓. เป็นผู้มีใจเบิกบาน
๔. มีจุดมุ่งหมาย
๕. ไม่รู้จักหมดหวัง
๖. ไม่หวาดหวั่นต่อความยากลำบาก
๗. มีหัวใจเข้มแข็ง
๘. ตรงต่อเวลา
๙. เป็นคนขยันขันแข็ง

๑๐. มีความเสมอต้นเสมอปลาย
๑๑. มีสมาธิ
๑๒. มีความกล้าหาญ ไม่ท้อถอย แม้จะล้มเหลว
๑๓. มีวิธีการ
๑๔. เป็นผู้มีระเบียบ
๑๕. มีความไตร่ตรอง
๑๖. เป็นคนละเอียดลออ
๑๗. รู้จักหาเหตุผลที่ถูกต้อง
๑๘. มีวินัยฉัยที่ถูกต้อง
๑๙. มีความเชื่อมั่นในตนเอง
๒๐. มีความรวดเร็ว
๒๑. ช่างสังเกต
๒๒. มีสัมปชัญญะ
๒๓. ไม่หวาดกลัวต่อบุคคลอื่น
๒๔. ทำตนให้เป็นที่ต้องใจของคนอื่น
๒๕. รู้จักกาลเทศะ
๒๖. มีความระมัดระวัง
๒๗. มีไหวพริบปฏิภาณ
๒๘. รู้จักป้องกันตัว
๒๙. กระทำตนให้เชื่อถือได้
๓๐. พุดแต่ความจริง
๓๑. มีความเป็นผู้ดี
๓๒. ดำรงตนให้สมกับเกียรติยศ
๓๓. มีความรู้
๓๔. มีความจำ
๓๕. รู้จักฝึกฝนตนเอง

- ๓๖. มีจินตนาการ
- ๓๗. พึ่งพาตนเอง
- ๓๘. ชนะใจตนเอง
- ๓๙. ไม่ละทิ้งความพยายาม
- ๔๐. มีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์

การที่บุคคลใดจะมีคุณสมบัติแห่งความเป็นมหาบุรุษครบถ้วนทั้ง ๔๐ ประการนั้นเป็นเรื่องที่ทำได้ยากยิ่ง แม้ประวัติชีวิตของบุคคลชั้นนำของโลกท่านอื่นๆ ก็จะต้องมีข้อใดข้อหนึ่งที่ขาดหายไป แต่สมเด็จพระนเรศวรนอกจากจะมีครบทั้ง ๔๐ ประการนี้แล้ว พระองค์ยังทรงมีคุณสมบัติอื่นๆ ที่อยู่เหนือคุณสมบัติของมหาบุรุษอีกมาก จนอาจกล่าวได้ว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงอยู่เหนือสถานะของมหาบุรุษเสียอีก ซึ่งก็ไม่น่าจะเป็นการกล่าวเกินจริงแต่อย่างใด

ประเด็นที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งในหนังสือ **เจาะตำนานสมเด็จพระนเรศวรมหาราช** ก็คือ ทันตแพทย์สมได้วิเคราะห์พระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรโดยใช้หลักธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นที่ตั้งและได้พบว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นผู้ที่สามารถนำหลักธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาประยุกต์ใช้ได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ แม้แต่ในการวางแผนการศึกษาที่ทรงนำธรรมะมาประยุกต์ใช้

ทันตแพทย์สมใช้หลักธรรมหมวดโพชฌงค์เป็นแบบในการวิเคราะห์ยุทธการของสมเด็จพระนเรศวร เขากล่าวว่าวิธีหนึ่งคือการที่พระองค์ทรงตัดกำลังสติของกองทัพพม่าทุกครั้งด้วยการใช้กองทัพจู่โจมของพระองค์หลอกล่อให้กองทัพพม่าบุกเข้ามาอย่างขาดสติ ในบางครั้งพระองค์ก็จะทรงหลอกล่อให้ทหารเข้าศึกเกิดโมหะ เช่น ครั้งที่ได้รับสั่งให้พระราชมนูทำเป็นพ่ายแพ้กองทัพพระเจ้าเชียงใหม่ถอยร่นลงมา

พระเจ้าเชียงใหม่หลงลำพองใจ รุกไล่ตามมาอย่างไม่เป็นกระบวน ขาดสติสัมปชัญญะ ในที่สุดก็ถูกกองทัพทหารสมเด็จพระนเรศวรที่ซุ่มอยู่ข้างทางเข้าโจมตีจนพ่ายแพ้ยับเยิน นอกจากโทษและโมหะ สมเด็จพระนเรศวรยังทรงใช้โลภะเป็นเครื่องมือในการปราบทหารเข้าศึกด้วย เช่น เมื่อครั้งบุกไปตีเมืองเขมร พระองค์รับสั่งให้ทหารยิงกระสุนเงินไปตกในพุ่มไม้ไผ่หน้ากำแพงเมืองเต็มไปหมด แล้วแสร้งทำเป็นถอยทัพ เหล่าทหารเขมรก็พากันกรูออกมาตัดไม้ไผ่เก็บกระสุนเงินอย่างขาดสติ ทำให้กองทัพของพระองค์บุกเข้าเผด็จศึกได้โดยง่าย

ทันตแพทย์สมมองว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงมีญาณหยั่งรู้ว่าพมามีโทษะเป็นเจ้าของจึงใช้โทษะเข้ามาหลอกล่อพม่าให้ติดกับ ในขณะที่ทรงรู้ว่าชาวเมืองเหนือและพระเจ้าเชียงใหม่มีโมหะเป็นเจ้าเรือน จึงใช้โมหะเป็นเครื่องมือในการเอาชนะ ส่วนชาวเขมรมีโลภะเป็นเจ้าเรือน จึงทรงใช้โลภะนั้นมาทำลายกองทัพเขมร กลยุทธ์การศึกษาของสมเด็จพระนเรศวรจึงลึกล้ำและแสดงให้เห็นพระอัจฉริยภาพในการประยุกต์ใช้ธรรมะสำหรับชาวาวาสได้อย่างมีประสิทธิภาพ

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทั้งเอกสารประวัติศาสตร์ของฝ่ายไทยและฝ่ายต่างประเทศ ตลอดจนบทความและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แม้จะพบว่าในส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระราชประวัติยังมีบางประเด็นที่แสดงไว้ต่างกัน แต่ข้อมูลจากเอกสารเหล่านี้เมื่อนำมาประกอบกันเข้าแล้ว กลับยิ่งทำให้มองเห็นภาพของสมเด็จพระนเรศวรในมิติต่างๆ รอบด้านยิ่งขึ้น

เราเคยทราบดีจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ของไทยเองว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นวีรกษัตริย์นักรบผู้ยิ่งใหญ่ เมื่อได้ศึกษาเอกสารหลักฐานจากต่างประเทศประกอบก็ยิ่งเห็นพระอัจฉริยภาพ

ข้อนี้ของสมเด็จพระนเรศวรชัดเจนว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นมหาราชผู้ที่ใช้ทั้งยุทธศาสตร์และยุทธศิลป์ในการทำสงครามจนพระเกียรติยศแผ่ไพศาล แม้แต่ประเทศข้าศึกศัตรูเองก็ยังยอมรับในข้อนี้

นอกเหนือไปจากความเป็นวีรกษัตริย์นักรบ ภาพของสมเด็จพระนเรศวรที่ปรากฏในเอกสารที่เกี่ยวข้องกับพระราชประวัติยังแสดงให้เห็นถึงพระบุคลิกภาพในแง่มุมอื่นๆ ทั้งด้านความเป็นนักการปกครอง นักการค้า นักการต่างประเทศ นักวาทยวิทยา ตลอดจนนักจิตวิทยาอีกด้วย พระบุคลิกภาพทั้งหมดนี้ล้วนเป็นผลมาจากพระบุญญาธิการและพื้นฐานพระราชกำเนิดที่ดี ประกอบกับสิ่งแวดล้อมการอบรมเลี้ยงดูได้หล่อหลอมให้พระองค์ทรงมีพระคุณสมบัติที่ครบถ้วนแห่งการเป็น “วีรบุรุษ” ผู้เหมาะสมแก่การแก้ไขวิกฤตการณ์บ้านเมืองได้อย่างมหัศจรรย์

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องวีรบุรุษ

๑. เอกสารฝ่ายตะวันออก ได้แก่

๑.๑ ไตตติริยะอุปนิษัต

คัมภีร์ **ไตตติริยะอุปนิษัต** แสดงให้เห็นแนวความคิดเกี่ยวกับผู้เป็นวีรบุรุษแห่งโลกตามคติของฝ่ายตะวันออก ซึ่งก็คือ “พระมหากษัตริย์” ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นั้นที่มีความสำคัญต่อประชาชาติและเป็นผู้นำในการทำสงคราม ในคัมภีร์ดังกล่าวให้ความชอบธรรมแก่การทำสงครามของพระราชบิดาโดยได้ระบุไว้ชัดเจนว่าหน้าที่หลักของพระราชบิดาคือการทำสงคราม ดังความว่า “ชนเหล่าใดไม่มีพระราชบิดา ชนเหล่านั้นทำสงครามไม่ได้” (มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, ๒๕๔๗, หน้า ๑๗๙ - ๑๘๐)

นอกจากนี้ในคัมภีร์อรรถศาสตร์และราชศาสตร์อันว่าด้วยภาระหน้าที่ของพระราชาก็นั้นเรื่องการทำสงครามโดยเฉพาะเพื่อขยายอาณาจักรว่าเป็นราชธรรมที่สำคัญที่สุด ในพงศาวดารของพวกอารยันในอินเดีย พระราชาที่มีความสามารถในการทำสงครามจะได้รับการยกย่องสูงสุด และจะได้รับการขนานนามว่า “ทิวชิยอิน” หมายถึงพระราชาผู้มีชัยในทั้งสิบทิศ กษัตริย์อินเดียโบราณที่ทรงนามนี้คือ “พระยัชชิสูริ” กษัตริย์ปาดทพในมหากาพย์มหาภารตะและ “พระราม” ในมหากาพย์รามายณะ นอกจากพระราชาทั้งสองพระองค์นี้แล้ว ยังมีพระราชาอีกประมาณ ๑๒ พระองค์ ที่มีชื่อเสียงเลื่องระบือในการทำสงคราม พระราชาทั้งหมดนี้ได้รับการขนานนามว่า “จักรวรรดิน” หมายถึง พระราชาผู้มิว่างล้อแห่งรศีกของพระองค์เล่นร่าบปร่าบได้ทั้งชมพูทวีป ซึ่งคำว่า “จักรวรรดิน” ในภาษาไทยก็คือคำว่า “พระมหากษัตริย์” นั่นเอง

ความเชื่อเรื่องพระมหากษัตริย์มีความสำคัญมาก แม้ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชดังปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเองว่า พระมหากษัตริย์จะประกอบด้วยมงคลลักษณะและแวดล้อมด้วยรัตนะหรือสิ่งมีค่าต่างๆ เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า ต่างกันแต่เพียงว่าพระพุทธเจ้าจะนำสรรพสัตว์สู่วิถีแห่งความรู้งาม ส่วนพระมหากษัตริย์จะปกครองชมพูทวีปโดยธรรมและนำมาซึ่งความเจริญรุ่งเรือง นอกจากนั้นในยุคสมัยใดถ้าไม่มีพระพุทธเจ้ามาเกิดในโลกจะมีพระมหากษัตริย์มาเกิดแทน ซึ่งไทยเรารับเอาคติเรื่องพระมหากษัตริย์ของพราหมณ์มาทางพระพุทธศาสนา ดังปรากฏใน **ไตรภูมิโลกวินิจฉัย** และ **ไตรภูมิพระร่วง** (ดูรายละเอียดใน มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, ๒๕๔๗, หน้า ๑๗๙ - ๑๘๓)

๑.๒ ไตรภูมิโลกวินิจฉัย

ไตรภูมิโลกวินิจฉัย กล่าวถึง ความเชื่อเรื่องพระมหากษัตริย์จักรพรรดิราช (ดูเชิงอรธ ๙) โดยเฉพาะเรื่อง “จักรวรรดิวัตร” อันเป็นธรรมเนียมของพระมหากษัตริย์จักรพรรดิราช ไว้ค่อนข้างละเอียดว่า จักรวรรดิวัตร มี ๑๐ ประการ ได้แก่

๑. สงเคราะห์ฝ่ายในให้ทั่วหน้า
๒. สงเคราะห์กษัตริย์เมืองออกเมืองขึ้นทั้งปวง
๓. สงเคราะห์บรรดากษัตริย์ที่ตามเสด็จ
๔. สงเคราะห์พราหมณ์และคหบดี
๕. สงเคราะห์ชาวนิคมและชาวชนบท
๖. สงเคราะห์สมณพราหมณาจารย์
๗. สงเคราะห์แก่น้ำและนกทั้งหลายในอาณาจักร
๘. ห้ามปรามราษฎรไม่ให้ทำบาป
๙. พระราชทานทรัพย์แก่ผู้ไม่มีทรัพย์
๑๐. ไปมาหาสู่เพื่อสนทนาธรรมกับสมณพราหมณาจารย์

สำหรับที่ว่าบางตำราให้มี ๑๒ ประการ นั้น ให้แยกข้อ ๔ และข้อ ๗ ออกเป็น ๒ ข้อ หรือคง ๑๐ ข้อนี้ และเพิ่มอีก ๒ ข้อ คือ เว้นจากราคะที่ไม่ถูกทำนองคลองธรรม และ เว้นจากความโลภเพื่อประโยชน์ส่วนตน ก็จะได้จักรวรรดิวัตรครบ ๑๒ ประการ

ไตรภูมิโลกวินิจฉัย ระบุไว้แจ่มชัดว่า พระมหากษัตริย์จะปฏิบัติแต่จักรวรรดิวัตรอย่างเดียวไม่ได้ ต้องประกอบจักรวรรดิวัตรเป็นหนึ่งในชุดของราชธรรมอันประกอบด้วย ทศกุศลกรรมบถ ๑๐ ที่แยกออกเป็นกายสุจริต ๓ วาจิสุจริต ๔ และมีโนสุจริต ๓ พระมหากษัตริย์ผู้บำเพ็ญจักรวรรดิวัตรต้องบำเพ็ญกุศลกรรมบถเป็นนิจก่อน จึงจะ

ปฏิบัติ จักรวรรดิวัตร ในขณะที่ปฏิบัติจักรวรรดิวัตร พระมหากษัตริย์ต้องปฏิบัติธรรม ๓ ประการควบคู่ไปด้วย ธรรมนี้คือ รักขธรรม คือ การมีจิตเมตตากรุณาแก่สัตว์ทั้งหลาย อวารณธรรม คือ การสงเคราะห์บุคคลทั้งปวงที่ควรจะสงเคราะห์ และคฤติธรรม คือ การคุ้มครองป้องกันคนที่ควรจะป้องกัน ให้พ้นอันตรายต่างๆ

ดังนั้น แม้ว่าสงครามจะเป็นหน้าที่หลักของพระราชา แต่พระราชาผู้ที่จะเป็นจักรพรรดิราชได้ จะต้องปฏิบัติพระองค์ตามหลักธรรมะด้วย จึงจะถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติแห่งความเป็นจักรพรรดิราช (ดูรายละเอียดใน มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, ๒๕๔๗, หน้า ๑๗๙ - ๑๙๓)

๑.๓ ไตรภูมิพระร่วง

“ไตรภูมิพระร่วง” เป็นพระราชนิพนธ์ในพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ลีไทย เป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่สำคัญเล่มหนึ่ง มีอายุเก่าแก่กว่า ๖๐๐ ปี มาแล้ว เนื้อหาถึงกล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาและมหาบุรุษ

ตอนหนึ่งในเรื่องไตรภูมิ คือ ตอนมนุษย์ภูมิ ได้กล่าวถึงเรื่องของมหาบุรุษซึ่งในที่นี้หมายถึงพระมหากษัตริย์จักรพรรดิราชว่า พระมหากษัตริย์จักรพรรดิราชเป็นเจ้านายแก่คนทั้งหลายอันมีในแผ่นดินใหญ่ ๔ แผ่นดิน และแผ่นดินน้อยทั้งหลาย ๒ พัน อันมีในขอบจักรวาล ว่าผู้ที่จะมาเกิดเป็นพระมหากษัตริย์จักรพรรดิราชได้นั้นจะต้องเป็นผู้มีบุญ ได้ทำบุญมาแต่กาลก่อน โดยจะต้องรู้จักปฏิบัติบูชาแก่พระศรีรัตนตรัย รู้จักคุณพระพุทธรูป พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นผู้ให้ทานรักษาศีล และมีเมตตาภาวนา

ผู้เป็นพระมหากษัตริย์จักรพรรดิราช ถือเป็นผู้มีบุญญาธิการจะมีรัตนะคูบารมีอยู่ ๗ สิ่ง ได้แก่ จักรรัตนะ หัตถ์รัตนะ อัศวรัตนะ

มณีรัตนะ อิตถิรัตนะ คหปติรัตนะ และปริณายกรัตนะ

ด้วยพระบารมี อันประมาลไว้ในสัญลักษณ์แห่งรัตนะ ทั้งเจ็ดประการดังกล่าว การได้มาซึ่งแผ่นดินน้อยใหญ่นั้น จึงมิใช่ว่าจะต้องใช้สัพพยุทธิหรือการรบพุ่ง เพราะ “พระญาใหญ่ก็ดี พระยาน้อยก็ดี แลพระญาองค์ใดองค์หนึ่งก็ดี แลจะอาจสามารถ และจะแต่งเครื่อง สัพพยุทธิ และจะมารบพุ่งด้วยพระญามหาจักรพรรดิราชานั้น มิอาจสามารถเพื่อจะทำได้เลย เทียรย่อมมีใจรักใจใคร่ ชักชวนกันมานบมา ไหว้มาเฝ้าแหงองค์สมเด็จพระญามหาจักรพรรดิราชอยู่แลฯ” (พระญา ลีไทย, ๒๕๑๕, หน้า ๑๐๘) ในอีกตอนหนึ่งกล่าวเสริมว่า “ฝูงท้าว พระญาทั้งหลายอันมีในแผ่นดินเล็กน้อย ๒ พันนั้นเล่า เขาหากมาเอง ออกหาเอง แลมีพักไปปราบเขาเลยฯ” (พระญาลีไทย, ๒๕๑๕, หน้า ๑๒๔) สรุปว่า สงครามจึงมิใช่ปัจจัยหลักของการเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช เพราะผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครองของพระองค์นั้น มีความยินดีเข้ามาพึ่ง พระบรมโพธิสมภารด้วยความสมัครใจ

๑.๔ รามายณะ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรง พระราชนิพนธ์เรื่อง บ่อเกิดรามเกียรติ์ (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว, ๒๕๑๓; พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๕๖) และทรงมีพระบรม- ราชานิพนธ์ว่า บ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์มาจากคัมภีร์รามายณะภาษา สันสกฤต และได้ทรงกล่าวถึงคัมภีร์รามายณะว่าเป็นคัมภีร์สำคัญอัน แสดงด้วยกิจการของพระราม ปราชญ์นิยมกันว่าเป็นหนังสือมหากาพย์ ที่เก่าที่สุดในภาษาสันสกฤต ผู้รจนาเป็นพรหมฤๅษีผู้มีนามว่า วาลมิกิ

พระรามเป็นวีรบุรุษของชาวฮินดู ไม่เพียงแต่เป็น มหากษัตริย์ครองกรุงอโยธยาเท่านั้น ชาวฮินดูยังยกย่องว่าพระรามคือ องค์พระวิษณุ نارายณ์เป็นเจ้า อวตารลงมาปราบอธรรม ได้แก่ พวก

รากษสซึ่งมีท้าวราพณาสูรเป็นหัวหน้า เพื่อถนอมโลกไว้ให้บังเกิดความ ร่วมเย็นเป็นสันติสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์นิกร พระรามจึงมีอุปการคุณ ใหญ่หลวงและเป็นสหายของผู้ได้ทุกข์

พระรามเป็นวีรบุรุษนักรบผู้มีบิรवारมากมาย และได้ รับการขนานนามว่า “ทศวิษยิน” อันหมายถึงพระราชามีชัยในทั้ง สิบทิศ เช่นเดียวกับ “พระยุธิษฐิระ” กษัตริย์ปาณฑพในมหากาพย์ มหาภารตะ แต่พร้อมกันนี้พระรามยังเป็นแบบฉบับของความดี ความ มงามเลิศทุกประการ หาดำหนด่างพร้อยมิได้ อันสาธุชนควรถือเป็นเยี่ยงอย่าง

ชาวฮินดูยกย่องว่าพระรามเป็นบุคคลแบบฉบับ เป็น แบบของลูกที่ดี มีความกตัญญูกตเวทิตะ เป็นผู้มั่งมีสัจจา เชื่อฟัง รักษา คำพูดของพระราชบิดา เป็นสามีที่ซื่อตรงต่อภรรยา เป็นพี่ที่รักน้อง เป็นนักรบที่กล้าหาญ เป็นกษัตริย์ที่เห็นแก่ความผาสุกของประชาชน ชาวฮินดูยกย่องพระองค์เสมอองค์พระวิษณุ ทั้งยังเชื่อว่าพระรามพา ชาวอโยธยาขึ้นสวรรค์ทั้งเป็นอีกด้วย (สมพร สิงห์โต, ๒๕๒๐, หน้า ๑๒)

๑.๕ ภควัทคีตา

คัคติศรี แยมันดตา (๒๕๓๘, หน้า ๒๓ - ๓๓) ได้ อธิบายเกี่ยวกับคัมภีร์ภควัทคีตาไว้ว่า คัมภีร์นี้มีได้มีอยู่เป็นเอกเทศ คือ มีได้แต่งขึ้นมาอย่างโดดเดี่ยวเป็นเล่มเฉพาะเหมือนดังคัมภีร์พระเวท แต่ละเล่ม แท้ที่จริงเป็นบทสนทนาโต้ตอบระหว่างบุคคล ๒ คน ซึ่งเป็น ข้อความที่แทรกเข้ามาในบรรพที่ ๖ (ภิชมบรรพ) แห่งมหากาพย์มหา- ภารตะ ในบทสนทนาโต้ตอบดังกล่าวนี้ ฝ่ายที่ถามปัญหาคือพระอรชุน เจ้าชายฝ่ายปาณฑพแห่งจันทรวงศ์ซึ่งเป็นผู้นำกองทัพใหญ่มาทำ สงครามแย่งชิงเมืองหัสตินาปุระคืนจากฝ่ายเการพแห่งจันทรวงศ์เช่น เดียวกัน ซึ่งมีเจ้าชายทุโรยอร์นและกองทัพพันธมิตรมากมายเป็นศัตรูคู่ สงครามด้วย ฝ่ายที่ตอบปัญหาทั้งหมดและเป็นผู้อธิบายตลอดทั้งเรื่องก็

คือ พระกฤษณะ ซึ่งเป็นพระญาติฝ่ายราชสกุลจันทรวงศ์ สาขาयाทพ ในขณะที่ตอบปัญหาอันล้ำลึกดังกล่าวนั้น พระกฤษณะกำลังทำหน้าที่ เป็นสารตีขัรบรตศึกให้พระอรชุน บทสนทนาโต้ตอบนี้ถ่ายทอดออกมาโดย สณชัย ผู้เป็นเสวกามาตย์ของพระเจ้าธฤตราษฎร์ พระราชาพระเนตร บอดแห่งเมืองหัสตินาปุระ โดยมีมหาฤชิวายาสหรือพระฤชีกฤษณะ- ไทวปายนเป็นผู้ให้คำตีพิมพ์แก่สณชัย เพื่อแลเห็นเหตุการณ์รอบฟุ้งใน มหาสงครามครั้งนั้นอย่างแจ่มแจ้งต่างๆ ที่นั่งอยู่ในพระราชวัง และคอย กราบทูลพระเจ้าธฤตราษฎร์ให้ทราบการเคลื่อนไหวทุกขณะในสมรภูมิ เพราะฉะนั้นข้อความสนทนาระหว่างบุคคลทั้งสองในสนามรบก่อนจะ เริ่มมหาสงครามจึงเป็นถ้อยคำที่สณชัยเรียบเรียงทูลถวายพระเจ้า ธฤตราษฎร์ และมาให้ชื่อกันในภายหลังว่า “ภควัทคีตา” ทั่วๆ ที่ชื่อเดิม ในมหากาพย์จะเรียกข้อความตอนนี้ว่า ภควัทคีโตปนิษัท (ภควต + คีตา + อุปนิษัท) ด้วยเหตุที่มีข้อความหลายตอนคัดลอกมาจาก คัมภีร์อุปนิษัท ฉบับต่างๆ อันเป็นหมู่คัมภีร์รุ่นสุดท้ายในสมัยพระเวท ซึ่งเรียกอีก ชื่อหนึ่งว่า “เวทานตะ” (ที่สุดแห่งพระเวท) ความคิดเรื่องอาत्मัน ปริมาณัน พรหมัน อันเป็นแก่นหรือสาระสำคัญที่สุดในคำสอนของ อุปนิษัททุกเล่ม ก็มีกล่าวถึงหลายต่อหลายครั้งในภควัทคีตา จะแตกต่างกันเล็กน้อยก็ตรงที่ว่าข้อความในคัมภีร์อุปนิษัทนั้นแต่งเป็นภาษา ร้อยแก้ว แต่ในคัมภีร์ภควัทคีตาแต่งเป็นบทร้อยกรอง ฉะนั้น ถ้าจะ กล่าวโดยแท้จริงแล้ว คำสอนในคัมภีร์ภควัทคีตา เกือบครึ่งเล่มเป็น คำสอนในคัมภีร์อุปนิษัท และอีกกว่าครึ่งเล่มเป็นคำสอนแบบของพวก ภาควะตะ ซึ่งบูชาพระกฤษณะเป็นเทพสูงสุดในนิกายของตน และ คำสอนแบบดังกล่าวนี้มีมานานแล้วในหมู่พวกภาควะตะอันเป็นชนอารยัน อินเดียเผ่าหนึ่ง ต่อมาพวกนิกายไวษณพ หรือพวกที่นับถือพระวิษณุเป็น พระเจ้าสูงสุดได้ผนวกเอาพระกฤษณะเข้าไปเป็นพระวิษณุอวตาร หรือนารายณ์อวตารปางที่ ๘ คำสอนของพวกภาควะตะซึ่งเน้นเรื่องความ

นับถือพระกฤษณะเป็นเทพสูงสุดก็ถูกกลืนเข้าไปผสมผสานกับแนว ความคิดของพวกไวษณพ ที่มีส่วนในการแต่งมหากาพย์มหากาพย์มหารตะอยู่ มากมายหลายตอน ดังนั้นภควัทคีตาจึงปรากฏเนื้อความดั่งที่เป็นที่รู้จัก กันทุกวันนี้ และการที่จะเรียกหนังสือศักดิ์สิทธิ์เล่มนี้ว่า ภควัทคีโต- ปนิษัท หรือ ภควัทคีตา หรือ คีตา เฉยๆ ก็ย่อมเป็นที่เข้าใจกันว่า หมายถึงคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของคนอินเดียนิกายไวษณพ ในรูปแบบของ บทสนทนาที่มีข้อความเกือบทั้งหมด เป็นคำอธิบายเรื่องวิถีทางไปสู่ พระผู้เป็นเจ้าอันสูงสุด ส่วนบทที่เป็นคำถามของพระอรชุนในเรื่องความ ลึกลับและวิถีทางแห่งพระผู้เป็นเจ้านั้น ก็เป็นเพียงส่วนประกอบที่ เล็กน้อยเหลือเกิน คล้ายๆ กับเป็นบทเชื่อมต่อระหว่างคำอธิบายอัน ยืดยาวแต่ละตอนของพระเจ้าในร่างมนุษย์คือพระกฤษณะเท่านั้นเอง

ท่านสวามี สัตยานันท ปุรี กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของ คีตาไว้ในคำนำของหนังสือศรีมัทภควัทคีตา หรือเพลงแห่งชีวิต ของ กฤษณะไทวปายนอุยาส แปลโดย ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร (๒๕๑๕, พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๗๘) ว่า (กฤษณะไทวปายนอุยาส, ๒๕๑๕, หน้า ๗ - ๘)

...วัตถุประสงค์ของคีตามีอยู่ว่า การบรรลุถึง โลกษะหรือนิพพานย่อมเป็นไปได้โดยอาศัยเฉพาะ ญาณแต่อย่างเดียว แต่ว่าเพื่อจะบรรลุถึงญาณนั้น เรา ควรจะตั้งตัวเป็นภาษณะอันเหมาะสมสำหรับญาณนั้น เสียก่อน ซึ่งเป็นไปได้ก็โดยอาศัยกรรมหรือการปฏิบัติ การปฏิบัตินำไปสู่ความบริสุทธิ์จิต และความบริสุทธิ์จิต ย่อมนำไปสู่เขตแดนแห่งญาณ ซึ่งนับว่าเป็นโลกษะ นั้นเอง ในขณะที่อินเดียหลงอยู่ในผลแห่งยัญญูพิธี คีตา ได้ร้องอุทานว่า ผลที่จะได้รับจากยัญญูวิธีนั้น

หาใช่เป็นผลที่ถาวรไม่ ถ้าจะต้องการผลอันถาวรแท้
ควรจะละผลแห่งยัญญกรรมแม้บรรดากรรมทั้งหลาย
เสียก่อน ในขณะที่อินเดียล้มตัวด้วยอหังการมมังการ
ในเรื่องยัญญกรรม คิดว่าได้ติกลองแห่งอาตมันโดย
ประกาศว่าไม่มีใครเป็นผู้กระทำ ไม่มีการใดเป็นกิริยา
ไม่มีสิ่งใดเป็นกรรม จงละอหังการมมังการจึงจะบรรลุ
ถึงญาณอันประเสริฐที่สุดได้...

ดังนั้นทราบใดที่เรายังหลงอยู่ในผลแห่งการกระทำ
ทราบนั้นเราก็จะยังเป็นทาสของอวิชชา และต้องวนเวียนอยู่ใน
สังสารวัฏ เพราะแม้การหวังผลแห่งการปฏิบัติ ก็คือการผูกมัดชนิดหนึ่ง
เหมือนกัน เพราะฉะนั้นหน้าที่ของเราโดยเฉพาะก็คือ การดำเนินการไป
ตามบทบาทที่ได้รับตามสถานภาพ มิใช่มุ่งหมายที่ผลแห่งการกระทำ
นี่คือสารสาระที่พระภุชณะได้บอกแก่พระอรชุนที่กำลังมีความท้อถอย
ที่จะทำสงคราม หากพระอรชุนทำตามหน้าที่โดยมิได้มองไปที่ผลแห่ง
การกระทำ สิ่งที่ทำนั้นเป็นภารกิจ มิใช่สิ่งบาป พระมหาเทพจะมองเห็น
และให้อภัยต่อการฆ่าที่เป็นไปตามหน้าที่นั้น

ภควัตศิธา จึงสะท้อนให้เห็นแนวความคิดในเรื่องของ
การที่คนเราจะต้องปฏิบัติตามหน้าที่ของตน โดยนัยนี้หากเป็นวีรบุรุษ
นักรบก็มีหน้าที่ต้องรบไม่ว่าจะอยู่ในสถานการณ์ใดก็ตาม แต่ในขณะ
เดียวกันก็ต้องมีความกตัญญูต่อพระมหาเทพ และปฏิบัติหน้าที่ของตน
ดังปฏิบัติตามโองการของพระมหาเทพ โดยไม่หวังผลใดๆ จากการ
ปฏิบัตินั้น จึงจะถือว่าภารกิจที่ได้รับมอบหมายลุล่วงโดยปราศจาก
บาปกรรม การปฏิบัติตามหน้าที่นี้ยังถือเป็นหนทางแห่งการพัฒนาจิต
อันจะนำไปสู่การบรรลุญาณอันประเสริฐสูงสุดได้

๒. เอกสารฝ่ายตะวันตก ได้แก่

๒.๑ The Myth of the Birth of the Hero. (Otto Rank, 1914).

ออทโท รังก์ เป็นนักจิตวิทยาชาวออสเตรียผู้เป็น
สาวกที่เชื่อมั่นในทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของซิกมุนด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) ในงานเรื่อง The Myth of the Birth of the Hero นี้ เขาได้
ศึกษาเทพปกรณัมเกี่ยวกับกำเนิดของวีรบุรุษในยุโรปและเอเชียทั้งของ
กรีก โรมัน ยิวและคริสเตียน อินเดีย ตลอดจนพวกทิวทอนิก และนำ
มาวิเคราะห์โดยดำเนินรอยตามทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์ โดยเขา
ได้สรุปคุณลักษณะของชีวิตวีรบุรุษไว้ดังนี้

๒.๑.๑ ผู้ที่เป็นวีรบุรุษมักจะเป็นบุตรของผู้ที่มีเกียรติ
ยศชื่อเสียง หรือชนชั้นสูง ซึ่งโดยทั่วไปมักเป็นโอรสของกษัตริย์

๒.๑.๒ วีรบุรุษมักถือกำเนิดมาในท่ามกลางภาวะ
ความยุ่งยาก ซึ่งภาวะความยุ่งยากนี้อาจจะเป็นภาวะความยุ่งยากอดีตอดีต
บีบคั้นจิตใจ หรือภาวะความยุ่งยากของบิดามารดาที่อาจเป็นหมั้นหรือมี
บุตรยาก หรือบิดามารดาที่มีความสัมพันธ์ลับแบบซ่อนเร้นปกปิด เป็นต้น

๒.๑.๓ ระหว่างหรือก่อนการตั้งครรภ์ มักจะมีคำ
ทำนายในรูปของความฝันหรือเทพพยากรณ์ ซึ่งมักจะเป็นคำเตือนบอก
ให้รู้ว่ากำเนิดของวีรบุรุษผู้นี้จะนำอันตรายหายนะมาสู่บิดา หรือ
ผู้เกี่ยวข้องที่ใกล้ชิด

๒.๑.๔ และด้วยคำทำนายนั้น เมื่อวีรบุรุษถือกำเนิด
มา เขาจะถูกนำไปในภาชนะไปทิ้งน้ำ

๒.๑.๕ แต่เขาจะได้รับการช่วยชีวิตจากสัตว์ หรือคน
ชั้นล่าง เช่น พวกคนเลี้ยงสัตว์ และจะได้รับการเลี้ยงดูจากสัตว์หรือคน
ต่ำศักดิ์นั้น

๒.๑.๖ หลังจากที่เขาเติบโตขึ้น เขาจะออกตามหาและค้นพบบิดาซึ่งเป็นบุคคลพิเศษ เป็นผู้ที่มิชื่อเสียง ในรูปแบบที่หลากหลาย

๒.๑.๗ เขาจะแก้แค้นบิดา

๒.๑.๘ ในท้ายที่สุด เขาจะได้รับเกียรติยศและชื่อเสียง

อย่างไรก็ตาม โครงสร้างชีวิตวีรบุรุษของรวงศ์นั้นดูเหมือนจะมีข้อจำกัดอยู่บ้างเนื่องจากเขาวิเคราะห์โดยดำเนินรอยตามพรอยด์ในปมอีดีปัส มันอาจจะจริงสำหรับวีรบุรุษกลุ่มหนึ่ง แต่วีรบุรุษอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมากก็อาจจะไม่ได้มีลักษณะเช่นนี้ ในท้ายที่สุดแล้วเมื่อรวงศ์เองมีข้อมูลเพิ่มมากขึ้น เขาก็เห็นว่าพรอยด์ยังมีข้อจำกัดและเล็กที่จะเป็นสาวกของพรอยด์

๒.๒ บทความเรื่อง “The Hero of Tradition” ของ ลอร์ด แรกแลน (Lord Raglan) ในหนังสือ The Study of Folklore (Alan Dundes, 1965. pp. 142- 157).

บทความเรื่องนี้แปลเป็นภาษาไทยแล้วในชื่อว่า “แนวคิดจาก ‘วีรบุรุษในวัฒนธรรมประเพณี’ ของ ลอร์ดแรกแลน” โดย กิ่งแก้ว อัครถาวร (๒๕๑๙, หน้า ๑๔๑ - ๑๖๐)

บทความนี้เกิดจากการที่ลอร์ดแรกแลนได้วิเคราะห์เรื่องอีดีปัส และรู้สึกทึ่งที่เหตุการณ์ในเรื่องมีส่วนคล้ายคลึงกับเรื่องอีซิดุสและโรมิวูลุสอยู่เป็นอันมาก จึงลงมือรวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับวีรบุรุษกรีกที่เป็นที่รู้จักกันมาตามประเพณีโบราณ หลังจากการวิเคราะห์ดูเหตุการณ์ต่างๆ ตามท้องเรื่องแล้วจะเห็นว่าเหตุการณ์อยู่ประเภทหนึ่งที่ดำเนินตรงกันทุกเรื่อง หรือเกือบทุกเรื่อง จึงสรุปเป็นโครงสร้างชีวิตโดยทั่วไปของวีรบุรุษตามประเพณีโบราณได้ดังนี้

๑. มารดาเป็นเจ้าของหญิงพรหมจารีย์
๒. บิดาเป็นกษัตริย์
๓. มักเป็นญาติใกล้ชิดของมารดา
๔. สภาวะแห่งการมาสู่ปฏิสนธิแปลกกว่าธรรมดา
๕. ถูกกล่าวขวัญว่าเป็นลูกของเทพยดา
๖. เมื่อเกิดมักถูกบิดาหรือบุคคลอื่นพยายามปองร้ายชีวิต
๗. ถูกพาหนีไปอย่างลึกลับ
๘. มีผู้รับเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรมในแดนไกล
๙. ไม่มีคำบอกเล่าเกี่ยวกับวัยเด็ก แต่
๑๐. เมื่อถึงวัยหนุ่ม จะกลับไปบ้านเกิดเมืองนอนหรือไปสู่แคว้นแคว้นที่จะครอบครองในอนาคต
๑๑. หลังจากที่มีชัยชนะต่อพระราชินี หรือ ยักษ์ มังกร หรือสัตว์ร้าย
๑๒. แต่งงานกับเจ้าหญิง ซึ่งเป็นธิดาของผู้ที่ครองแคว้นแคว้นอยู่ก่อน และ
๑๓. สถาปนาเป็นพระราชินี
๑๔. ปกครองเมืองอย่างไม่มีเหตุการณ์สำคัญอยู่ระยะหนึ่ง
๑๕. ออกกฎหมาย แต่
๑๖. ต่อมาทำให้เทพเจ้าพิโรธ และเสื่อมศรัทธาจากประชาชน จึง
๑๗. ถูกโค่นจากบัลลังก์และถูกขับไล่จากเมือง
๑๘. ตายอย่างลึกลับ
๑๙. มักจะบนยอดเขา
๒๐. ลูก ถ้ามี ไม่ได้สืบสันตติวงศ์

๒๑. ไม่มีการฝังศพ แต่ถึงกระนั้น

๒๒. มีอนุสาวรีย์ที่สักการะหนึ่งหรือมากกว่าหนึ่งแห่ง

ในเมื่อชีวิตวีรบุรุษในวัฒนธรรมประเพณีประกอบด้วย เหตุการณ์ที่สำคัญคล้ายคลึงกัน ลอร์ดแรกแลนจึงลงความเห็น ว่า เรื่องราวของวีรบุรุษเหล่านั้นน่าจะไม่ใช่เรื่องราวของบุคคลซึ่งมีตัวตนจริงในประวัติศาสตร์ กล่าวคือ น่าจะเป็นเรื่องราวที่มีเค้าเงื่อนมาจากพิธีกรรมตามวิถีทางของบุคลิกตามนัยแห่งพิธีกรรม อย่างไรก็ตาม ลอร์ดแรกแลนได้ออกตัวว่า มิได้หมายความว่าบุคคลที่ยกตัวอย่างเป็นวีรบุรุษนั้น ไม่มีใครเป็นบุคคลในประวัติศาสตร์ ถ้าวีรบุรุษคนใดคนหนึ่งดังยกมา กล่าวนั้นมีตัวตนจริง ก็น่าจะเป็นไปในทำนองที่ว่าเหตุการณ์ในชีวิตของเขาเข้าลักษณะบุคลิกตามนัยแห่งพิธีกรรม หรือมีฉะนั้นเรื่องราวของเขาเหล่านั้นได้ถูกปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับรูปแบบดังกล่าว

๒.๓ นิยายวีรคติ เรื่อง “Perceval, or the Story of the Grail” ส่วนหนึ่งของ เครเตียง เดอ ทราวส์ (Chrétien de Troyes) ในหนังสือ Medieval Romances (Roger Sherman Loomis and Laura Hibbard Loomis, 1957. pp.3-87)

“นิยายวีรคติ” เป็นศัพท์บัญญัติที่ราชบัณฑิตบัญญัติขึ้นใช้แทนคำว่า “Romance” ในภาษาอังกฤษ ซึ่งเดิมใช้เรียกวรรณกรรมที่เขียนเป็นภาษาฝรั่งเศสเก่า และเนื่องจากวรรณกรรมภาษาฝรั่งเศสเก่าส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับอัศวินและวีรกรรมของอัศวินเหล่านั้น คำว่า “นิยายวีรคติ” จึงกลายมาเป็นคำเรียกที่ใช้เรียกเรื่องทำนองนี้ไม่ว่าจะเขียนเป็นภาษาใด (ดูเชิงอรธ ๑๐)

เรื่อง “Perceval, or the Story of the Grail” เป็นนิยายวีรคติเกี่ยวกับวีรกรรมของอัศวินผู้ใสซื่อบริสุทธิ์นามว่า เพอร์ซีวัล (Perceval) เดิมทีนั้นเพอร์ซีวัลอาศัยอยู่กับมารดาในชนบทและไม่เคย

รู้จักอัศวินมาก่อน จนกระทั่งวันหนึ่งเขาได้พบกับอัศวิน ๕ คน และได้ฟังเรื่องเล่าเกี่ยวกับกษัตริย์อาร์เธอร์ จึงคิดออกเดินทางไปพบกษัตริย์อาร์เธอร์เพื่อขอให้พระองค์แต่งตั้งให้เป็นอัศวิน มารดาของเขาพยายามห้ามปรามไม่ให้สนใจเรื่องการเป็นอัศวินโดยได้เล่าเรื่องบิดาผู้เป็นอัศวิน และต้องเจ็บป่วยทรมาณจากการสู้รบให้เพอร์ซีวัลฟัง แต่เพอร์ซีวัลยืนยันที่จะออกเดินทางไปพบกษัตริย์อาร์เธอร์ให้ได้ ท้ายที่สุดมารดาจึงต้องยอมปล่อยให้เพอร์ซีวัลไป แต่ก่อนออกเดินทางมารดาของเขาได้อบรมสั่งสอนว่า จงเป็นผู้ที่ให้เกิดสติ และไม่มีรอกที่จะให้ความช่วยเหลือแก่สตรีผู้ตกทุกข์ได้ยากหากเธอเหล่านั้นร้องขอ บุรุษผู้ใดไม่ให้เกิดสติ บุรุษผู้นั้นย่อมสูญเสียเกียรติยศแห่งตน ดังนั้นจึงเป็นผู้ที่ยกย่องให้เกิดสติ แล้วจะเป็นผู้ที่ได้รับเกียรติยศในที่ทุกสถาน นอกจากนี้มารดาของเพอร์ซีวัลยังได้ตักเตือนในเรื่องการคบคนว่าให้หลีกเลี่ยงการสมาคมกับคนแปลกหน้าที่ไม่ทราบชื่อเสียงเรียงนาม แต่ให้พยายามเสวนาสมาคมกับผู้มีศีลธรรมอันสูงเพราะท่านเหล่านั้นจะสามารถนำพาไปสู่ทางที่ดี หลังจากนั้นเพอร์ซีวัลก็ได้ออกเดินทางไปพบกษัตริย์อาร์เธอร์ และได้เป็นอัศวินสมใจ โดยได้แสดงความสามารถในการต่อสู้ให้เป็นที่ประจักษ์ด้วยการปราบอัศวินชุดแดงที่กระทำการหยามเกียรติกษัตริย์อาร์เธอร์ เมื่อได้เป็นอัศวินแล้วเพอร์ซีวัลก็ออกเดินทางผจญภัยต่อไป

ระหว่างการเดินทางของเพอร์ซีวัลนั้นเขาได้พบกับผู้ซึ่งสอนกติกากของการเป็นอัศวินให้แก่เขา โดยสอนว่าไม่ให้อ้าง “แม่” ว่าแม่ให้ทำเช่นนั้นเช่นนี้ และสอนว่าไม่ให้ถามคำถามที่ไม่จำเป็น

คำสอนในเรื่องเพอร์ซีวัลสะท้อนให้เห็นอุดมการณ์แห่งการเป็นอัศวินว่าผู้ที่เป็นอัศวินจะต้องเป็นผู้ที่มีความกล้าหาญ มีความสามารถในการต่อสู้ สามารถยืนหยัดด้วยตนเองและเป็นที่พึ่งแห่ง

ตนได้โดยไม่ต้องฟังฟังมารดา และต้องรู้จักกาลเทศะรู้จักถามในสิ่งที่ควรถามและไม่ถามคำถามที่ไม่จำเป็น นอกจากนี้อัศวินยังจะต้องเป็นผู้มีคุณธรรมด้วย จึงจะทำให้คนผู้นั้นเป็นอัศวินที่มีเกียรติและเป็นวีรบุรุษ ซึ่งคุณธรรมที่สำคัญนั้นได้แก่การให้เกียรติผู้อื่น และไม่รีรอต่อการให้ความช่วยเหลือผู้ที่ตกทุกข์ได้ยาก นั่นคือการเป็นที่พึ่งของผู้อื่นได้

๒.๔ The Rites of Passage. (Arnold van Gennep, 1960).

อาร์โนลด์ ฟาน เจนเนพ เป็นนักมานุษยวิทยาชาวเบลเยียมที่ริเริ่มใช้ศัพท์ว่า “rite de passage” โดยตีพิมพ์หนังสือชื่อ *Les Rites de Passage* ในปี ค.ศ. ๑๙๐๘ ซึ่งต่อมาได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษโดย โมนิกา บี. วิซดอม และ กาเบรียล แอล. คาฟฟี (Monika B. Vizedom and Gabrielle L. Caffee) ในปี ค.ศ. ๑๙๖๐

หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือคลาสสิกเล่มหนึ่งเกี่ยวกับการศึกษาในด้านพิธีการเฉลิมฉลองทางวัฒนธรรม (cultural celebrations) ในหนังสือนี้ ฟาน เจนเนพ ได้เสนอแนวความคิดว่า พิธีกรรมในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ หรือ the rites of passage เป็นกระบวนการของสิ่งมีชีวิตที่จะเปลี่ยนผ่านจากสภาวะ บทบาท หรือ สถานภาพใดสถานภาพหนึ่ง ไปสู่อีกสภาวะ บทบาท หรือ อีกสถานภาพหนึ่ง ยกตัวอย่างเช่น ในการเกิดของมนุษย์ จะมีการเปลี่ยนผ่านจากวัยเด็กเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ การแต่งงาน และการตาย เป็นต้น ซึ่งในแต่ละวาระ สังคมจะกำหนดให้มีการประกอบพิธีกรรม ทั้งนี้ทั้งนั้น รูปแบบและรายละเอียดอาจแตกต่างกันไปในแต่ละวัฒนธรรม

อย่างไรก็ดี ในการวิเคราะห์ความหมายของพิธีการ (ceremonies) ในแต่ละภาวะวิกฤตของชีวิต (life-crisis) ฟาน เจนเนพ ได้เสนอความเห็นที่ พิธีกรรมในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ จะมี

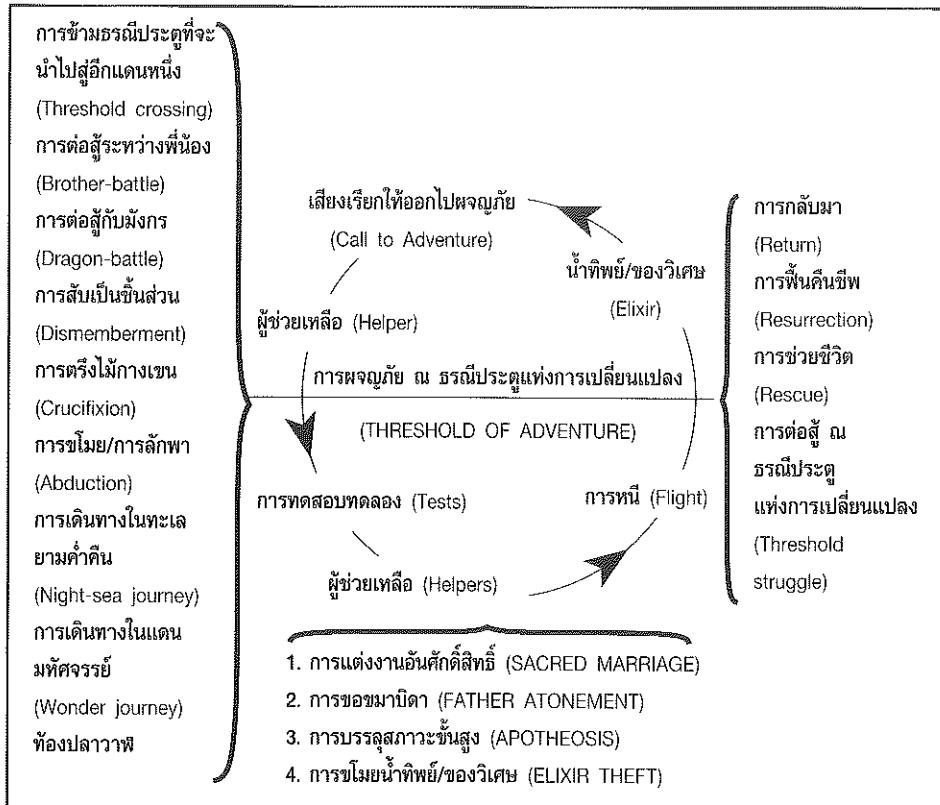
องค์ประกอบอยู่ ๓ ส่วน ได้แก่ การแยก (separation) การเปลี่ยนผ่าน (transition) และการเข้าไปรวม (incorporation)

ตามแนวความคิดของฟาน เจนเนพ องค์ประกอบทั้ง ๓ ส่วนของพิธีกรรมระยะหัวเลี้ยวหัวต่อนี้สามารถนำไปเทียบได้กับแบบชีวิตของวีรบุรุษที่ประกอบด้วยการเดินทาง การพลัดพรากจากที่อยู่

๒.๕ The Hero with a Thousand Faces. (Joseph Campbell, 1973; พิมพ์ครั้งแรก ๑๙๔๙)

หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสือคลาสสิกอีกเล่มหนึ่งสำหรับการศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับเทพปกรณัม เป็นงานเขียนของนักเทพปกรณัมผู้ยิ่งใหญ่ในสมัยปัจจุบัน คือ โจเซฟ แคมพ์เบลล์ งานเขียนชิ้นนี้ส่งอิทธิพลและเป็นแรงบันดาลใจให้แก่นักศึกษาและผู้สนใจได้มองเห็นคุณค่าและความหมายแฝงของเทพปกรณัม ในฐานะที่เป็นอุปลักษณ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงสังขารแห่งชีวิตและจิตวิญญาณของมนุษย์

โจเซฟ แคมพ์เบลล์ พยายามชี้ให้เห็นว่า วีรบุรุษที่ปรากฏเป็นรูปลักษณ์ต่างๆ ในเรื่องราวของเทพปกรณัมต่างๆ นั้นล้วนมีรูปแบบเหมือนกัน คือ มีการเดินทางออกจากโลกเดิมที่เคยอยู่ (departure) เข้าไปสู่ส่วนที่อยู่ลึกลงไป หรือออกไปสู่หนทางที่ไกลห่างออกไป หรือขึ้นไปสู่เบื้องบน หรือเข้าสู่การรับรู้ใหม่ที่เป็นส่วนหนึ่งของพัฒนาการชีวิตโดยผ่านพิธี “ครอบครุ” (initiation) แล้วก็จะเกิดปัญหาว่าเขาจะอยู่กับสิ่งนั้นและปล่อยให้โลกเลือนรางหายไป หรือจะกลับมา (return) พร้อมกับของมีค่าที่นั่น ซึ่งผู้ที่เป็นวีรบุรุษแห่งโลกจะต้องเลือกในภายหลัง นั่นคือแบบมาตรฐานของการเดินทางของวีรบุรุษในเทพปกรณัมตามทัศนะของโจเซฟ แคมพ์เบลล์ ดังแผนภาพต่อไปนี้

ภาพ ๑ แสดงแบบมาตรฐานของการเดินทางของวีรบุรุษในเทพปกรณัมตามทัศนะของโจเซฟ แคมพ์เบลล์

๒.๖ The Power of Myth. (Joseph Campbell, 1991)

หนังสือเล่มนี้แปลเป็นภาษาไทยและตีพิมพ์เผยแพร่แล้วในปี พ.ศ. ๒๕๕๑ ใช้ชื่อว่า พลังนุภาพแห่งเทพปกรณัม แปลโดย บารณี บุญทรง มี กิ่งแก้ว อัดถากร เป็นบรรณาธิการ ซึ่ง กิ่งแก้ว อัดถากร ได้กล่าวถึงที่มาและเนื้อหาของหนังสือเล่มนี้โดยสรุปไว้ใน

คำนำเสนอของหนังสือเล่มนี้ว่า (โจเซฟ แคมพ์เบลล์, ๒๕๕๑, หน้า (๘))

...หนังสือ พลังนุภาพแห่งเทพปกรณัม นี้ เกิดจากการประมวลข้อความจากการสนทนาระหว่างโจเซฟ แคมพ์เบลล์ กับ บิลล์ มอยเยอร์ส ซึ่งเป็นนักหนังสือพิมพ์ที่โด่งดังที่สุดคนหนึ่งของอเมริกา ผู้ทำหน้าที่สัมภาษณ์ งานชิ้นนี้เป็นการถอดเทปและตัดต่อข้อความจากหลายๆ ส่วนที่ได้มีการอัดเสียงไว้ประกอบด้วยเนื้อหาที่จับประเด็นสำคัญของเทพปกรณัมอย่างมีระบบและน่าสนใจอย่างยิ่ง ตั้งแต่เรื่องปัจจุบันปัญหาและคุณูปการของเทพปกรณัมต่อโลกปัจจุบัน เป็นการเปิดเผยพลังนุภาพที่แฝงเร้นของเรื่องราวบรมโบราณที่พวกเราอาจมองข้ามโดยไม่ได้ตั้งใจ โดยเฉพาะประเด็นความคิดเกี่ยวกับการเดินทาง การแสวงหา ความรัก การแต่งงาน เทพเจ้า พิธีกรรม การเช่นสรวงสังเวทและความสุขล้นพ้นตลอดจนความเป็นนิรันดร์...

ส่วนที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องวีรบุรุษในหนังสือเล่มนี้ปรากฏโดยตรงในบทที่ ๕ เรื่อง “การผจญภัยของวีรบุรุษ” (โจเซฟ แคมพ์เบลล์, ๒๕๕๑, หน้า ๒๕๔ - ๓๕๐)

ในบทนี้ โจเซฟ แคมพ์เบลล์ ได้อธิบายความหมายของ “วีรบุรุษ” ไว้ว่า วีรบุรุษ คือ ผู้ที่ประกอบวีรกรรมอันยิ่งใหญ่เหนือกว่าคนปกติโดยทั่วไป โดยที่วีรบุรุษอาจจะเป็นผู้ชาย หรือเป็นผู้หญิงก็ได้ แต่จะต้องแสดงให้เห็นถึงการกระทำอันยิ่งใหญ่ ซึ่งถือเป็นภารกิจสำคัญของวีรบุรุษ

ภารกิจของวีรบุรุษนั้นแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท ได้แก่ ภารกิจทางกาย (physical deed) และภารกิจทางจิตวิญญาณ (spiritual deed)

ภารกิจทางกาย ผู้ที่เป็นวีรบุรุษจะต้องแสดงออกให้เห็นถึงความกล้าหาญ อาจจะเป็นในรูปของการต่อสู้ทำสงคราม หรือในรูปของการช่วยชีวิตใครสักคน

ส่วนภารกิจทางจิตวิญญาณนั้น ผู้ที่เป็นวีรบุรุษจะต้องเรียนรู้ที่จะสัมผัสชีวิตทางจิตวิญญาณของมนุษย์ในระดับเหนือปกติ และกลับมาพร้อมกับสารสาระ

มันเป็นอนุภาคสากลที่วีรบุรุษจะต้องผ่านการเดินทางผจญภัย ดังที่ โจเซฟ แคมป์เบลล์ กล่าวไว้ว่า (โจเซฟ แคมป์เบลล์, ๒๕๕๑, หน้า ๒๕๖)

...การผจญภัยของวีรบุรุษโดยทั่วไปเริ่มจากการที่ใครบางคนถูกพรากบางสิ่งไป หรือรู้สึกว่ามีบางสิ่งขาดหายไปจากประสบการณ์ปกติที่มีอยู่ หรือที่สมาชิกในสังคมของเขาได้รับอนุญาตให้มี บุคคลผู้นี้จึงออกเดินทางผจญภัยที่เขาไม่เคยประสบพบพานมาก่อน หากไม่ใช่เพื่อค้นพบสิ่งที่สูญหายไป ก็เพื่อค้นพบทำนองน้ำอมฤตที่สามารถชุบชีวิตได้ สิ่งนี้จะเกิดขึ้นเป็นวงจรเสมอ คือมีการเดินทางไปและการกลับมา...

การผจญภัยของวีรบุรุษก็มักจะเป็นการเดินทางที่ไม่ธรรมดา และไม่ได้ราบรื่นหรือปลอดภัยด้วยกลีบกุหลาบ ในขณะที่เดินทางเขาเหล่านั้นจะต้องถูกทดสอบทดลอง (trials) ถูกลองใจ (tests) และผ่านประสบการณ์ที่สาหัสสากรรจ์ (ordeals) จะมีเหตุการณ์หรือภาวะ

คับขันต่างๆ ซึ่งจะเป็นการเปิดโอกาสให้ได้แสดงออกถึงความเป็นวีรบุรุษออกมา และเป็นการพิสูจน์ว่าเขาผู้นั้นเหมาะสมกับภารกิจนี้ มีความสามารถและมีศักยภาพเพียงพอและสมควรที่จะเป็นวีรบุรุษที่แท้จริง

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องวีรบุรุษทั้งของตะวันตกและตะวันออก ทำให้มองเห็นลักษณะของความเหมือนคล้ายเรื่องแนวคิดเกี่ยวกับวีรบุรุษระหว่างสองวัฒนธรรม ในขณะที่มุมมองเรื่องวีรบุรุษของโลกตะวันตกนั้นจะมองเพียงมิติแห่งโลกปัจจุบัน มุมมองเรื่องวีรบุรุษของโลกตะวันออกกลับมีความเชื่อมโยงข้ามภพชาติ คิดตะวันออกมองวีรบุรุษว่าเป็นเทพอวตาร หรือเป็นผู้ที่เคยสั่งสมบุญญาบารมีมาแต่อดีต แต่ถึงกระนั้นสิ่งที่เป็นมุมมองร่วมกันก็คือ ผู้ที่เป็นวีรบุรุษจะต้องเป็นบุคคลพิเศษ มีภารกิจที่พิเศษแตกต่างไปจากบุคคลโดยทั่วไป และแม้จะมีความชอบธรรมในการรบและการทำสงครามแต่ผู้ที่เป็นวีรบุรุษจะต้องประกอบไปด้วยคุณธรรม ไม่ใช่ความพิเศษของตนในการชมเชงรังแกผู้อื่น ต้องเป็นผู้ “บำบัต” มิใช่ผู้ “เบียดเบียน” ยิ่งไปกว่านั้น “แบบชีวิต” ของวีรบุรุษยังเป็นอุปลักษณ์ที่สื่อสารสาระแห่งชีวิตและจิตวิญญาณอันจะนำพาให้มนุษย์ก้าวล่วงพ้นไปจากสังสารวัฏ

การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งเอกสารที่เกี่ยวกับพระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และเอกสารที่เกี่ยวกับแนวคิดเรื่องวีรบุรุษ พบว่าพระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้นมีความน่าสนใจที่จะนำมาศึกษาค้นคว้า และยังมีข้อมูลชั้นต้นอีกมากมายที่ยังรอคอยให้ผู้มาถอดรหัส แม้ว่าจะมีเอกสารและงานวิจัยอยู่พอสมควรที่มีลักษณะบอกเล่า กล่าวซ้ำ และพยายามที่จะนำมามุมมองใหม่ๆ มาศึกษาเรื่องราวของพระองค์ แต่ก็ยังไม่มีการวิจัย

ใดที่ศึกษาเรื่องราวของพระองค์โดยใช้วิธีการทางคติชนวิทยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตีความในมิติของเทพปกรณัมซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของวิชาคติชนวิทยาที่มีจุดมุ่งหมายในการทำความเข้าใจความจริงแห่งโลก และจักรวาลเพื่อแทงทะลุมิติแห่งโลกไปสู่มิติเหนือโลก ดังนั้นในการวิจัยนี้ ผู้วิจัยจึงจะใช้วิธีการคติชนวิทยาซึ่งเป็นสหวิทยาการมาอธิบายเรื่องราวของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในสามมิติ ได้แก่ มิติของปัจเจกบุคคล มิติของสังคมวัฒนธรรม และมิติของเทพปกรณัม ซึ่งทั้งหมดนี้จะเผยให้เห็นองค์พลังหนึ่งเดียวของสมเด็จพระนเรศวรในฐานะที่เป็นพลังขับเคลื่อนเบื้องหลังประชาชาติสยามตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

บทที่ ๓

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช : มหาบุรุษผู้สร้างประวัติศาสตร์

การศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไม่ว่าจะจากเอกสารของไทยหรือของต่างประเทศ เผยให้เห็นความพิเศษของสมเด็จพระนเรศวรทั้งในด้าน “บุคลิกภาพ” และ “นโยบาย” ของพระองค์ ทั้งสองสิ่งนี้เป็นปัจจัยสำคัญยิ่งต่อการฟื้นคืนอิสรภาพของสยามประเทศ ดังนั้น บทนี้จึงจะเป็นการอภิปรายเพื่อตอบคำถามที่ผู้วิจัยได้ตั้งประเด็นไว้ในบทที่ ๑ โดยเฉพาะสองข้อแรกกว่า มีคุณสมบัติอะไรบ้างที่ทำให้สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นบุรุษเหนือบุรุษหรือ “มหาบุรุษ” และสมเด็จพระนเรศวรทรงพลิกฟื้นราชอาณาจักรสยามซึ่งกำลังตกอยู่ในความ “หมดสภาพ” ในขณะนั้นได้อย่างไร เพื่อให้กลับคืนมาที่มีความเป็นประชาชาติที่รุ่งเรือง เป็นที่ยอมรับนับถือพระองค์ทรงสร้างประวัติศาสตร์อย่างไร ทั้งนี้จะอภิปรายจากมุมมองสองสถานดังนี้

๑. สมเด็จพระนเรศวรมหาราชในฐานะมหาบุรุษ (A man of men)
๒. สมเด็จพระนเรศวรมหาราชในฐานะมหาบุรุษผู้สร้างประวัติศาสตร์ (A man who made history)

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชในฐานะมหาบุรุษ (A man of men)

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นบุคคลในประวัติศาสตร์ที่ทั้งนักวิชาการและมหาชนต่างยอมรับและยกย่องให้เป็น “วีรกษัตริย์” และ “วีรบุรุษ” ซึ่งพิเคราะห์ตามรูปศัพท์แล้วหมายถึงว่าพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์และเป็นบุรุษผู้มีความกล้าหาญ แน่นนอนว่าตามพระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรได้ทรงแสดงวีรกรรมหลายประการอันเป็นเครื่องยืนยันให้เห็นถึงความเป็น “วีรกษัตริย์” และ “วีรบุรุษ” ของพระองค์อย่างไรก็ตาม ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่าพระองค์ยังทรงมีคุณสมบัติอื่นๆ นอกเหนือจาก “ความกล้าหาญ” ที่ทำให้พระองค์มิได้ทรงเป็นเพียง “วีรกษัตริย์” หรือ “วีรบุรุษ” เท่านั้น หากทรงเป็น “มหาบุรุษ” อันมีความหมายว่า **บุรุษผู้ยิ่งใหญ่** และหมายรวมถึง **บุคคลที่ควรบูชา** อีกด้วย (พระราชวรมณี, ๒๕๒๗, หน้า ๒๑๙)

ใน พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ลักขณสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม ๑๖, ๒๕๐๐, หน้า ๑๙๐ - ๒๓๔) มีใจความแสดงชัดเจนว่า ผู้ที่เป็น “มหาบุรุษ” จะมีคติเป็นสองทาง คือ ถ้าครองเรือนจะได้เป็นพระจักรพรรดิราช แต่ถ้าออกผนวชเป็นบรรพชิตจะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

ดังนั้นคำว่า “มหาบุรุษ” จึงใช้เรียก “บุรุษผู้ยิ่งใหญ่ผู้สมควรแก่การบูชา” ทั้งในทางโลกและทางธรรม

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ลักขณสูตร ยังได้กล่าวถึงมหาบุรุษลักษณะหรือลักษณะของผู้เป็น “มหาบุรุษ” ไว้ว่ามี ๓๒ ประการ

เมื่อมองในแง่ของพระพุทธศาสนา พระสูตรนี้ต้องการแสดงให้เห็นพระรูปลักษณะที่พิเศษของพระพุทธองค์ แต่ถึงกระนั้น ก็ได้จำกัดอยู่เฉพาะพระองค์ที่เดียวนัก เพราะการนำเข้าสู่เรื่องกล่าวเป็นกลางๆ ว่าเป็นลักษณะของมหาบุรุษผู้ซึ่งหากเลือกดำเนินไปในแนวทางของโลกียวิสัย ก็ย่อมสามารถมีพระรูปลักษณะท่านองเดียวกันได้

อีกประการหนึ่ง เมื่อมองในแง่ของพระพุทธศาสนา พระสูตรนี้ยังเป็นวาทกรรมว่าด้วยกฎแห่งกรรม โดยอธิบายความเชื่อมโยงระหว่างการสร้างบุญกุศลและการสั่งสมบารมีของผู้ที่จะเป็นบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ซึ่งจะมาเป็นผู้นำของมหาชน

ในแง่ของการศึกษาคติชนวิทยา พระสูตรนี้เป็นหลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดที่มีการวิเคราะห์ และสังเคราะห์ คุณสมบัติของมหาบุรุษทั้งในแง่ของนามธรรมและรูปธรรม หรือทั้งในแง่ของบุคลิกลักษณะภายในและภายนอก เป็นวาทกรรมที่เริ่มจากการกล่าวขานด้วยวาจา แล้วจึงมีการบันทึกลงในคัมภีร์พระไตรปิฎก ถึงกระนั้นการเล่าขานก็ยังปรากฏอยู่เป็นประเพณีในปัจจุบัน และเป็นที่ยึดมั่นในหมู่พระสงฆ์ ท่านผู้รู้ และพุทธศาสนิกชนที่อาจให้ความสนใจเฉพาะบางลักษณะที่พิเศษของพระพุทธองค์ เช่น ลักษณะของใต้ฝ่าพระบาทที่มีจักรและลวดลายซึ่งมาเป็นแบบของการสร้าง “รอยพระพุทธรบาท” ในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ เป็นต้น

สำหรับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยมีความประสงค์จะยกมหาบุรุษลักษณะในลักขณสูตร ขึ้นไว้เป็นต้นแบบของมหาบุรุษที่มีกำเนิดจากโลกตะวันออก ซึ่งมีอิทธิพลอย่างที่สุดโดยไม่ต้องสงสัยต่อผู้คนไม่ใช่แต่เฉพาะในซีกโลกนี้ แต่ในซีกโลกอื่นที่พระพุทธศาสนาแผ่ไปถึง และในขณะเดียวกัน ถ้าพิจารณาให้ดีแล้ว ก็จะทำให้เห็นว่า คุณสมบัติที่ปรากฏเป็นรูปธรรมนั้นไม่ว่าจะเป็นเช่นไรก็ตาม ย่อมมีผลกระทบหรืออิทธิพลต่อพหุชน ทั้งเป็นต้นแบบที่มีความเป็นสากลด้วย

ดังนั้นเพื่อให้เห็นภาพชัด และเพื่อเป็นพื้นฐานในการอภิปรายข้อเท็จจริงและแสดงความเห็นในลำดับถัดไป จึงเห็นสมควรแจกแจงลักษณะของมหาบุรุษไว้ ณ ที่นี้ ทั้ง ๓๒ ประการ หลังจากนั้น จะจัดหมวดหมู่ของมหาบุรุษลักษณะตามผลกระทบที่เกี่ยวข้องกับพหุชน

มหาบุรุษลักษณะทั้ง ๓๒ ประการ มีดังนี้

๑. มีพระบาทประดิษฐานเป็นอันดี
๒. ณ พื้นภายใต้ฝ่าพระบาททั้งสองมีจักรเกิดขึ้น มีซี่กำข้างละพัน มีกม มีดุม บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง
๓. มีสันพระบาทยาว
๔. มีพระองค์ลียาว
๕. มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม
๖. มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีลายจุดตาข่าย
๗. มีพระบาทเหมือนสังข์คว่ำ
๘. มีพระขงษ์รีเรียวดุจแข่งเนื้อทราย
๙. เสด็จสถิตยืนอยู่มิได้น้อมลง เอาฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองลูบคลำได้ถึงพระชาตทั้งสอง
๑๐. มีพระคุษะเร้นอยู่ในฝัก
๑๑. มีพระฉวีวรรณดุจวรรณะแห่งทองคำ คือ มีพระตจะประดุจห่มด้วยทอง
๑๒. มีพระฉวีละเอียด ฐลิละองจึงมิตติดอยู่ในพระกายได้
๑๓. มีพระโลมชาติเส้นหนึ่งๆ เกิดในขุมละเส้นๆ
๑๔. มีพระโลมชาติมีปลายซ้อนขึ้นข้างบน มีสีเขียว มีสีเหมือนดอกอัญชัน ขดเป็นกุนทลทักษิณาวัญ
๑๕. มีพระกายตรงเหมือนกายพรหม
๑๖. มีพระมังสะเต็มในที่ ๗ สถาน

๑๗. มีกึ่งพระกายท่อนบนเหมือนกึ่งกายท่อนหน้าของสีหะ
๑๘. มีระหว่างพระอังสะเต็ม
๑๙. มีปริมณฑลดุจไม้โคโรธ วาของพระองค์เท่ากับพระกายของพระองค์ พระกายของพระองค์ก็เท่ากับวาของพระองค์
๒๐. มีลำพระศอกกลมเท่ากัน
๒๑. มีปลายเส้นประสาทสำหรับนารสอาหารอันดี
๒๒. มีพระหนุดุจคางราชสีห์
๒๓. มีพระทนต์ ๔๐ ซี่
๒๔. มีพระทนต์เรียบเสมอกัน
๒๕. มีพระทนต์ไม่ห่าง
๒๖. มีพระทนต์ขาวงาม
๒๗. มีพระชีวหาใหญ่
๒๘. มีพระสุรเสียงดุจเสียงแห่งพรหม ตรัสมีสำเนียงดังกกรวิก
๒๙. มีพระเนตรดำสนิท
๓๐. มีดวงพระเนตรดุจตาแห่งโค
๓๑. มีพระอุณาโลมอันบังเกิด ณ ระหว่างพระโขนง มีสีขาวอ่อน ควรเปรียบด้วยนุ่น
๓๒. มีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์

ลักษณะทั้ง ๓๒ ประการดังกล่าว สามารถรวบจัดเป็นหมวดหมู่ตามลักษณะผลกระทบที่เกี่ยวข้องกับพหุชน ดังนี้

๑. หมวดอำนาจ (Charisma)

หมายถึงความมีพลังหรืออำนาจในองค์มหาบุรุษที่ทำให้เกิดการสยบ การยอมจำนน และความภักดี (surrender)

ยังผลให้มหาบุรุษเป็นผู้มีบริวารมากและได้รับยกย่องให้มียศ และมีเกียรติขจรชงาย เป็นประธานสูงสุด ไม่มีใครสามารถข่มได้

ได้แก่มหาบุรุษลักษณะข้อที่ ๑, ๒, ๗, ๑๔, ๒๒ ดังจะยก มาอ้างอิงพอเป็นเครื่องขยายความดังต่อไปนี้

มหาบุรุษลักษณะข้อที่ ๑ มีพระบาทประดิษฐานเป็นอันดี คือ ทรงเหยียบพระบาทเสมอกันบนพื้น ทรงยกพระบาทขึ้นก็เสมอกัน ทรงจรดภาคพื้นด้วยฝ่าพระบาททุกส่วนเสมอกัน

กุศลกรรมในชาติภพก่อนอันเป็นเหตุแห่งมหาบุรุษลักษณะนี้ คือ ความเป็นผู้ยินดีในวจีสัง ในธรรม เป็นผู้มีความฝึกตน มีความ ล้ำรวม ความเป็นผู้สะอาด ความเป็นผู้มีศีลและอุโบสถกรรม ความไม่ เบียดเบียนเหล่าสัตว์ และกรรมอันไม่สาหัส

อานิสงส์อันบังเกิดในชาตินี้ คือ ความเป็นผู้ไม่มีใครสามารถ ข่มได้

มหาบุรุษลักษณะข้อที่ ๒ ณ พื้นภายใต้ฝ่าพระบาททั้งสอง มีจักรเกิดขึ้น มีซี่กำข้างละพัน มีกง มีดุม บริบูรณ์ด้วยอาการทั้งปวง

กุศลกรรมอันเป็นเหตุแห่งมหาบุรุษลักษณะนี้ คือ เป็นผู้ นำ ความสุขมาให้แก่ประชาชน บรรเทาภัยคือความหวาดกลัวและความ หวาดเสียว ขวนขวายในความคุ้มครองรักษาป้องกัน

อานิสงส์อันบังเกิดในชาตินี้ คือ ความเป็นผู้มียศมาก มี บริวารห้อมล้อม

มหาบุรุษลักษณะข้อที่ ๗ มีพระบาทเหมือนสังข์คว่ำ และ ข้อที่ ๑๔ มีพระโลมชาติมีปลายขึ้นซ้อนขึ้นข้างบน

กุศลกรรมอันเป็นเหตุแห่งมหาบุรุษลักษณะสองประการนี้ คือ การเป็นผู้กล่าววาจาประกอบด้วยอรรถ ประกอบด้วยธรรม แนะนำ ประชาชนเป็นอันมาก เป็นผู้นำประโยชน์และความสุขมาให้แก่สัตว์ทั้ง หลาย เป็นผู้ไม่ตระหนี่ เป็นผู้บูชาธรรมเป็นปกติ

อานิสงส์อันบังเกิดในชาตินี้ คือ เป็นผู้เลิศประเสริฐ เป็น ประธานสูงสุด ไม่มีใครยิ่งกว่าพระองค์

มหาบุรุษลักษณะข้อที่ ๒๒ มีพระหนุดุจคางราชสีห์

กุศลกรรมอันเป็นเหตุแห่งมหาบุรุษลักษณะประการนี้ คือ เป็นผู้เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ พูดถูกกาล พูดแต่คำที่เป็นจริง พูดแต่คำ มีหลักฐานอ้างอิง

อานิสงส์อันบังเกิดในชาตินี้ คือ เป็นผู้ยิ่งใหญ่ของมวล มนุษย์ ไม่มีใครที่เป็นมนุษย์เป็นชาติกัศตรูกำจัดได้

๒. หมวดปัญญา

มหาบุรุษมีความสามารถในการแก้ปัญหาต่างๆ ให้กับพหุชน ไม่ว่าจะในด้านการเมือง เศรษฐกิจ หรือสังคม

ได้แก่ มหาบุรุษลักษณะข้อที่ ๑๒ มีพระฉวีละเอียดยุติ ละอองจึงมีติดอยู่ในพระกายได้

กุศลกรรมอันเป็นเหตุแห่งมหาบุรุษลักษณะนี้ คือ การเป็น ผู้เข้าหาสมณะหรือพราหมณ์ สอบถามข้อธรรมและตั้งใจฟังด้วยดี คิด ไตรตรองถกอันประกอบด้วยอรรถ และมุ่งความเจริญอยู่ภายใน

อานิสงส์อันบังเกิดในชาตินี้ คือ มีปัญญามาก ไม่มีผู้หนึ่ง ผู้ใดมีปัญญาเสมอ หรือมีปัญญาประเสริฐกว่าพระองค์

๓. ทมหาดสังคหะ

มหาดบุรุษมีการเอื้อเฟื้อให้ปันเป็นวัตถุ สิ่งของ ข้าว น้ำ มีศิลปะในการใช้คำพูดที่กอบปรด้วยไมตรีเป็นที่รัก กับมีการให้ทานชีวิต และการให้อภัย ทั้งแก่ฆราวาส และสมณะ

ได้แก่ มหาบุรุษลักษณะข้อที่ ๓, ๔, ๕, ๖, ๘, ๙, ๑๑, ๑๕, ๑๖, ๑๙, ๒๑, ๒๙, ๓๐, ๓๒ จะสรุปความจากพระสูตรมาอ้างอิงโดยจะรวบรวมข้อที่มีอานิสงส์แบบเดียวกันไว้ด้วยกัน ดังต่อไปนี้

มหาบุรุษลักษณะข้อที่ ๓ มีสันพระบาทยาว ข้อที่ ๔ มีพระองคฺุเลียยาว (มีนิ้วพระหัตถ์และนิ้วพระบาทยาวอ่อนดั่งปุยฝ้าย) และข้อที่ ๑๕ มีพระกายตรงดั่งว่ากายแห่งพรหม (พระกายเกิดดีตรงสวยงาม มีพระพาหุงาม มีความเป็นหนุ่ม ทรวดทรงสวย)

กุศลกรรมอันเป็นเหตุแห่งมหาบุรุษลักษณะทั้งสามประการนี้ คือ การเว้นขาดจากปาณาติบาต มีความกรุณา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวง

อานิสงส์อันบังเกิดในชาตินี้ คือ มีพระชนมายุยืนดำรงอยู่นาน

มหาบุรุษลักษณะข้อที่ ๕ มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม และข้อที่ ๖ มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีลายดุจตาข่าย

กุศลกรรมอันเป็นเหตุแห่งมหาบุรุษลักษณะประการนี้ คือ การเป็นผู้สงเคราะห์ประชาชนด้วยสังคหวัตถุ ๔ คือ การให้ การกล่าวคำเป็นที่รัก การประพาศให้เป็นประโยชน์ และความเป็นผู้มีตนเสมอ

อานิสงส์อันบังเกิดในชาตินี้ คือ มีบริวารชนอันพระองค์ทรงสงเคราะห์แล้วเป็นอย่างดี

มหาบุรุษลักษณะข้อที่ ๘ มีพระขงษ์รีเรียวดุจแข้งเนื้อทราย

กุศลกรรมอันเป็นเหตุแห่งมหาบุรุษลักษณะประการนี้ คือ ความเป็นผู้ตั้งใจสอนศิลปะ วิชา จรรยา (ข้อที่ควรประพฤติ) หรือกรรม (ปัญญาเป็นเครื่องรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน) ด้วยมนสิการว่า ทำไฉน ชนทั้งหลายพึงรู้เร็ว พึงสำเร็จเร็ว ไม่พึงลำบากนาน

อานิสงส์อันบังเกิดในชาตินี้ คือ ถ้าเป็นพระราชาจะได้หัตถาภิวาหนะอันคู่ควรแก่พระราชาซึ่งเป็นองค์แห่งเสนาของพระราชา และเครื่องราชูปโภคอันสมควรแก่พระราชาโดยพลัน ถ้าเป็นพระพุทธรเจ้าจะได้จีวรชาติปัจฉิมอันสมควรแก่สมณะ และจตุบริษัทอันเป็นองค์ของสมณะ และทรงได้บริขารเป็นสมณูปโภค อันสมควรแก่สมณะโดยพลัน

มหาบุรุษลักษณะข้อที่ ๑๑ มีพระฉวีวรรณดุจวรรณะแห่งทองคำ คือ มีพระตจะ (หนัง) ประดุจหุ้มด้วยทอง

กุศลกรรมอันเป็นเหตุแห่งมหาบุรุษลักษณะประการนี้ คือ การเป็นผู้ไม่มีความโกรธ ไม่มีความแค้นใจ และเป็นผู้ให้ทานด้วยผ้า มีเนื้อละเอียดและมีสีดีเป็นอันมาก

อานิสงส์อันบังเกิดในชาตินี้ คือ ทรงได้เครื่องลาดมีเนื้อละเอียดอ่อน ได้ผ้าสำหรับนุ่งห่ม คือ ผ้าไหมพัศตร์เนื้อละเอียด ผ้าฝ้ายเนื้อละเอียด ผ้าไหมเนื้อละเอียด และผ้ากัมพลเนื้อละเอียด

มหาบุรุษลักษณะข้อที่ ๑๖ มีพระมังสะเต็มในที่ ๗ สถาน คือ ที่หลังพระหัตถ์ทั้งสอง หลังพระบาททั้งสอง บนพระอังสาทั้งสอง และที่ลำพระศอก

กุศลกรรมอันเป็นเหตุแห่งมหาบุรุษลักษณะประการนี้ คือ การเป็นผู้ให้ของที่ควรเคี้ยวและของที่ควรบริโภคอันประณีตและมีรสอร่อย และให้น้ำที่ควรชดควรดื่ม

อานิสงส์อันบังเกิดในชาตินี้ คือ ความเป็นผู้ได้ของควร
เคี้ยวและโภชนะอันมีรสอันอุดม

มหาบุริสลักษณะข้อที่ ๑๙ มีปริมณฑลดุจไม้โคธ
วาของพระองค์เท่ากับพระกายของพระองค์ พระกายของพระองค์ก็
เท่ากับวาของพระองค์ และข้อที่ ๙ เสด็จสถิตยืนอยู่มิได้น้อมลง เอา
ฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองลูบคลำได้ถึงพระชาณูทั้งสอง

กุศลกรรมอันเป็นเหตุแห่งมหาบุริสลักษณะสองประการนี้
คือ มีความหยั่งรู้ว่าบุคคลใดควรสักการะ และทำกิจเป็นประโยชน์อัน
พิเศษต่อบุคคลนั้นๆ

อานิสงส์อันบังเกิดในชาตินี้ คือ เป็นผู้มั่งคั่ง มีโภคทรัพย์มาก

มหาบุริสลักษณะข้อที่ ๒๑ มีปลายเส้นประสาทสำหรับนำ
รสอาหารอันดี

กุศลกรรมอันเป็นเหตุแห่งมหาบุริสลักษณะประการนี้ คือ
เป็นผู้ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายด้วยฝ่ามือ ก้อนดิน ท่อนไม้ หรือ
คัสตรา

อานิสงส์อันบังเกิดในชาตินี้ คือ มีพระโรคาพาน้อย มี
ความลำบากน้อย สมบูรณ์ด้วยพระเตโชธาตุอันยังอาหารให้ย่อยดี

มหาบุริสลักษณะข้อที่ ๒๙ มีพระเนตรดำสนิท และข้อที่
๓๐ มีดวงพระเนตรดุจตาแห่งโค

กุศลกรรมอันเป็นเหตุแห่งมหาบุริสลักษณะทั้งสองประการ
นี้ คือ เป็นผู้ไม่ถลึงตา ดูไม่ค้อนตา ดูไม่ชำเลื่องตา ดูพหุชนด้วยอำนาจ
ความโกรธ เป็นผู้มีใจตรงเป็นปรกติแลดูตรงๆ และแลดูพหุชนด้วย
ปิยจักขุ

อานิสงส์อันบังเกิดในชาตินี้ คือ เป็นผู้อันชนเป็นอันมาก
เห็นแล้วรัก

มหาบุริสลักษณะข้อที่ ๓๒ มีพระเศียรดุจประดับด้วย
กรอบพระพักตร์

กุศลกรรมอันเป็นเหตุแห่งมหาบุริสลักษณะนี้ คือ เป็น
หัวหน้าของพหุชนในธรรมทั้งหลายที่เป็นสุจริต

อานิสงส์อันบังเกิดในชาตินี้ คือ เป็นที่คล้อยตามของ
มหาชน

๔. ทมวดความสำรวมระวังในเรื่องทางเพศ

มหาบุริสลักษณะข้อที่ ๑๐ มีพระคูดะเร็นอยู่ในฝัก

หมายถึง มหาบุรุษไม่มักมากในอิสตรีหรือกามคุณ

ประเด็นนี้ ผู้วิจัยตีความลักษณะพิเศษ ในเชิงสัญลักษณ์
ตามที่เข้าใจว่าน่าจะเป็น

ส่วนในพระสูตร ดีความไปอีกแนวหนึ่ง ดังนี้

กุศลกรรมอันเป็นเหตุแห่งมหาบุริสลักษณะประการนี้ คือ
การเป็นผู้นำพวกญาติมิตรสหายผู้มีใจดีที่สูญหายพลัดพรากไปนานให้
กลับมาพบกัน

อานิสงส์อันบังเกิดในชาตินี้ คือ มีพระราชโอรสมาก

แต่สำหรับพระบรมศาสดา ก่อนเสด็จออกภิเษกกรรมณ์ ก็
ปรากฏว่ามีพระโอรสคือพระราชโอรสพระองค์เดียว

๕. ทมวดให้ธรรมะ

มหาบุรุษสามารถปลุกจิตสำนึกในทางธรรมแก่พหุชน ทั้ง
โดยทางตรงและทางอ้อม โดยทางตรง เช่น ในการอบรมสั่งสอนด้วย

วาจาให้ผู้คนคล้อยตาม โดยทางอ้อม เช่น ในการออกพระราชกำหนดกฎหมาย พร้อมทั้งมี **บทลงโทษ** ตามควรแก่กรณี ทำให้ผู้คนสงบอยู่ในระเบียบวินัยได้

ความนี้ปรากฏในมหาปุริสลักษณะข้อที่ ๑๗, ๑๘, ๒๐, ๒๓, ๒๔, ๒๕, ๒๖ ดังจะยกมาประกอบให้เห็นภาพพจน์ดังนี้

มหาปุริสลักษณะข้อที่ ๑๗ มีกึ่งพระกายท่อนบนเหมือนกึ่งกายท่อนหน้าของสีหะ ข้อที่ ๑๘ มีระหว่างพระอังสะเต็ม และข้อที่ ๒๐ มีลำพระศอกกลมเสมอกัน

กุศลกรรมอันเป็นเหตุแห่งมหาปุริสลักษณะทั้งสามนี้ คือ เป็นผู้ปรารถนาความเจริญแก่ประชาชน ด้วยมนสิการว่า ทำไฉนพหุชนจึงไม่เสื่อมจากศรัทธา คีล สุตะ พุทธิ จาคะ ธรรมคุณอันให้ประโยชน์ล้ำเร็วมาก

อานิสงส์อันบังเกิดในชาตินี้ คือ มีความไม่เสื่อมเป็นธรรมดา ไม่เสื่อมจากทรัพย์สมบัติทั้งปวง ไม่เสื่อมจากศรัทธา ไม่เสื่อมจากศีล ไม่เสื่อมจากสุตะ ไม่เสื่อมจากอะ ไม่เสื่อมจากปัญญา

มหาปุริสลักษณะข้อที่ ๒๓ มีพระทนต์ ๔๐ ซี่ และข้อที่ ๒๕ มีพระทนต์ไม่ห่าง

กุศลกรรมอันเป็นเหตุแห่งมหาปุริสลักษณะสองประการนี้ คือ เป็นผู้เว้นขาดจากการกล่าวคำส่อเสียด อันนำมาซึ่งความแตกแยก

อานิสงส์อันบังเกิดในชาตินี้ คือ มีบริษัทไม่แตกกัน

มหาปุริสลักษณะข้อที่ ๒๔ มีพระทนต์เรียบเสมอกัน และข้อที่ ๒๖ มีพระทารุระ (เขี้ยว) ขาวงาม

กุศลกรรมอันเป็นเหตุแห่งมหาปุริสลักษณะสองประการนี้ คือ เป็นผู้ละเว้นมิจฉ้อหาชีวิต

อานิสงส์อันบังเกิดในชาตินี้ คือ มีบริวารสะอาด ผู้รู้จักกำจัดกิเลสมลทิน

๖. ทมวดลัจจะ

มหาบุรุษพูดจริง ทำจริง สอนอย่างไรทำได้อย่างนั้น ทำให้คนอื่นเชื่อถือได้ ดังปรากฏในมหาปุริสลักษณะ ข้อที่ ๑๓, ๒๗, ๒๘, ๓๑ ดังต่อไปนี้

มหาปุริสลักษณะข้อที่ ๑๓ มีพระโลมชาติเส้นหนึ่งๆ เกิดในขุมละเส้นๆ และ ข้อที่ ๓๑ มีพระอุณาโลมอันบังเกิด ณ ระหว่างพระโขนง มีสีขาวอ่อน ควรเปรียบด้วยนุ่น

กุศลกรรมอันเป็นเหตุแห่งมหาปุริสลักษณะสองประการนี้ คือ เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จ มีปัญญาเป็นลัจจะ

อานิสงส์อันบังเกิดในชาตินี้ คือ เป็นที่ประพฤติตามของมหาชน

มหาปุริสลักษณะข้อที่ ๒๗ มีพระชิวหาใหญ่ และข้อที่ ๒๘ มีพระสุรเสียงดุจเสียงแห่งพรหม ตรัสมีสำเนียงดังนกรวิก

กุศลกรรมอันเป็นเหตุแห่งมหาปุริสลักษณะสองประการนี้ คือ เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ กล่าวแต่คำไม่มีโทษ

อานิสงส์อันบังเกิดในชาตินี้ คือ มีพระวาจาอันพหุชนฟังเชื่อถือ

โครงสร้างของการอธิบายมหาปุริสลักษณะในลักษณะสูตรนั้นแบ่งออกได้เป็น ๓ ประเด็น คือ

๑. กล่าวถึง **รูปลักษณะ** ที่จะอธิบายนั้นๆ
๒. กล่าวถึงอดีตว่าได้ทำ **กุศลกรรม** ไດ

วาจาให้ผู้คนคล้อยตาม โดยทางอ้อม เช่น ในการออกพระราชกำหนด กฎหมาย พร้อมทั้งมี บทลงโทษ ตามควรแก่กรณี ทำให้ผู้คนสงบอยู่ใน ระเบียบวินัยได้

ความนี้ปรากฏในมหาปุริสลักษณะข้อที่ ๑๗, ๑๘, ๒๐, ๒๓, ๒๔, ๒๕, ๒๖ ดังจะยกมาประกอบให้เห็นภาพพจน์ดังนี้

มหาปุริสลักษณะข้อที่ ๑๗ มีกึ่งพระกายท่อนบนเหมือนกึ่ง กายท่อนหน้าของสีหะ ข้อที่ ๑๘ มีระหว่างพระอังสะเต็ม และข้อที่ ๒๐ มีลำพระศอกกลมเสมอกัน

กุศลกรรมอันเป็นเหตุแห่งมหาปุริสลักษณะทั้งสามนี้ คือ เป็นผู้ปรารถนาความเจริญแก่ประชาชน ด้วยมนสิการว่า ทำไฉนพหุชน จึงไม่เสื่อมจากศรัทธา ศีล สุตตะ พุทธิ จาคะ ธรรมคุณอันให้ประโยชน์ ล้ำเร็วจมาก

อานิสงส์อันบังเกิดในชาตินี้ คือ มีความไม่เสื่อมเป็น ธรรมดา ไม่เสื่อมจากทรัพย์สมบัติทั้งปวง ไม่เสื่อมจากศรัทธา ไม่เสื่อม จากศีล ไม่เสื่อมจากสุตตะ ไม่เสื่อมจากจาคะ ไม่เสื่อมจากปัญญา

มหาปุริสลักษณะข้อที่ ๒๓ มีพระหนต์ ๔๐ ซี่ และข้อที่ ๒๕ มีพระหนต์ไม่ห่าง

กุศลกรรมอันเป็นเหตุแห่งมหาปุริสลักษณะสองประการนี้ คือ เป็นผู้เว้นขาดจากการกล่าวคำส่อเสียด อันนำมาซึ่งความแตกแยก

อานิสงส์อันบังเกิดในชาตินี้ คือ มีบริษัทไม่แตกกัน

มหาปุริสลักษณะข้อที่ ๒๔ มีพระหนต์เรียบเสมอกัน และ ข้อที่ ๒๖ มีพระทาจูระ (เขี้ยว) ขาวงาม

กุศลกรรมอันเป็นเหตุแห่งมหาปุริสลักษณะสองประการนี้ คือ เป็นผู้ละเว้นมิจฉ้อหาชีวิต

อานิสงส์อันบังเกิดในชาตินี้ คือ มีบริวารสะอาด ผู้รู้จัก กำจัดกิเลสมลทิน

๖. ทมวดลัจจะ

มหาบุรุษพูดจริง ทำจริง สอนอย่างไรทำได้อย่างนั้น ทำให้ คนอื่นเชื่อถือได้ ดังปรากฏในมหาปุริสลักษณะ ข้อที่ ๑๓, ๒๗, ๒๘, ๓๑ ดังต่อไปนี้

มหาปุริสลักษณะข้อที่ ๑๓ มีพระโลมชาติเส้นหนึ่งๆ เกิด ในขุมละเส้นๆ และ ข้อที่ ๓๑ มีพระอุณาโลมอันบังเกิด ณ ระหว่าง พระโขนง มีสีขาวอ่อน ควรเปรียบด้วยนุ่น

กุศลกรรมอันเป็นเหตุแห่งมหาปุริสลักษณะสองประการนี้ คือ เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จ มีปฏิญญาเป็นลัจจะ

อานิสงส์อันบังเกิดในชาตินี้ คือ เป็นที่ประพฤติดตามของ มหาชน

มหาปุริสลักษณะข้อที่ ๒๗ มีพระชีวหาใหญ่ และข้อที่ ๒๘ มีพระสุรเสียงดุจเสียงแห่งพรหม ตรัสมีสำเนียงดังกกรวิก

กุศลกรรมอันเป็นเหตุแห่งมหาปุริสลักษณะสองประการนี้ คือ เป็นผู้เว้นขาดจากการพูดคำหยาบ กล่าวแต่คำไม่มีโทษ

อานิสงส์อันบังเกิดในชาตินี้ คือ มีพระวาจาอันพหุชนพึง เชื่อถือ

โครงสร้างของการอธิบายมหาปุริสลักษณะในลักษณ- สุตรนั้นแบ่งออกได้เป็น ๓ ประเด็น คือ

- ๑. กล่าวถึง รูปลักษณะ ที่จะอธิบายนั้นๆ
- ๒. กล่าวถึงอดีตว่าได้ทำ กุศลกรรม ไດ

๓. กล่าวถึงปัจจุบันว่าจะได้รับ อานิสงส์ อย่างไร

ประเมินได้ว่า การกระทำของมหาบุรุษต้องเกี่ยวข้องกับ พหุชน กล่าวคือ เกี่ยวข้องกับการสงเคราะห์โลก โดยช่วยเหลือให้คนทั้งหลายมีฐานะความเป็นอยู่ที่ดี เช่น มีอาหาร เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม และมีอาชีพ ทั้งนี้ทั้งนั้น ต้องประกอบกับการปลูกจิตสำนึกทางธรรมะ เพื่อให้เขาเหล่านั้นผดุงตนและสังคมให้อยู่กันไปได้โดยไม่เดือดร้อน

สำหรับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้น เรามีอาจทราบ **พระรูปลักษณ์** ของพระองค์ท่านอย่างชัดเจนจากเอกสารหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และด้วยความเป็นธรรมตาคบุคคล เราก็มองอาจล่วงรู้รายละเอียด **กุศลกรรม** ในอดีตชาติของพระองค์ท่าน แต่เมื่อพิจารณาจาก **อานิสงส์** ในพระชาติปัจจุบันของพระองค์ ก็พบว่า ตรงกับ “มหาปุริสลักษณะ” หลายประการ ดังนี้

๑. ความเป็นผู้ไม่มีใครสามารถข่มได้

ตรงกับอานิสงส์ของมหาปุริสลักษณะข้อที่ ๑

สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นผู้ที่ไม่มีใครสามารถข่มได้ ความข้อนี้เป็นที่ประจักษ์ชัดเจนในพระราชประวัติของพระองค์เป็นอย่างตึ้นนับตั้งแต่สงครามในพระองค์ครั้งแรก คือ การไปตีเมืองลุมเมืองคัง ใน พ.ศ. ๒๑๒๖

ช่วงเวลานั้นพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองสวรรคต มังไชยสิงห์ราชบุตรได้ขึ้นครองราชย์ต่อมา ทรงพระนามว่า พระเจ้านันทบุเรง มังสามเกียดราชโอรสได้รับการสถาปนาเป็นพระมหาอุปราชา ขณะนั้นบรรดาหัวเมืองไทยใหญ่เมืองลุมเมืองคังต่างพากันแข็งเมืองเป็นกบฏ พระเจ้าหงสาวดีนันทบุเรงจึงต้องส่งกองทัพไปปราบ โดยครั้งนี้มีพระราชประสงค์ให้เจ้านายชั้นเล็กรุ่นใหม่เป็นผู้ยกกองทัพไป

เพื่อให้คุ้นเคยกับการศึก และมีประสงค์จะให้สงครามคราวนี้เป็นเกียรติยศแก่พระราชโอรสซึ่งเป็นที่พระมหาอุปราชาด้วย พระเจ้าหงสาวดีนันทบุเรงโปรดให้เกณฑ์กองทัพทั้งหมด ๓ กองทัพ ยกไปตีทำนองประชันฝีมือกัน กองทัพทั้งสามนั้น ได้แก่ กองทัพของพระมหาอุปราชา กองทัพของพระสังกทัต และกองทัพของสมเด็จพระนเรศวร

พระมหาอุปราชา พระสังกทัต และสมเด็จพระนเรศวรตกลงกันว่าผลัดกันยกกองทัพเข้าตีเมืองลุมเมืองคังวันละทัพ โดยพระมหาอุปราชาจะเป็นผู้เข้าตีเป็นทัพแรก ตามด้วยพระสังกทัต และสมเด็จพระนเรศวร ข้อตกลงเช่นนี้เปิดโอกาสให้พระมหาอุปราชาได้แสดงความสามารถก่อน หากมีชัยชนะก็จะเป็นพระเกียรติยศแก่พระองค์ดังพระประสงค์ของพระเจ้าหงสาวดีนันทบุเรง แต่การณ์ไม่เป็นดังเช่นที่พระเจ้าหงสาวดีทรงมีพระประสงค์ เพราะกองทัพทั้งของพระมหาอุปราชาและของพระสังกทัตต่างก็พ่ายแพ้หมดรูป กองทัพของสมเด็จพระนเรศวรซึ่งเข้าตีเป็นวันที่สามารถกลับสามารถเอาชนะเมืองคังได้อย่างสิ้นเชิง ทั้งยังสามารถจับตัวเจ้าเมืองคังมาถวายพระเจ้าหงสาวดีได้อีกด้วย พระมหาอุปราชาและพระสังกทัตได้รับความอับอายและเกลียดชังสมเด็จพระนเรศวรตั้งแต่นั้น พระเจ้าหงสาวดีนันทบุเรงเองก็คงจะไม่พอพระทัย เพราะถึงแม้ว่าผลของสงครามครั้งนี้จะสามารถบารามเมืองลุมเมืองคังได้ แต่สมเด็จพระมหาอุปราชาไม่สามารถสร้างเกียรติยศจากสงครามครั้งนี้ได้ตามพระประสงค์ ทั้งๆ ที่ทรงมีโอกาสมากกว่าผู้ใด ยิ่งไปกว่านั้น ผู้ที่ได้รับเกียรติยศจากสงครามครั้งนี้กลับไปเป็นสมเด็จพระนเรศวรยุวกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา อันเป็นเมืองประเทศราช

สงครามครั้งนี้จึงเป็นสงครามครั้งแรกที่แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของสมเด็จพระนเรศวรเหนือแม่ทัพพม่า และเป็น

จุดเริ่มต้นที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้ที่ไม่มีใครข่มได้ของพระองค์ เพราะต่อจากนั้นมาก็ไม่ปรากฏว่ามีข้าศึกศัตรูคนใดจะสามารถเอาชนะพระองค์ได้ เรื่องราวในประวัติศาสตร์เป็นเครื่องยืนยันคุณสมบัติข้อนี้ของพระองค์ได้เป็นอย่างดี ดังที่วุฒิชัย มูลศิลป์ (๒๕๓๓, หน้า ๑๓๐) กล่าวไว้ว่า “ความเก่งกล้าของกองทัพพม่าที่เคยมีในสมัยพระเจ้าบุเรงนอง ได้หมดไปเมื่อเผชิญกับกองทัพกรุงศรีอยุธยาของสมเด็จพระนเรศวร”

๒. ความเป็นผู้มีียมศมาก มีบริวารที่อมล้อม และมีบริวารชนอันพระองค์ทรงสงเคราะห์แล้วเป็นอย่างดี

ตรงกับอานิสงส์ของมหาปุริสลักษณะข้อที่ ๒ ข้อที่ ๕ และข้อที่ ๖

ธรรมะในหมวดโลกธรรม ๘ กล่าวว่า ยศ นั้นแยกออกเป็น ๓ อย่าง ได้แก่ อีสริยยศ – ยศ คือความเป็นใหญ่ เกียรติยศ – ยศ คือเสียงที่ยกย่องชมเชย และบริวารยศ – ยศ คือบริวารผู้นับถือ (สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ พระสังฆราช, ๒๕๙๘, หน้า ๑๕๗)

สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นผู้มีียมศมากทั้งอีสริยยศ บริวารยศ และเกียรติยศ

ประการแรก อีสริยยศ หมายถึง ยศคือความเป็นใหญ่ ใน พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒ (๒๕๔๖, หน้า ๑๓๗๖) มีคำอธิบายเพิ่มเติมว่า หมายถึง สกุลยศของพระราชวงศ์ที่ถือกำเนิดมามียศทางขัตติยราชสกุลชั้นใด เช่น เจ้าฟ้า พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า ถ้าพระราชวงศ์พระองค์ใดได้ปฏิบัติราชการแผ่นดิน มีความดีความชอบก็อาจได้รับการสถาปนาพระอิสริยยศเป็นเจ้าต่างกรมจึงต่อพระนามกรมไว้ท้ายพระนามเดิม เช่น พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ

กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ เป็นต้น เมื่อพิจารณาตามความหมายนี้ สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นผู้ดำรงอิสริยยศโดยขัตติยราชสกุล พระองค์เป็นพระราชโอรสของ “เจ้าฟ้าสองแคว” ผู้ครองเมืองพิษณุโลก ซึ่งต่อมาได้ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ในช่วงเวลาที่พระราชบิดาทรงครองราชย์ สมเด็จพระนเรศวรก็ได้รับการสถาปนาเป็นพระมหาอุปราช ขึ้นไปประทับอยู่ที่พิษณุโลกและดูแลหัวเมืองฝ่ายเหนือ และได้ทรงประกอบพระราชภารกิจแทนพระองค์พระราชบิดา ในการตัดสินพระทัยครั้งสำคัญและทุกกระบวนยุทธ และภายหลังเมื่อสมเด็จพระราชบิดาสวรรคต พระองค์ก็ได้ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์ต่อจากพระราชบิดา สมเด็จพระนเรศวรจึงเป็นผู้ดำรงอิสริยยศสูงสุดในราชอาณาจักร

ประการที่สอง บริวารยศ หมายถึง ยศคือบริวารผู้นับถือ ซึ่งคำว่า “บริวาร” ในที่นี้ แปลว่า แวดล้อม ไม่ได้หมายจำเพาะนั่งล้อมกันอยู่หรือยืนล้อมกันอยู่ แม้อยู่ห่างกันแต่นิยมนับถือก็จัดอยู่ในพวกบริวาร (สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ พระสังฆราช, ๒๕๙๘, หน้า ๑๕๗) สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นผู้มีบริวารยศมาก ผู้คนที่นับถือพระองค์และพากันเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารมีเป็นจำนวนมาก ไม่เฉพาะแต่ชาวสยาม แต่ยังรวมไปถึงชาวต่างชาติต่างภาษาอีกด้วย

ประการที่สาม เกียรติยศ หมายถึง ยศคือเสียงที่ยกย่องชมเชย ความข้อนี้เป็นที่ประจักษ์ชัดเจนดีอยู่แล้ว จากคำว่า “มหाराช” ท้ายพระนาม อันเป็นคำที่มหาชนถวายเพื่อเฉลิมพระเกียรติแก่พระองค์ว่า “สมเด็จพระนเรศวรมหาราช” ซึ่งไม่ใช่ว่ากษัตริย์ทุกพระองค์ในประวัติศาสตร์จะได้รับการถวายพระนามเช่นนั้น

มิใช่เรื่องง่ายที่ความยิ่งใหญ่ด้วยยศทั้งสามประการคือ อีสริยยศ บริวารยศ และเกียรติยศ จะปรากฏอยู่ในบุคคลเดียวกัน

แต่ความยิ่งใหญ่ด้วยศทั้งสามประการนี้ปรากฏในสมเด็จพระนเรศวร
อย่างบริบูรณ์

**๓. ความเป็นผู้เลิศประเสริฐ เป็นประธานสูงสุด ไม่มีใคร
ยิ่งกว่าพระองค์**

ตรงกับอันสงส์ของมหาปุริสลักษณะข้อที่ ๗ และ
ข้อที่ ๑๔

แน่นอนว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นผู้เลิศประเสริฐ
เป็นประธานสูงสุด ไม่มีใครยิ่งกว่าพระองค์ เพราะทรงเป็นพระมหา-
กษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จึงทรงเป็นองค์ประธานสูงสุด
ของประเทศ เป็นผู้มีอำนาจสูงสุดโดยชอบธรรม แต่ความเลิศประเสริฐ
หรือบุญญาธิการของสมเด็จพระนเรศวรนั้นได้ฉายแววให้เห็นตั้งแต่ครั้ง
ยังมีได้ทรงขึ้นครองราชย์ ดังที่พระเจ้าหงสาวดีเคยทำนายไว้ว่าสมเด็จพระ
นเรศวรจะได้เป็นใหญ่ในโลก ดังนี้ (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การ
ขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ
อักษรนิติ์, ๒๕๑๕, หน้า ๓๐๔)

*...อันว่านเรศร์กุมารนี้ชัยชาญยิ่งนัก เจ้าอย่า
ทะนงใจ วันหนึ่งพอนี้ให้หาขึ้นมาบนปราสาท ปราสาท
ไหว พ้อทำนายไว้ว่าเขาจักได้เป็นใหญ่ในโลก จักมี
ฤทธิ์ยิ่งกว่าอุปราชา ถึงรามัญที่ในหงสาวดีจักได้ไปเลี้ยง
ช้างที่เมืองกรุงศรีอยุธยา...*

แน่นอนว่า สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงทำให้พระเจ้า
หงสาวดีและราชอาณาจักรพม่าหวั่นไหว พ.ศ. ๒๑๒๗ เป็นจุดเริ่มต้น
ของสัญญาณที่ท้าทายอำนาจของพระเจ้านั้นทบุเรง เมื่อสมเด็จพระ
นเรศวรประวิงเวลาการนำทัพไปช่วยพระเจ้าหงสาวดีปราบกบฏ

เมืองอังวะ และแล้วทรงประกาศอิสรภาพที่เมืองแครง ถึงแม้พม่าจะให้
พระมหาอุปราชายกกองทัพเพื่อมา “ปราบปราม” สยาม ใน พ.ศ.
๒๑๒๘ ทัพพระมหาอุปราชาก็ถูกตีแตกพ่ายไป จึงถือได้ว่าสงครามคราว
นี้เป็นจุดพลิกกลับ (turning-point) ในการขบเคียวกันระหว่างหงสาวดี
- อโยธยา เพราะตั้งแต่นี้ต่อไป พม่าจะเป็นฝ่ายพ่ายแพ้โดยตลอด (วินัย
พงศ์ศรีเพียร, ๒๕๓๓, หน้า ๙๔)

และนับแต่นั้นเป็นต้นมา กฎาภินิหารของสมเด็จพระ
นเรศวรก็เป็นที่ประจักษ์ไปทั่วสารทิศ พระองค์ทรงสถาปนาความ
เป็นมิตรกับจีน ด้วยการเสนอไปช่วยจีนรบกับญี่ปุ่น แม้จะมีได้บังเกิดผล
เป็นรูปธรรม แต่อย่างน้อยก็ได้สำแดงให้เห็นความพร้อมของพระองค์ที่
จะเสียสละทรัพยากรภายในประเทศเพื่อก้าวเข้าสู่เวทีมหานาจอและ
ประวัติศาสตร์โลก และในขอบเขตที่เพลาลงมา สมเด็จพระนเรศวร
ก็ได้ส่งกำลังไปช่วยจีนที่ขอให้ไปช่วยปราบพม่าที่เข้าไปมีปัญหาคระทบ
กระทั้งกับจีนทางด้านชายแดนมณฑลยูนนานใน พ.ศ. ๒๑๓๗ - ๒๑๓๘
(วินัย พงศ์ศรีเพียร, ๒๕๓๓, หน้า ๑๐๔)

**๔. ความเป็นผู้มีปัญญามาก ไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดมีปัญญา
เสมอหรือมีปัญญาประเสริฐกว่าพระองค์**

ตรงกับอันสงส์ของมหาปุริสลักษณะข้อที่ ๑๒

สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นผู้มีปัญญามาก ความเป็น
ผู้มีปัญญาประเสริฐของสมเด็จพระนเรศวรปรากฏชัดเจนในยุทธศาสตร์
การรบในแต่ละครั้งของพระองค์

พลตรีถวิล อยู่เย็น (๒๕๓๓, หน้า ๑๔๙) ได้วิเคราะห์
การสงครามในสมเด็จพระนเรศวร และกล่าวว่าสมเด็จพระนเรศวรทรง
เป็นต้นตำรับของการใช้ “ยุทธศาสตร์การเดินทหารด้วยทางเส้นใน” คือ

การใช้กำลังน้อยสู้กับข้าศึกที่มีกำลังมากกว่าได้ด้วยการอาศัยภูมิประเทศ และความบกพร่องของข้าศึก รวมกำลังเข้าทำลายข้าศึกเป็นตำบลๆ ไป ซึ่งวิธีการของสมเด็จพระนเรศวรนี้ ต่อมาอีก ๒๐๐ ปี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๔ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงใช้ในการรบกับพม่าคราวสงครามเก้าทัพ และต่อมาอีก ๑๑ ปี พ.ศ. ๒๓๓๕ นโปเลียนทรงรบด้วยวิธีนี้ในอิตาลี วิธีรบด้วยยุทธศาสตร์การเดินทหารด้วยทางเส้นในนี้ แม่ทัพยุโรปที่มีชื่อเสียงอย่าง อับดุลฮาล อเล็กซานเดอร์มหาราช ก็ไม่เคยกระทำ เคยทำแต่การเดินทหารด้วยทางเส้นนอก คือ ใช้กำลังที่มีมากกว่าเข้าข่มขู่เอาชนะได้ สมเด็จพระนเรศวรจึงเป็นแม่ทัพคนแรกในประวัติศาสตร์โลกที่คิดค้นยุทธศาสตร์การเดินทหารด้วยทางเส้นใน

พม่าศัตรูสำคัญถึงกับบันทึกไว้ในพงศาวดารฉบับหลวงของพม่าเองว่าสมเด็จพระนเรศวรนั้น “ไม่ธรรมดา” ดังนี้ (Luang Phraison Salarak, 1912, p. 41)

...King Bra Narit must have been no ordinary general, for he discerned in an instant that the position of the right wing of the enemy was strong, and that of the left, weak. Like a skilful general and an experienced fighter, he concentrated his attack first on the weak point of the Burmese, the left wing, which was entirely put to rout. Having disposed of the left wing beyond any chance of rallying, he turned his attention to the centre, where also he succeeded in forcing the Maha Upayaza and his six commanders to retire. Lastly, he attacked the right wing, but finding the position unassailable, he retired taking with him the prisoners of war he had secured from the left and the centre of the Burmese. The Burmese right, though able to

maintain its ground, had not the spirit and energy to retrieve the honours of the day, such must have been the moral effect of the defeat of the left and the centre. When the Siamese forces retired, the Burmese commanders gathered in their scattered forces and asked the Maha Upayaza to return, though not recalled by his father...

การจะเข้าตีกองทัพของข้าศึกนั้น สมเด็จพระนเรศวรทรงใช้ปัญญา ไหวพริบและประสบการณ์วิเคราะห์กองทัพฝ่ายตรงข้าม แล้วจึงวางยุทธศาสตร์การรบที่เหมาะสม ดังตอนที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ ทรงเลือกโจมตีกองที่เป็นจุดอ่อนที่สุดก่อน แล้วค่อยไล่ตีมาจนถึงกองทัพที่แข็งแกร่ง ซึ่งเมื่อถึงตอนนั้นข้าศึกก็แตกไปหลายกอง กระบวนทัพระส่ำระสาย กองที่เหลือถึงแม้จะแข็งแกร่งแต่ก็พากันเสียขวัญและกำลังใจ ก็ย่อมจะพ่ายแพ้ไปในที่สุด

ในพงศาวดารยังมีข้อความแสดงให้เห็นว่าความเป็นผู้มีปัญญามากของสมเด็จพระนเรศวรนั้นสร้างความหวั่นเกรงให้แก่พระเจ้ากรุงหงสาวดี ดังนี้ (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑, ๒๕๔๔, หน้า ๑๑๑)

...ฝ่ายพระเจ้าหงสาวดีนั้นมิได้ตั้งอยู่ในทศพิชราชธรรม ดำริว่า พระนเรศวรประกอบไปด้วยปัญญาหลักแหลมลึกซึ้ง ทั้งการสงครามก็องอาจกล้าหาญ นานไปเห็นจะเป็นเสี้ยนศัตรูต่อเมืองหงสาวดีเป็นมั่นคง จำจะคิดเทครัวอพยพหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวงมาไว้เป็นกำลังในเมืองหงสาวดี การศึกพระนเรศวรก็จะถอยกำลังลง...

ความเป็นผู้มีปัญญาประเสริฐของสมเด็จพระนเรศวร เป็นคุณสมบัติสำคัญอย่างยิ่งต่อการฟื้นคืนความเป็นประชาชาติสยาม เพราะนอกเหนือจากความตั้งพระทัยมั่นแล้ว ความมีปัญญาเป็นพลัง ปัจจัยสำคัญที่ทำให้สมเด็จพระนเรศวรสามารถวิเคราะห์สถานการณ์ บ้านเมืองทุกด้านได้อย่างทะลุปรุโปร่ง รู้เท่าทันศัตรู และมองเห็น หนทางในการแก้ไขวิกฤตการณ์ ตลอดจนวิธีการฟื้นคืนสยามให้กลับมา เป็นอาณาจักรที่มั่งคั่งรุ่งเรืองอีกครั้ง

๕. ความเป็นผู้มั่งคั่ง มีโภคทรัพย์มาก

ตรงกับอานิสงส์ของมหาปุริสลักษณะข้อที่ ๙ และข้อ ที่ ๑๙

สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นผู้มั่งคั่ง มีโภคทรัพย์มาก แม้ว่าในช่วงวัยเด็กพระองค์ต้องเสด็จไปเป็นองค์ประกันที่พม่า และเมื่อ เสด็จกลับกรุงศรีอยุธยาได้ทรงพบกับ “ความหมดสภาพ” ของบ้านเมือง แต่พระองค์ก็สามารถจัดการฟื้นฟูกู้คืนเศรษฐกิจของกรุงศรีอยุธยาให้ กลับมารุ่งเรืองมั่งคั่งได้ภายในระยะเวลาอันรวดเร็ว สยามกลายเป็น ศูนย์กลางการค้าที่ยิ่งใหญ่ในเอเชีย

ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรได้มีการปรับปรุงการ ปกครองหัวเมือง โดยการยกเลิกเมืองพระยามหานครและทรงจัดตั้ง หัวเมืองต่างๆ นอกวงราชธานีเป็น ๓ กลุ่ม คือ เมืองเอก เมืองโท และเมืองตรี (ดูเชิงอรรถ ๑๑) และมีเมืองขนาดเล็กเป็นเมืองบริวาร เรียกว่า เมืองจัตวา การปรับปรุงหัวเมืองดังกล่าวนี้ว่าส่งผลสำคัญยิ่ง ต่อการค้า เพราะหัวเมืองที่ได้รับเลือกเป็นเมืองประเภทต่างๆ นั้น ล้วนเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจมาก่อน บางเมืองเป็น เมืองท่าทางบก เป็นศูนย์กลางการค้าของดินแดนที่อยู่ใกล้เคียง บางเมือง เป็นแหล่งผลิตสินค้าผ่านกระบวนการผลิตซึ่งเป็นสินค้าส่งออกสำคัญ

บางเมืองอยู่ในเส้นทางการค้าภายในที่สำคัญเชื่อมต่อกับดินแดนอื่น การจัดการปรับปรุงการปกครองหัวเมืองใหม่ย่อมเป็นหนทางจัดความ สัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมืองสำคัญๆ เหล่านี้ มิให้ลำเลียงสินค้าออกที่ตลาดภายนอกต้องการไปออกทางภาคพื้นทวีปที่ เป็นคู่แข่งของกรุงศรีอยุธยาอย่างพะโค เมาะตะมะ และละแวก แต่ให้ ลำเลียงสินค้ามาออกทะเลที่กรุงศรีอยุธยาแทน ความสำเร็จในการ สงครามของสมเด็จพระนเรศวร จึงเท่ากับเป็นการ “สร้าง” เส้นทาง เศรษฐกิจระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมืองสำคัญๆ อีกด้วย และผลจาก ความสำเร็จในการบริหารจัดการปกครองหัวเมืองภายในอย่างมี ประสิทธิภาพ ทำให้การค้าเจริญเติบโตอย่างคึกคักนำความมั่งคั่งร่ำรวย มาสู่กรุงศรีอยุธยา และกลุ่มผู้ประกอบการการค้าอย่างมาก จน กระทั่งพระมหากษัตริย์ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เป็นต้นไป ต้องจัดระบบการค้าเพื่อรักษาประโยชน์ทางการค้าให้อยู่ใน มือของพระมหากษัตริย์และกลุ่มการค้าของพระองค์ให้มากที่สุด (ดู รายละเอียดใน วรารคนา นิพัทธ์สุขกิจ, ๒๕๕๐, หน้า ๙ - ๑๙)

๖. ความเป็นผู้อันชนเป็นอันมากเห็นแล้วรัก

ตรงกับอานิสงส์ของมหาปุริสลักษณะข้อที่ ๒๙ และ ข้อที่ ๓๐

สมเด็จพระนเรศวรเป็นผู้ที่ประชาชนเคารพรัก แม้ว่า จะเป็นความรักแบบ “ทั้งรักทั้งกลัว” เพราะพระองค์ทรงใช้มาตรการใน การปกครองที่เข้มงวดถึงขนาด “ขุนนางทั้งหลาย เมื่อมีรับสั่ง ให้เข้าเฝ้า จะจัดบ้านช่องเหมือนกับว่าตนจะไปตาย เพราะว่าขุนนาง กลัวอยู่เสมอว่าตัวจะไม่ได้กลับมาเห็นบ้านอีก” (วัน วลีต, ๒๕๔๘, หน้า ๖๑) แต่ความกลัวสมเด็จพระนเรศวร ก็ยังดีกว่าความกลัวพม่า หรือเขมรดั่งที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช (๒๕๔๔, หน้า ๑๒๔) ได้ วิเคราะห์ไว้ว่า

...ถึงคนไทยจะเกรงกลัวพระราชอาญาแห่งพระนเรศวรเป็นเจ้ายิ่งกว่าความตาย ความกลัวนั้นก็ยิ่งดีกว่าความกลัวพม่า หรือความหวาดหวั่นผู้มีอำนาจจากทิศอื่น เช่น พระยาละแวก ความเกรงกลัวพระราชอาญา พระนเรศวรเป็นเจ้านั้นเกิดจากความเคารพรักและความภูมิใจ เพราะพระนเรศวรเป็นเจ้าทรงปฏิบัติพระองค์ให้แลเห็นได้ชัดทั่วกันว่า พระราชกรณียกิจน้อยใหญ่นั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์ร่วมกันของคนไทยและเพื่อประโยชน์ของบ้านเมือง มิได้เป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนพระองค์เองเลยแม้แต่น้อย...

สมเด็จพระนเรศวรจึงเป็นผู้มียิ่งกว่าความเป็นผู้อันชนเป็นอันมากเห็นแล้วรัก เพราะสมเด็จพระนเรศวรนั้น ไม่ต้องเห็นองค์ปรากฏอยู่ตรงหน้าประชาชนก็เคารพรักพระองค์ เนื่องจากรับรู้และตระหนักดีในสิ่งที่พระองค์ท่านทำเพื่อความอยู่รอดปลอดภัยและประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม

๗. ความเป็นที่คล้อยตามของมหาชน

ตรงกับอานิสงส์ของมหาปุริสลักษณะข้อที่ ๓๒

อานิสงส์เรื่อง “ความเป็นที่คล้อยตามของมหาชน” นี้ ในลักษณสูตร กล่าววว่า (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม ๑๖, ๒๕๐๐, หน้า ๒๒๓)

...เมื่อเป็นพระราชาก็จะได้รับผลข้อนี้ คือเป็นที่คล้อยตามของมหาชนที่เป็นพราหมณ์ เป็นคหบดี เป็นชาวนิคม เป็นชาวชนบท เป็นโหราจารย์ เป็นมหาอำมาตย์ เป็นกองทหาร เป็นนายประตู เป็นอำมาตย์ เป็นบริษัท เป็นเจ้า เป็นเศรษฐี เป็นราชกุมาร...

และในคาถาประพันธ์ได้ขยายความเพิ่มเติมว่า (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม ๑๖, ๒๕๐๐, หน้า ๒๒๓)

...พระราชกุมารนี้จักเป็นหัวหน้าแห่งพหุชน
หมู่ชนที่ช่วยเหลือพระองค์ในหมู่มนุษย์ในโลกนี้จักมี
มาก... พระราชกุมารนี้ถ้าเป็นกษัตริย์จะได้เป็นใหญ่ใน
แผ่นดิน จะได้รับความช่วยเหลือในชนมากโดยแท้...

สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นหัวหน้าแห่งพหุชน ทรงมีบริษัทบริวารมาก แม้ว่าในยุคสมัยของพระองค์จะขาดแคลนทรัพยากรบุคคลเนื่องจากถูกพม่ากวาดต้อนไปจนเกือบหมด แต่สมเด็จพระนเรศวรก็ทรงสร้างกำลังพลของพระองค์ขึ้นมาได้ภายในระยะเวลาอันรวดเร็ว ทรงใช้กำลังคนหนุ่มคนสาวรุ่นใหม่ ตลอดจนเสาะแสวงหาผู้มีวิชาความรู้ด้านต่างๆ มาอยู่ในความปกครองของพระองค์ ทั้งชาวสยามเองและชาวต่างชาติ

สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นที่คล้อยตามของมหาชนไม่ว่าจะเป็นขุนนาง ทหาร หรือประชาชน ในพงศาวดารฉบับหอแก้วของพม่าบันทึกไว้ว่า “King Bra Narit’s nobles and officers feared him more than death itself.” (Luang Phraison Salarak, 1912, p. 40) นั้นแสดงให้เห็นว่าขุนนางและข้าราชการทั้งหลายของพระองค์นั้นถวายงานรับใช้พระองค์อย่างสุดกำลังโดยไม่เห็นแก่ชีวิตของตนเอง

๘. ความเป็นที่ประพฤติดตามของมหาชน

ตรงกับอานิสงส์ของมหาปุริสลักษณะข้อที่ ๑๓ และข้อที่ ๓๑

สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นที่ประพุดิตามของมหาชน ทรงมีความปรารถนาจะให้ประชาชนของพระองค์เป็นอย่างไร พระองค์ก็จะประพุดิตพระองค์เป็นแบบอย่าง ตลอดรัชกาลของพระองค์ไม่เคยมีชาวเลื่อมเสียดพระเกียรติยศในด้านศีลธรรม สมเด็จพระนเรศวรทรงปฏิบัติพระองค์ให้เป็นที่ประจักษ์ชัดโดยทั่วกันว่า พระราชกรณียกิจน้อยใหญ่ของพระองค์นั้นเป็นไปเพื่อประโยชน์ของบ้านเมือง มิได้เป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนพระองค์เองเลย

ในการออกสงคราม พระองค์ทรงเป็น “จอมทัพในสนามรบ” มิใช่ “ผู้บัญชาการระยะไกล” พระองค์ทรงออกรบเคียงบ่าเคียงไหล่ทหารของพระองค์เสมอ และทรงรบอย่างไม่คิดชีวิตทุกครั้ง ครั้งหนึ่งสมเด็จพระนเรศวรทรงคาบพระแสงดาบนำทหารปืนค่ายหลวงพระเจ้าหงสาวดีที่มัลลอมกรุง ครั้งนั้นแม้พระองค์ถูกทหารพม่าเอาทวนแทงพลัดตกลงมาหลายครั้งจนปืนขึ้นไปได้ แต่พระวีรกรรมเป็นที่ประจักษ์แก่พระเจ้าหงสาวดี ดังปรากฏความในพงศาวดารว่า (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑, ๒๕๔๔, หน้า ๑๒๙)

...พระเจ้าหงสาวดีตรัสถามเสนาบดีว่าพระนเรศวรออกมาทำเป็นอย่างทหารดังนี้ เหมือนหนึ่งเอาพิมเสนมาแลกเกลือ พระราชบิดานั้นจะรู้หรือหาไม่ เสนาบดีกราบทูลว่า เห็นพระราชบิดาจะไม่รู้ ถ้ารู้แล้วเห็นจะมีให้ออกมาทำ สมเด็จพระเจ้าหงสาวดีจึงตรัสว่า พระนเรศวรทำศึกอาจหาญนัก ถ้าออกมาอีกถึงมาตรแม้นเราจะเสียทหารมากก็จะแลกเอาตัวให้จงได้ แล้วสั่งให้จัดทหารที่มีฝีมือสันทัดทุกทัพทุกกองให้ได้หมื่นหนึ่ง เอาไปช่วยค่ายลักไวทำมูและทหารทศดาบลุมพลี ถ้าพระนเรศวรออกมาตีค่ายให้คุมเอาเป็นจงได้...

การที่สมเด็จพระนเรศวรออกมา “ทำเป็นอย่างทหาร” นั้น เสนาบดีฝ่ายพม่าสันนิษฐานว่าพระราชบิดา คือ สมเด็จพระมหาธรรมราชาไม่น่าจะทรงทราบ เพราะถ้าทรงทราบก็คงจะไม่อนุญาตให้ออกมากระทำการดังกล่าว คำสันนิษฐานนี้แสดงให้เห็นว่าตามประเพณีการศึกนั้น จอมทัพส่วนใหญ่คงจะเป็น “ผู้บัญชาการระยะไกล” ที่นั่งวางแผนบัญชาการอยู่แต่ในค่ายแล้วส่งกำลังพลออกไปเผชิญหน้ากับข้าศึก แต่ทว่าสมเด็จพระนเรศวรมิใช่เช่นนั้น ทรงนำทหารออกรบด้วยพระองค์เองเสมอ ทรงปฏิบัติพระองค์เป็นแบบอย่างให้ทหารของพระองค์ได้เห็นถึงความกล้าหาญ เสียสละ ทุ่มเท และจุดประสงค์อันแน่วแน่หนึ่งเดียวที่เป็นไปเพื่อชาติบ้านเมือง ทหารของพระองค์จึงประพุดิตตามและมีความจงรักภักดีต่อพระองค์อย่างถึงที่สุด ดังที่พม่าได้จารึกไว้ในพงศาวดารฉบับหอแก้วว่า “ขุนนางและทหารของสมเด็จพระนเรศวรกลัวพระองค์ยิ่งกว่ากลัวความตาย” ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะสมเด็จพระนเรศวรได้ทรงแสดงให้ทหารทุกคนเห็นแล้วว่าหากชีวิตตนเองต้องสละเพื่อชาติบ้านเมืองก็เป็นสิ่งที่ไม่ควรอาลัย พระเจ้าหงสาวดีตรัสว่าสมเด็จพระนเรศวรทำตัวเป็นทหารนั้นเหมือนหนึ่งเอาพิมเสนมาแลกกับเกลือ แต่เกลือในยามสงครามนั้นมีค่ามากกว่าพิมเสนและคุ้มค่าที่จะแลก

๙. ความเป็นผู้มีบริษัทไม่แตกกัน

ตรงกับอานิสงส์ของมหาปุริสลักษณะข้อที่ ๒๓ และข้อที่ ๒๕

ความเป็นผู้มีบริษัทไม่แตกกันนั้น บริษัทในที่นี้ หมายถึง หมู่ คณะ หรือคนแวดล้อม ในลักษณะสูตร อธิบายเพิ่มเติมว่า “บริษัทของพระองค์ที่ไม่แตกกัน เป็นพรหมณ์ เป็นศฤงคาร เป็นชวานิคม เป็นชาวชนบท เป็นโหราจารย์ เป็นมหาอำมาตย์ เป็นกองทหาร

เป็นนายประตู เป็นอำมาตย์ เป็นบริษัท เป็นเจ้า เป็นเศรษฐี เป็น
ราชกุมาร” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม ๑๖, ๒๕๐๐, หน้า ๒๓๓)

สมเด็จพระนเรศวรเป็นผู้มีบริษัทไม่แตกกัน กองทหาร
ของพระองค์มีพระองค์เป็นศูนย์กลาง มีจุดมุ่งหมายเป็นหนึ่งเดียวกัน
และรักษาวินัยทัพอ่างเคร่งครัด

คุณสมบัติของความเป็นผู้มีบริษัทไม่แตกกันของ
สมเด็จพระนเรศวรนี้ นับว่าสำคัญยิ่งต่อภารกิจภารกิจฟื้นคืนความเป็น
ประชาชาติสยาม เพราะหากบริษัทของพระองค์ไม่มีความสามัคคีเป็น
น้ำหนึ่งใจเดียวกันแล้ว ก็คงจะยากที่จะทำสงครามให้ได้ชัยชนะ หรือ
แม้แต่จะทำการอื่นใดก็คงจะไม่สามารถสำเร็จได้

๑๐. ความเป็นผู้มีวาจาอันพหุชนพึงเชื่อถือ

ตรงกับอานิสงส์ของมหาบุริสลักษณะข้อที่ ๒๗ และ
ข้อที่ ๒๘

สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นผู้มีวาจาอันพหุชนพึง
เชื่อถือ เมื่อสมเด็จพระนเรศวรตรัสสั่งการสิ่งใดแล้วทุกคนต้องปฏิบัติ
ตาม หากไม่แล้วก็ต้องถูกลงโทษ ดังเช่นคราวรบกับพระเจ้าเชียงใหม่
สมเด็จพระนเรศวรโปรดให้พระราชมนูนำทัพกำลังพลหมื่นหนึ่งไป “ยั่ว
กำลังศึก” พระเจ้าเชียงใหม่ แล้วพระองค์เองทรงนำทัพหลวงเคลื่อนพล
ตามมา เมื่อทัพพระราชมนูปะทะกับทัพของพระเจ้าเชียงใหม่ สมเด็จพระ
นเรศวรซึ่งอยู่ในทัพหลวงได้ยินเสียงปืนรบ ก็มีได้ยกทัพขึ้นมาหนุน
ทัพพระราชมนูทันทีแต่เข้าซุ่มรออยู่ในป่า แล้วทรงใช้ให้หมื่นทิพรักษา
กับม้าเร็วขึ้นไปสั่งพระราชมนูให้ถอยทัพลงมาถึงทัพหลวง เพื่อทัพหลวง
ที่ซุ่มรออยู่จะได้เข้าโจมตีข้าศึก แต่พระราชมนูไม่รู้เท่าทันกลศึกที่สมเด็จพระ
นเรศวรทรงวางไว้จึงไม่ยอมถอยทัพลงมาโดยบอกหมื่นทิพรักษา

ให้ลงมากราบทูลสมเด็จพระนเรศวรว่ากำลังรบติดพันอยู่ หากถอยทัพก็
จะแตก สมเด็จพระนเรศวรก็ให้หมื่นทิพรักษาขึ้นไปสั่งอีก พระราชมนูก็
มิได้ถอย สมเด็จพระนเรศวรจึงให้หมื่นทิพรักษากลับขึ้นไปแจ้งแก่พระ-
ราชมนูว่าถ้าคราวนี้ยังไม่ยอมถอยให้ตัดศีรษะลงมาถวาย พระราชมนู
แจ้งรับสั่งก็ตกใจและรีบถอยทัพลงมาทันที เหตุการณ์นี้เป็นเครื่องยืนยัน
ในพระราชโองการอันศักดิ์สิทธิ์ของสมเด็จพระนเรศวรที่ทุกคนต้อง
ปฏิบัติตามโดยไม่มีข้อแม้

ความเป็นผู้มีวาจาอันพหุชนพึงเชื่อถือของสมเด็จพระ
นเรศวรยังปรากฏในกรณีนอกพงศาวดารที่ วัน ผลิต บันทึกไว้
เกี่ยวกับเรื่องที่สมเด็จพระนเรศวรทรงปลอมพระองค์เสด็จประพาสต้น
ได้หลบพายุฝนเข้าไปอาศัยในบ้านหญิงชราคนหนึ่ง ดังที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์
ปราโมช (๒๕๔๔, หน้า ๘๘ - ๙๐) แปลดังนี้

...คืนวันหนึ่ง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จอยู่ใน
เรือเล็กในลำแม่น้ำ ขณะนั้นเกิดพายุใหญ่ฝนตกหนัก
ยังไม่สามารถเสด็จกลับพระราชวังได้ จึงได้เสด็จ
พระราชดำเนินขึ้นยังกระท่อมหลังหนึ่ง ซึ่งมีหญิงชราที่
ยากจนอาศัยอยู่ แล้วเสด็จเข้าไปในกระท่อมนั้น โดย
ไม่มีใครรู้จักพระองค์ และตรัสด้วยเสียงอันดัง ฝ่าย
หญิงชรานั้นก็ตกใจนัก กล่าวว่า “ลูกเอ๋ย เจ้าไม่รู้หรือ
ว่าพระเจ้าอยู่หัวของเราอาจประทับใกล้ๆ นี้ก็ได้”
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ตรัสด้วยพระสุรเสียงอันดังว่า
“แม่เอ๋ย แม้พระเจ้าอยู่หัวจะทรงได้ยินเสียงข้าก็ช่าง
ประไร ถึงจะลงพระราชอาญาประหารชีวิตข้าเสียก็จะ
เป็นไรมี ถ้าเป็นดังนั้นก็เป็นการเคราะห์ของข้า คนอื่น
ก็ได้รับเคราะห์นั้นมาแล้วมากต่อมาก จะได้รับตัวมาก่อน

ก็หาไม่” ทญิงขรานั้นก็ทรุดตัวลงแทบพระบาทยุคล กล่าววิงวอนด้วยความประหวั่นพรันพรึง ขอร้องให้ ตรัสถึงสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอย่างนั้น ทญิงขรานั้น กล่าวว่ “เทพยดาฟ้าดินได้ส่งพระองค์พระเจ้าอยู่หัว มาให้แก่เราทั้งปวง ฉะนั้น พระองค์จะทรงกระทำ ความชั่วมิได้ เทพยดาได้ส่งพระองค์ลงมาให้ลง พระราชอาณาจักรและให้ทรงตัดสินบาปกรรมของคน อย่างเรา เราควรจะต้องอยู่ในโอวาทของท่านผู้เป็นใหญ่ ในแผ่นดินที่ปกครองเรา”

ยิ่งแม่เฒ่าพยายามที่จะให้เบาพระสุรเสียงลง เพียงไร สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ตรัสด้วยพระสุรเสียง ดังขึ้นจนเป็นเสียงตะโกน จนถึงที่สุดทญิงขรานั้นก็ขอ ให้พระองค์เสด็จออกจากบ้านไปเสีย เพราะหากประทับ ต่อไปตนก็จะต้องร่วมเป็นโทษด้วย พระเจ้าอยู่หัวก็ตรัส ว่จะเสด็จไป แต่จะขอน้ำจันท์เสวยก่อน เพราะได้ ทรงต้องละอองฝนจนหนาวพระองค์ ทญิงนั้นก็ตอบว่ “ลูกเอ๋ยเจ้าก็รู้ว่เทศกาลนี้เป็นเทศกาลเข้าพรรษา เมื่อยังอยู่ในพรรษาแล้วผู้ใดจะล่วงพระราชอาณาชื้อ หรือดื่มเหล้าไม่ได้ แต่ถ้าเจ้าจะต้องการเสื่อผ้าที่แห้ง อย่างที่แม่ชุ่มหม้อยู่แล้ว แม่ก็จะทำให้ แม่จะซักและ ตากเสื่อผ้าที่เจ้าชุ่มอยู่ให้แห้ง เจ้าจงไปพักผ่อนหลับ นอนเสียก่อนเถิด” พระเจ้าอยู่หัวทรงยอมรับผ้าผ่อน จากทญิงนั้นมาพลัดพระภูษาทรง แล้วทรงมอบพระ- ภูษาให้แก่ทญิงนั้นไปซักตากแห้ง แต่ยังคงตรัสเรียก น้ำจันท์มาเสวยอยู่ ตรัสว่ไม่มีพระราชประสงค์ที่จะ ให้พระราชกำหนดอันเคร่งครัดของสมเด็จพระเจ้า

แผ่นดินนั้นมาผูกมัดพระองค์ ทญิงนั้นจึงรินสุราใส่ถ้วย เล็กมาถวาย แล้วก็สาบานว่ สุรานั้นตนได้ชื้อไว้ก่อน เข้าพรรษา เมื่อเข้าพรรษาแล้วก็ได้ดื่มสุรานั้นเลย เมื่อทญิงนั้นถวายสุราต่อพระเจ้าอยู่หัว พลังก็ขอ สัญญาจากพระองค์ว่ จะมีแพรงพรายเรื่องนี้ให้แก่ ผู้ใดทราบ...

เรื่องเล่าของ วัน วลิต มีตอนหนึ่งที่เป็นหลักฐาน แสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นผู้มีวาจาอันพหุชนฟังเชื่อถือ ทั้งนี้ ราชฎรของพระองค์มีมโนสำนึกว่พระองค์คือเทวราชาที่เบื่องบน ส่งลงมาปกครอง “เราควรจะต้องอยู่ในโอวาทของท่านผู้เป็นใหญ่ใน แผ่นดินที่ปกครองเรา” ดังนั้น ทญิงขราในเรื่องเล่าดังกล่าวจึงไม่ ต้องการมีส่วนร่วมในความประพฤดิที่ผิดไปจากกฎหมายอันเคร่งครัด ของพระเจ้าแผ่นดินไม่ว่ต่อหน้าหรือลับหลัง

อย่างไรก็ตาม ในท้ายที่สุดเมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรง ยืนกรานที่จะขอดื่มสุรา ทญิงขราที่แม้จะไม่ทราบว่ชายหนุ่มผู้มาขอ ฟังฟังตรงหน้าคือพระเจ้าแผ่นดิน ก็ยอมฝืนกฎหมายอันเคร่งครัดของ พระเจ้าแผ่นดินนำสุรามาให้สมเด็จพระนเรศวรดื่มแก้หนาว เมื่อ พิจารณาดูแล้ว การกระทำของทญิงขราก็คงจะดำเนินไปตามหลักของ มนุษยธรรมที่ประสงค์จะช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก แต่ในอีกแง่มุมหนึ่ง ชายหนุ่มผู้ตกทุกข์ได้ยากคนนี้คงต้องมี “ลักษณะพิเศษ” อันทำให้ทญิง ขรากล้อยตามได้ ทั้งๆ ที่นางได้พยายามไล่เขาออกจากบ้านไปแล้ว ด้วยซ้ำในตอนแรก นี่จึงยังย้าชัดถึงความมีคุณสมบัติอันเป็นที่ล้อยตาม ของมหาชนและความเป็นผู้มีวาจาอันพหุชนฟังเชื่อถือของสมเด็จพระนเรศวร แม้ว่าพระองค์จะมีได้เปิดเผยสถานภาพของพระองค์เอง แต่ด้วยความพิเศษของพระองค์ ประชาชนก็พร้อมที่จะให้ความ ช่วยเหลือและกระทำตามพระประสงค์ที่พระองค์ทรงออกวาจา

๑๑. ความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ของมวลมนุษย์ ไม่มีใครที่เป็นมนุษย์เป็นข้าศึกศัตรูกำจัดได้

ตรงกับอานิสงส์ของมหาปุริสลักษณะข้อที่ ๒๒

ความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ของมวลมนุษย์นี้ คาถาประพันธ์ในลักษณะสูตร ได้แสดงความเปรียบเทียบไว้ว่า (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม ๑๖, ๒๕๐๐, หน้า ๒๓๑)

...พระองค์ [ผู้เป็นมหาบุรุษ] เป็นพระราชาที่เป็นใหญ่กว่ามนุษย์ แสนยากที่ใครจะกำจัดพระองค์ได้ พระองค์เป็นผู้ยิ่งใหญ่ของมวลมนุษย์ มีอานุภาพมาก เป็นผู้เสมอด้วยเทวดาผู้ประเสริฐในชั้นไตรทิพย์และเป็นเหมือนพระอินทร์ผู้ประเสริฐกว่าเทวดา เป็นผู้มั่นคง อันคนธรรพ์ อสูร ท้าวสักกะ และยักษ์ผู้กล้า ไม่กำจัดได้โดยง่ายเลย พระมหาบุรุษเช่นนั้น ย่อมเป็นใหญ่ทุกทิศในโลกนี้โดยแท้

คำว่า “เป็นใหญ่ทุกทิศในโลก” ในคาถาประพันธ์ที่ยกมานี้ ก็ย่อหมายถึง “พระมหากษัตริย์” ซึ่งเป็นผู้ปกครองทวีปทั้งสี่ในมนุษยภูมินั่นเอง ใน ไตรภูมิพระร่วง ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของพระจักรพรรดิราชไว้ตอนหนึ่งว่า (พระญาณไทย, ๒๕๑๕, หน้า ๑๐๘)

...พระญามหาจักรพรรดิราชเสด็จไปถึงแผ่นดินที่เขาอยู่นั้น แลพระญาใหญ่ก็ดี น้อยก็ดี แลพระญาองค์ใดองค์หนึ่งก็ดี แลจะอาจสามารถ แลจะแต่งเครื่องสัพพยุทธิ แลจะมารบพุ่งด้วยพระญามหาจักรพรรดิราชนั้น มีอาจสามารถเพื่อจะทำได้เลย เทียรย่อมมีใจรักใคร่ ชักชวนกันมานบมาไหว้มาเฝ้าแทนองค์สมเด็จพระญามหาจักรพรรดิราชเจ้าอยู่แลฯ...

จะเห็นได้ว่า คุณสมบัติของพระจักรพรรดิราชในไตรภูมิพระร่วง ก็ตรงกับอานิสงส์ในมหาปุริสลักษณะข้อ “ความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ของมวลมนุษย์ ไม่มีข้าศึกศัตรูผู้ใดกำจัดได้”

สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นพระจักรพรรดิราชแห่งดินแดนสุวรรณภูมิ พระองค์ทรงเป็นนพราชาผู้ยิ่งใหญ่ เมื่อพระเกียรติยศระบือไปก็ยิ่งจะมีแต่ผู้เข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ดังเช่น ไทยใหญ่ เขมร และปัตตานี เป็นต้น

ในกรณีของไทยใหญ่ ในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวร พระองค์ได้ทรงช่วยปลดแอกไทยใหญ่ให้พ้นจากการยึดครองของพม่า ตามประวัติศาสตร์ บุเรงนองเจ้าครองครองรัฐไทยใหญ่ มีแสนหวี สี่ปอ เป็นต้น ตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๒๑๐๐ ก่อนมาตีกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. ๒๑๐๖ ครั้งเมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงฟื้นคืนพระราชอำนาจแล้ว ได้ทรงช่วยให้เจ้าคำไซ่น้อยกลับไปเป็นเจ้าฟ้าเมืองแสนหวี และทรงเป็นมหามิตรกันตลอดรัชกาล (ดูรายละเอียดในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, ๒๕๒๖, หน้า ๑๒๔-๑๒๕)

ในกรณีของเขมร หลังจากพิธีปฐมกรรมพระยาละแวกเมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๗ แล้ว สมเด็จพระนเรศวรทรงยึดกัมพูชาได้เด็ดขาด นำพระศรีสุริโยพารณมายังกรุงศรีอยุธยาทำนองเป็นตัวประกัน และต้นปี พ.ศ. ๒๑๔๔ สมเด็จพระนเรศวรทรงยินยอมให้พระศรีสุริโยพารณกลับไปครองกัมพูชา กระนั้นก็ยังทรงรับภาระช่วยปราบปรามเหตุการณ์ไม่สงบในกัมพูชาด้วย ดังจะเห็นว่าในช่วงปี ๒๑๔๔ สมเด็จพระนเรศวรกับสมเด็จพระเอกาทศรถ เสด็จ “ประพาส” อยู่ในย่านใกล้เคียงและตั้งพลับพลาอยู่ “แทบฝั่งพระมหาสมุทรตำบลสามร้อยยอด” (ดูรายละเอียดใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, ๒๕๓๓, หน้า

๑๑๐ - ๑๑๑; พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า ๔๖๙)

สำหรับกรณีปัตตานีซึ่งเป็นเมืองท่าใหญ่และร่ำรวยมากในสมัยนั้น ก็ถวายความจงรักภักดีและมาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารโดยมีการส่งเครื่องบรรณาการดอกไม้เงินดอกไม้ทองโดยตลอดรัชกาล

แม้ว่ารัชสมัยของพระองค์จะผ่านพ้นไปกว่า ๔๐๐ ปีแล้วก็ตาม พระเกียรติยศของพระองค์ก็ยังคงปรากฏอยู่อย่างยั่งยืนมั่นคงราบจนปัจจุบัน พระองค์จึงเป็นผู้มีความไม่เสื่อมเป็นธรรมดาตรงกับอานิสงส์ของมหาปุริสลักษณะข้อที่ ๑๗, ๑๘ และ ๒๐ ด้วย

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็น “มหานุรุช” ตามมหาปุริสลักษณะที่ลักษณะสูตรได้อรรถาธิบายไว้ แม้ว่าเราจะมีอาจทราบรูปลักษณะของพระองค์ท่านโดยละเอียด แต่สิ่งสำคัญยิ่งกว่ารูปลักษณะนั้นก็คือ “ความหมาย” ของรูปลักษณะอันเป็นอานิสงส์ที่เกิดขึ้นในชาตินี้ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติในเชิงปฏิสัมพันธ์กับบุคคลฝ่ายต่างๆ ทั้งประชาชนของพระองค์และทั้งข้าศึกศัตรู แสดงให้เห็นถึง “ทวิภาวะ” ในด้านคุณลักษณะของพระองค์ด้วยว่า ทรงเป็นผู้มีชัยชนะทั่วทิศ เป็นที่หวาดเกรงของข้าศึก และของผู้ได้บังคับบัญชาแต่ในขณะเดียวกันทรงเป็นที่ยกย่องชื่นชมของคนทั่วไป แม้แต่ฝ่ายศัตรูเห็นได้ว่า ทรงมีอำนาจพิเศษในพระบุคลิกที่ยังให้เกิดการสยบ การยอมจำนน และความภักดีอย่างไม่มีเงื่อนไข

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชในฐานะมหาบุรุษผู้สร้างประวัติศาสตร์ (A man who made history)

ในการศึกษาเรื่องราวของวีรบุรุษในประวัติศาสตร์ มีคำถามชวนให้ขบคิดว่า “สถานการณ์สร้างวีรบุรุษ” หรือ “วีรบุรุษสร้าง

สถานการณ์” ในประวัติศาสตร์ มุมมองที่ย้อนแย้งกันนี้กลับโยงโยไปไปสู่ความเข้าใจในวัฏจักรชีวิตของวีรบุรุษในประวัติศาสตร์อย่างถ่องแท้มากยิ่งขึ้น

โจเซฟ แคมป์เบลล์ (๒๕๕๑, หน้า ๒๕๙ - ๒๖๐) กล่าวว่า การผจญภัยของวีรบุรุษนั้นมักจะเป็นการเดินทางที่ไม่ธรรมดาและไม่ได้ราบรื่นหรือปลอดภัยด้วยกลีบกุหลาบ เขาเหล่านั้นจะต้องถูกทดสอบทดลอง (trials) ถูกลองใจ (tests) และผ่านประสบการณ์ที่สาหัสสากรรจ์ (ordeals) เหตุการณ์หรือภาวะคับขันเหล่านี้ย่อมจะเป็นการเปิดโอกาสให้บุคคลได้แสดงออกซึ่งความเป็นวีรบุรุษออกมา และเป็นการพิสูจน์ว่าเขาผู้นั้นเหมาะสมกับภารกิจ มีความสามารถและมีศักยภาพเพียงพอและสมควรที่จะเป็นวีรบุรุษที่แท้จริง

ทฤษฎีของแคมป์เบลล์ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าเหตุการณ์หรือสถานการณ์ที่เป็นภาวะคับขันต่างๆ นั้น เป็นสิ่งที่ถูกกำหนดไว้แล้วจาก “เบื้องบน” เพื่อให้เป็น “แบบทดสอบ” สำหรับวีรบุรุษ ซึ่งแบบทดสอบนี้มีอยู่หลายระดับ ตั้งแต่ระดับเบื้องต้นไปจนถึงระดับสาหัสสากรรจ์ เมื่อเบื้องบนส่งแบบทดสอบมาให้ วีรบุรุษก็ต้องแสดงความสามารถในการเอาชนะปัญหาในแบบทดสอบนั้น เมื่อภารกิจสำเร็จลุล่วง เขาผู้นั้นก็จะได้ชื่อว่าเป็น “วีรบุรุษ” อย่างเต็มภาคภูมิ ดังนั้นจึงเป็นที่แน่นอนว่าต้องมีสถานการณ์เป็นพื้นก่อน ความเป็นวีรบุรุษจึงจะสามารถลำแดงออกมาให้เห็น แต่สิ่งสำคัญยิ่งกว่าการมีสถานการณ์ คือ ผู้ที่เป็นวีรบุรุษจะต้องฉกฉวยโอกาสในสถานการณ์นั้น และแสดงออกให้เห็นถึงความกล้าหาญและสติปัญญาในการคลี่คลายปัญหาต่างๆ ซึ่งถือว่าเป็นภาระหน้าที่ หากสถานการณ์เอื้ออำนวยแต่บุคคลผู้ถูกทดสอบไม่ “ลำแดง” เขาผู้นั้นก็จะไม่เป็นวีรบุรุษไปไม่ได้ เท่ากับว่าวีรบุรุษต้องสร้างสถานการณ์ด้วย

โดยนัยนี้ เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับการศึกษาพระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จึงอาจกล่าวได้ว่า “สถานการณ์สร้างสมเด็จพระนเรศวร” และ “สมเด็จพระนเรศวรทรงสร้างสถานการณ์” ในประวัติศาสตร์

สถานการณ์สร้างสมเด็จพระนเรศวรอย่างไร

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงมีพระราชสมภพเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๐๙๘ ในรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ บ้านเมืองในขณะนั้น เพิ่งจะเริ่มเข้าสู่ความสงบหลังจากความสำเร็จในการปราบกบฏท้าวศรีสุดาจันทร์และขุนวรวงศาธิราชในปี พ.ศ. ๒๐๙๖ และเพิ่งผ่านศึกสงครามกับพม่าที่ยกมาในปีเดียวกันหลังจากที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสวยราชสมบัติได้ ๗ เดือน โดยพระเจ้าหงสาวดี (ตะเบ็งชเวตี้) หมายฉวยโอกาสครอบครองกรุงศรีอยุธยาจากสถานการณ์วุ่นวายภายใน แม้ว่าครั้งนี้ไทยจะยังไม่เสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่าแต่ก็ต้องสูญเสียสมเด็จพระศรีสุริโยทัยจากการที่พระองค์ทรงขับช้างเข้ารบป้องกันสมเด็จพระมหาจักรพรรดิที่กำลังพลีชีพพล้ำเสียชีวิตที่ข้าศึกจนพระองค์เองถูกพระเจ้าแปรฟันด้วยของ้าวสิ้นพระชนม์ และต้องเสียช้างเผือก ๒ ช้าง คือ พระยาปราบและพระยานุภาพ ให้แก่พระเจ้าหงสาวดีเพื่อไถ่ตัวพระมหาธรรมราชาและสมเด็จพระรามศวรที่ถูกพม่าจับตัวได้ (ดูรายละเอียดใน คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, ๒๕๑๕, หน้า ๔๕๖; พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน, ๒๕๑๔, หน้า ๒๕-๓๐ และหน้า ๔๕-๔๖)

ในปี พ.ศ. ๒๑๐๖/๒๑๐๗ สมเด็จพระนเรศวรมีพระชนมพรรษา ๙ พรรษา พม่ายกทัพมาล้อมกรุงศรีอยุธยาอีกครั้ง ครั้งนี้พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองซึ่งปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์ต่อจากพระเจ้า

ตะเบ็งชเวตี้ได้หาเหตุยกกองทัพมาตีกรุงศรีอยุธยาโดยส่งราชสาส์นมาขอช้างเผือกของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (ดูรายละเอียดใน นายต่อ, ๒๕๔๕, หน้า ๖๙) แต่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิไม่ประทานให้ พระเจ้าหงสาวดีจึงกรีธาทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา ครั้งนี้พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองทรงมีประสบการณ์จากการที่เคยเป็นแม่ทัพของพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้มาตีกรุงศรีอยุธยาครั้งก่อน จึงทรงเปลี่ยนยุทธศาสตร์การรบใหม่ โดยเกณฑ์เจ้าประเทศราชและหัวเมืองทั้งปวงจัดทัพไปเต็มอัตราศึก แล้วยกขึ้นไปตีกวาดเอาหัวเมืองทางเหนือก่อน แทนที่จะยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยาโดยตรงทันที ในพงศาวดารฉบับหลวงของพม่ามีข้อความบันทึกถึงยุทธศาสตร์นี้ของพระเจ้าบุเรงนองไว้ในคำกราบบังคมทูลของพระยาทะละว่า “ขอพระองค์เสด็จยกไปตีเมืองสุโขทัย พิศณุโลกย์ สวรรคโลกย์ พิไชย เมืองตะนาวศรี เสียก่อนจึงจะควร ถ้าพระองค์ทรงตีหัวเมืองเหล่านี้ได้แล้ว พระเจ้าอยุธยาที่สิ้นกำลังดุจสุกฏณาปิกหลุดเป็นแน่” (นายต่อ, ๒๕๔๕, หน้า ๖๙) และเมื่อพระเจ้าหงสาวดีทรงตีหัวเมืองเหนือได้หมดแล้วจึงได้ยกกองทัพขนาดมหึมาลงมาล้อมกรุงศรีอยุธยาด้วยกำลังพลของกรุงศรีอยุธยาที่มีน้อยกว่ามาก ประกอบกับการประเมินสถานการณ์ว่ายังเป็นฤดูแล้ง พม่าสามารถตั้งทัพล้อมกรุงได้นานจนในที่สุดอาจจะเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า ดังนั้นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงทรงยอมอ่อนน้อมต่อพระเจ้าบุเรงนอง

ผลของสงครามครั้งนี้ในพงศาวดารไทยกล่าวไว้เพียงว่า (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, ๒๕๑๕, หน้า ๔๕๙-๔๖๐)

...ครั้งนั้นฝ่ายกรุงพระมหานครศรีอยุธยาออกเป็นพระราชไมตรี และสมเด็จพระมหากษัตริย์เจ้าทั้งสองฝ่าย เสด็จมาทำสัตยาธิษฐานหลังน้ำตกโขลก

ตำบลดัดพระเมรุ แล้วจึงพระเจ้าหงสาวดีขอเอาสมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระราเมศวรเจ้าและข้างเผือก ๔ ข้าง ไปเมืองหงสา...

แต่ในพงศาวดารพม่ากล่าวทำนองว่าไทยเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ และตกเป็นเมืองประเทศราชของพม่า โดยบรรยายรายละเอียดว่าสมเด็จพระมหาจักรพรรดิถูกนำตัวไปกรุงหงสาวดีพร้อมกับสมเด็จพระราเมศวรและออกญาจักรี นอกจากนี้ไทยยังต้องเสียข้างเผือก ๔ ข้าง ส่วยข้างรบปีละ ๓๐ เชือก เงินอีก ๓๐๐ บาท ต่อปี และภาษีปากเรือที่เก็บได้จากท่าเมืองตะนาวศรีอีกด้วย ดังปรากฏความในพงศาวดารว่า (นายต่อ, ๒๕๔๕, หน้า ๔๔-๔๕)

...แล้วพระองค์ [พระเจ้าบุเรงนอง] พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ให้กับพระมเหสีซึ่งเปนพระราชบุตรพระเจ้าอโยธยา แล้วมอบราชสมบัติให้พระมเหสีครองกรุงศรีอยุธยาต่อไป แล้วมีรับสั่งให้พระมเหสีส่งส่วยปีหนึ่งข้างรบ ๓๐ เงิน ๓๐๐ กับภาษีอากรที่เก็บได้จากท่าเมืองตะนาวศรีทุกๆ ปี ครั้นพระองค์ทรงจัดเสร็จแล้ว พระองค์มีรับสั่งให้พระเจ้าอโยธยา กับพระราเมศวรซึ่งเปนพระราชบุตรองค์เล็กของพระเจ้าอโยธยา กับออกญาจักรีออกมาตียอโยธยาไปอยู่กรุงหงสาวดี ในขณะนั้นรับสั่งให้เอาข้างเผือก ๔ ข้างไปด้วย ...

ยิ่งไปกว่านั้นในพงศาวดารพม่ายังระบุว่าพระเจ้ากรุงหงสาวดียังได้กวาดต้อนเอาช่างฝีมือแขนงต่างๆ นาฏศิลป์ ดนตรีแพทย์และสัตวแพทย์ไปยังกรุงหงสาวดีด้วยเป็นจำนวนมาก ดังนี้ (มหาราชวงศ์พงษาวดารพม่า, ๒๕๔๕, หน้า ๔๕)

...แล้วพระองค์ [พระเจ้าหงสาวดี] มีรับสั่งให้เอาช่างทั้งปวงไปกรุงหงสาวดีด้วยคือ

ช่างทอง ช่างเหล็ก ช่างบุ ช่างแกะ ช่างหล่อ ช่างเขียน ช่างทอ ช่างสาน แลดูริยาเดินล้าลครทั้งปวง แพทย์รักษาโรคต่างๆ แลแพทย์ช่างแลตำราช่าง ตำราม้า แลช่างปรุงกระแจะ ช่างย้อมสีต่างๆ แลช่างวิเศษทั้งปวง...

นอกเหนือไปจากนี้ พระเจ้าหงสาวดียังได้ทรงนำสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์ของอิสลามและของศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองไปด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัมฤทธิ์ประติมา เช่น รูปพระโค พระสิงห์ รูปพระคิวง รูปพระนารายณ์ จำนวน ๓๐ ชิ้น (G.E. Harvey, 1967, p.168) ซึ่งแต่เดิมอาจเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ทรงนำมาจากเมืองพระนครหลวงกัมพูชาตั้งแต่ครั้ง พ.ศ. ๑๙๗๔ (วินัย พงศ์ศรีเพียร, ๒๕๓๓, หน้า ๗๕)

หลักฐานจากบันทึกของฟาเรีย ซูซ่า (Faria Sousa) ชาวตะวันตกที่เป็นประจักษ์พยานผู้อยู่ในกรุงหงสาวดีขณะกองทัพพม่ายกทัพกลับจากกรุงศรีอยุธยาถึงกรุงหงสาวดีในเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๑๐๗ ได้บรรยายว่า (วินัย พงศ์ศรีเพียร, ๒๕๓๓, หน้า ๗๕)

...กองทัพของพระเจ้าบุเรงนองเข้าสู่พระนครหงสาวดีพร้อมด้วยชัยชนะอันยิ่งใหญ่. ขบวนแถวที่ขับเคลื่อนไปข้างหน้าั้นบรรทุกรูปประติมากรรมสัมฤทธิ์ และทรัพย์เขลยอันประมาณค่ามิได้. ในที่สุด พระเจ้าบุเรงนองก็ปรากฏพระองค์ให้เห็นในพระราชยานอันประดาทำวานาง ซึ่งทรงได้รับการถวายและแต่งองค์ทรงเครื่องด้วยอัญมณีอันอลงกรณ์ประทับนั่งอยู่แทบ

เบื้องพระยุคลบาท, และพระมหาพิชัยราชรถที่ประทับ
อยู่นั้นมีเจ้านายและขุนนางที่เป็นเชลยเป็นผู้ชักลากไป
ทางเบื้องพระพักตร์ของพระองค์คือ ช่างสองพันเชือก
ที่ตกแต่งอย่างวิจิตร และที่ติดตามมาเบื้องหลังของ
พระองค์คือ กองทัพที่ได้ชัยชนะ...

หลักฐานฝ่ายพม่าและหลักฐานตะวันตกแสดงให้เห็นว่าแม่ใน
พงศาวดารไทยจะไม่ยอมรับอย่างเต็มปากเต็มคำกว่าเสียกรุงให้แก่พม่า
ในคราวสงครามช้างเผือกนี้ แต่ข้อมูลดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความ
สูญเสียอันยิ่งใหญ่ของกรุงศรีอยุธยา ทั้ง “ทรัพย์เชลยอันประมาณค่า
มิได้” และทรัพยากรบุคคลทั้ง “ดูริยาเด่นล่ำลครทั้งปวง” “แพทย์
รักษาโรคต่างๆ” และ “ช่างวิเศษทั้งปวง” อีกด้วย สภาพเช่นนี้แม่
ฝ่ายไทยจะไม่ยอมรับว่าเสียกรุง แต่จะว่าไปแล้วก็แทบไม่แตกต่างอะไร
กับการถูกโจรปล้นจนสิ้นเนื้อประดาตัว

สมเด็จพระนเรศวรซึ่งมีพระชนม์เพียง ๙ พรรษา ในขณะนั้น
แม้ยังทรงพระเยาว์อยู่แต่ในฐานะคนไทยคนหนึ่งก็ย่อมมีส่วนได้รับรู้
เหตุการณ์ความเป็นไปของบ้านเมือง ได้เห็นภัยพิบัติอันมหาดศาลของ
กรุงศรีอยุธยา และสามารถสัมผัสบรรยากาศซึมซับความรู้สึกของผู้คน
รอบตัวได้เป็นอย่างดี

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจรรยานุภาพ
(๒๕๔๙, หน้า ๒๑) ทรงสันนิษฐานว่าในสงครามช้างเผือกครั้งนี้ เมื่อ
พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองจะเลิกทัพกลับบ้านเมือง ยังได้ตรัสขอสมเด็จพระ
นเรศวรต่อพระมหาธรรมราชาว่าจะเอาไปเลี้ยงเป็นราชบุตรบุญธรรม
ด้วย แต่ความจริงแล้วก็เอาไปเป็นตัวจ่านำสำหรับพระมหาธรรมราชา
นั่นเอง พระมหาธรรมราชาก็จำต้องถวาย สมเด็จพระนเรศวรจึงต้อง
เสด็จออกไปอยู่เมืองหงสาวดีเมื่อพระชันษาได้ ๙ ปี (ดูเชิงอรรถ ๑๒)

สถานการณ์บ้านเมืองบังคับให้สมเด็จพระนเรศวรต้องทรง
ปฏิบัติการกิจเพื่อบ้านเมืองตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ วิถีแห่งวีรบุรุษของ
พระองค์จึงเริ่มต้นนับแต่บัดนี้

การที่สมเด็จพระนเรศวรต้องเสด็จไปประทับอยู่ที่กรุงหงสาวดี
ตั้งแต่พระชันษา ๙ ปี นั้นกลับเป็นผลดีในเวลาต่อมา

ในทางจิตวิทยา ช่วงอายุ ๙ - ๑๐ ปี เป็นระยะก่อนวัยรุ่น นับ
เป็นช่วงอายุที่สำคัญที่สุดในการวางรากฐานบุคลิกภาพ เพราะเป็นช่วง
อายุที่เริ่มมีความคิดเป็นของตนเอง บรรณาที่จะมีความสามารถทาง
ด้านต่างๆ เด็กในวัยนี้จะเลือกบุคคลบางคนเป็นต้นแบบ และเมื่อเติบโต
ขึ้นจะเอาอย่างบุคคลที่เขาคิดว่าประสบความสำเร็จหรือเป็นผู้นำที่น่า
นิยมในความคิดของเขา แต่เขาจะไม่ลอกแบบทุกอย่างจากบุคคลที่เขา
ยึดเป็นแบบ และผู้ที่เด็กนับถือว่าเป็นวีรบุรุษหรือต้นแบบไม่จำเป็นต้อง
มาจากคนเพียงคนเดียว ขึ้นอยู่กับความต้องการทางบุคลิกภาพ ความ
ใฝ่ฝัน สถิติปัญญา สถานภาพทางสังคมของตัวเอง เขาจะคัดเลือก
เฉพาะบุคลิกภาพที่เขาต้องการมาผสมกับบุคลิกภาพส่วนตัว จนกลายเป็น
บุคลิกภาพใหม่ประจำตัวที่ผสมกลมกลืนลงตัวอย่างที่ต้องการ ซึ่ง
บุคลิกภาพนี้จะกลายเป็นนิสัยที่ค่อนข้างถาวรไปตลอดชีวิต (ดูรายละเอียด
ในทันตแพทย์สม สุจิรา, ๒๕๕๑, หน้า ๒๒ - ๒๓)

เมื่อไปอยู่หงสาวดี สมเด็จพระนเรศวรทรงได้รับการอบรมเลี้ยง
ดูอย่างดี เช่นเดียวกับเจ้านายรุ่นเดียวกันที่พระเจ้าหงสาวดีทรงอุปการะ
ซึ่งน่าจะมีมากทั้งที่เป็นเชื้อพระวงศ์ของพระเจ้าหงสาวดีเองและที่ไป
จากต่างประเทศเช่นเดียวกับสมเด็จพระนเรศวร (สมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจรรยานุภาพ, ๒๕๔๙, หน้า ๒๑) กรุง
หงสาวดีในขณะนั้นเปรียบได้กับสำนักกตักกลีลาแห่งสุวรรณภูมิ เต็มไป
ด้วยผู้เชี่ยวชาญชาวตะวันตกและตะวันออก เป็นศูนย์กลางความรู้ที่

เฟื่องฟูจนบางครั้งเจ้าเมืองต่างๆ มีความปรารถนาจะส่งราชบุตรให้มารับการศึกษาที่นี้เสียเอง โดยไม่ต้องได้รับการร้องขอจากพระเจ้าบุเรงนอง (ทันตแพทย์สม สุจีรา, ๒๕๕๑, หน้า ๒๒ และ ๒๙)

การไปอยู่หงสาวดีจึงถือว่าเป็นโอกาสที่ดีของสมเด็จพระนเรศวรที่จะได้ฝึกฝนพระองค์เองจากสถานศึกษาที่ขึ้นชื่อว่าดีที่สุดในสมัยนั้น ที่สำคัญยิ่งคือมีโอกาสได้ “รู้เขา” คือมีโอกาสศึกษาข้อมูลทุกอย่างเกี่ยวกับพม่าศัตรูสำคัญของประเทศโดยประสบการณ์ตรง และพระองค์มิได้ปล่อยโอกาสอันดีเช่นนี้ให้หลุดลอยไป สมเด็จพระนเรศวรทรงมีโอกาสได้ใกล้ชิดกับพระเจ้าบุเรงนองซึ่งมีพระบุคลิกชอบสอน ทำให้สมเด็จพระนเรศวรได้รับการถ่ายทอดแนวความคิด และทักษะทางยุทธศาสตร์และยุทธศิลป์ ตลอดจนความรู้ต่างๆ จากพระเจ้าบุเรงนอง และเพราะพระอัจฉริยภาพของพระองค์ สมเด็จพระนเรศวรจึงสามารถเข้าใจและรับการถ่ายทอดจากกษัตริย์นามผู้ชนะสิบทิศได้ทั้งหมด

การที่สมเด็จพระนเรศวรต้องไปใช้ชีวิตและเติบโตห่างจากบ้านเกิดเมืองนอนจึงเป็นผลดีในเวลาต่อมา หากสมเด็จพระนเรศวรทรงเจริญพระชันษาที่พิษณุโลก พระองค์จะอยู่ในฐานะพระราชาโอรส ซึ่งก็อาจจะได้รับการปกป้องคุ้มครองมากเกินไป จนไม่มีประสบการณ์มากพอที่จะทำให้เกิดความเจริญทางอารมณ์

ขณะประทับอยู่หงสาวดีมีเรื่องเล่าขานที่แสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระนเรศวรต้องเผชิญกับแรงกดดันจากการดูถูกดูหมิ่นให้เจ็บช้ำในพระราชหฤทัยอยู่ไม่น้อย

ใน คำให้การชาวกรุงเก่า เล่าว่า (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, ๒๕๑๕, หน้า ๙๐)

...วันหนึ่งพระมหาอุปราชากับพระนเรศวรเล่นชนไก่ ไก่ของพระมหาอุปราชแพ้ว พระมหาอุปราชก็ขัดใจ จึงแกล้งพูดเป็นทีเยาะเย้ยว่า ไก่เขลยเก่ง ชนชนะไก่เราได้ พระนเรศวรได้ฟังดังนั้นก็น้อยพระทัย ผูกอาฆาตพระมหาอุปราช แกล้งตรัสตอบไปเป็นนัยว่า ไก่ของหม่อมฉันนี้ พระองค์อย่าเข้าพระทัยว่าจะชนะแต่ไก่ของพระองค์ จะชนเอาบ้านเมืองก็จะได้...

ใน พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต พ.ศ. ๒๑๘๒ เล่าว่า (วัน วลิต, ๒๕๔๔, หน้า ๕๒)

...ภายหลังที่พระนเรศได้มาเป็นตัวประกันที่พะโค (ตั้งได้กล่าวมาแล้ว) ได้ประมาณ ๒ ปี พระองค์ก็ถูกพระเจ้าแผ่นดินพะโคบริภาษ ชูจะประหารชีวิต เนื่องจากการประลองยุทธ์แต่ละครั้ง เช่น ทรงม้า ล่าสัตว์ ชนช้าง และอื่นๆ พระองค์ทรงสามารถทำได้ดีกว่าพระเจ้าแผ่นดินพะโค...

แม้เรื่องที่เล่าจะมีเนื้อความต่างกันออกไป แต่เรื่องเล่าทั้ง ๒ จำนวนนี้ก็แสดงให้เห็นว่าน่าจะได้มีการชิงดีชิงเด่นกันภายในราชสำนักพม่า และเจ้านายจากเมืองประเทศราชคงหนีไม่พ้นการถูกดูหมิ่นเบียดเบียนจากเจ้านายเจ้าของประเทศที่อยู่ในวัยเดียวกัน แต่บุรุษชาติชาติรีเช่นสมเด็จพระนเรศวรมิได้ยอมรับเอาคำดูหมิ่นเหยียดหยามนั้นมาเก็บไว้ในพระทัยให้เกิดความท้อแท้ ตรงกันข้ามน่าจะทรงใช้แรงกดดันจากการถูกดูหมิ่นเหยียดหยามเป็นแรงผลักดันในการตั้งพระราชหฤทัยมั่นที่จะกอบกู้อิสรภาพคืนจากพม่าให้จงได้ และทรงตอบโต้การดูหมิ่นเหยียดหยามต่างๆ นั้น ด้วยการสร้างประวัติศาสตร์หน้าใหม่ที่ฝ่ายไทยไม่แพ้พม่าที่เข้ามารุกรานอีกเลยตลอดรัชสมัยของพระองค์

เหตุการณ์ตามพระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรในวัยที่ยังทรงพระเยาว์จึงนับว่าเป็นเหตุปัจจัยในการหล่อหลอมความอดทน แข็งแกร่งและควมมีไหวพริบอันเป็นพระบุคลิกภาพที่เหมาะสมแก่การเป็นวีรบุรุษแห่งยุคสมัย ในอีกด้านหนึ่งยังมีบุคคลสำคัญยิ่งที่มีส่วนเป็นกำลังในการสร้างสถานการณ์ปูทางไว้ให้สมเด็จพระนเรศวรกลับมาครอบงำอิสรภาพคืนจากพม่า บุคคลผู้นั้นก็คือ สมเด็จพระมหาธรรมราชา พระราชบิดาของสมเด็จพระนเรศวรนั่นเอง

วินัย พงศ์ศรีเพียร (๒๕๓๓, หน้า ๗๘ - ๘๘) ได้แสดงทัศนะที่ควรพิจารณาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์กรณีสมเด็จพระมหาธรรมราชาว่า เรื่องเล่าใน ประวัติศาสตร์สังเขปกษัตริย์กรุงสยาม (ดูเชิงอรรถ ๑๓) ของ วัน วลิต สะท้อนให้เห็นทัศนคติในทางลบของชาวกรุงศรีอยุธยา ที่มีต่อราชวงศ์สุโขทัย ภาพพจน์ “ผู้ร้าย” ที่สมเด็จพระมหาธรรมราชา ทรงถูกยัดเยียดให้นั้นดูเหมือนจะบดบังลักษณะเด่นของพระองค์โดยสิ้นเชิง วินัย พงศ์ศรีเพียร กล่าวถึงสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และนักประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ว่าได้ตีความว่าพระเจ้าบุเรงนองอาศัยประโยชน์จากการแตกสามัคคีระหว่างสมเด็จพระมหาธรรมราชากับกรุงศรีอยุธยา แต่ตัวเขาเองมองว่า สมเด็จพระมหาธรรมราชาทรงใช้ประโยชน์จากพระเจ้าบุเรงนองมากกว่า ไม่ว่าจะในการรื้อฟื้นราชวงศ์พระร่วงหรือการรักษาตัวรอด

เมื่อพิจารณาแล้วก็ชวนให้เห็นจริงตามวินัย พงศ์ศรีเพียรว่า ทุกอย่างก็สมเด็จพระมหาธรรมราชาทำเท่าที่ปรากฏความในพงศาวดาร ไม่ว่าจะเรื่องการยอมเป็นพันธมิตรกับพระเจ้ากรุงหงสาวดี หรือการแนะนำวิธีในการตีกรุงศรีอยุธยาล้วนเป็นกลยุทธ์ทางการเมืองระยะยาวของสมเด็จพระมหาธรรมราชาที่จะสร้างรากฐานให้แก่ราชวงศ์สุโขทัยยุคใหม่ ที่กล่าวเช่นนี้มิได้หมายความว่าสมเด็จพระมหาธรรมราชาเป็น

ผู้มักใหญ่ใฝ่สูงมุ่งหมายที่จะครอบครองราชบัลลังก์กรุงศรีอยุธยา เพราะเหตุการณ์ในอดีตสมัยที่ยังทรงเป็นขุนพิเรนทรเทพได้พิสูจน์แล้วว่า พระองค์ทรงมีความหวังดีต่อประเทศชาติบ้านเมืองเพียงใด หากทรงอยากเป็นกษัตริย์แล้วไซ้พระองค์ก็คงจะปราบดาภิเษกไปตั้งแต่คราวปราบกบฏขุนวรวงศาธิราชและท้าวศรีสุดาจันทรี่ การที่พระองค์จำเป็นต้องยอมเป็นพันธมิตรกับพระเจ้าหงสาวดีนั้นก็เพราะในช่วงเวลาดังกล่าวอำนาจของพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองได้แผ่ขยายไพศาลไปไม่มีที่สิ้นสุดอย่างไม่มีอะไรจะมาทัดทานได้ ประกอบกับสมเด็จพระมหาธรรมราชาทรงวิเคราะห์สถานการณ์บ้านเมืองในขณะนั้นแล้วไม่เห็นทางอื่นที่จะประคับประคองประเทศชาติเอาไว้ได้ เพราะผู้นำประเทศ คือ สมเด็จพระมหาจักรพรรดินั้นไม่ใช่พระมหากษัตริย์ประเภทที่มีความเชี่ยวชาญในการรบ ดังที่คนอยุธยาสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเล่าขานกัน และ วัน วลิต ได้นำมาถ่ายทอดต่อว่า “เมื่อ [สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ] ทรงได้ทราบข่าวการตัดสินใจของพระเจ้าแผ่นดินพะโคและกองทัพที่ยกมา พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงตกพระทัยเป็นล้นพ้น ทรงมีพระประสงค์จะสละราชสมบัติและออกผนวช” (วัน วลิต, ๒๕๔๘, หน้า ๘๘) เรื่องเล่าจากคนอยุธยาสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองยังระบุว่า พระมหินทรซึ่งเสวยราชสมบัติสืบต่อจากสมเด็จพระมหาจักรพรรดิก็ทรงเป็นกษัตริย์ที่อ่อนแอ ไม่ทรงมีพระราชกรณียกิจอื่นใดเลย นอกจากเสพสุราและนารี ซึ่งเป็นเหตุนำภัยอันตรายมาสู่พระองค์เองและข้าราชการ บริหาร แม้ขณะที่ราชสำนักกำลังถูกยึดเนื่องจากพม่าเข้าเมืองได้แล้วนั้น พระองค์ยังทรงยื่นทอดพระเนตรก็พาชนโก่อยู่อย่างทองไม่รู้ร้อน (วัน วลิต, ๒๕๔๘, หน้า ๘๗ - ๘๐) แม้เรื่องเล่าของ วัน วลิต อาจจะถูกเกินไปสักหน่อย แต่ก็มิ้นแสดงให้เห็นถึงความไม่เข้มแข็งของกษัตริย์อยุธยาในช่วงนี้ และเมื่อการณเป็นเช่นนี้ ผู้ใดเล่าจะเป็นผู้ที่เข้าชอกใจ เป็นที่สุดหากไม่ใช่สมเด็จพระมหาธรรมราชา ผู้นำสำคัญในการทำ

รัฐประหารปราบกบฏขุนวรราชอิธราชและท้าวศรีสุดาจันทร์แล้วอัญเชิญพระเทียรราชาขึ้นครองราชย์เป็นสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ นี่อาจจะเป็นความผิดพลาดที่สมเด็จพระมหาธรรมราชาเองอาจจะทรงคิดว่าเป็นความผิดพลาดของพระองค์เองด้วยซ้ำที่มีส่วนทำให้ประเทศชาติต้องบอบซ้ำ ดังนั้นพระองค์จึงต้องพยายามที่จะประคับประคองประเทศชาติเอาไว้ให้ได้ด้วยกลยุทธ์ทางการเมืองระยะยาวโดยการปลีกตัวจากการควบคุมของราชสำนักอยุธยา แล้วหันมาเป็นพันธมิตรกับพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง

ในกลางปี พ.ศ. ๒๑๑๑ พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองยกกองทัพขนาดใหญ่มาแสดงอำนาจอีกครั้งเพื่อลงโทษสมเด็จพระมหินทราธิราชที่กระด้างกระเดื่องต่อกรุงหงสาวดีโดยรู้เห็นเป็นใจให้พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชแห่งล้านช้างยกทัพมาตีพิษณุโลก พระเจ้าหงสาวดีได้ออกญาจักรีเป็นไส้ศึกทำให้สามารถเข้าตีกรุงศรีอยุธยาได้ เมื่อตีกรุงศรีอยุธยาได้แล้วพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองทรงแต่งตั้งสมเด็จพระมหาธรรมราชาเป็นกษัตริย์ของประเทศสยาม และประทับอยู่ที่กรุงศรีอยุธยานานถึง ๓ เดือน เพื่อทรงช่วยวางรากฐานการปกครองและการเมืองแก่พระมหาธรรมราชา

ศึกครั้งนี้แม้พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองจะมีได้ทำลายกรุงศรีอยุธยาโดยสิ้นเชิง แต่เมื่อพระองค์ทรงยกทัพกลับพม่าก็ยังได้กวาดทรัพย์สินสมบัติและผู้คน ตลอดจนอาวุธยุทโธปกรณ์โดยเฉพาะปืนใหญ่ไปจนแทบไม่มีอะไรเหลือ

เซซาร์ เฟรเดอริเก้ (Caesare Fredericke) พ่อค้าชาวเวนิส ผู้เห็นเหตุการณ์เขียนเล่าไว้ในจดหมายเหตุของเขาว่า (Samuel Purchas, 1905, p.111 อ้างอิงใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, ๒๕๓๓, หน้า ๘๑)

...พระสหายและขุนนางซึ่งรอดชีวิตจากการจู่โจมครั้งแรกที่ประตูเปิดออก, ก็ถูกจับเป็นเชลยทั้งหมดและถูกนำตัวไปหงสาวดี ณ ที่ซึ่งข้าพเจ้าได้เป็นประจักษ์พยานการเสด็จกลับคืนของพระองค์ด้วยชัยชนะอันยิ่งใหญ่ และเป็นภาพของชัยชนะจากการสงครามที่น่าดู, ที่จะได้เห็นข้างศึกกลับคืนบ้านเมืองพร้อมมุกซึ่งบรรทุกเครื่องทอง, เครื่องเงิน, เครื่องเพชร และขุนนางกับท้าวนางทั้งหลายที่ถูกนำตัวมาอย่างเชลย...

พงศาวดารหอแก้วของพม่ายังกล่าวว่า หลังจากเสร็จสิ้นสงครามกับอยุธยาแล้ว การที่พระเจ้าหงสาวดียังทรงประทับอยู่ที่กรุงศรีอยุธยานั้น ก็เพื่อช่วยเหลือเจ้าฟ้าสองแควซึ่งพระองค์ทรงสถาปนาให้เป็นกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาภายใต้อาณัติของพระองค์ด้วยพระเจ้าหงสาวดีทรงพิจารณาเห็นว่า การที่ทรงยกเจ้าฟ้าสองแควไว้ในที่พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยานั้น ยังมีกลุ่มขุนนางที่เกลียดชังเจ้าฟ้าสองแควอยู่ในใจอย่างเจียบๆ และเจ้าฟ้าสองแควก็ยังมิได้มีเวลาเพียงพอที่จะสร้างกลุ่มขุนนางที่เข้มแข็ง ยิ่งไปกว่านั้นถ้าพระเจ้าล้านช้างยกทัพมาตีพระนคร เจ้าฟ้าสองแควจะต้องเสียเปรียบซ้ำศึกในการป้องกันพระนครซึ่งปราศจากปืนใหญ่ เพราะพระเจ้าหงสาวดีโปรดให้ชนปืนใหญ่ที่สำคัญๆ ไปไว้ยังเมืองหงสาวดี (วินัย พงศ์ศรีเพียร, ๒๕๓๓, หน้า ๘๒)

หลักฐานจากคำบอกเล่าของประจักษ์พยานและพงศาวดารทำให้เห็นภาพว่า พม่าได้กวาดเอาทรัพย์สินสมบัติ ทั้งทรัพย์สิน ทรัพย์ากรบุคคล และอาวุธยุทโธปกรณ์ ของไทยไปจนดูเหมือนว่าจะไม่เหลืออะไรไว้ให้เลย

อย่างไรก็ดี ท่ามกลางความสูญเสียซ้ำรอยเดิมจากกองทัพของพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองครั้งที่ ๒ นี้ การยอมเป็นพันธมิตรกับพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเริ่มปรากฏผลในทางที่ดี เพราะอย่างน้อยพระเจ้ากรุงหงสาวดีก็ได้เผาทำลายบ้านเมืองและยังทรงปล่อยให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชปกครองบ้านเมืองด้วยพระองค์เอง (จะด้วยความไว้วางพระทัยในตัวสมเด็จพระนเรศวรมหาราช หรือความมั่นใจในพระราชอำนาจอันไพศาลของพระองค์เอง อีกทั้งยังได้ยึดเอาสมบัติแผ่นดินทุกสิ่งทุกอย่างของกรุงศรีอยุธยาไปจนแทบจะกลายเป็นเมืองร้างแล้วก็ตาม) ทำให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงมีโอกาสพอสมควรในการเตรียมการที่จะปลดแอกตนเองจากอำนาจของพม่าในอนาคต

ในการเตรียมการที่จะปลดแอกตนเองจากอำนาจของพม่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ถวายพระราชบุตรีพี่น้องพระองค์ใหญ่ คือ พระสุพรรณกัลยาณี (ดูเชิงอรรถ ๑๔) แก่พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองเพื่อเป็นตัวจํานำแทนสมเด็จพระนเรศวร สมเด็จพระนเรศวรจึงได้เสด็จกลับกรุงศรีอยุธยาใน จ.ศ. ๙๓๕ หรือ พ.ศ. ๒๑๑๖ เมื่อพระชนม์ ๑๔ พรรษา (ดูเชิงอรรถ ๑๕)

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรกลับมาจากหงสาวดีแล้ว สมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็โปรดให้สมเด็จพระนเรศวรเสด็จขึ้นไปประทับเพื่อปกครองเมืองพิษณุโลกและหัวเมืองฝ่ายเหนือ นี่จึงเป็นครั้งแรกที่สมเด็จพระนเรศวรจะได้ทรงบัญชาการปกครองบ้านเมืองโดยลำพัง เข้าใจว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงส่งพระองค์ไปปกครองหัวเมืองเหนืออีกด้วยหวังจะให้สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงมีประสบการณ์และสร้างความชำนาญในการปกครองบ้านเมืองให้มากยิ่งขึ้นไปโดยลำดับ อีกทั้งยังเปิดโอกาสให้พระองค์ได้ทรงฝึกทหารและสร้างกองกำลังของพระองค์เอง

เพื่อเตรียมการที่จะกู้อิสรภาพคืนจากพม่าเมื่อเวลาที่รอคอยมาถึง ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวสมเด็จพระนเรศวรสามารถทำได้สะดวกกว่าอยู่ที่พระนครศรีอยุธยา เพราะห่างไกลจากสายตาของกองทัพพม่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ปูทางไว้ให้แล้ว สมเด็จพระนเรศวรจะทรงสานต่อแผนการของพระราชบิดาอย่างไร เป็นสิ่งที่จะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

สมเด็จพระนเรศวรทรงสร้างประวัติศาสตร์อย่างไร

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสด็จกลับจากพม่า นั้น ทรงพบกับกรุงศรีอยุธยาที่อยู่ในลักษณะ “หมดสภาพ” หรือเรียกได้ว่าเป็น “wasteland” ป้อมปราการค่ายคูต่างๆ ถูกทำลายหรือถอน ผู้คนที่พอจะเป็นกำลังก็ถูกพม่ากวาดต้อนไปหมด รวมทั้งทรัพย์สินสมบัติ และอาวุธยุทโธปกรณ์ ร่องรอยความเสียหายจากสงครามยังปรากฏให้เห็นโดยทั่วไปเพราะยังไม่ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์

สถานการณ์บ้านเมืองที่กำลังเกิดยุคเข็ญอยู่ในขณะนั้น มีความจําเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีผู้มา “กอบกู้” ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรทรงมีคุณสมบัติครบถ้วนเหมาะสมแก่ภารกิจและเหมาะสมแก่เวลา เท่ากับว่าพระองค์ทรงตระหนักและทรงยอมรับในภารกิจอันยิ่งใหญ่นี้ตั้งแต่ออกเดินทางไปเป็นตัวจํานำที่เมืองหงสาวดีเมื่อพระชนม์ ๙ พรรษา พระองค์ทรงฝึกฝนพระองค์เองอย่างต่อเนื่องเพื่อเตรียมความพร้อมไว้รอเวลาอันเหมาะสม และเมื่อเวลานั้นมาถึง พระองค์จึงทรงเริ่มปฏิบัติการทันที

จากการศึกษาเอกสารหลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับพระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรไม่ว่าจะเอกสารของไทยหรือของต่างประเทศ พบว่า “นโยบาย” กับทั้ง “วิธีการ” ที่สมเด็จพระนเรศวร

ได้ทรงกระทำเพื่อกอบกู้อิสรภาพของชาติและฟื้นคืนบ้านเมืองที่หมดสภาพให้กลับมามีความเจริญรุ่งเรืองได้อีกครั้ง มีดังนี้

๑. ทรงพัฒนากองทัพให้เข้มแข็งและมีความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันเพื่อเตรียมตัวประกาศอิสรภาพ

เมื่อสมเด็จพระราชบิดาส่งสมเด็จพระนเรศวรมาปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ พระองค์ทรงสานต่อนโยบายของสมเด็จพระราชบิดา โดยการฝึกทหารและสร้างกองกำลังเพื่อเตรียมความพร้อมสำหรับการประกาศอิสรภาพและรับมือกับพม่า

กิ่งแก้ว อรรถากร (๒๕๕๑, หน้า ๖) อธิบายเรื่องการเตรียมความพร้อมของสมเด็จพระนเรศวรไว้ว่า

...สยามยังไม่ได้ปลดแอกพม่า พระองค์ [สมเด็จพระนเรศวร] จึงต้องทรงเตรียมการด้วยการฝึกปรือกำลังของคน “รุ่นใหม่” ทั้งหนุ่มทั้งสาวสมัยนั้น ให้รู้จักใช้อาวุธ โดยเฉพาะการใช้ดาบคู่หรือดาบสองมือ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระองค์ การซ้อมรบนี้ยังต้องกระทำกันเป็นความลับ เพื่อให้พ้นสายตาทหารพม่าที่เข้ามาควบคุมบ้านเมืองของเรา จึงทรงอาศัย “วัดใหญ่” ซึ่งปัจจุบันคือวัดพระพุทธชินราชนี้แหละเป็นสถานที่ฝึกซ้อม เพราะเป็นวัดที่ตั้งอยู่ตรงข้ามกับพระราชวังจันทร์พอดี โดยซุ่มนุ่มนกันภายในวิหารเก่าห้องหรือวิหารพระอัญญาரசซึ่งกว้างขวางพอสมควร...

สมเด็จพระนเรศวรมีความจำเป็นต้องสร้างกำลังคนขึ้นมาใหม่อย่างเร่งด่วน เพราะนอกจากพม่าจะกวาดต้อนกำลังคนไปจนเกือบหมดสยามแล้ว ขุนนางที่มีอยู่ยังเป็นขุนนาง “รุ่นเก่า” ที่นอกจากจะเริ่ม

ขราภาพลงแล้ว บางกลุ่มยังเป็นขุนนางกลุ่มอำนาจเก่าที่ไม่ไว้วางใจและไม่เชื่อมั่นในผู้นำใหม่ของประเทศ ดังเช่น ออกญาสุวรรคโลกและออกญาพิชัยที่ยังกลัวพม่า จึงขัดรับสั่งสมเด็จพระนเรศวรไม่ยอมไปรบนั้นทูลราชสังครา เพราะไม่มั่นใจในพระปรีชาสามารถของสมเด็จพระนเรศวรในการที่จะทรงรับมือกับพม่า ออกญาทั้งสองเคยถูกบุญเรืองนองเกณฑ์มาทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยา และยังคงหวั่นเกรงอำนาจทางการทหารของพม่าอยู่ สมเด็จพระนเรศวรต้องยกกองทัพเสด็จไปปราบ และมีรับสั่งให้ประหารชีวิตทั้งสองคน เพื่อมิให้เป็นเยี่ยงอย่างในการนี้ทรงตระหนักถึงปัญหาและทรงพระวิตกว่าไทยยังไม่เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน จึงโปรดให้ตั้งพิธีศรีสังฆานการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาให้นายทัพนายกองตลอดจนไพร่พลทำสัตย์สัญญาว่าจะต่อสู้ข้าศึกกู้บ้านเมืองไทยให้เป็นอิสรภาพให้จงได้ (ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๔๙, หน้า ๕๔ - ๕๖)

กำลังคนรุ่นใหม่ที่สมเด็จพระนเรศวรทรงฝึกปรือเหล่านี้ถือเป็นกำลังสำคัญที่ช่วยให้ภารกิจในการกอบกู้อิสรภาพของสมเด็จพระนเรศวรดำเนินไปได้

๒. ทรงทำสงครามเพื่อปกป้องบ้านเมืองให้พ้นจากการคุกคามของอริราชศัตรูและเพื่อรักษาพระราชอาณาเขตให้มั่นคงปลอดภัย

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงประกาศอิสรภาพในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ พระเจ้าหงสาวดีนันทบุเรง ไม่ทรงเปิดโอกาสให้ไทยได้ตั้งตัวตติในทันทีที่ทราบข่าวสมเด็จพระนเรศวรทรงประกาศอิสรภาพและแผนการกำจัดพระนเรศวรของพระองค์ล้มเหลว พระองค์ได้ส่งกองทัพติดตามโจมตีสมเด็จพระนเรศวรทันทีโดยยกทัพมาโจมตีติดๆ กันหลายครั้ง คือใน พ.ศ. ๒๑๒๗, ๒๑๒๘ และ ๒๑๒๙ สมเด็จพระนเรศวรจึงต้องทรงทำสงครามเพื่อปกป้องบ้านเมืองให้พ้นจากการคุกคามของพม่าและรักษา

พระราชอาณาเขตให้มั่นคงปลอดภัยตั้งแต่ยังมีได้ทรงขึ้นครองราชย์ แต่การโจมตีของกองทัพพม่าในแต่ละครั้งกลับมีแต่แสดงให้เห็นถึงประสิทธิภาพสามารถของสมเด็จพระนเรศวร “พระแสงปืนต้นข้ามแม่น้ำสะโตง” และ “พระแสงดาบคาบค่าย” ล้วนเป็นเรื่องเล่าขานแสดงให้เห็นถึงความกล้าหาญของสมเด็จพระนเรศวร กองทัพพม่าขนาดใหญ่มีวีรพลมากมายและนำโดยสมเด็จพระเจ้าหงสาวดีนันทบุเรงเอง ในคราวที่พระองค์ยกมาใน พ.ศ. ๒๑๒๙ - ๒๑๓๐ ยังถูกกองทัพของสมเด็จพระนเรศวรซึ่งมีกำลังน้อยกว่าขับไล่ออกไปพร้อมความเสียหายอย่างยับเยิน ส่งผลให้กองทัพพม่าที่มุ่งหวังจะปราบไทยให้ราบคาบต้องว่างเว้นไปอีก ๓ ปี

เมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาสวรรคต สมเด็จพระนเรศวรได้ขึ้นเสวยราชสมบัติสืบต่อจากพระราชบิดาในปี พ.ศ. ๒๑๓๓ หลังจากนั้นเพียง ๔ เดือน คือในเดือน ๑๒ พระมหาอุปราชาก็ยกกองทัพกำลังพล ๒๐๐,๐๐๐ มาทางด่านเจดีย์สามองค์ แต่สมเด็จพระนเรศวรนำทัพออกไปรับข้าศึกที่สุพรรณบุรีและสามารถขับไล่กองทัพพม่าออกไปได้ อย่างไรก็ดี อีก ๒ ปีต่อมา สมเด็จพระมหาอุปราชาก็ทรงยกกองทัพมาอีกในสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ ซึ่งสงครามคราวนี้พระมหาอุปราชาก็ถูกสมเด็จพระนเรศวรฟันด้วยพระแสงของ้าวลิ้นพระชนม์บนคอช้าง ผลของสงครามครั้งนี้ทำให้พม่าไม่กล้ายกกองทัพมาโจมตีไทยอีก และว่างเว้นไปนานถึง ๑๖๐ ปี (วุฒิชัย มูลศิลป์, ๒๕๓๓, หน้า ๑๓๙)

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้พม่าจะไม่ได้ยกกองทัพมาโจมตีไทย การสงครามในสมเด็จพระนเรศวรก็ได้ว่างเว้น สมเด็จพระนเรศวรทรงต้องทำสงครามเพื่อปกป้องบ้านเมืองและเพื่อรักษาพระราชอาณาเขตให้มั่นคงปลอดภัยอยู่ตลอดเวลา แม้ไม่เป็นฝ่ายรบ ก็ต้องเป็น

ฝ่ายรุกเพื่อตอบโต้การโจมตีของฝ่ายข้าศึกบ้าง โดยเฉพาะเมื่อพักสงครามด้านตะวันตกกับพม่า พระองค์ก็ต้องทรงยกกองทัพไปโจมตีเขมรถึงเมืองละแวก ด้วยเหตุที่ก่อนหน้านี้เขมรมักจะฉวยโอกาสลอบเข้าหลังบ้านมาปล้นสะดมภฝ่ายไทยอยู่เสมอในขณะที่ฝ่ายไทยกำลังเผชิญศึกกับพม่า

สมเด็จพระนเรศวรทรงอุทิศเวลาเกือบตลอดรัชสมัยให้กับการสงครามเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงและความยิ่งใหญ่ให้กับกรุงศรีอยุธยา วัน วลิต (๒๕๔๘, หน้า ๖๕) กล่าวว่า “ทรงครองราชย์อยู่เป็นเวลา ๒๐ ปี แต่ทรงพำนักอยู่ในกรุงศรีอยุธยาไม่เกินกว่า ๒ ปีเท่านั้น” หมายความว่า อีก ๑๘ ปี นั้น พระองค์ทรงออกศึกและเสด็จตรวจราชการงานเมืองอยู่นอกอยุธยา

๓. ทรงจัดระเบียบสังคมด้วยการออกพระราชกำหนดกฎหมายให้ขุนนางและอาณาประชาราษฎร์ปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด

การออกพระราชกำหนดกฎหมายถือเป็นหน้าที่โดยตรงของพระมหากษัตริย์ผู้เป็นหลักแห่งโลกและจักรวาล ผู้มีบทบาทในการปกป้องคุ้มครองและเป็นที่พักพิงของสังคม ดังที่ วินัย พงศ์ศรีเพียร อธิบายไว้ใน “บรรณาธิการแถลง” ใน กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ ว่า (วินัย พงศ์ศรีเพียร, ๒๕๔๘, หน้า ๑๓)

...ตามความเข้าใจของคนทั่วไป พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินและเจ้าชีวิต การเป็น “มนุษย์เทวะ” (ศัพท์ที่ใช้ในกฎมณเฑียรบาล) ของพระองค์มีที่มาจากคัมภีร์คำสอนโบราณทั้งของฝ่ายพุทธศาสนาและฝ่ายพราหมณ์ ตามตำนานว่าด้วยกำเนิดของสถาบันพระมหากษัตริย์ก็กล่าวไว้ต้องกันว่า **ทิพภาวะนี้มีอบพระราชอำนาจเด็ดขาดแก่พระมหา-**

กษัตริย์ จะให้ใหญ่เป็นผู้น้อยหรือให้ผู้น้อยเป็นผู้อยู่ใหญ่ก็ได้ เพื่อพระองค์ผู้ซึ่งเป็นตั้งเขาพระสุเมรุราช (ตามตำราปัญจราชาภิเษก) หรือเป็นหลักแห่งโลกและจักรวาล จะได้ปกป้องสังคัมมิให้เกิดจุลาจลและปกป้องคนดีจากการข่มเหงของคนชั่ว และคุ้มครองคนอ่อนแอมิให้ผู้แข็งแรงกว่ารังแกเบียดเบียน ดังนั้นเรื่องราวของพระมหากษัตริย์จึงไม่ใช่เป็นเรื่องของพระราชอำนาจเด็ดขาดเพียงประการเดียว แต่เป็นเรื่องของโบราณราชประเพณีซึ่งกำหนดบทบาทเชิงอุดมคติที่พระมหากษัตริย์ต้องปฏิบัติด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชานุกิจอันแสนหนักหน่วงและการปกครองซึ่งต้องเป็นไปตามหลักการของราชনীติ พระธรรมศาสตร์ พระราชศาสตร์ และโบราณราชประเพณี กล่าวคือพระองค์อยู่ในฐานะเป็นหลักแห่งโลกและหลักแห่งความยุติธรรมที่สังคมพึงพึงได้ในยามวิกฤต...

การปกครองของพระมหากษัตริย์จะต้องเป็นไปตามตัวบทของกฎหมายและกฎมณเฑียรบาล เพื่อควบคุมสังคมให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย สมเด็จพระนเรศวรก็ทรงยึดหลักการปกครองตามหลักกฎหมายเช่นเดียวกัน

จากเรื่องเล่าขานของผู้คนในสมัยพระเจ้าปราสาททองที่ วันวลิต ได้บันทึกไว้ เมื่อท้าวพระยามุขมนตรีอัญเชิญสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าให้ทรงรับราชสมบัติและทรงปกครองแผ่นดิน ทรงมีพระราชดำรัสตอบว่า “ถ้าอย่างนั้น เราขอให้ท่านทั้งหลายจงเชื่อฟังเรา ปฏิบัติตามพระราชกำหนด บทพระอัยการ และช่วยกันรักษาพระราชกำหนดกฎหมาย มิให้ขาดตกบกพร่อง ผู้ใดทำผิดพระราชกำหนดกฎหมาย มิให้ขาดตกบกพร่อง ผู้ใดทำผิดพระราชกำหนดกฎหมาย

แม้แต่เล็กน้อยจะต้องโทษ” (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมท, ๒๕๔๔, หน้า ๗๒) พระราชดำรัสนี้แสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงต้องการให้ข้าราชการบริพารของพระองค์ปฏิบัติ ๓ สิ่งต่อไปนี้ ได้แก่

๑. “ขอให้ท่านทั้งหลายจงเชื่อฟังเรา”
๒. “ขอให้ปฏิบัติตามพระราชกำหนด บทพระอัยการ”
๓. “ผู้ใดทำผิดพระราชกำหนดกฎหมายแม้แต่เล็กน้อย จะต้องโทษ”

และเมื่อพระองค์ได้ประกาศหลักการของพระองค์ออกไปแล้วว่าทุกคนต้องเชื่อฟังพระองค์โดยการปฏิบัติตามกฎหมาย และหากผู้ใดทำผิดกฎหมายแม้เพียงเล็กน้อยก็ต้องได้รับโทษ สมเด็จพระนเรศวรก็ทรงยึดหลักการนี้เป็นหลักปฏิบัติในการปกครองอย่างเคร่งครัดและเฉียบขาดมาโดยตลอด จนกระทั่งมีเรื่องเล่าขานต่อกันมาในสมัยหลังเกี่ยวกับพระองค์ว่าทรงเป็นผู้ปกครองที่ “เข้มงวดที่สุดเท่าที่เคยมีมาในสยาม” ดังที่บันทึกไว้ใน พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต ว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงมีรับสั่งให้เผาผีพายเรือประมาณ ๑,๖๐๐ คน ทั้งเป็นหลังจากพิธีราชาภิเษก ทรงสั่งให้เฉือนเนื้อบุคคลที่กระทำผิดและทรงสั่งให้บุคคลผู้นั้นกินเนื้อตนเองเฉพาะพระพักตร์ ทรงให้บางคนกินอุจจาระของตนเอง ฯลฯ แต่ในเอกสารเดียวกันนั้นเองก็มีข้อความแสดงให้เห็นว่า การลงโทษทั้งหลายทั้งปวงของสมเด็จพระนเรศวรนั้นทรงกระทำไปตาม “กฎหมาย” ทั้งสิ้น มิได้ทรงลงพระอาญาตามอำเภอพระทัย (ดูรายละเอียดใน วัน วลิต, ๒๕๓๓, หน้า ๖๐)

กึ่งแก้ว อัดถากร (๒๕๕๖, หน้า ๑๕ - ๒๒) ได้วิเคราะห์กุศโลบายในการปกครองของสมเด็จพระนเรศวร ใน *อ่านใจมหาบุรุษในประวัติศาสตร์ พิเคราะห์อุปนิสัยคนสยามและการแก้วิกฤตการณ์ในสมเด็จพระนเรศวรมหาราช* ว่า ในการที่จะ “กู้ชาติ” นั้นเป็นเรื่องของ

การที่ต้องใช้แรงใจที่มหันต์ ที่จะพลิกฟื้นขวัญ กำลังกาย กำลังสติ ปัญญา ตลอดจนกำลังรบของคนสยาม สมเด็จพระนเรศวรจึงต้องทรงเริ่มที่ “กฎเหล็ก” หรือระเบียบวินัยที่เฉียบขาดอย่างแท้จริง เพราะสมเด็จพระนเรศวรได้ทรงวิเคราะห์เห็นว่าคนสยามมีจุดอ่อนคือความอ่อนแอ ขาดระเบียบวินัย ดังที่ วัน วลิต แสดงให้เห็นโดยอ้าง “พระราชดำรัส” ที่พระองค์ทรงกล่าวย้ำบ่อยครั้งกับชาวสยาม ดังนี้ (Van Vliet, 2005, p.229)

...He [King Naresuan] always said, “This is the way you Siamese must be ruled because you are **obstinate** people of **abominable** nature and in a **rotten** state. But I shall do these things to you until I make you a respected nation. You are as the grass on the fertile field: the shorter you are mowed, the more beautifully you grow. I will have gold strewn in the streets and let it lie there for months. Whoever looks at this gold with greed will die...

พระราชดำรัสนี้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช แปลเป็นภาษาไทย ความว่า (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, ๒๕๔๔, หน้า ๗๘)

...สมเด็จพระนเรศวรมีพระดำรัสบ่อยครั้งว่า “พวกเจ้าคนไทยทั้งหลาย จะต้องปกครองด้วยแบบนี้ เพราะพวกเจ้านั้น **ดื้อด้าม** มี **สันดานหยาบ** และอยู่ในสภาพอัน **เหลวแหลก** แต่เราจะให้อาญาเหล่านี้แก่พวกเจ้า จนกว่าเจ้าจะเป็นชาติที่มีคนนับถือ พวกเจ้านั้นเปรียบเสมือนหญ้าที่ขึ้นอยู่ในดินอันอุดม ยิ่งตัดให้สั้นลงเท่าไร ก็จะมีเจริญงอกงามขึ้นเท่านั้น เราจะเอาทองคำไปโปรยไว้บนถนนหลวง และทิ้งทองนั้นไว้เป็น

เวลานับเป็นเดือนๆ **สุเจ้าผู้ใดมองทองคำนั้นด้วย โลกเจตนาจะต้องโทษถึงชีวิต”**

กึ่งแก้ว อัถดถากร ชี้ให้เห็นว่า อุปนิสัยของคนสยาม ดังที่ วัน วลิต ถ่ายทอดโดยวิธีการสร้างนาฏการ คือ ให้เป็นพระราชดำรัสของสมเด็จพระนเรศวรนั้น วัน วลิต ใช้คำที่แรงมาก ได้แก่

obstinate	ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ แปลว่า	ดื้อด้าม
abominable	”	สันดานหยาบ
rotten	”	เหลวแหลก

และอธิบายถึงคำ rotten ว่า มีนัยที่สื่อว่า नेता ฟอนเพะ มีหนอนบ่อนไส้ เท่ากับไม่มีชิ้นดีที่จะงอกเงยหรือเป็นประโยชน์ได้เลย

ดังนั้นในฐานะที่คนสยามอยู่ในแผ่นดินที่อุดม ยิ่งถูกปกครองแบบเฉียบขาด ก็ยิ่งจะเจริญ ดุจดั่งอุปมาโวหารที่ว่า “พวกเจ้านั้นเปรียบเสมือนหญ้าที่ขึ้นอยู่ในดินอันอุดม ยิ่งตัดให้สั้นลงเท่าไร ก็จะมีเจริญงอกงามขึ้นเท่านั้น” สมเด็จพระนเรศวรผู้ทรงตั้งปณิธานที่จะสร้างคนสร้างชาติให้บรรลุความสูงส่ง จึงทรงต้อง “ให้อาญาเหล่านี้แก่พวกเจ้า จนกว่าเจ้าจะเป็นชาติที่มีคนนับถือ” — “I shall do these things to you until I make you a respected nation.”

ในความเข้าใจนี้ การออกพระราชกำหนดกฎหมายของสมเด็จพระนเรศวรจึงไม่เพียงแต่เป็นไปตามหน้าที่โดยตรงของพระมหากษัตริย์เท่านั้น แต่ยังเป็นกุศโลบายของพระองค์ในการที่จะปรับปรุงอุปนิสัยของคนสยามเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนอีกด้วย

๔. ทรงทำนุบำรุงเศรษฐกิจ

เศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาประเทศไม่ว่าในยุคในสมัยใด สมเด็จพระนเรศวรทรงตระหนักถึงความสำคัญของการหา

รายได้เข้าพระคลังจึงได้มีนโยบายที่จะทำการค้ากับต่างประเทศ ซึ่งพระองค์ทรงเล็งเห็นว่าเป็นหนทางที่จะฟื้นคืนเศรษฐกิจของกรุงศรีอยุธยาให้กลับมามั่นคงได้อย่างรวดเร็วหลังจากความหอบอดสภาพของเมืองที่ถูกพม่ากอบโกยเอาทุกสิ่งทุกอย่างไปหมดในคราวแพ้สงครามพระเจ้าบุเรงนองทั้งสองครั้ง

ข้อมูลจากเอกสารหลักฐานฝ่ายสเปนทำให้ทราบว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นฝ่ายเริ่มต้นในการติดต่อกับสเปนโดยการส่งพระราชสาส์นไปถึงข้าหลวงใหญ่แห่งกรุงมะนิลาแสดงความสนพระทัยที่จะค้าขายกับสเปน ดังรายละเอียดในจดหมายจาก ดอน ฟรานซิสโก เตโย (Don Francisco Tello) ถวายพระเจ้าเฟลิเปที่ ๒ ลงวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๕๙๙ ความว่า (จันทร์ฉาย ภัคอธิคม, ๒๕๓๒, หน้า ๖๒ - ๖๓)

...ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชสาส์นจากพระเจ้ากรุงเสียน [สมเด็จพระนเรศวรมหาราช] ลำเนาพระราชสาส์นจักแนบมาทูลเกล้าฯ ถวายพร้อมจดหมายฉบับนี้ ในพระราชสาส์นนั้น พระเจ้ากรุงเสียนทรงตั้งพระราชประสงค์การพาณิชย์และการค้ากับหมู่เกาะเหล่านี้ของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท โดยที่ได้เห็น ว่า พระมหากษัตริย์พระองค์นี้โปรดเช่นนั้น ปีที่แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้แต่งกัปตันฆวน เตโย พร้อมคณะทูตไปเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงเสียนเป็นการตอบพระราชสาส์น โดยได้กล่าวถึงความนิยมชมชื่นอย่างใหญ่หลวงสำหรับทางพระราชไมตรีที่ได้ทรงเสนอต่อข้าพระพุทธเจ้า และความนิยมชมชื่นอย่างใหญ่หลวงสำหรับพระราชปรารภนาที่จะให้ชาวสเปนค้าขายใน

ราชอาณาจักร ในพระปรมาภิไธยของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ข้าพระพุทธเจ้ากราบบังคมทูลถวายข้อเสนอทางพระราชไมตรีอันใกล้ชิดที่สุด กัปตันฆวน เตโย ได้ออกเดินทางและเมื่อปฏิบัติภารกิจทูตสมบูรณ์แล้ว เขาได้ทำข้อตกลงด้วยว่า [เสียน] ควรเปิดเมืองท่าเมืองหนึ่งสำหรับการค้าเพื่อให้ชาวสเปนสามารถไปเมืองนั้นได้ และตั้งหลักแหล่งได้โดยอิสระ และได้รับการยกเว้นจากภาษีทั้งปวง...

จดหมายของ ดอน ฟรานซิสโก เตโย (Don Francisco Tello) นี้ แสดงให้เห็นว่าผลจากการติดต่อกับสเปนครั้งนี้ไทยได้ทำข้อตกลงกับสเปน ๓ ข้อ คือ

๑. เปิดเมืองท่าสำหรับการค้าให้ชาวสเปน
๒. เปิดโอกาสให้ชาวสเปนเข้ามาตั้งหลักแหล่งในไทยได้
๓. ยกเว้นภาษีให้แก่พ่อค้าชาวสเปน

การทำข้อตกลงในครั้งนี้นักประวัติศาสตร์ถือว่าเป็นสนธิสัญญาฉบับที่สองที่ไทยตกลงเซ็นกับประเทศตะวันตก โดยฉบับแรกได้แก่ สนธิสัญญาที่เซ็นกับโปรตุเกสในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (ธีรวัต ณ ป้อมเพชร, ๒๕๓๓, หน้า ๓๑)

นโยบายการทำการค้าเศรษฐกิจโดยการทำการค้ากับนานาประเทศของสมเด็จพระนเรศวรนั้น นับว่าประสบความสำเร็จไปด้วยดี หลักฐานสเปนช่วยยืนยันผลสัมฤทธิ์นี้ โดยมีบันทึกอยู่ในเอกสารเรื่อง “Kingdom of Siam” ในหนังสือ **History of the Philippines and Other Kingdoms** เขียนโดยบาทหลวงมาร์เซโล ริบาเดเนอิรา (Marcelo Ribadencira) แปลเป็นภาษาอังกฤษโดย เฟอ์นันเดซ ปาซิดา เกบารา (Fernandez Pacita Quevara) และจันทร์ฉาย

ภคอคติคม แปลเป็นภาษาไทย ชื่อ “อาณาจักรสยาม” ตีพิมพ์รวมอยู่ใน “ภาคผนวก” ของหนังสือ กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน ความว่า (จันทรฉาย ภคอคติคม, ๒๕๓๒, หน้า ๑๖๗ - ๑๖๘)

...สถานภาพทางเศรษฐกิจของอาณาจักรสยามมั่นคงขึ้น และในขณะเดียวกันการประกอบอาชีพต่างๆ เรียบง่ายเพียงพอ รายได้ส่วนใหญ่มาจากการค้ากับบรรดาประเทศเพื่อนบ้าน... การพาณิชย์นาวีได้ผลกำไรมากที่สุดและเต็มไปด้วยสีสันมากที่สุด ทั้งนี้อาจเห็นเป็นประจักษ์พยานได้จากเรือนานาชาติ เรือใหญ่ และเรือจากเมืองจีน มาเก๊า มะละกา ปาเตย์ (Patay - ปัตตานี) ชวา และบอร์เนียว ที่แล่นขึ้นลง คดเคี้ยวเข้าออกตามลำธารอันแวดล้อมพระมหานคร ผ้าฝ้ายในปริมาณมาก ไม้สวาด เงิน ตะกั่ว และหนังกวางล้วนเป็นสินค้าจากสยามที่แลกเปลี่ยนและขาย หรือใช้แลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่นๆ ที่ชาวสยามมิได้ผลิตเองหรือมีปริมาณน้อย...

๕. ทรงติดต่อสัมพันธ์กับต่างประเทศด้วยนโยบายการทูตที่เหมาะสม

จากคำบอกเล่าของ วัน วลิต (๒๕๔๔, หน้า ๖๑) ทำให้ทราบว่า สมเด็จพระนเรศวร ทรงนิยมชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะชาวฮอลันดา ทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินสยามองค์แรกที่ส่งคณะทูตและพระราชสาส์นไปถวายเจ้าชายมอริส (Mauritius) แห่งราชวงศ์ออเรนจ์ ณ ประเทศเนเธอร์แลนด์ วัน วลิต เล่าว่า เมื่อไรก็ตามที่สมเด็จพระนเรศวรทรงโปรดให้คณะทูตต่างประเทศเข้าเฝ้า พระองค์ไม่มีพระประสงค์จะให้เขาละทิ้งประเพณีประจำชาติของเขา แล้วหันมาทำ

ตามแบบชาวสยาม โดยตรัสว่า “พวกท่านเป็นผู้แทนที่พี่น้องของเราส่งมา ดังนั้น เราจึงไม่ปรารถนาให้พวกท่านเสียเกียรติยศ หรือแสดงความเคารพเรา มากกว่าที่ท่านได้ให้แก่พระเจ้าแผ่นดินของพวกท่าน”

เกี่ยวกับเรื่องนี้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้แสดงทัศนะไว้อย่างน่าสนใจว่า (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, ๒๕๔๔, หน้า ๘๖ - ๘๗)

...การขัดกันในเรื่องประเพณีกับฝรั่งนี้ ทำให้เกิดขัดใจกันระหว่างฝรั่งกับเจ้าของประเทศแล้วกลายเป็นเรื่องใหญ่โต ต้องเสียเมืองแก่ฝรั่งไปแล้วมาก แต่พระนเรศวรเป็นเจ้ามีน้ำพระราชหฤทัยกว้างขวางอย่างที่ทุกวันนี้เรียกกันว่าเป็นสุภาพบุรุษเต็มตัว จึงทรงเคารพขนบธรรมเนียมของคนชาติอื่น และยอมให้ฝรั่งเข้าเฝ้าตามธรรมเนียมของตน จึงนับว่าเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ทรงยอมเช่นนี้ในทวีปเอเชีย โดยไม่เห็นว่าเป็นเสียพระเกียรติยศ มีเรื่องน่าคิด ว่าเวลาราชทูตไทยในสมัยโบราณเข้าเฝ้าพระราชอาภิสิทธิ์ในยุโรป ราชทูตไทยก็ใช้ธรรมเนียมไทย คือ หมอบคลานเข้าเฝ้า แล้วถวายบังคม การปฏิบัติเช่นนี้แทนที่จะทำให้ฝรั่งดูถูก กลับทำให้ฝรั่งนับถือยกย่องให้เกียรติทูตไทยและคนไทยมาก และเข้าใจว่าการที่ไทยยอมให้ฝรั่งใช้ธรรมเนียมฝรั่งนั้น มิใช่เพราะเหตุผลที่กลัวเกรงฝรั่งแต่ยอมให้เพราะจิตใจเป็นผู้เจริญแล้วเคารพในขนบธรรมเนียมประเพณีของชนชาติอื่น ขณะเดียวกันก็ยังรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีของตนไว้

การเข้าใจและเคารพในวัฒนธรรมซึ่งกันและกันนี้ทำให้ไทยเป็นประเทศที่มีลักษณะพิเศษควรแก่

ความเคารพมานานแล้ว และเป็นส่วนหนึ่งที่ได้ช่วย
ไทยให้รอดพ้นเป็นเมืองขึ้นฝรั่งมาได้...

สมเด็จพระนเรศวรทรงเป็นผู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกล ทรง
รอบรู้เหตุการณ์และความเคลื่อนไหวต่างๆ ทั้งในและนอกพระราช-
อาณาจักร ทรงเห็นความสำคัญในสิ่งที่ควรจะเป็น นั่นคืออำนาจและ
ความเจริญของประเทศต่างๆ ในยุโรปสมัยนั้นที่กำลังแข่งขันล่าอาณานิคมและหาผลประโยชน์จากประเทศในตะวันออก ดังนั้นจึงทรงตั้งรับ
การพยายามรุกคืบของประเทศตะวันตกได้อย่างเท่าทัน ทรงต้อนรับ
คณะทูตจากตะวันตกได้อย่างสง่างามตามแบบอารยชน นอกจากนี้ยังได้
ทรงดำเนินวิเทศนโยบายเชิงรุกโดยเป็นฝ่ายส่งคณะราชทูตไปเจริญ
สัมพันธไมตรีในยุโรปด้วย ซึ่งถือว่าเป็นวิเทศนโยบายที่นำหน้าชาติอื่นๆ ใน
เอเชียในสมัยเดียวกัน (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, ๒๕๔๔, หน้า ๙๓)

๖. ทรงทำนุบำรุงศาสนา

สมเด็จพระนเรศวรทรงปฏิบัติพระราชภารกิจในการทำนุ-
บำรุงศาสนาโดยโปรดให้มีการคัดลอกพระไตรปิฎกทั้ง ๔๔,๐๐๐ พระ-
ธรรมชั้นขึ้นใหม่ (Sir John Bowring, 1969, p.279 และอ้างถึงใน
วินัย พงศ์ศรีเพียร, ๒๕๓๓, หน้า ๑๑๖) และโปรดให้มีการปฏิสังขรณ์วัด
สร้างพระพุทธรูป ตลอดจนทรงบริจาคพระราชทรัพย์เพื่อบำเพ็ญ
พระราชกุศลในกิจการพระศาสนา

พระพุทธรูปสำคัญที่สมเด็จพระนเรศวรทรงสร้าง คือ
พระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์ และพระศรีศาสดา ซึ่งยังปรากฏอยู่
จนปัจจุบัน โดยเฉพาะพระพุทธรชินราชนั้น เป็นพระพุทธรูปที่ได้รับการ
กล่าวขานว่า “งดงามที่สุดในโลก” เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองที่มีการ
จำลองแพร่หลายที่สุดอีกด้วย (กิ่งแก้ว อรรถาการ, ๒๕๕๑, หน้า ๒)

หนังสือ *ใครสร้างพระพุทธรชินราช?* เขียนโดย กิ่งแก้ว
อรรถาการ (๒๕๕๑, หน้า ๑ - ๓๓) แสดงข้อยุติเกี่ยวกับผู้สร้างพระพุทธร-
ชินราชว่า สมเด็จพระนเรศวร คือ ผู้สร้างพระพุทธรชินราช โดยให้
เหตุผลไว้ดังนี้

๑. มีหลักฐานแสดงให้เห็นว่ามีการปิดทองและสมโภช
พระพุทธรชินราชอย่างยิ่งใหญ่ในสมัยสมเด็จพระนเรศวร

ผู้เขียนอ้างถึง พงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์
(พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔, หน้า ๓๐๒ - ๓๐๓) ว่าได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่
สมเด็จพระเอกาทศรถสมัยยังทรงเป็นพระอนุชาธิราช เสด็จไปนมัสการ
พระพุทธรชินราช ดังนี้

...เมื่อทัพหลวงเสด็จอยู่ในเมืองเพชรบุรีในปี
เถาะนั้น (น่าจะใน จ.ศ. ๙๖๓) พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถ
อิศวรบรมนาถบรมบพิตร พระพุทธเจ้าอยู่หัว.....เสด็จ
ถึงเมืองพิษณุโลก ตั้งตำหนักในตำบลวัดจันทร์.....เสด็จ
ไปนมัสการพระชินราช ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ...

ในครั้งนั้น สมเด็จพระเอกาทศรถได้ถวายเครื่องสักการะ
และประกอบพิธีปิดทองพระพุทธรชินราชด้วย ดังความว่า (เรื่อง
เดียวกัน, หน้า ๓๐๔)

...จึงพระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถอิศวรบรมนาถ
บรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็มีพระราชโองการตรัส
ให้ทอนนพคุณเครื่องราชูปโภคสำหรับเป็นทองประเทาสี
จึงเสด็จไปปิดทองพระพุทธรูปปฏิมากรพระชินราชด้วย
พระหัตถ์บริบูรณ์ก็แต่งฉลอง แลให้เล่นมหรสพ
บูชาสักการะแก่พระพุทธเจ้าขึ้นเจ็ดวันเจ็ดคืนเป็น

มโหฬารหนักหนา. จึงสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงตรัส
ใช้ให้ข้าหลวงขึ้นไปกราบทูลพระกรุณา เชิญเสด็จ
พระบาทสมเด็จพระเอกาทศรถธิศวรบรมนาถบรมบพิตร
พระพุทธเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จลงมาจากเมืองพิษณุโลก...
ในเพลลา วันพุธ เดือนหก แรมหกค่ำ...

กิ่งแก้ว อรรถากร ตั้งข้อสังเกตว่า การปิดทองถวายครั้งนี้
ต้องเป็นการปิดทองครั้งแรกสำหรับองค์พระที่มีความสำคัญพิเศษ จึง
โปรดให้ใช้ทองนพคุณ – ทองคำเนื้อบริสุทธิ์แบบที่ใช้สร้างเครื่อง
ราชูปโภคมาเป็นแผ่นทองคำเปลวอย่างดีตามตำรับทองของหลวงที่
เรียกว่า “ทองประเทาศี” เมื่อการปิดทองเสร็จสมบูรณ์ ก็โปรดให้มีการ
ฉลองสมโภชเจ็ดวันเจ็ดคืนเป็นงานใหญ่เอิกเกริกมโหฬาร ซึ่งแสดงว่า
เป็นการสมโภชพระพุทธชินราชที่เพิ่งทรงสร้างเสร็จเป็นครั้งแรกครั้ง
สำคัญที่สุดในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวร ในขณะที่เดียวกันสมเด็จพระ
นเรศวรเป็นเจ้าก็มีโองการโปรดให้พระอนุชาธิราชเสด็จไปสมทบกับ
พระองค์ที่เมืองเพชรบุรี แล้วเสด็จประพาสถึงตำบลสามร้อยยอด
“แลตั้งพระตำหนักเทพฝั่งพระมหาสมุทร” ข้อความดังกล่าวแสดงว่า
การปิดทองพระพุทธชินราชนั้น กระทำในรัชสมัยของสมเด็จพระ
นเรศวรเป็นเจ้า และสันนิษฐานว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงมีโองการให้
พระอนุชาธิราชเสด็จไปประกอบพิธีแทนพระองค์ คือ เมื่อพระพุทธรูป
สำเร็จเป็นองค์และการก่อสร้างวิหารลานพระปรารค์เสร็จสิ้นบริบูรณ์จึง
ได้มีการฉลองสมโภชเป็นมโหฬารดังบันทึกไว้

**๒. พุทธศิลป์ของพระพุทธชินราชเป็นแบบอยุธยา ไม่ใช่
สุโขทัย**

กิ่งแก้ว อรรถากร เสนอข้อค้นคว้าว่าพุทธลักษณะของ
พระพุทธชินราชไม่ได้มีลักษณะพุทธศิลป์เป็นแบบสุโขทัย แต่น่าจะได้

ต้นแบบจากสมัยอยุธยาตอนต้น คือสมัยสมเด็จพระเจ้าอู่ทอง เป็นรูป
พระพักตร์ออกกว้าง อิมเต็ม แต่ไม่ถึงกับเหลี่ยม พิจารณาเทียบดูได้จาก
รูปพระพักตร์พระประธานในพระอุโบสถวัดใหญ่ชัยมงคล จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา พระพุทธชินราชเริ่มจากต้นแบบนั้น และพัฒนามา
มีพระรูปลักษณะพิเศษเฉพาะองค์ ได้แก่ พระอุณาโลมที่พระนลาฏ ชุ่ม
เรือนแก้วแกะสลักเป็นรูปมะกร (คือ นาค มังกร สิงห์ ช้าง รวมกัน)
กับทั้งมีรูปหล่อท้าวเวสสุวรรณ และอาฬวกยักษ์ แบกหรือรองรับ
เรือนแก้วพระพุทธชินราช ทั้งสองแต่งองค์ครบเครื่อง ท้าวเวสสุวรรณ
มีกระบองเป็นอาวุธ ส่วนอาฬวกยักษ์มีฟ้าโพกศีรษะเป็นอาวุธ และ
เครื่องประดับที่จัดถวายองค์พระมิได้ขาดคือ สังวาลอัญมณีซึ่งพระมหา
กษัตริย์ถวาย

**๓. ไม่มีหลักฐานที่เชื่อถือได้ที่บ่งบอกว่ามีพระพุทธชินราชอยู่
แล้วตั้งแต่ก่อนสมัยสมเด็จพระนเรศวร**

หลักฐานที่นิยมใช้อ้างอิงถึงผู้สร้างพระพุทธชินราชก็คือ
พงศาวดารเหนือ ซึ่ง กิ่งแก้ว อรรถากร (๒๕๕๐, หน้า ๑๕) ประเมินค่า
พงศาวดารฉบับนี้ว่าเป็นพงศาวดารฉบับที่ไม่มีความน่าเชื่อถือ โดย
กล่าวว่า

...พงศาวดารเหนือเป็นงานเขียนของนักเขียน
รุ่นใหม่ น่าจะในสมัยรัชกาลที่ ๕ นี้เอง เขียนด้วย
ลีลาของผู้คงแก่เรียน มีการอ้างและเชื่อมโยงข้อมูล
ล้นหลาม แต่เป็นแบบจับแพะชนแกะ หรือหัวมังกุท้าย
มังกร อาจเรียกได้ว่าวิปลาสดคลาดเคลื่อนยิ่งกว่าหนังสือ
คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับที่หมอสมิทธิพิมพ์เมื่อ พ.ศ.
๒๔๒๖ เสียอีก

เช่น อ่างศิคราชโดยเฉพาะจุลศักราชอย่างไม่คำนึงถึงความถูกต้องใดๆ ความจริงจุลศักราชเกิดขึ้นหลังพุทธศักราชถึง ๑๑๔๑ ปี (ถ้าต้องการทราบจุลศักราชก็เอาพุทธศักราชตั้ง แล้วลบด้วย ๑๑๔๑) แล้วท่านลองอ่านพงศาวดารเหนือดูเถิด อ่างจุลศักราชย้อนยุคไปเป็นพันกว่าปี

นอกจากนั้น พงศาวดารเหนือ ยังเล่าถึงพระนามและนามบุคคลทั้งในพุทธประวัติและประวัติศาสตร์สมัยต่างๆ อย่างไม่คำนึงถึงหลักฐานความเป็นจริง เมื่อท่านผู้ใดได้อ่านเรื่อง “พระนเรศวรหงสา” ในหนังสือเล่มนี้แล้ว ท่านก็บอกได้เลยว่าไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชของสยามเลย...

เมื่อ พงศาวดารเหนือ เป็นพงศาวดาร “แบบจับแพะชนแกะ” ดังนั้นข้อมูลในพงศาวดารเหนือที่บ่งบอกว่ามีพระพุทธชินราชอยู่แล้วตั้งแต่ก่อนสมัยสมเด็จพระนเรศวรนั้นจึงไม่น่าจะเป็นสาระสำคัญ

นอกจาก พงศาวดารเหนือ แล้ว ใน พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ เมื่อเขียนถึงจุลศักราช ๔๐๐ (พ.ศ. ๑๙๕๑) จะมีข้อความว่า “พระรามศวรเจ้าผู้เป็นพระราชกุมาร [ต่อมาเสวยราชสมบัติเป็นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ] ท่านเสด็จไปเมืองพิษณุโลกครั้งนั้นเห็นน้ำพระเนตรพระพุทธเจ้าพระชินราชตกออกมาเป็นโลหิต”

แม้จะมีข้อความที่ชวนให้คิดว่า “มีพระพุทธชินราชอยู่ก่อนสมัยพระบรมไตรโลกนาถแล้ว” ปรากฏอยู่ แต่ กิ่งแก้ว อัคราการสันนิษฐานในประเด็นนี้ว่า อาลักษณ์ผู้คัดพงศาวดารฉบับนี้อาจอ้างถึงพระนาม “พระชินราช” เพราะเป็นพระนามที่ระบือในสมัยสมเด็จพระ

พระนารายณ์มหาราช [พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ แต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช] หรือมิเช่นนั้น ก็เป็นพระสมัญญาของพระพุทธองค์ที่ทราบกันดีอยู่แล้ว ดังนั้น เมื่อเอ่ยถึงพระพุทธเจ้าก็ต้องต่อด้วยพระฉายาพระชินราช เหมือนเป็นสมัญญานาม ไม่ใช่นามของพระพุทธปฏิมา ความจริง พระรามศวรอาจได้เห็นน้ำพระเนตรของพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์องค์ใดก็ได้ และแม้ในพระราชประวัติของพระองค์จะแสดงให้เห็นว่าพระองค์เสด็จมาประทับและทรงผนวชที่พิษณุโลก แต่วัดที่พระองค์ประทับอยู่คือวัดจุฬามณี หากมีพระพุทธชินราชอยู่จริงแล้ว เหตุใดเมื่อทรงผนวชจึงไม่เสด็จไปประทับที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ในลิลิตยวนพ่าย ซึ่งมีเนื้อหายอพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นสำคัญ ก็มีได้กล่าวขวัญถึงพระพุทธชินราชเลย ทั้งๆ ที่เป็นพระพุทธรูปสำคัญและงดงามที่สุด หากมีอยู่แล้วก็น่าจะได้กล่าวถึงบ้าง ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้นยังไม่ได้มีการสร้างพระพุทธชินราชขึ้นแต่ประการใด

รวมความแล้วก็ยังไม่มีความหลักฐานที่เชื่อถือได้ที่บ่งบอกว่ามีพระพุทธชินราชอยู่แล้วตั้งแต่ก่อนสมัยสมเด็จพระนเรศวร

๔. สมเด็จพระมหาธรรมราชาไทยไม่น่าจะใช้ผู้สร้างพระพุทธชินราชตามที่นักวิชาการบางคนเข้าใจ

นักวิชาการบางสำนักมีความเชื่อว่า ผู้สร้างพระพุทธชินราชคือ พระมหาธรรมราชาไทย แม้แต่หนังสือของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุฯ จังหวัดพิษณุโลกเอง ก็ยังอ้างว่าสมเด็จพระมหาธรรมราชาไทยทรงสร้างพระพุทธชินราช โดยอ้างว่าได้ข้อมูลจาก พงศาวดารเหนือ

กิ่งแก้ว อัคราการ กล่าวถึงประเด็นนี้ว่า เมื่อตามไปตรวจสอบข้อมูลจากพงศาวดารเหนือ แล้ว “เรื่องราวไปคนละเมืองจริงๆ” ไม่มีข้อความตอนใดเลยที่เชื่อมโยงกับพระมหาธรรมราชาไทย แม้กับ

ราชวงศ์พระร่วงก็ไม่มี และการอ้างว่าพระมหาธรรมราชาลิไทยสร้างวัดพระศรีรัตนมหาธาตุไว้ก่อนแล้วที่พิษณุโลก ก็ไม่มีหลักฐานใดยืนยันอย่างสมเหตุสมผล จึงเท่ากับว่าผู้เขียนประวัติพระพุทธชินราชในหนังสือของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลกนั้น มีกรอบความคิดอยู่แล้ว และเลือกที่จะอ้าง พงศาวดารเหนือ เพื่อให้ดูมีหลักฐานเท่านั้น หากข้อมูลใดไม่ตรงกับกรอบของตนก็ปรับแต่งใหม่ตามใจชอบ (ดูรายละเอียดใน กิ่งแก้ว อุตถากร, ๒๕๕๐, หน้า ๑๓ - ๑๕)

กิ่งแก้ว อุตถากร ยังแสดงหลักฐานที่ยืนยันว่าสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทยไม่ได้เป็นผู้สร้างพระพุทธรชินราช เพราะพระองค์ไม่ได้อยู่ในฐานะที่จะประทับอยู่ที่พิษณุโลกเป็นระยะเวลายาวนาน ทั้งไม่ได้ทรงมีความเชื่อมโยงกับพิษณุโลกในประการสำคัญใด โดยกล่าวว่า การที่กล่าวกันว่าสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทยเสด็จไปประทับที่เมืองสองแคว (พิษณุโลก) ในช่วง ๗ ปีสุดท้ายของพระชนม์ชีพนั้น เป็นเพียงข้อสันนิษฐานจากศิลาจารึกหลักที่ ๔ ที่มีชื่อเรียกว่า “ศิลาจารึกเขาสุมณภูฏ” ของสุโขทัย ที่พบเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ ในสภาพที่ “ชำรุดมาก” คือ แตกหักเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช ซึ่งเป็นผู้ทรงนำจารึกนี้มาจากเขาพระบาทใหญ่ (สุมนภูฏ) ได้โปรดให้ช่างซ่อมติดต่อกันเข้าเป็นแผ่นเดียว ถึงกระนั้นตัวอักษรก็อ่านได้ไม่ชัดเจน จึงอาจทำให้มีปัญหาในการอ่านและตีความ ส่วนข้อที่อ้างว่าสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทยเสด็จไปรณรงค์สงครามเพื่อแผ่ขยายพระราชอาณาเขตทันทีหลังจากที่ได้ทรงลาสิกขา ในปี ๑๙๐๔ หรือ ๑๙๐๕ นั้น กิ่งแก้ว อุตถากร กล่าวว่า เป็นเรื่องที่ผิดวิสัยความเป็นพระมหาธรรมราชาของพระองค์ เพราะเมื่อประเมินจากศิลาจารึกทั้งสี่หลักจากวัดป่ามะม่วงแล้ว ศิลาจารึกทั้งสี่หลักจากวัดป่ามะม่วงซึ่งเป็น

หลักฐานสำคัญในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทยและถือว่าเป็นศิลาจารึก “ทางการ” จึงสมบูรณ์ด้วยข้อมูลว่าด้วย พระประวัติชาติวงศ์พงศา พระราชภารกิจ เหตุการณ์ ที่บ่งบอกชัดเจนถึงพระอุปนิสัยใจคอ และคุณูปการของพระองค์ เป็นหลักฐานที่ได้ให้ภาพลักษณ์ของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทยที่เป็นผู้ทรงภูมิรัฐภูมิธรรม เชี่ยวชาญในพระธรรมศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และพยากรณ์ศาสตร์ ทรงรอบรู้ในพระไตรปิฎกและพระคัมภีร์ต่างๆ ทรงนิพนธ์งานที่สำคัญ คือ ไตรภูมิพระร่วง อีกทั้งยังทรงได้รับคำสดุดีสูงสุดว่าทรงเป็น “พระอเสขบุคคลผู้บรรลุมรรค เป็นมุนีเหมือนปาก” (จารึกวัดป่ามะม่วง - ภาษาบาลี - ด้านที่ ๓ บรรทัดที่ ๖) พระองค์ไม่ทรงมีภาพลักษณ์ของกษัตริย์นักรบที่จะไปเที่ยวรุกรานบ้านเมืองใดปรากฏอยู่เลย ด้วยเหตุนี้จึงไม่น่ามีความเป็นไปได้ว่าเมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทยทรงลาจากสมณเพศแล้ว พระองค์จะก้าวสู่การรณรงค์สงครามรุกรานเมืองต่างๆ เพื่อขยายราชอาณาจักรเขตจันตองย้ายจากกรุงสุโขทัยไปประทับยังเมืองสองแคว (พิษณุโลก)

จากเหตุผลทั้ง ๔ ข้อ ดังกล่าวที่ประมวลมาพอสังเขปจากหนังสือ **ใครสร้างพระพุทธรชินราช?** เขียนโดย กิ่งแก้ว อุตถากร นั้น ทำให้เกิดภาพที่กระจ่างว่า แม้ว่าพงศาวดารฉบับหลวงในกรุงศรีอยุธยาได้ถูกเผาผลาญวอดวายไปหมดในคราวเสียกรุงครั้งที่ ๒ ทำให้ไม่เหลือหลักฐานเดิมเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรชินราชไว้ให้เป็นที่ประจักษ์ แต่จากหลักฐานเท่าที่ยังพอหาได้ในปัจจุบันที่ กิ่งแก้ว อุตถากร ได้หยิบยกมาพิเคราะห์ เชื่อมโยง และหักล้าง นั้น ทำให้ไม่อาจกล่าวได้ว่าใครอื่นจะเป็นผู้สร้างพระพุทธรชินราช นอกจากสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าของเท่านั้น

๗. ทรงทำนุบำรุงขวัญของประชาชน

หลังจากเสียกรุงให้แก่พม่าจนต้องตกเป็นเมืองประเทศราชของพม่า คนไทยถูกเมืองหงสาวดีย่ำยีจนจิตใจครั้นคร้ามเสียขวัญและหมดกำลังใจมาช้านาน สิ่งสำคัญที่พระองค์ทรงกระทำเพื่อทำนุบำรุงขวัญของประชาชน คือ การเปลี่ยนชื่อเมืองหลวงใหม่จาก “ศรีอโยธยา” เป็น “ศรีอยุธยา”

วินัย พงศ์ศรีเพียร (๒๕๓๓, หน้า ๑๐๒ - ๑๐๖) อธิบายเรื่องชื่อ “อโยธยา” และ “อยุธยา” ว่า หลักฐานร่วมสมัยทั้งของไทยเอง และจดหมายเหตุกับแผนที่โบราณของชาวยุโรปสมัยก่อนเสียกรุงครั้งที่ ๑ ต่างเรียกชื่อเมืองหลวงของสยามว่า Odia หรือ อโยธยา ทั้งสิ้น วรรณกรรมประวัติศาสตร์ล้านช้างและล้านนา (ที่เป็นของเดิม) รวมทั้งวรรณคดีโบราณชั้นสำคัญของไทย คือ ลิลิตยวนพ่ายและลิลิตพระลอ ต่างก็เรียกชื่อว่า อโยธยา หรือ อโยธียา

จารึกลานทองวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ สุพรรณบุรี ซึ่งมีอายุราวรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิบดี “บรมราชาธิราชที่ ๒” [เจ้าสามพระยา, พ.ศ. ๑๔๒๔ - ๑๔๔๘] ปรากฏคำว่า “โยชฌราชปรโมรุ” ซึ่งศาสตราจารย์ฉ่ำ ทองคำวรรณ เทียบคำ “โยชฌ” ให้เท่ากับ “อโยธยา”

จารึกลานทองวัดส่องคบ จังหวัดชัยนาท พ.ศ. ๑๙๕๑ มีคำว่า “สุริโยทยา” (ศรีอโยธยา)

จารึกวัดพระธาตุศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย มีคำว่า “พระนครศรีอโยชยามหาติลกภพพรัตน”

จารึกทั้งสามนี้พบในที่ต่างๆ กัน คือ ภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือตามลำดับ ศิลาจารึกอันสุดท้ายถือว่าเป็น

เอกสารราชการโดยตรง จึงเป็นเครื่องยืนยันว่า ชื่อ “พระนครศรีอโยชยามหาติลกภพพรัตน” ใช้มาจนถึงสมัยก่อนกรุงแตกครั้งที่ ๑

สันนิษฐานว่า ชื่อ “อยุธยา” น่าจะเริ่มใช้เมื่อสมเด็จพระนเรศวร เสด็จเถลิงพระมหาปราสาท ใน พ.ศ. ๒๑๓๖ โดยพิจารณาจากหลักฐานต่อไปนี้

๑. พระราชสาส์นที่สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมส่งถึงอุปราชแห่งเมืองแก้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๑๕๙ เรียกชื่อเมืองหลวงของสยามว่า “กรุงพระมหานครทวาราวดีศรีอยุธยาหาติลกภพพรัตนราชธานีบุรีรมย์ อุดมสวามีศรีสุวรรณคฤหรัถน์”

๒. หลักฐานจากเอกสารสเปนใน **The Philippine Islands, 1493-1898**. นายเบโลโซ (Beloso) เล่าว่า ในตอนต้นปี (มีนาคม) พ.ศ. ๒๑๓๗ เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงตีเมืองละแวกได้แล้ว ทรงให้กวาดต้อนไพร่พลจำนวนมากมายังพระนครศรีอยุธยา หรือ the City of Judea ดูตามลำดับเหตุการณ์แล้ว ชื่อ “Judea” ก็สอดคล้องกันกับการเสด็จเถลิงพระมหาปราสาทซึ่งเกิดขึ้นก่อนหน้านี้นี้เพียงปีเดียว

นอกเหนือจากหลักฐานข้างต้น วินัย พงศ์ศรีเพียร ได้แสดงความคิดเห็นประกอบคำสันนิษฐานเพิ่มเติมว่า การเสด็จเถลิงพระมหาปราสาทภายหลังชัยชนะอันยิ่งใหญ่ของสมเด็จพระนเรศวรในสงครามยุทธหัตถี น่าจะเป็นโอกาสสำหรับการเปลี่ยนชื่อเมืองหลวงจาก “ศรีอโยชยามหาติลกภพพรัตน” เป็น “ศรีอยุธยา” เมื่อพิจารณาจากชื่อและความหมายของชื่อทั้งสองแล้ว พอจะสันนิษฐานว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงชื่อพระนครเพื่อเปลี่ยนจากภาพพจน์เดิมให้เป็นสัญลักษณ์ของการเข้าสู่ยุคใหม่ โฉมหน้าใหม่ เพราะ “อโยชยามหาติลกภพพรัตน” เป็นชื่อที่ตั้งเลียนแบบเมืองหลวงของวงศ์พระรามในมหากาพย์รามายณะ ซึ่งทำให้การใช้พระนาม

พระมหากษัตริย์ว่า “รามานิบัติ” เป็นสิ่งเหมาะสม แต่คำว่า “อยุธยา” แปลว่า “เอาชนะไม่ได้” (Sir Monier Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, p.86 : Ayudhya = ‘unconquerable’) ในช่วงปลายสมัย “ศรีอยุธยา” ในประวัติศาสตร์ไทยนั้น เรดกเป็นเบี้ยล่างพม่าเพราะรบแพ้ในสงครามครั้งสำคัญๆ ตลอดมา จนถึงปลายรัชสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาและสงครามยุทธหัตถี ฝ่ายไทยจึงเอาชนะพม่าได้อย่างเด็ดขาดและสามารถเปลี่ยนบทบาทเป็นฝ่ายรุก ดังนั้นการเปลี่ยนชื่อเมืองหลวงใหม่ให้มีความหมายที่ดีขึ้น ในเชิงสัญลักษณ์จึงเป็นการทำนุบำรุงขวัญของประชาชนด้วย

๘. ทรงออกตรวจตราทุกข์สุขของราษฎรด้วยพระองค์เอง

มีหลักฐานบอกเล่าสืบต่อกันมาจนถึงสมัยพระเจ้าปราสาททองว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงปลอมพระองค์ออกตรวจตราบ้านเมืองด้วยพระองค์เองโดยไม่ให้ราษฎรรู้ตัว ดังที่ วัน วลิต บันทิกไว้ว่า “บางครั้งในยามดึกตื่นคำคืน พระองค์จะเสด็จลงเรือเล็กพายทวนน้ำขึ้นไปและล่องตามน้ำกลับมา นอกจากนี้ พระองค์ยังเสด็จพร้อมทั้งข้าราชการกลุ่มเล็กๆ ไปตามท้องถนน ต่างๆ เพื่อลอบฟังข่าวลือ และศึกษาว่าเรื่องใดจะเป็นประโยชน์หรือเป็นโทษต่อพระองค์อย่างไร” (วัน วลิต, ๒๕๔๘, หน้า ๖๑)

การกระทำเช่นนี้ของพระองค์นั้นดูเหมือนราษฎรของพระองค์ก็ได้รับทราบเป็นอย่างดี ดังที่วัน วลิต เล่าว่า คืนวันหนึ่งเมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสด็จล่องเรือไปตามแม่น้ำ ทรงติดพายุฝนไม่สามารถเสด็จกลับพระราชวังได้ จึงเสด็จไปหลบฝนที่บ้านเก่าๆ หลังเล็กๆ ของหญิงชราคนหนึ่ง หญิงชราผู้นั้นไม่ทราบว่ายายหนุ่มเบื้องหน้าคือสมเด็จพระนเรศวร ดังนั้นนางจึงตกใจมากเมื่อพระองค์ทรงทำเสียงดัง จึงกล่าวออกไปว่า “ลูกเอ๊ย เจ้าไม่รู้หรือว่าพระเจ้าอยู่หัวของ

เราอาจประทับใกล้ๆ นี้ก็ได้” คำพูดของหญิงชราดังกล่าวแสดงให้เห็นชัดเจนว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงกระทำการเช่นนี้เป็นกิจวัตร

การปลอมพระองค์ออกตรวจตราบ้านเมืองด้วยพระองค์เองของสมเด็จพระนเรศวร นอกจากจะได้ตรวจตราสภาพบ้านเมืองและความเป็นอยู่ของราษฎรของพระองค์แล้ว พระองค์ก็คงจะมีพระราชประสงค์จะออกไปหาข่าวหาข้อมูลต่างๆ อันจะเป็นประโยชน์ต่อกิจการบ้านเมืองด้วย

วิธีการเช่นนี้เป็นแบบอย่างให้แก่กษัตริย์ในชั้นหลังได้ดำเนินรอยตามพระยุคลบาทสืบต่อมา ดังปรากฏเป็นคำสอนในหนังสือ *รัฐาภิ-पालโนบาย วิธีปกครองแผ่นดิน* พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งประมวลมาจากพระมงคลวิเสสภรณ์ที่แสดงถวายในรัชกาลที่ ๖ เป็นพระนิพนธ์ที่ทรงประยุกต์พุทธธรรมเข้ากับกิจการบ้านเมือง โดยระบุไว้ชัดเจนว่า “การสอดส่องทุกข์สุขของทวยราษฎร เป็นรัฐาภิบาลโนบายประการหนึ่งอันโบราณกษัตริย์ได้ทรงมา บางเวลาเสด็จประทับณเสียบพระนครโดยพระราชอิศริยยศ บางคราวเสด็จโดยอัญญาตกเทศปลอมพระองค์มิให้ใครรู้ จักได้ทรงทราบประพุดิเหตุตระหนักแน่ด้วยพระองค์เอง” (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ๒๕๕๐, หน้า ๒๐)

วิธีการต่างๆ ของสมเด็จพระนเรศวร ล้วนเป็นผลมาจากพระปรีชาญาณของพระองค์ที่ทรงมองวิเคราะห์สถานการณ์รอบด้านไม่เฉพาะแต่ด้านการศึกษาสงครามเท่านั้น หากพระองค์ทรงวางรากฐานให้แก่ประเทศอย่างครอบคลุมในทุกๆ ด้าน และทรงดำเนินกุศโลบายอันนอกจากจะทำให้สยามอยู่รอดปลอดภัยแล้ว ยัง “อยู่ได้อย่างสง่างาม” อีกด้วย วิธีการต่างๆ ดังกล่าวของสมเด็จพระนเรศวร

จึงทำให้สยามฟื้นคืนความเป็นประชาชาติขึ้นมาได้ใหม่ภายในระยะเวลาอันรวดเร็ว มีความมั่นคงปลอดภัย มีความเจริญมั่งคั่ง ความเป็นอารยชนเป็นที่ยอมรับของชาวต่างประเทศ และประชาชนมีความเป็นอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข

พระราชภารกิจทุกประการของสมเด็จพระนเรศวรล้วนเป็นไปเพื่อชาติและประชาชน ทรงอุทิศพระองค์เอง เพื่อให้บรรลุจุดหมายหนึ่งเดียวคือการฟื้นคืนชีวิตให้แก่ประชาชาติสยาม และพระองค์ทรงทำสำเร็จ สยามในรัชสมัยของพระองค์ได้กลับมาสู่ความมีอธิปไตยอย่างสมบูรณ์อีกครั้ง และรากฐานที่พระองค์ทรงวางไว้นั้นเป็นจุดเริ่มต้นที่นำพาความมั่นคงและความเจริญรุ่งเรืองมาสู่ราชอาณาจักรสืบต่อกันยาวนานหลายรัชสมัย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจรรยาภาพ (๒๕๕๙, หน้า ๑๐ - ๑๑) ได้เคยตั้งข้อสังเกตไว้ว่า วีรมหาราชทั้งหลายจะต้องมีลักษณะ ๓ ประการ ดังต่อไปนี้ จึงจะสามารถบำเพ็ญกนิหารกู่บ้านเมืองและแผ่ราชอาณาจักรจนเป็นพระราชาธิราชได้ คือ

๑. บ้านเมืองต้องมียุคเข็ญจึงมีวีรมหาราช
๒. วีรมหาราชย่อมเป็นบุรุษพิเศษ มีสติปัญญาและความกล้าหาญเด็ดเดี่ยวผัดกับผู้อื่น
๓. สามารถทำให้ผู้อื่นเชื่อถือไว้วางใจในพระปรีชาสามารถมั่นคง

จากการอธิบายแล้วในบทนี้ แสดงให้เห็นว่าในยุคของสมเด็จพระนเรศวรเป็นช่วงที่บ้านเมืองเกิดยุคเข็ญอย่างชนิดที่เรียกได้ว่าเป็น “wasteland” อยู่ในความหมดสภาพสิ้นเนื้อประดาตัวอย่างถึงที่สุด แต่ด้วยความเป็นบุรุษพิเศษ มีสติปัญญาและความกล้าหาญ

เด็ดเดี่ยวผัดกับผู้อื่นของสมเด็จพระนเรศวร ทำให้พสกนิกรเชื่อถือไว้วางใจในพระปรีชาสามารถของพระองค์เป็นมั่นคง สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงสามารถพลิกฟื้นสยามประเทศที่ตกอยู่ในสภาพ “wasteland” ให้กลับคืนชีวิตขึ้นมาได้ใหม่ภายในระยะเวลาอันรวดเร็ว นับได้ว่าพระองค์เป็นผู้เริ่มต้นสร้างประวัติศาสตร์ยุคใหม่อันเป็นโฉมหน้าใหม่แห่งกรุงศรีอยุธยาและสยามประเทศ

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงมิได้เป็นเพียง “วีรบุรุษ” “วีรกษัตริย์” หรือ “วีรมหาราช” แต่สมควรได้รับยกย่องให้เป็น “มหาบุรุษ” – ผู้ยิ่งใหญ่และสมควรแก่การบูชา ด้วยประการฉะนี้

บทที่ ๔

สมเด็จพระบรมศวรมหาราช : อวตารของเทพเจ้า

ในบทนี้จะเป็นการอภิปรายเพื่อตอบคำถามที่ผู้วิจัยได้ตั้งประเด็นคำถามไว้ในบทที่ ๑ ในคำถามที่ว่า มีความเชื่อว่าสมเด็จพระนเรศวรเป็นองค์อวตารของเทพเจ้าใช่หรือไม่ ถ้าเป็นเช่นนั้น พระองค์เป็นอวตารย่อยของเทพเจ้าองค์ใด ในการอภิปรายปัญหาดังกล่าว มีความจำเป็นที่จะต้องปูพื้นความเข้าใจของคัมภีร์เกี่ยวกับกษัตริย์และสมมุติเทพ และการอวตารของเทพเจ้าดังปรากฏในคัมภีร์ปุราณะ ต่อจากนั้นผู้วิจัยจะชี้แจงความเชื่อมโยงเกี่ยวกับพระมหาเทพและพระนารายณ์ดังที่ปรากฏในพระนาม เอกสารทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ และวรรณคดี ซึ่งแสดงให้เห็นความเป็นอวตารและมหาวีรกรรมของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

กษัตริย์และความเป็นสมมุติเทพ

เป็นที่ทราบกันดีว่า ประเทศไทยสมัยอยุธยาปกครองด้วยระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีพระมหากษัตริย์เป็นองค์ประมุขสูงสุด ดำรงสถานภาพเป็นสมมุติเทพ มีพระราชอำนาจเด็ดขาดในการปกครอง ความคิดนี้ปรากฏให้เห็นชัดเจนเป็นรูปธรรมในกฎมณเฑียรบาลว่าเมื่อ กษัตริย์คือเทวดาหรือเทพในร่างมนุษย์ โทษของผู้ที่คิดล่วงละเมิดจึงมีความรุนแรง ดังจะเห็นได้ในพระไอยการกระบดศึกที่กล่าวว่า “ผู้ใด ใจใหญ่ไผ่สูง มันกระบดประทศร้าย จะต่ำพระองค์ ลดลงจากกำภูฉัตร อนึ่งทำร้ายพระองค์ด้วยโหรยาพิศ แลด้วยเครื่องศาสตราสรรพยุท ให้ถึงสิ้นพระชนม์...ผู้ใดแขงเมือง...เอาใจแผ่เพื่อข้าศึก...โทษผู้นั้นเป็น

อุกฤษฏ์โทษ ๓ สถานๆ หนึ่งให้ริบราชบาทฆ่าเสียให้สิ้นทั้งโคต สถานหนึ่งให้ริบราชบาทฆ่าเสีย ๗ ชั่วโมง สถานหนึ่งให้ริบราชบาทแล้วให้ฆ่าเสียโคตนั้นอย่าให้เลี้ยงสืบไปเลย เมื่อประหารชีวิตรนั้น ให้ประหารให้ได้ ๗ วัน จึงให้สิ้นชีวิต เมื่อประหารนั้นอย่าให้โลหิตแลอศกตกลงในแผ่นดิน ให้ใส่แพลอยเสียตามกระแสน้ำ...” (วรพร ภู่งศ์-พันธุ์, ๒๕๔๔, หน้า ๒๔๘)

โดยทั่วไปแล้วเรามักจะเชื่อว่าพระมหากษัตริย์เป็นองค์อวตารย่อยของพระวิษณุ หรือพระนารายณ์ เห็นได้ชัดจากพระนามของพระเจ้าอู่ทอง ผู้เป็นองค์ปฐมกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาที่ชื่อพรหมณ์ถวายพระนามเมื่อทำพระราชพิธีราชาภิเษกว่า “สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุนทรบรมพิตร” เหมือนด้วยพระนามสมเด็จพระนารายณ์อวตารอันผ่านกรุงอโยธยามาแต่ก่อน (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๖๘, หน้า ๑) นอกจากนี้ยังได้มีการตั้งชื่อเมืองหลวงของประเทศตามชื่อเมืองของพระราม คือ อโยธยา อีกด้วย พระมหากษัตริย์อยุธยาพระองค์ต่อๆ มาก็ยังปรากฏพระนามที่เชื่อมโยงกับพระนารายณ์ เช่น สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมเด็จพระรามราชาธิราช เป็นต้น

โดยนัยนี้ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งเป็นกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ผู้เป็นสมมุติเทพ ก็น่าจะอยู่ในฐานะองค์อวตารของพระนารายณ์ด้วยเช่นกัน แต่ทว่าเหตุไฉนพระนามของสมเด็จพระนเรศวรจึงเชื่อมโยงถึงพระศิวะ กล่าวคือ พระนาม “นเรศวร” เมื่อแยกศัพท์สมาสออกมาแล้ว จะได้ว่า นร + อิศวร อันหมายถึง พระอิศวรในภาคมนุษย์ หรืออวตารย่อยของพระอิศวรนั่นเอง

สมเด็จพระนเรศวรเป็นอวตารย่อยของเทพองค์ใด ก่อนที่จะอภิปรายถึงเพื่อตอบคำถามนี้จำเป็นจะต้องกล่าวถึงแนวความคิด

(concept) เกี่ยวกับเรื่อง “อวตาร” สำหรับเป็นพื้นแห่งการทำความเข้าใจเสียก่อน หลังจากนั้นแล้วจึงจะได้อภิปรายถึงสถานภาพแห่งการเป็นองค์อวตารของสมเด็จพระนเรศวร โดยจะกล่าวไปตามประเด็นลำดับดังนี้

แนวความคิดเรื่องเทพอวตาร

คำว่า “อวตาร” แปลว่า ลงมา หมายถึง การที่เทพเสด็จลงมาจากสวรรค์มาเกิดเป็นสัตว์โลกเพื่อจุดมุ่งหมายเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง ศาสนาตะวันตก เช่น คริสต์ศาสนาใช้คำว่า “incarnation” แปลว่าการเข้าในร่าง เช่น พระเยซู เป็น incarnation ของพระยะโฮวาเจ้า (นิคม มูลิกะคามะ, ๒๕๓๖, หน้า ๒๔)

ในคติของศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู เชื่อว่ามีเทพเจ้าสูงสุด ๓ องค์ คือ พระศิวะ (อิศวร) พระวิษณุ (นารายณ์) และพระพรหม รวมกันเรียกว่า **ตรีมูรติ** โดยหลักการแล้ว เทพเจ้าทั้งสามมีพลังอำนาจเท่าเทียมกันในฐานะที่เป็นองค์สะท้อนให้เห็นคุณลักษณะ ๓ ประการ ได้แก่ การสร้าง (creation) การรักษา (preservation) และการทำลาย (destruction) ขององค์พลังหนึ่งเดียว (One Divine Power) (Eva Rudy Jansen, 1999, p.83) นักปรัชญาสมัยหลังมองว่าพระพรหมเป็นผู้สร้าง พระวิษณุเป็นผู้รักษา และพระศิวะเป็นผู้ทำลาย แต่ในอินเดียโบราณ ความเชื่อเรื่องเทพเจ้าสูงสุดนี้มีอยู่สองแนวความคิดหลัก คือ เชื่อว่าพระศิวะเป็นเทพเจ้าสูงสุด และเชื่อว่าพระวิษณุเป็นเทพเจ้าสูงสุด

ฝ่ายที่เชื่อว่าพระศิวะเป็นเทพเจ้าสูงสุด เรียกว่า ไศวนิกาย มีปรัชญาว่า พระศิวะเป็นเจ้าของทรงเป็นผู้กำหนดผลแห่งกรรม กรรมด้วยตัวของมันเองย่อมไม่มีผลอะไร ความจงรักภักดีจะทำให้ได้รับความ

กรุณาจากพระมหาเทพ พระศิวะทรงเป็นผู้มีตัวตน (ในโลก) และไม่มีตัวตน (เหนือโลก) ลักษณะที่มีตัวตนของพระองค์ก่อให้เกิดแนวคิดเกี่ยวกับรูปทั้งแปดของพระศิวะ (อษฏ - มูรติ) ขึ้น ได้แก่ ดิน น้ำ ไฟ ลม อากาศ ดวงอาทิตย์ และดวงจันทร์ เป็นรูปที่มีตัวตนของพระศิวะรวมกันเข้าเป็นจักรวาล รูปที่แปดบางครั้งเรียกว่า อาตมัน บางครั้งก็เรียกว่า ยชมาน (ผู้สังเวช) รูปที่แปดนี้เป็นแก่นของศิวะถูกล้อมรอบอยู่ด้วยรูปอื่นๆ อีก ๗ รูป ด้วยเหตุนี้เองพระศิวะจึงเข้าไปอยู่ในจักรวาล พระศิวะเป็นเจ้าของทรงแผ่ไปทั่วจักรวาล (สมสฺต - ภูวนวยาปิน) และแก่นของพระองค์ก็ได้เข้าไปสิงสถิตอยู่ในทุกสิ่ง (วยาปกาตฺมน) ด้วยแสงประจำจักรวาลของพระองค์ เนื่องจากพระองค์ทรงเป็นพระผู้อยู่เหนือโลก พระองค์จึงเป็น ปร-พฺรหฺมณฺ หรือ ปรมาตฺมน ผู้ซึ่งเป็นหนึ่งเดียว (เกวล) ไม่มีตัวตน (อตฺน) ปราศจากการแบ่งแยก (นิชฺกฺล) ปราศจากคุณสมบัติ (นิรฺคุณ) ว่างเปล่า (ศฺูนฺย) ด้วยศักดิ์คือพลังอำนาจของพระองค์ พระองค์จึงปรากฏ (อภิวฺยภฺต) ภายใต้อารมณ์ต่างๆ (อเนกธา) ด้วยการใช้คุณ (guna) อันไม่รู้จักจบสิ้น ๓ ประการ (อเนกคุณวิสฺตร) ด้วยเหตุนี้เองพระศิวะผู้ซึ่งเป็นองค์เดียวจึงกลายเป็นหลายองค์ไปได้ การสร้างโลกซึ่งเริ่มต้นด้วยการสร้างพระพรหมและสิ้นสุดลงด้วยการสร้างดินชาติ (วิริณฺยชาติตฺถณฺวสาน) ก็เกิดขึ้นจากศักดิ์ของพระองค์ พระศิวะทรงเป็นต้นเหตุเพียงอย่างเดียวของจักรวาล (ชคฺเทกฺเตตฺ) เป็นที่เริ่มต้น (อาทิ) และที่จบ (อนฺต) ของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย แต่พระองค์เองไม่มีทั้งต้นและปลาย (อนาทินิธฺน) พระผู้เป็นเจ้าของ ๓ องค์ คือ พระพรหม พระวิษณุ และพระรุทร ซึ่งทำหน้าที่เกี่ยวกับโลกอยู่ ๓ ประการ คือ การสร้าง การรักษา และการทำลาย ต่างก็ออกมาจากพระองค์ผู้ซึ่งเมื่อสิ้นยุค (ยุคานฺต) เวลาเมื่อโลกถูกทำลาย ก็จะเสด็จกลับเข้าไปอยู่ภายในเอกภาพอันยิ่งใหญ่ (ไกวฺลฺย) อีก (ดูรายละเอียดใน หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ๒๕๔๗, หน้า ๒๖ - ๒๗)

ฝ่ายที่เชื่อว่าพระวิษณุเป็นเทพเจ้าสูงสุด เรียกว่า ไชยณพนิกาย ปรัชญาของไชยณพนิกายก็คล้ายกับปรัชญาของไศวนิกาย เพียงแต่นับถือว่าพระวิษณุเป็นเทพสูงสุด เป็นทั้งหนึ่งเดียวและมีจำนวนมากมาย เป็นทั้งผู้ที่อยู่ในระดับโลกและระดับเหนือโลก เป็นทั้งวิญญาณอันสูงสุด (ปรมาตฺมน) และวิญญาณของทุกสิ่ง (สรวาตฺมน) พระวิษณุโดยพระองค์เองไม่ได้มาจากเหตุ (อเหตุ) ดังนั้นจึงทรงเป็นที่มาของสิ่งทั้งหลาย (อรุณชาติปรมปรุกฤติ) พระตรีมูรติได้ออกมาจากพระองค์ พระองค์ทรงเป็นต้นเหตุแห่งการสร้างโลก การรักษาโลก และการทำลายโลก (ดูรายละเอียดใน หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ๒๕๔๗, หน้า ๔๗)

อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะ เป็นไศวนิกายหรือไชยณพนิกาย ด้วยแนวความคิดทำนองเดียวกัน พระมหาเทพจะอวดารลงมาบนโลกมนุษย์ เพื่อปฏิบัติภารกิจในการชำระไว้ซึ่งความอยู่รอดและสันติสุขแห่งโลก การอวดารของเทพลงมาบนโลกมนุษย์นี้จะมีทั้งการอวดารแบบเต็มองค์ การอวดารย่อย คือ การ “แบ่งภาค” ส่งพลังบางส่วนลงมา และการเนรมิตให้เกิดเป็นรูปนิมิตต่างๆ ในเทพปรณัมอินดูปรากฏการอวดารของเทพองค์สำคัญดังนี้

ศิวะอวดาร หรือ อิศวรอวดาร

โดยทั่วไป คนไทยรับรู้และคุ้นเคยกับเรื่อง วิษณุอวดาร หรือ นารายณ์อวดาร มากกว่า ศิวะอวดาร หรือ อิศวรอวดาร ทั้งนี้คงเนื่องมาจากบทพระราชนิพนธ์เรื่อง นารายณ์สิบปาง ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้เล่าถึงเรื่องการอวดารปางต่างๆ ของพระนารายณ์ แต่อันที่จริงแล้วใน คัมภีร์ปุราณะ ซึ่งเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ประเภทหนึ่งของศาสนาอินดูที่นับได้ว่ามีความสำคัญเทียบได้กับคัมภีร์พระเวทของศาสนาพราหมณ์ (มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, ๒๕๕๐, หน้า

๔๕) นั้น ก็ได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับอวตารของพระศิวะไว้อย่างละเอียดลออ

คัมภีร์ปุราณะมีทั้งหมด ๑๘ เล่ม ได้แก่ (มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, ๒๕๕๑, หน้า ๔๖)

๑. พรหมปุราณะ
๒. ปัทมปุราณะ
๓. วิษณุปุราณะ
๔. ศิวปุราณะ
๕. ภาคเวตปุราณะ
๖. นารทียปุราณะ
๗. มารกัณเฑยปุราณะ
๘. อัคนิปุราณะ
๙. ภวิษยปุราณะ
๑๐. พรหมไววรรตปุราณะ
๑๑. ลิงคปุราณะ
๑๒. วราหปุราณะ
๑๓. สกัณฑปุราณะ
๑๔. วามนปุราณะ
๑๕. กูรมปุราณะ
๑๖. มัลลปุราณะ
๑๗. ครุฑปุราณะ
๑๘. พราหมานปุราณะ

คัมภีร์ปุราณะที่บันทึกเรื่องราวของพระศิวะได้แก่ **ศิวปุราณะ**

ใน **คัมภีร์ศิวปุราณะ (The Śiva-Purāṇa, 2005)** กล่าวถึงพระศิวะว่าทรงเป็นปรมาตมน์ยิ่งใหญ่มากกว่าพระพรหม และพระวิษณุ และได้กล่าวถึงอวตารของพระศิวะว่ามีนับไม่ถ้วนดังนี้ (**The Śiva-Purāṇa, 2005, p.1110**)

Nandīsvara said: -

5. O excellent sages, Śiva's incarnations are countless and conducive to the benefit of good devotees. Their number cannot be counted or specified.

นันทิศวร กล่าวเล่าเรื่อง

๕. ท่านผู้รู้ผู้ประเสริฐทั้งหลาย อันอวตารของพระศิวะนั้นนับไม่ถ้วน ล้วนแล้วแต่เป็นไปเพื่อคุณประโยชน์แก่ผู้ภักดีที่มีความดี เรื่องราวทั้งนั้นมีอาจนับและไม่อาจระบุได้

(แปลเป็นภาษาไทยโดย

ศาสตราจารย์พิเศษ ดร. กิ่งแก้ว อุตถากร,

เอกสารประกอบการสอน

วิชาคติชนวิทยาาระดับดุขุภักิบัณฑิต

มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๑)

อวตารที่ล้ำคณุของพระศิวะ คือ ไกรวอวตาร (พระศิวะอวตารเป็นพระไกรพ)

พระไกรพ คือ พระรูปปฐมของ [อวตาร] ของพระศิวะผู้เป็นใหญ่ ผู้เขลาถูกบดบังด้วยมายาของพระศิวะยอมไม่ตระหนักรู้ (**The Śiva-Purāṇa, 2005, p.1097**) พระศิวะทรงเนรมิตพระไกรพเพื่อ

ปราบอหังการของพระพรหมด้วยการตัดเศียรที่ ๕ ด้วยเล็บ ดังปรากฏ
ในคัมภีร์คิวัฏฐานะซึ่งศาสตราจารย์พิเศษ ดร. กิ่งแก้ว อรรถากร ได้
แปลตอนนี้เป็นภาษาไทยในเอกสารประกอบการสอนวิชาคติชนวิทยา
ระดับดุขฎิบัณฑิต มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๑. ความว่า

หน้า ๑๐๙๘ บทที่ ๘

พระพรหมตรัส (ด้วยความอหังการ)

๑๓. ข้าคืออุทร (ผู้ก่อเกิดกายรูป) ของ
เอกภพ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้เกิดเอง ไม่ไปเกิด เป็นผู้
ยิ่งใหญ่ เป็นชีวิตปฐม เป็นพรหมัน เป็นวิญญาณ
เดี่ยวที่ปราศจากมลทิน...

๔๔. ผู้รู้ผู้ประเสริฐทั้งหลายเอ๋ย เมื่อพระ
คิวัะได้สดับคำอันกอบปรด้วยอหังการของพระพรหม
แล้ว ทรงกริ้วราวกับจะทรงทำลายล้างสิ่งทั้งหลาย
ให้สิ้น

๔๕. ในขณะที่เวลานั้น ได้ทรงสร้างบุรุษไภรพ
ขึ้นผู้หนึ่งมีรัศมีแพดจ้า

๔๖. (เรียกนามว่า) กาลไภรพ บ้าง
กาลราชา บ้าง

หน้า ๑๑๐๒

๕๒. หลังจากพระคิวัะประสิทธิประสาทพร
ต่างๆ แล้ว พระกาลไภรพ ในพริบตาได้ตัดเศียร
พระพรหม [เศียรที่ ๕] ด้วยปลายเล็บจากนิ้วทั้ง
หลายในหัตถ์ซ้าย

๕๔. เมื่อได้แลเห็นเศียรพระพรหมถูกตัด
ดังนั้น พระวิษณุตกพระทัยอย่างแรงกล้า และยอม
สยบลง บริกรรมมนตราศรุธริยา และกล่าว
สรรเสริญพระคุณของพระคิวัะ

๕๕. [พระพรหมก็กระทำเช่นเดียวกัน]

๕๖. ทั้งสองพระองค์ตระหนักแล้วว่าพระ
คิวัะคือ **ปรมาตมัน** กอบปรด้วย **สัต** (ความดำรงอยู่)
จิต (วิชา) และ **อานันตะ** (ความสุขสันต์) เป็น
ปรกตวิสัย พระองค์คือ **บรมอาตมัน** และอยู่เหนือ
คุณะทั้งหลาย

๕๘. ...พระคิวัะทรงปราบผู้อหังการ เพราะ
พระองค์คือผู้ทำลายความอหังการ

นอกจากนี้ ใน **คิวัฏฐานะ** ยังได้กล่าวถึงเรื่องที่พระคิวัะทรง
ปราบอหังการของพระวิษณุ - นรสิงห์ ดังที่ศาสตราจารย์พิเศษ
ดร. กิ่งแก้ว อรรถากร ได้แปลตอนนี้เป็นภาษาไทยในเอกสารประกอบ
การสอนวิชาคติชนวิทยาระดับดุขฎิบัณฑิต มหาวิทยาลัยนเรศวร,
๒๕๕๑. ความว่า

หน้า ๑๑๑๑ บทที่ ๑๐

๑๖. เมื่อเจ้าแห่งแทตย์เกลียดชัง ประหลา-
ทะ บุตรของตน พระวิษณุก็ถือว่าแทตย์ตนนั้นคือ
ศัตรูคู่อาฆาตของพระองค์

๑๗. ท่านผู้รู้ผู้ประเสริฐทั้งหลาย พระวิษณุ
จึงปรากฏองค์ออกมาจากเสาดันหนึ่งในท้องพระโรง

ณ เวลาพลบค่ำ ในรูปของนรสิงห์ เต็มไปด้วยความ
ร้อนแรง

๒๒. ขณะที่เทพนิกรจ้องมองดู พระองค์จับ
แทศย์दनนั้นวางไว้บนตักและใช้กรงเล็บฉีกไส้พุงและ
สังหารแทศย์दनนั้น

หน้า ๑๑๑๒ บทที่ ๑๐

๒๕. ถึงแม้เจ้าแห่งแทศย์दनนั้นจะถูก
สังหารไปแล้วก็ตาม เทพนิกรทั้งหลายก็ไม่บันเทิง
ยินดี พลังอันร้อนแรงของนรสิงห์มิได้สงบลง

๒๖. เอกภพทั้งหมด ถูกผลักดันให้สั่น
สะเทือนด้วยพลังอันร้อนแรงนั้น

๓๐. เมื่อพลังนั้นไม่สงบลง เทพทั้งหลาย
เกิดความปั่นป่วนและเป็นทุกข์ จึงพากันไปขอพระ
ศิวะให้ทรงเป็นที่พึ่ง

๓๑. ทั้งพระพรหมและเทพทั้งหลาย ตลอดจน
จนผู้รู้ผู้ประเสริฐทั้งปวง กล่าวสรรเสริญพระ
มหากษัตริย์คุณของพระศิวะต่อโลกทั้งหลายทั้งหมด
ทั้งสิ้น

หน้า ๑๑๑๓ บทที่ ๑๑

พระวีรภัทรกล่าวกับพระวิษณุ - นรสิงห์
[เพื่อให้สติและเตือนให้รำลึกถึงความจงรักภักดีต่อ
พระศิวะ]

๒๒. ข้าแต่พระวิษณุ ไม่มีผู้ใดจงรักภักดีต่อ
พระศิวะยิ่งกว่าพระองค์ หรือแม้แต่เท่าเทียม
พระองค์ พระองค์ได้สถาปนาพระเวทและพิธีกรรม
อันศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ เพื่อให้บังเกิดความเป็นมงคล
[นรสิงห์ใส่พระวีรภัทรกลับไป]

หน้า ๑๑๑๓ บทที่ ๑๑

พระวีรภัทรกล่าวกับพระวิษณุ - นรสิงห์

๕๒. ข้าแต่พระวิษณุ ศีรษะที่ ๕ ของพระ
พรหม บุตรของพระองค์ ซึ่งถูกตัดไปแล้วนั้น ก็ยังไม่
ได้ต่อ (ต่อไม่สำเร็จ) จนกระทั่งบัดนี้

หน้า ๑๑๑๔ บทที่ ๑๑

พระวีรภัทรกล่าวกับพระวิษณุ - นรสิงห์

๖๑. พระองค์ [พระวิษณุ] และพระพรหมผู้
มีสี่พักตร์มิใช่ผู้ปกครองโลก ไม่มีใครอื่นเป็นผู้
ปกครองโลก พระศิวะแน่แท้คือผู้ปกครอง

๖๓. [ถ้าพระองค์ไม่ฟัง] ความตายจักมาถึง
พระองค์ ดุจดั่งอสูรบาตฟาดลงบนตอไม้ ตามกำลัง
อันรุนแรงของพระผู้เป็นเจ้าของพระไภรพ

หน้า ๑๑๑๕ บทที่ ๑๒

๓. ในขณะเดียวกัน พระศิวะทรงแผ่
พระสิริไพโรจน์ ห่อหุ้มท้องฟ้าโดยรอบ เป็นสิ่ง
มหัศจรรย์พันลึกและก่อให้เกิดความขนพองสยอง
เกล้า

หน้า ๑๑๒๐ บทที่ ๑๒

๑๒. ได้เห็นดังนั้น พระวิษณุหมดพลังและความพลุ่งพล่าน ทรงเป็นเหมือนหิ้งห้อยน้อยภายใต้พระอาทิตย์

๑๕ - ๑๖. ดุจดั่งพญาครุฑยุคนาค พระคิเวจับพระวิษณุลอยขึ้นและปล่อยทิ้งลงสู่พื้นดิน ในขณะที่หนีไปนั้นนรสิงห์ถูกข่มอย่างรุนแรง ทั้งถูกตีด้วยปิก และแล้วพระคิเวเจ้าก็พาพระวิษณุเหาะไป

๑๙. ...นรสิงห์ กล่าวขอประทานพระมหากรุณาต่อพระศรภ (Śarabha) [พระคิเว] ผู้เป็นใหญ่อีกวาระหนึ่ง

๒๐. “ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า เมื่อใดที่จิตอันเขลาโง่ของข้าพระองค์ แปรเบือนด้วยอหังการขอพระองค์ได้ทรงโปรดเมตตาขจัดให้ข้าพระองค์ด้วย เพราะพระองค์เป็นผู้เดียวเท่านั้นที่จะกระทำได้”

หน้า ๑๑๒๑ บทที่ ๑๒

๓๑. ...และแล้ว พระวิษณุก็เข้าไปรวมเป็นหนึ่งในเดียวกับพระคิเว มิใช่โดยนัยตรงข้าม (พระคิเวตรัสกับเทพนิกรและผู้รู้ผู้ประเสริฐทั้งหลาย)

๓๓. พระองค์ [พระวิษณุ] จักเป็นที่เคารพบูชาของผู้จงรักภักดีของเรา ผู้ปรารถนาความสำเร็จทั้งปวง พระองค์เป็นผู้ภักดีที่สุดของเรา และเป็นผู้ที่เยี่ยมยอดในบรรดาผู้ให้พร

๓๔. หลังจากตรัสดังนั้นแล้ว พระองค์ผู้เป็นเจ้าของแห่งนกทั้งหลายที่ทรงพลัง ก็หายพระองค์ไปต่อหน้าต่อตาเทพทั้งหลายที่เฝ้าดูอยู่

๓๕. [พระวีรภัทรลดทอนนรสิงห์...]

๓๖. นับแต่นั้น พระคิเวก็ทรงหนึ่งของนรสิงห์ ส่วนเศียรนรสิงห์นั้นมาเป็นลูกประคำเม็ดนาในสายลูกประคำหัวกระโหลกของพระองค์

เรื่องราวในคิเวปุราณะที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่าพระคิเวทรงเป็นปรมาตมัน ยิ่งใหญ่กว่าพระพรหมและพระวิษณุ พระองค์ทรงเป็นผู้ปราบอหังการของพระพรหม ทำให้ทั้งพระพรหมและพระวิษณุยอมสยบ ทรงปราบอหังการของพระวิษณุ - นรสิงห์ และในที่สุดพระวิษณุก็ได้เข้าไปรวมเป็นหนึ่งในเดียว (merge) กับพระคิเว

วิษณุอวตาร หรือ นารายณ์อวตาร

โดยปรัชญาที่คล้ายคลึงกันระหว่างไสวณิกายและไวษณพนิกาย เรื่องราวของวิษณุอวตาร หรือนารายณ์อวตารนั้นก็ไม่นับไม่ถ้วน บ้างก็ว่ามีสิบสี่ปางบ้าง ยี่สิบปางบ้าง ในนิกายปาณจราตระ กล่าวถึงอวตารของพระวิษณุว่ามีถึง ๓๙ ปาง (นิคม มุลิกะคามะ, ๒๕๓๖, หน้า ๒๓) แต่โดยทั่วไปแล้วเราก็มักจะคุ้นเคยกับอวตารปางสำคัญของพระวิษณุว่ามี ๑๐ ปาง ดังที่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (๒๕๑๔, หน้า ๕ - ๓๙๓) ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ คือ

๑. มัตสยวตาร พระวิษณุลงมาเกิดเป็นปลา เพื่อปราบยักษ์ชื่อหคริเว ซึ่งเป็นต้นตอให้มนุษย์หลงผิดจนทำให้น้ำท่วมโลก

๒. กูรมาวตาร พระวิษณุลงมาเกิดเป็นเต่ามาทิม่าในเกษียรสาคร (ทะเลน้ำนม) เอาแผ่นหลังหนุนภูเขามันทาระ เทวดาใช้ลำตัวพญานาคมาต่อกันทำเป็นเชือกผูกภูเขาเพื่อให้เป็นสายโยงสำหรับดึงภูเขาให้เคลื่อนไหว เพื่อกวนน้ำในมหาสมุทรจนกลายเป็นน้ำอมฤต

๓. วราทาวตาร พระวิษณุลงมาเกิดเป็นหมีป่า เพื่อปราบยักษ์หิรัณยักษะ ซึ่งจับโลกกตให้จมน้ำทะเล โลกเป็นก้อนน้ำกลมๆ หมีป่าใช้เขี้ยวตุนให้พ่นน้ำ สัตว์โลกจึงได้เกิดขึ้นมา

๔. นรสิงหาวตาร พระวิษณุลงมาเกิดเป็นนรสิงห์ (ครึ่งคนครึ่งสิงห์) เพื่อปราบยักษ์หิรัณยกตปิซึ่งได้พรจากพระพรหมว่าจะไม่มีใครทำลายได้จึงอาละวาดไปทั้งสามโลก พระนารายณ์อวตารเป็นนรสิงห์และได้ฆ่ายักษ์นั้นเสีย

๕. วามนาวตาร พระวิษณุลงมาเกิดเป็นพราหมณ์เดี่ยวผู้มีฤทธิ์เดช เพื่อสบบยักษ์พลี ผู้อวดอ้างที่จะครองโลกทั้งสาม พราหมณ์เดี่ยวขอเนื้อที่บนพื้นโลกเพียง ๓ ก้าวเท่านั้น ยักษ์ก็ยินยอม พราหมณ์เดี่ยวจึงก้าวไปได้เพียง ๒ ก้าว ก็กินเนื้อที่เกินสวรรค์ไปแล้ว ยักษ์จึงยอมแพ้เพราะเห็นว่ามิฤทธิ์มาก พราหมณ์เดี่ยวจึงบัญชาให้ยักษ์ไปอยู่ใต้บาดาล

๖. ปรศุรามาวตาร พระวิษณุลงมาเกิดเป็นพราหมณ์ถือขวาน (ปรศุ = ขวาน) พยายามป้องกันไม่ให้กษัตริย์มีอำนาจเหนือพราหมณ์ ได้ชำระโลก ๒๑ ครั้ง เพื่อทำลายกษัตริย์

๗. รามาจันทราวตาร พระวิษณุลงมาเกิดเป็นพระรามตามเนื้อเรื่องในคัมภีร์รามายณะ เพื่อปราบทศกัณฐ์ (รามเกียรติ์)

๘. กฤษณาวตาร พระวิษณุลงมาเกิดเป็นพระกฤษณะ ผู้มีผิวกายดำ ผู้เป็นกษัตริย์จันทวงศ์ตามเนื้อเรื่องในคัมภีร์ภควัทคีตา เพื่อปราบยักษ์กังสะผู้โหดร้ายทารุณต่อมนุษย์

๙. พุทธาวตาร พระวิษณุลงมาเกิดเป็นพระสมณโคตมพุทธเจ้า เพื่อชี้ให้มนุษย์ผู้หลงผิดได้เห็นถูกต้องตามความเป็นจริง

๑๐. กัลกยาวตาร พระวิษณุลงมาเกิดเป็นพระกัลกิ หรืออัศวินม้าขาว ถือดาบอันทรงฤทธิ์ มีประกายดั่งดาวหางเพื่อปราบคนชั่วและเริ่มสถาปนาระบบธรรมะขึ้นใหม่เพื่อความสันติสุขของสังคม ซึ่งจะมาในปลายกัลยยุค

จะเห็นได้ว่าอวตารของพระวิษณุทั้ง ๑๐ ปางนี้ ไม่ได้มีเฉพาะเพียงอวตารลงมาเป็นมนุษย์เท่านั้น ยังมีทั้งอวตารลงมาเป็นสัตว์ และครึ่งคนครึ่งสัตว์อีกด้วย และจุดประสงค์ส่วนใหญ่ของการอวตารลงมาของพระวิษณุก็คือเพื่อปราบมารหรือผู้ที่ทำลายสันติสุขของโลก

นอกจากนี้ มีข้อสังเกตอยู่ประการหนึ่งว่า อวตารของพระวิษณุในปางที่ ๙ คือ พุทธาวตาร พระวิษณุลงมาเกิดเป็นพระพุทธเจ้าด้วย พระพุทธศาสนาเอง ก็มีคำเรียกพระพุทธรูปว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้า” ซึ่งก็น่าจะมีที่มาจากเหตุที่ทรงเป็น “พระภาค” หนึ่งในพระมหาเทพหรือองค์รวมซึ่งอาจหมายถึงพระอาทิตย์ (ดูเชิงอรรถ ๑๖) ที่อวตารลงมา

ว่าด้วยพระนาม “นเรศวร”

พระนามของสมเด็จพระนเรศวรมีความเชื่อมโยงถึงพระคิวงกล่าวคือ พระนาม “นเรศวร” เมื่อแยกศัพท์สมาสออกมาแล้วจะได้ว่า นร + อิศวร อันหมายถึง พระอิศวรในภาคมนุษย์ หรือ อวตารย่อยของ

พระอิศวรนั้นเอง อย่างไรก็ตาม ในพงศาวดารทั้งของไทยและของต่างประเทศมีการกล่าวอ้างถึงพระนามของสมเด็จพระนเรศวรไว้ต่าง ๆ กัน เช่น พระนริศ พระนเรศ และพระนเรศวร ทั้งนี้ไม่รวมถึงพระฉายานามอื่นที่ทรงได้รับ เช่น พระองค์ดำ (Black King) หรือ พระราชาไฟ (Raja Api)

เกี่ยวกับพระนาม “นเรศวร” นี้ วินัย พงศ์ศรีเพียร (๒๕๓๓, หน้า ๙๐ - ๙๑) ได้ตั้งข้อสันนิษฐานไว้ว่าไม่ใช่พระนามที่แท้จริง แต่เป็นพระนามที่อาจเกิดขึ้นจากการตัดคำผิดของอาลักษณ์ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยกล่าวว่า พระนาม “นเรศวร” ปรากฏในเอกสารประเภทพระราชพงศาวดารตั้งแต่ ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (พ.ศ. ๒๒๒๓) เป็นต้นมา หลังจากสิ้นรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไปแล้ว ๗๐ - ๘๐ ปี ซึ่งวินัย พงศ์ศรีเพียร เห็นว่านักปราชญ์ในราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเองก็อาจจะไม่เข้าใจว่าอะไรคือพระนามที่แท้จริงของพระองค์ และได้แสดงทัศนะว่าเค้าเงื่อนของพระนามที่ถูกต้องปรากฏอยู่ใน ประวัติศาสตร์สังเขป กษัตริย์กรุงสยาม ของ วัน วลิต (Jeremias van Vliet) ซึ่งได้บันทึกพระนามที่ถูกต้องไว้คือ “พระนเรศราชาธิราช” เมื่อนามาเปรียบเทียบกับพระนามอันถูกต้องของพระเทียรราชาเมื่อขึ้นครองราชย์แล้วจากศิลาจารึกวัดพระธาตุศรีสองรัก โดยนำสร้อยพระนามมาเปรียบเทียบกับกันได้เป็น

สมเด็จพระบรมมหาจักรพรรดิ วรรราชาธิราช

สมเด็จพระนเรศ วรรราชาธิราช

วินัย พงศ์ศรีเพียร สันนิษฐานว่า สร้อยพระนาม “วรรราชาธิราช” น่าจะมีความสำคัญในเชิงสัญลักษณ์ซึ่งแสดงสายสัมพันธ์ระหว่างสมเด็จพระนเรศวรกับสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ผู้เป็นพระเจ้า

ตา ถ้าหากอาลักษณ์ในราชสำนักสมเด็จพระนารายณ์มหาราชชำระพระราชพงศาวดารและได้พบเอกสารเก่าซึ่งบังเอิญมีพระนามที่ถูกต้องของสมเด็จพระนเรศวรอยู่ ก็มีความเป็นไปได้ไม่น้อยที่จะตัดคำผิดเป็น “นเรศวร-ราชาธิราช” โดยเข้าใจผิดว่า “ราชาธิราช” เป็นสร้อยวลียกย่องพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระนามว่า “นเรศวร” (นร + อีศวร)

วินัย พงศ์ศรีเพียร ยังได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับพระนามของสมเด็จพระนเรศวรเพิ่มเติมว่า

พงศาวดารฉบับหอแก้ว ของพม่า ปรากฏพระนามว่า “พระนริศ”

ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ของชาวยุโรป ปรากฏพระนามว่า “พระนเรศ”

พระไอยการกระบดศึก ในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ ปรากฏพระนามว่า “เจ้าฟ้านเรศเชษฐาธิปัตย์”

ศิลาจารึกหมายเลข K27 (วัดรามลักษณ์ / อันโลก) ในประมวญจารึกเขมร ซึ่ง ดร. ไมเคิล วิดเกอรี่ เชื่อว่าเป็นจารึกที่ชาวสยามจารขึ้น จารึกพระนามว่า “พระนเรส”

คัมภีร์สังคีตยวงค์ ซึ่งพระพิมพ์ลธรรมจนาเป็นภาษาบาลี เขียนพระนามว่า “นริสสรราช”

นอกจากนี้ ได้ตั้งข้อสังเกตจากพระนามที่ปรากฏในหลักฐานต่างๆ ว่า ถ้าพระนามที่ถูกต้องคือ “นเรศ” หรือ “นริศ” (นร + อีศ) แล้ว ไฉนภายหลังจึงกลายเป็น “นเรศวร” (นร + อีศวร) ไปได้ ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่าพระนามว่า “นเรศวร” นั้นมาจากการตัดคำผิดของอาลักษณ์

ข้อสังเกตและข้อสันนิษฐานของวินัย พงศ์ศรีเพียร ดังกล่าวนับว่ามีความน่าสนใจ และได้จุดประกายให้ผู้วิจัยพยายามศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมเพื่ออธิบายขยายผลเกี่ยวกับเรื่องพระนามของสมเด็จพระนเรศวร จนได้ค้นพบประเด็นสำคัญหลายประการที่จะนำเสนอต่อไป ดังนี้

๑. ไม่มีพระนาม “นเรศวร” ปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์

ตามที่วินัย พงศ์ศรีเพียรได้ตั้งข้อสันนิษฐานว่า พระนาม “นเรศวร” มาจากการตัดคำผิดของอาลักษณ์ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยอ้างถึง พระนาม “นเรศวร” ว่าปรากฏในเอกสารประเภทพระราชพงศาวดารตั้งแต่ ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์เป็นต้นมานั้น ปรากฏว่าเมื่อย้อนกลับไปดูใน พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ กลับไม่พบว่ามีพระนาม “นเรศวร” ปรากฏอยู่เลย ในพระราชพงศาวดารฉบับดังกล่าวเมื่อต้องการจะเอ่ยถึงสมเด็จพระนเรศวรคราวใดก็จะใช้พระนามว่า “สมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้า” เท่านั้น

กึ่งแก้ว อรรถากร (๒๕๕๐ก, หน้า ๔๒ - ๔๓) ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับเรื่องการเรียกพระนามของสมเด็จพระนเรศวรใน พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ไว้ว่า พงศาวดารฉบับนี้เลือกลงเหตุการณ์ที่สำคัญจริงๆ ไม่มีผลความหรืออสังการทางภาษาเลย เมื่อกล่าวถึงสมเด็จพระนเรศวรที่ใดก็จะใช้พระนามว่า “สมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้า” นับดูแล้วใช้พระนามนี้เพียง ๓ ครั้ง คือ

ครั้งที่ ๑ เมื่อพระองค์เสด็จกลับจากกรุงหงสาวดีและพระราชบิดาส่งให้ไปครองเมืองพิษณุโลก ความว่า “ศักราช ๙๓๓

มะแมศก (พ.ศ. ๒๑๑๔) น้ำน้อย อนึ่ง สมเด็จพระนารายณ์บพิตรเป็นเจ้าเสด็จขึ้นไปเสวยราชสมบัติเมืองพิษณุโลก” (พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า ๔๖๒)

ครั้งที่ ๒ เมื่อประกาศอิสรภาพ พ.ศ. ๒๑๒๗ มีบันทึกว่า “ศักราช ๙๔๖ วอกศก (พ.ศ. ๒๑๒๗) ครั้งนั้น สมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้า เสวยราชสมบัติ ณ เมืองพิษณุโลก” (พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า ๔๖๓) ครั้นเมื่อพระเจ้าหงสาวดีติดใจกับพระเจ้าอังวะ ได้เกณฑ์ให้เสด็จไปช่วยการศึก สมเด็จพระนเรศวรก็ได้เสด็จไปและได้ไปประกาศอิสรภาพที่เมืองแครง

ครั้งที่ ๓ เมื่อคราวสงครามยุทธหัตถี พ.ศ. ๒๑๓๕ เล่าถึงเหตุการณ์ที่ทรงฟันพระมหาอุปราชาขาดคอช้าง ทหารพม่ารุมยิงเพื่อกัน พระศพพระมหาอุปราชาออกไป สมเด็จพระนเรศวรถูกปืนที่พระหัตถ์ดังความว่า “...และเมื่อได้ชนข้างด้วยมหาอุปราชานั้น สมเด็จพระนารายณ์บพิตรเป็นเจ้าต้องปืน ณ พระหัตถ์ขวาห้อยหนึ่ง...” (พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, หน้า ๔๖๗)

กึ่งแก้ว อรรถากร (๒๕๕๐ก, หน้า ๔๓) ให้ความเห็นว่า เมื่อพิจารณาดูแล้วเหมือนกับว่าผู้เขียนพยายามเลี่ยงการออกพระนามตรงๆ ถ้าเมื่อใดจะต้องเอ่ยเจาะจงถึงพระองค์ ก็จะใช้พระสมัญญานาม ในที่อื่นจะละพระนามไปเลย เรียกว่า เป็นการละ “ไว้ในฐานที่เข้าใจ” คงไว้แต่พฤติที่ทรงกระทำ

การละพระนามหรือการพยายามที่จะหลีกเลี่ยงการออกพระนามโดยตรงนี้ ก็น่าจะเกิดจากความล้าเนิ่นเกรงกลัวว่าจะเป็นการมิบังควรที่จะนำเอาพระนามของพระมหากษัตริย์มาเอ่ยถึงเสมือนเป็นเรื่องเล่าโดยทั่วๆ ไป

๒. การปรากฏครั้งแรกของพระนาม “นเรศวร”

เมื่อไม่มีพระนาม “นเรศวร” ปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ แล้วพระนามนี้ปรากฏครั้งแรกที่ใด

เพื่อตอบคำถามนี้ ผู้เขียนจึงได้ไต่ย้อนกลับไปดูการปรากฏของพระนาม “นริศ” “นเรศ” และ “นเรศวร” ในเอกสารหลักฐานที่เกี่ยวข้องทั้งของไทยและของต่างประเทศ และสรุปการปรากฏของพระนาม “นริศ” “นเรศ” และ “นเรศวร” เป็นตารางเปรียบเทียบให้เห็นพัฒนาการดังนี้

ตาราง ๑ แสดงการปรากฏของพระนาม “นริศ” “นเรศ” และ “นเรศวร”

ลำดับ	หลักฐาน	ผู้แต่ง/ผู้แปล	พ.ศ.	พระนามที่ปรากฏ	ข้อสังเกต
๑	The Short History of the Kings of Siam หรือ ประวัติศาสตร์สังเขป หรือ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับ วัน วัลติ พ.ศ. ๒๑๘๒	- Jeremias van Vliet (วัน วัลติ) บันทึกรเป็นภาษาฮอลันดา - Leonard Andaya แปลเป็นภาษาอังกฤษ มี David K. Wyatt เป็นบรรณาธิการ - วนาศรี สามนเสน แปลเป็นภาษาไทย ศ. ดร. ประเสริฐ ณ นคร เป็นผู้ตรวจ	๒๑๘๒ (สมัย สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง)	- Prae Naerith Raetsia Thieraj [พระนริศราชาธิราช] (ตามที่ วัน วัลติ บันทึกร) - PHRA NARET RACHATHIRAT [พระนเรศราชาธิราช] (ตามฉบับแปลเป็นภาษาอังกฤษ)	- เป็นหลักฐานที่ใกล้เคียงสมัยของ สมเด็จพระนเรศวรมากที่สุด - พระนามที่ปรากฏตามที่ วัน วัลติ บันทึกรไว้เป็นภาษาฮอลันดา คือ “พระนริศราชาธิราช” แต่เกิดการปรับให้เป็น “พระนเรศราชาธิราช” เมื่อแปลเป็นภาษาอังกฤษ
๒	พระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์	อาลักษณ์สมัย สมเด็จพระนารายณ์มหาราช	๒๒๒๓ (บันทึกร) ๒๕๑๐ (พิมพ์ครั้งแรก)	สมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นเจ้า	- พงศาวดารไทยที่เก่าที่สุด - ไม่มีการออกพระนาม

ลำดับ	หลักฐาน	ผู้แต่ง/ผู้แปล	พ.ศ.	พระนามที่ปรากฏ	ข้อสังเกต
๓	Hmannan Yazawindawgyi หรือ มหาราชวงศ์ ฉบับหอแก้ว	หลวงไพโรสณห์ สาลาวัณย์ หรือ อู ออง เทียน (แปลเป็นภาษา อังกฤษ)	๒๓๗๔ (ปีที่ฉบับ พม่าตรวจ ชำระ) ๒๔๕๑ (ปีที่ตีพิมพ์ ในวารสาร สยาม สมาคม)	King Bra Narit	
๔	มหาราชวงศ์ พงษาวดาร พม่า (แปลจาก มหาราชวงศ์ ฉบับหอแก้ว)	มองต่อ (แปลเป็นไทย)	๒๔๕๓ (สมัย ร.๕)	พระนเรศ	ชาวพม่าแปล หลักฐาน ๓ และ ๔ แต่ออกเสียงพระนาม ต่างกันเป็น นริศ กับ นเรศ
๕	พงศาวดาร กรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุ- มาศ (เจิม)		ธนบุรีต่อ รัตน- โกสินทร์ (ปีบันทึก) ๒๔๗๙ (ตีพิมพ์ ครั้งแรก)	- สมเด็จพระนเรศวร เป็นเจ้า - สมเด็จพระนเรศ บรมเชษฐาธิราชเจ้า	

ลำดับ	หลักฐาน	ผู้แต่ง/ผู้แปล	พ.ศ.	พระนามที่ปรากฏ	ข้อสังเกต
๖	คัมภีร์ สังคัยวงศ์	สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน เมื่อครั้งยังเป็น พระพิมลธรรม (รจนาเป็น ภาษาบาลี)	๒๓๓๒ (ร.๑)	นริศสวราช	- อัญคามวินัย พงศศิริเพียร (๒๕๓๓, หน้า ๙๑) - ตรวจสอบปีพิมพ์ จากสารานุกรม วัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม ๑๔ : ในปริจเฉท ๗ กล่าวถึงความเป็นมา ของกรุงศรีอยุธยา จนถึงเสียกรุง ครั้งที่ ๒ - เขียนแบบบาลี
๗	พระราชพงศาวดาร กรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระ พนรัตน์ วัดพระเชตุพน	สมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน	๒๓๔๐ (ปีที่ชำระ- ร.๑) ๒๔๐๗ (พิมพ์ ครั้งแรก)	- สมเด็จพระนเรศวร เป็นเจ้า - สมเด็จพระนเรศวร บรมพิตรเป็นเจ้า - สมเด็จพระนเรศวร บรมเชษฐาธิราชเจ้า	
๘	ลิลิตเตลงพ่าย	สมเด็จพระมหา สมณเจ้า กรมพระปรมา- นุชิตินโรส	๒๓๗๕ (ร.๓)	- นเรศ - นเรศวร - นเรศวร - นเรศวร	รูปศัพท์ "นเรศวร" ที่ปรากฏมีการ ออกเสียงได้ ๓ แบบ คือ นะ-เรศ, นะ-เรศ-สวน และ นะ-เร-สวน ขึ้นอยู่กับ ข้อบังคับของ ฉันทลักษณ์ใน ตำแหน่งที่คำปรากฏ

ลำดับ	หลักฐาน	ผู้แต่ง/ผู้แปล	พ.ศ.	พระนามที่ปรากฏ	ข้อสังเกต
๙	พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา	กรมหลวงวงศาธิราชสนิท (ทรงชำระใหม่ตามรับสั่งของ ร.๔)	สมัย ร.๔ (ชำระ) ๒๔๕๕ (พิมพ์ครั้งแรก)	- สมเด็จพระนเรศวร เป็นเจ้า - สมเด็จพระนเรศวรบรมเชษฐาธิราช (หน้า ๑๔๕)	หลักฐาน ๗, ๙ พัฒนาจาก ๕ สังเกตว่า "สมเด็จพระนเรศวรมุขมหาราช" ใน ๕ ถูกปรับเป็น "สมเด็จพระนเรศวรบรมเชษฐาธิราชเจ้า" ใน ๗ และ "สมเด็จพระนเรศวรบรมเชษฐาธิราช" ใน ๙ (คำว่า "เจ้า" หายไปด้วย)
๑๐	พระราชพิธีสิบสองเดือน	พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	๒๔๓๑ (สมัย ร.๕)	พระนเรศวร์	
๑๑	คำให้การขุนหลวงหาวัด	กรมหลวงวงศาธิราชสนิท (แปลจากภาษารามัญ)	๒๔๕๔ (หอพระสมุดได้จากพระองค์เจ้าสายสนธิวงศ์)	พระนเรศวร์	

ลำดับ	หลักฐาน	ผู้แต่ง/ผู้แปล	พ.ศ.	พระนามที่ปรากฏ	ข้อสังเกต
๑๒	คำให้การชาวกรุงเก่า	นายมองต่อ (แปลจากภาษาพม่า)	๒๔๕๔ (หอพระสมุดได้ต้นฉบับภาษาพม่าจากหอสมุดร้างกุ้ง)	พระนเรศวร	กรมดำรงฯ ตรวจแก้ไข และน่าจะปรับเปลี่ยนเป็น "นเรศวร"
๑๓	ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่		?	พระยานเรศ	อ้างตามวินัย พงศ์ศรีเพียร (๒๕๓๓, หน้า ๙๐)
๑๔	พระไอยการกระบดศึก		?	เจ้าฟ้านเรศ เชษฐาธิปัตย์	อ้างตามวินัย พงศ์ศรีเพียร (๒๕๓๓, หน้า ๙๐-๙๑)
๑๕	ศิลาจารึกหมายเลข K27 (วัดรามลักขณ์/อันโลก) ในประมวลจารึกเขมร	ดร. ไมเคิล วิตเกอร์ เชื่อว่าเป็นจารึกที่ชาวสยามจารึกขึ้น	?	พระนเรศวร	อ้างตามวินัย พงศ์ศรีเพียร (๒๕๓๓, หน้า ๙๑)

จากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่า พระนาม “นเรศวร” ปรากฏครั้งแรกใน พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ซึ่งเขียนขึ้นในช่วงกรุงธนบุรีต่อกรุงรัตนโกสินทร์ แต่อย่างไรก็ตาม พงศาวดารหรือพระราชพงศาวดารที่ดีพิมพ์เผยแพร่และเป็นที่ยอมรับของบุคคลทั่วไป ส่วนใหญ่จะชำระเรียบเรียงเพิ่มเติมในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๔, หน้า ๓๔๒๒) รวมทั้งฉบับนี้ด้วย ดังนั้นจึงยังไม่อาจชี้ชัดได้แน่นอนว่า พระนาม “นเรศวร” ที่ปรากฏใน พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) นั้น จะเป็นข้อมูลขั้นต้นและจะเป็นการปรากฏครั้งแรกในสมัยกรุงธนบุรี เพราะอาจจะถูกปรับเปลี่ยนจากการชำระพงศาวดารในสมัยรัตนโกสินทร์ก็เป็นได้ ทั้งนี้ มีข้อสังเกตอยู่ว่า แม้ใน พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) เมื่อออกพระนามสมเด็จพระนเรศวรจะใช้ว่า “สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า” เกือบทุกแห่ง แต่ก็มีแห่งหนึ่งเรียกพระนามสมเด็จพระนเรศวรว่า “สมเด็จพระนเรศบรมเชษฐาธิราชเจ้า” ทำให้อดคิดไม่ได้ว่านี่อาจเป็นร่องรอยของพระนามที่ถูกบันทึกไว้ก่อนที่พงศาวดารจะถูก “ชำระ” ซึ่งต่อมาเมื่อ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) ถูกนำมาเป็นต้นแบบในการปรับปรุงเป็น พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน และ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ปรากฏว่าในที่แห่งเดียวกันนี้ “สมเด็จพระนเรศบรมเชษฐาธิราชเจ้า” ก็ถูกปรับให้เป็น “สมเด็จพระนเรศวรบรมเชษฐาธิราชเจ้า” และ “สมเด็จพระนเรศวรบรมเชษฐาธิราช” ตามลำดับ แม้ว่าอาจจะยังคงอ่านว่า นะ-เรศ เพื่อให้คล้องจองกับ “บรมเชษฐาธิราชเจ้า” แต่ร่องรอยของการสะกดคำนั้นก็แฉะให้เห็นได้ถึงการรับรู้ พระนามที่แตกต่างออกไป

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และวรรณคดี พระนาม “นเรศวร” น่าจะปรากฏเป็นครั้งแรกในวรรณคดีเรื่องลิลิตเตล่งพ่าย ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ทรงพระนิพนธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ในลิลิตเตล่งพ่ายปรากฏการเรียกพระนามว่า “นเรศวร” ในรายตอนที่บรรยายความว่า พระมหาอุปราชชาติได้ทราบข่าวจากกองทหารลาดตระเวนว่าสมเด็จพระนเรศวรและพระอนุชาได้ยกกองทัพออกมารับศึกตั้งค่ายอยู่ที่หนองสาหร่าย ดังนี้ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, หน้า ๙๔)

...ครั้นพระบาทได้สดับ อภิทราบสรับโดยควร
ว่านเรศวรกระษัตรา กับเอกาทษฐรุทธิ ยกมายุทธ์
แย่งรงค์

พระนามที่ปรากฏตรงนี้ต้องอ่านตามหลักการสมาสศัพท์ นร + อิศวร ว่า นะ-เร-สวัน เพื่อให้รับสัมผัสกับคำสุดท้ายของรายวรรคหน้า คือคำว่า “ควร” ดังนั้นจึงแสดงให้เห็นถึงความจงใจของกวีผู้ทรงพระนิพนธ์ในการเลือกสรรรูปศัพท์ “นเรศวร” มาใช้เป็นพระนาม เพื่อให้อ่านออกเสียงพยางค์สุดท้ายว่า “สวัน” ให้สอดคล้องกับฉันทลักษณ์ในการประพันธ์

อย่างไรก็ดี ในลิลิตเตล่งพ่ายยังได้มีการกล่าวถึงพระนามสมเด็จพระนเรศวรไว้อีกหลายแห่งด้วยกัน เช่น ในรายตอนต้นเรื่องที่แสดงถึงจุดมุ่งหมายในการทรงพระนิพนธ์ว่าเพื่อยอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ความว่า (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, หน้า ๕)

...เฉลิมพระเกียรติผ่านฟ้า เจ้าจักรพรรดิ
แผ่นดินสยาม สมยานามนฤเบศร นเรศวรนรินทร์

ในรายตอนบรรยายความว่าสมเด็จพระมหาธรรมราชาสวรรคต สมเด็จพระนเรศวรผู้เป็นพระราชโอรสก็ได้ขึ้นครองราชย์ต่อจากสมเด็จพระราชบิดา ดังนี้ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, หน้า ๑๐)

...มหาธรรมราชนรินทร์ เจ้าปัดพินทรผ่านทวีป
ดับขนมชีพิราไลย เอารสไทนฤเบศ นเรศวรเสวย
สวรรยา

ในโคลงที่พระมหาอุปราชาครัครวญด้วยความรันทดพระทัยในขณะกำลังยกกองทัพเดินทางมาตีกรุงศรีอยุธยา ว่าคงไม่อาจต่อกรกับสมเด็จพระนเรศวรได้ ปรากฏพระนามดังนี้ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, หน้า ๖๔)

ณรงค์นเรศร์ด้าว	ดษกร
ใครจักอจออกรอญ	รบสู้
เสียดายแผ่นดินมอญ	พลันมอด ม้วยแฮ
เหตุบมีมือผู้	อินต่านทานเขญฯ

ในโคลงตอนท้ายเรื่องที่เป็นกรกล่าวย้าว่าอุปสรรคในการทรงพระนิพนธ์อีกครั้งหนึ่งก็ปรากฏพระนามดังนี้ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ๒๕๑๕, หน้า ๑๙๔)

เสจรแสดงพระยศเจ้า	จอมอยุธ ยาเอย
องค์อดีตรสมมุติ	เทพยไท้
นเรศวรรัตนมกุฎ	เกษกระษัตร์ สยามฤฯ
หวังอยู่คู่ชเรศไว้	ฟากฟ้าดินเฉลิมฯ

พระนามของสมเด็จพระนเรศวรที่ปรากฏในที่แห่งอื่นในลิลิตเตล่งพ่าย ตามที่ยกตัวอย่างมานี้ แม้ว่าจะสะกดด้วยรูปต่างๆ กัน ได้แก่ นเรศ นเรศวร นเรศร์ และ นเรศวร์ แต่ในการออกเสียงนั้นทุกรูปต้องออกเสียงว่า นะ-เรศ เพื่อให้สอดคล้องกับข้อบังคับสัมผัสของฉันทลักษณ์ที่ใช้ในการประพันธ์

จากพระนามที่ปรากฏ สังเกตได้ว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสคงจะทรงตั้งพระทัยที่จะออกพระนามสมเด็จพระนเรศวรว่า “นเรศ” มีเพียงแห่งเดียวที่ผันพระนามไปเป็น “นเรศวร” เพื่อให้รับกับสัมผัสของคำประพันธ์ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เป็นเรื่องน่าคิดว่า ในเมื่อแห่งอื่นๆ ออกเสียงพระนามว่า นะ-เรศ หมดทุกแห่งแล้วในแห่งที่ผันเสียงพระนามให้รับกับสัมผัสของคำประพันธ์นั้นจะไม่อ่านว่า นะ-เรศ-สวณ หรือ พิจารณาตามฉันทลักษณ์แล้ว “ธกัทราบสรบ์โดยควร ว่านเรศวรกระษัตรา” ก็สามารถอ่านได้ทั้งสองแบบว่า “นะ-เร-สวณ-กระ-สัด-ตรา” และ “นะ-เรศ-สวณ-กระ-สัด-ตรา” ซึ่งถ้าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสตั้งพระทัยที่จะเรียกพระนามสมเด็จพระนเรศวรว่า “นเรศ” แล้ว “นเรศวรกระษัตรา” ตรงนี้ก็ น่าจะอ่านแบบหลังว่า “นะ-เรศ-สวณ-กระ-สัด-ตรา” ให้พ้องกันไปด้วย แต่ไม่ว่าจะอ่านอย่างไรก็ตาม รูปพระนาม “นเรศวร” ซึ่งมาจากการสมาสศัพท์ นร+อศวร ก็ได้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในลิลิตเตล่งพ่ายนี้เอง

๓. พระนามดั้งเดิมของสมเด็จพระนเรศวร

เมื่อพระนาม “นเรศวร” เพิ่งจะปรากฏในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง แล้วพระนามดั้งเดิมของสมเด็จพระนเรศวรควรจะเป็นพระนามใด

การตอบคำถามนี้ก็ต้องย้อนกลับไปดูการปรากฏพระนามในหลักฐานที่ใกล้เคียงกับสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมากที่สุดซึ่งก็คือ **The Short History of the Kings of Siam** หรือ **ประวัติศาสตร์สังเขป** (ตามที่ วินัย พงศ์ศรีเพียร เรียก) หรือ **พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวัน วลิต พ.ศ. ๒๔๘๒** ในการสืบค้นครั้งนี้ใช้ฉบับภาษาอังกฤษในหนังสือ **Van Vliet's Siam** (Chris Baker, Dhiravat Na Pombejra, Alfons van der Kraan, and David K. Wyatt. (Ed.), 2005). ซึ่งได้รวมพิมพ์งานเขียนของ วัน วลิต ที่เกี่ยวข้องกับประเทศไทยไว้ทั้งหมด โดยแปลเป็นภาษาอังกฤษ ในส่วนของ **The Short History of the Kings of Siam** นั้น แปลจากภาษาฮอลันดาเป็นภาษาอังกฤษโดย ลีโอเนอร์ด แอนดาชา (Leonard Andaya) โดยมี เดวิด เค. วายแอท (David K. Wyatt) เป็นบรรณาธิการ

ใน **The Short History of the Kings of Siam** เมื่อแปลเป็นภาษาอังกฤษเรียกพระนามสมเด็จพระนเรศวรว่า **PHRA NARET RACHATHIRAT** [พระนเรศราชาธิราช] (Chris Baker, Dhiravat Na Pombejra, Alfons van der Kraan, and David K. Wyatt. (Ed.), 2005, p.228) อย่างไรก็ตามผู้แปลได้ทำเชิงอรรถอ้างถึงภาษาฮอลันดาที่ วัน วลิต ได้บันทึกไว้ว่า **Prae Naerith Raetsia Thieraij** [พระนริศราชาธิราช] เชิงอรรถนี้นับว่าน่าสนใจมากเพราะแสดงให้เห็นว่าข้อมูลชั้นต้นภาษาฮอลันดาที่ วัน วลิต บันทึกไว้เรียกพระนามสมเด็จพระนเรศวรว่า “พระนริศ” (แต่ได้ถูกปรับเปลี่ยนให้เป็น “พระนเรศ” โดยผู้แปลหรือบรรณาธิการ) และการเรียกพระนามสมเด็จพระนเรศวรว่า “พระนริศ” ของ วัน วลิต นั้นก็ตรงกับใน **Hmannan Yazawindawgyi** หรือ **มหาราชวงศ์ฉบับหอแก้ว** ซึ่งเป็นพงศาวดารฉบับหลวงของพม่าที่เรียกพระนามสมเด็จพระนเรศวรว่า

“พระนริศ” (King Bra Narit) ด้วยเช่นเดียวกัน ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้ว่า พระนามดั้งเดิมของสมเด็จพระนเรศวรอาจจะเป็น “พระนริศ”

อย่างไรก็ตาม ก็มีข้อที่ควรพิจารณาว่า พระนามว่า “พระนริศ” ที่ปรากฏในหลักฐานที่ใกล้เคียงกับสมัยสมเด็จพระนเรศวรมากที่สุด คือใน **The Short History of the Kings of Siam** ซึ่งตรงกับในพงศาวดารฉบับหลวงของพม่าด้วยนั้น เป็นพระนามที่ถูกบันทึกไว้โดยชาวต่างชาติ แต่พระนามที่ปรากฏร่องรอยในหลักฐานดั้งเดิมของไทยและล้านนากลับเป็น “พระนเรศ” เช่น ใน**พระอัยการกระบดศึก** ใน**พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)** และใน**ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** เป็นต้น จึงทำให้เกิดคำถามขึ้นว่า หรือพระนามดั้งเดิมของสมเด็จพระนเรศวรจะเป็น “พระนเรศ”

ในกรณี วัน วลิต ซึ่งเป็นชาวฮอลันดา ถึงแม้ว่าจะสามารถสื่อสารด้วยภาษาไทยได้ เพราะได้มาอาศัยอยู่ในเมืองไทยร่วม ๑๐ ปี และมีภรรยาเป็นชาวไทย แต่ด้วยความที่เป็นชาวต่างชาติต่างภาษาดังนั้น ในการสอบถามเรื่องราวประวัติศาสตร์จากชาวกรุงศรีอยุธยาก็คงจะได้ยินได้ฟัง “เสียง” ของคำผิดเพี้ยนไปได้ หรือบางครั้ง วัน วลิต อาจสอบถามผ่านล่าม ซึ่งก็น่าจะไม่ใช้คนไทยแท้ๆ คงจะเป็นพ่อค้าชาวต่างชาติที่สามารถพูดได้หลายภาษา สันนิษฐานว่าล่ามนั้นอาจจะเป็นพ่อค้าชาวจีนเสียด้วยซ้ำ เนื่องจากรูปคำที่ วัน วลิต บันทึกไว้ ออกเสียงคำว่า ราชา (Raja) เป็น “Raetsia” ใช้รูป ts แทน เสียง j แบบไม่ก้องในภาษาจีน โดยเทียบเคียงได้กับการถ่ายเสียงภาษาจีนเป็นภาษาอังกฤษ ยกตัวอย่างเช่น คำว่า Tsin (ราชวงศ์จีน) ใช้ ts แทน เสียง j แบบไม่ก้อง แต่ถ้าเป็นเสียง j แบบก้อง จะใช้รูป tz แทน เช่นคำว่า Lao-tzü (เล่าจื้อ) เป็นต้น ดังนั้น “เสียง” ของพระนามที่ วัน วลิต ได้ยินจึงอาจแตกต่างไปจากเสียงที่คนไทยในสมัยสมเด็จพระ

พระเจ้าปราสาททองออกเสียง โดยอาจจะแปรจาก “นเรศ” เป็น “นริศ” ก็เป็นไปได้ เมื่อเป็นดังนี้ ก็อาจเป็นไปได้ว่าชาวต่างชาติคงจะฟังการออกเสียงพระนาม “พระนเรศ” ของคนไทยสมัยก่อนเป็น “นริศ” เพราะในพงศาวดารฉบับหลวงของพม่าก็ออกพระนามว่า “พระนริศ” เช่นเดียวกับ วัน วลิต ด้วยเช่นกัน ถ้าเป็นเช่นนี้ พระนามดั้งเดิมของสมเด็จพระนเรศวรตามที่คนไทยออกเสียงก็น่าจะเป็น “พระนเรศ”

ในวรรณคดีเรื่องลิลิตเตล่งพ่ายซึ่งแต่งในสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส กวีผู้ทรงพระนิพนธ์ ก็ยังทรงเรียกพระนามของสมเด็จพระนเรศวรว่า “พระนเรศ” ทั้งนี้ ในการทรงพระนิพนธ์ลิลิตเตล่งพ่าย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ระบุไว้ในตอนต้นเรื่องว่า “จักรดำเนอนในเบื่อง เรื่องราชพงษาวดาร” (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ๒๕๑๕, หน้า ๕) หมายความว่า พระองค์ทรงพระนิพนธ์เรื่องลิลิตเตล่งพ่ายตามพระราชพงศาวดาร ซึ่งพระราชพงศาวดารฉบับที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส นำมาเป็นต้นเค้าในการแต่งลิลิตเตล่งพ่ายนั้น ก็น่าจะเป็นพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน ซึ่งเป็นผลงานของอาจารย์ของพระองค์ เมื่อเป็นดังนั้น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ก็น่าจะใช้พระนามตามที่สมเด็จพระพนรัตน์บันทึกไว้ ซึ่งก็น่าจะเป็นพระนามว่า “พระนเรศ” ที่สันนิษฐานว่าเป็นพระนามดั้งเดิมของสมเด็จพระนเรศวร แต่ปรากฏว่าใน พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพนฉบับที่ตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก (พ.ศ. ๒๔๐๗) พระนามของสมเด็จพระนเรศวรที่ปรากฏจะใช้ว่า “นเรศวร” ทุกแห่งแล้ว จึงเป็นไปได้ว่าได้มีการชำระพงศาวดารกันขึ้นหลังต่อมาอีกภายหลังจากที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ-

ปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์เรื่องลิลิตเตล่งพ่ายแล้ว ซึ่งก็น่าจะเป็นในสมัยรัชกาลที่ ๔ เพราะในรัชกาลนี้เป็นสมัยที่ความสนใจในการค้นคว้าประวัติศาสตร์ชาติไทยมีความเฟื่องฟูเป็นอย่างมาก จึงน่าจะได้มีการชำระพงศาวดารฉบับต่างๆ เกิดขึ้นอีกวาระหนึ่ง

หากพิจารณาจากรูปศัพท์คำว่า “นเรศ” กับ “นริศ” แล้ว ก็คงพบว่ามาจากรูปศัพท์เดียวกัน คือ นร + อิศ และมีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน แต่เสียงของคำเมื่อสนธิแล้วกลายเป็นเสียงสั้น คือ “นริศ” กับเสียงยาว คือ “นเรศ” ต่างกันเพียงเล็กน้อยเท่านั้น และผู้ที่มีความรู้เรื่องภาษาบาลีสันสกฤตก็คงจะเข้าใจได้ว่าเป็น คำเดียวกันนั่นเอง เพียงแต่ผันเสียงต่างกัน

เมื่อเป็นดังนี้จึงขอสรุปว่า พระนามดั้งเดิมของสมเด็จพระนเรศวรน่าจะเป็น “นเรศ” ซึ่งอาจถูกผันเสียงไปเป็น “นริศ” โดยชาวต่างชาติ แต่อย่างไรก็ตามทั้งสองคำนี้ก็คือคำคำเดียวกัน มีความหมายเดียวกัน และมีที่มาจากรูปศัพท์เดียวกัน คือ นร+อิส

๔. การสถาปนาพระนาม “นเรศวร” เป็นพระนามทางการ และการถวายพระสมัญญานามแด่สมเด็จพระนเรศวรว่า “มหาราช”

จากการศึกษาค้นคว้าเรื่องพระนามของสมเด็จพระนเรศวรในครั้งนี้ ผู้เขียนได้พบหลักฐานชิ้นหนึ่งซึ่งนับเป็นกุญแจสำคัญในการไขปริศนาเกี่ยวกับพระนาม “สมเด็จพระนเรศวรมหาราช” ที่เราใช้กันอย่างเป็นทางการในปัจจุบัน หลักฐานนั้นก็คือ พระพุทธรูปปางห้ามสมุทรที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สร้างประดิษฐานไว้ที่หอพระปรีดีในพระบรมมหาราชวัง

สำหรับความเป็นมาของพระพุทธรูปปางต่างๆ นี้ ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (๒๕๓๕, หน้า ๑๐๔ - ๑๐๖) อธิบายไว้สรุป

ความได้ว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลให้เหมือนอย่างโบราณกษัตริย์ครั้งกรุงศรีอยุธยาได้เคยทรงบำเพ็ญ ทรงพระราชดำริตามความในพระราชพงศาวดารว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงสร้างรูปพระโพธิสัตว์ตามเรื่องนิบาตชาติทั้ง ๕๕๐ พระชาติ (ซึ่งเรียกว่าพระเจ้าห้าร้อยพระชาติ) แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรังเกียจว่ารูปพระโพธิสัตว์ตามนิบาตชาตนั้นสร้างเป็นรูปเทวดาก็มี มนุษย์ก็มี สัตว์เดรัจฉานก็มี ไม่สมควรจะสร้างขึ้นเป็นเจดีย์วัตถุ จึงดำรัสให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ครั้งยังทรงดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรสทรงเลือกคัมภีร์พระอิริยาบถของพระพุทธเจ้าในคัมภีร์ต่างๆ เพิ่มเติมขึ้นนับรวมกับแบบเดิมได้เป็น ๔๐ ปาง ครั้นสำเร็จแล้วจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สร้างพระพุทธรูปปางต่างๆ ตามที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสบัญญัติขึ้นได้รวม ๓๗ ปาง ด้วยแร่ทองแดงจากเมืองจันทักซึ่งค้นพบใหม่ในขณะนั้น แล้วประดิษฐานไว้ที่หอพระปริต ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้หล่อฐานเขียงชั้นล่างเพิ่มขึ้นอีกชั้นหนึ่งแล้วให้กาไหล่ทองคำทุกปางและให้จารึกข้อความอุทิศพระราชกุศลถวายพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี ๓๔ พระองค์ และพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ๓ พระองค์

ในบรรดาพระพุทธรูปปางต่างๆ ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างและพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้จารึกข้อความทรงอุทิศพระราชกุศลถวายบูรพกษัตริย์ราชเจ้านั้น ปรากฏพระนามว่า “พระนเรศวรมหาราช” ที่ฐานพระพุทธรูปปางห้ามสมุทร ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางที่ทรงสร้างอุทิศพระราชกุศลถวาย

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช (ดูภาพและรายละเอียดใน ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ๒๕๓๕, หน้า ๒๐๙ - ๒๓๐)

หลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นผู้สถาปนาพระนาม “นเรศวร” ให้เป็นพระนามทางการโดยการจารึกไว้ที่ฐานพระพุทธรูปปางห้ามสมุทร นอกจากนี้ยังเป็นผู้ถวายพระสมัญญานามว่า “มหाराช” แต่สมเด็จพระนเรศวรในคราวเดียวกันนี้ด้วย ซึ่งนับว่าเป็นครั้งแรกที่มีการถวายพระสมัญญานาม “มหाराช” แต่พระมหากษัตริย์ในประเทศไทย

เป็นไปได้ว่า เมื่อจะจารึกพระนามที่ฐานพระพุทธรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้เป็นปราชญ์ที่มีความเชี่ยวชาญทั้งในด้านอักษรศาสตร์ โหราศาสตร์ และดาราศาสตร์ คงจะปรารถนาที่จะสร้างอลังการให้แก่พระนามของสมเด็จพระนเรศวรให้ยิ่งขึ้นไปตามลีลาของสมัยรัตนโกสินทร์ จึงได้สถาปนาพระนามใหม่จารึกไว้ที่ฐานพระพุทธรูป

สำหรับการถวายพระสมัญญานามว่า “มหाराช” นั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคงได้นำแบบอย่างมาจากธรรมเนียมของชาวตะวันตกในทำนองเดียวกับการนำธรรมเนียมอื่นๆ ของชาวตะวันตกมาใช้ ยกตัวอย่างเช่น การจัดทำเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เป็นต้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเกิดแรงบันดาลใจที่จะทำเครื่องราชอิสริยาภรณ์จากการที่พระเจ้านโปเลียนที่ ๓ แห่งประเทศฝรั่งเศสโปรดให้ทูตนำเครื่องราชอิสริยาภรณ์มาถวายแต่พระองค์ ในปี พ.ศ. ๒๔๐๖ ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะจัดทำเครื่องราชอิสริยาภรณ์เพื่อพระราชทานเกียรติยศแก่เจ้านายและขุนนางแทนภานนะ อันได้แก่ กาทอง พานทอง กระบี่ หรือดาบฝักทอง ตามแบบจารีต เพราะมีความกะทัดรัดกว่าภานนะ จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้เริ่มทำเครื่องราช-

อิสริยาภรณ์ขึ้นเป็นครั้งแรกในปีเดียวกันนั่นเอง โดยทำเป็นพลอย ๘ สี ตรงกลางเป็นเพชร ส่งไปถวายพระเจ้านโปเลียนที่ ๓ (ดูรายละเอียดใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๓, ๒๕๕๒, หน้า ๑๓๖๕)

ส่วนการถวายพระสมัญญาภคินีว่า “มหาราช” มาจาก ธรรมเนียมการใช้คำว่า “the Great” ต่อท้ายพระนามของภคินีที่ได้ ปฏิบัติภารกิจอันยิ่งใหญ่ในด้านการทำสงคราม การรักษาเอกราชของ ประเทศ การช่วยเหลือผู้คน หรือการธำรงไว้ซึ่งความยุติธรรมอันเป็น แบบอย่างที่ดี เช่น พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช (Alexander the Great) นโปเลียนมหาราช (Napoleon the Great) และฟาโรห์รามเสส ที่สอง (Rameses the Great) เป็นต้น

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าสมเด็จพระนเรศวรเป็นภคินีผู้ยิ่งใหญ่ที่ได้ประกอบวีรกรรมในการกอบกู้ เอกราชและฟื้นคืนความเป็นประชาชาติสยาม จึงได้ถวายพระสมัญญา-นามแด่สมเด็จพระนเรศวรว่า “มหาราช” โดยจารึกไว้ที่ฐานพระพุทธรูปปางห้ามสมุทรที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างอุทิศ พระราชกุศลถวายเพื่อให้พระเกียรติยศปรากฏสืบไป

๕. การผัน (Inflection) ไปตามบริบททางวัฒนธรรมของ พระนามของสมเด็จพระนเรศวร

ในการศึกษาเรื่องพระนามของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในฐานะนักคติชนวิทยา ผู้วิจัยได้ตั้งคำถามถามตัวเองว่า ในบรรดา พระนามหลายรูปที่ปรากฏไม่ว่าจะเป็น นเรศ, นเรศร์, นเรศวร์, นเรสส, นริศ, นริสส หรือ นเรศวร จำเป็นหรือไม่ที่พระนามที่ถูกต้อง ของสมเด็จพระนเรศวรจะต้องมีเพียงพระนามเดียว

โจเซฟ แคมป์เบลล์ (Joseph Campbell) ได้ช่วยตอบ คำถามนี้ให้กระจ่างชัดด้วยทฤษฎีการผัน (inflection) ไปตามบริบท ทางวัฒนธรรม โดยกล่าวว่า

“The themes are timeless, and the inflection is to the culture.”

(Joseph Campbell, 1991, p. 13)

“แนวคิดเหล่านั้นไร้กาลเวลา และความ เปลี่ยนแปลงก็คล้อยไปตามบริบททางวัฒนธรรม”

(โจเซฟ แคมป์เบลล์, ๒๕๕๑, หน้า ๒๓)

ความหมายของแคมป์เบลล์ ก็คือ ในการศึกษาข้อมูลคติชน คตินั้น เราอาจพบว่ารูปร่างหน้าตาของคติชนคติเดียวกันที่ปรากฏใน บริบททางวัฒนธรรม (กาลและเทศะ) ที่ต่างกัน อาจมีความแตกต่างกัน แต่สิ่งที่เป็นสาระสำคัญของข้อมูลนั้นจะไม่มีวันเปลี่ยนแปลงไปตาม กาลและเทศะ ตัวอย่างเช่น ถ้าเราศึกษานิทานเรื่องซินเดอเรลลา กับนิทานเรื่องปลานู๋ทอง ก็พบว่านิทานทั้งสองเรื่องมีรูปร่างหน้าตา หรือรายละเอียดของเนื้อเรื่องแตกต่างกันไปตามบริบททางวัฒนธรรม แต่หัวใจของนิทานทั้งสองเรื่องนี้ คือ เรื่องของลูกเลี้ยงแสนดีถูกกดขี่ โดยแม่เลี้ยงใจร้าย แต่ชีวิตพลิกผันได้แต่งงานกับเจ้าชายในตอนจบ ก็ยังคงเดิม จึงถือ่านิทานทั้งสองเรื่องนี้เป็นนิทานที่มีแบบเรื่อง (tale type) เดียวกัน

เมื่อนำแนวความคิดนี้มาประยุกต์ใช้กับการศึกษาพระนาม ของสมเด็จพระนเรศวรในรูปปรากฏต่างๆ (variants) พระนามที่ถูก

ต้องของสมเด็จพระนเรศวรจึงไม่ได้ถูกจำกัดว่าจะต้องมีเพียงพระนามเดียว รูปและเสียงของคำเรียกพระนามอาจจะผันแปรไปตามบริบทต่างๆ แต่ถ้านวนคิด (theme) เดิมยังคงอยู่ ความหมาย (concept) ยังคงเดิม ไม่ว่าจะรูปและเสียงจะผันแปรไปด้วยเหตุใดอย่างไร ก็ยังคงจะต้องนับว่าเป็นพระนามเดียวกัน

จากการศึกษาพระนามต่างๆ ที่ปรากฏของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชตามทฤษฎีการผันไปตามบริบททางวัฒนธรรม พบว่าการผันพระนามไปตามบริบทต่างๆ ทั้งการผันไปตามบริบททางวัฒนธรรมการแปล และการผันพระนามไปตามบริบททางวัฒนธรรมการประพันธ์

ในประเด็นการผันพระนามไปตามบริบททางวัฒนธรรมการแปลนั้น พบทั้งในด้านการผันเสียงจากการฟังเสียงของชาวต่างชาติผ่านล่าม เช่นการออกเสียงพระนามว่า “พระนริศราชาธิราช” ตามที่วัน วลิต บันทึกไว้ ดังได้กล่าวถึงแล้ว และการผันพระนามไปตามที่ผู้แปลหรือบรรณาธิการคิดเห็นว่าควรจะเป็น ยกตัวอย่างเช่น การแปลบันทึกของ วัน วลิต จากภาษาฮอลันดาเป็นภาษาอังกฤษเรื่อง **The Short History of the Kings of Siam** โดย ลีโอนาร์ต แอนดาเยา (Leonard Andaya) โดยมี เดวิด เค. วายแอท (David K. Wyatt) เป็นบรรณาธิการ ได้มีการปรับพระนามสมเด็จพระนเรศวรจากเดิมที่วัน วลิต ได้บันทึกไว้ว่า **Prae Naerith Raetsia Thieraij** [พระนริศราชาธิราช] เป็น **PHRA NARET RACHATHIRAT** [พระนเรศราชาธิราช] (Chris Baker, Dhiravat Na Pombejra, Alfons van der Kraan, and David K. Wyatt. (Ed.), 2005, p.228) แม้ว่าผู้แปลจะได้ทำเชิงอรรถแสดงให้เห็นไว้ว่าของเดิม วัน วลิต บันทึกไว้อย่างไร แต่ผลที่เกิดขึ้นก็แสดงให้เห็นถึงฉันทามติของทั้งผู้แปล

และบรรณาธิการที่ตั้งใจจะปรับเปลี่ยนพระนามไปจากเดิมที่ วัน วลิต ได้บันทึกไว้ ให้เป็นพระนามที่ทั้งผู้แปลและบรรณาธิการเห็นว่าเป็นพระนามที่ถูกต้อง ล่าม ผู้แปล และบรรณาธิการ จึงเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อการผันไปของข้อมูลขั้นต้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระนามตรงนี้ หรือข้อความสำคัญในหลักฐานอื่นๆ

นอกจากนี้ผู้ประพันธ์ก็มีบทบาทสำคัญในการผันศัพท์หรือสร้างศัพท์ใหม่ขึ้นใช้เพื่อให้สอดคล้องกับฉันทลักษณ์ และอঙ্গการในการประพันธ์ เห็นได้ชัดจากการปรากฏพระนาม “นเรศวร” ครั้งแรกในวรรณคดีเรื่องลิลิตเตล่งพ่าย ก็เกิดจากการผันศัพท์ของกวีเพื่อให้รับสัมผัสตามฉันทลักษณ์ของคำประพันธ์ อันสังเกตได้ว่าเป็นลีลาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสด้วย ทั้งนี้พบว่า ในลิลิตเตล่งพ่ายยังปรากฏคำที่มีเสียงคล้ายกับพระนามซึ่งเกิดจากการผันเสียงให้รับสัมผัส แต่ทว่าไม่ได้หมายถึงสมเด็จพระนเรศวร ด้วยเหตุนี้ถ้าผู้อ่านอ่านแบบไม่ถี่ถ้วนหรือดูแต่รูปศัพท์โดยไม่พิจารณาบริบทแล้ว ก็อาจเข้าใจไปได้ว่าเป็นพระนามของสมเด็จพระนเรศวร เช่น (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, หน้า ๙๓)

...ทั้งสามด่วนเดอรพล พวกพหลหมุ่มม้า ห้า
รื้อยมามองความ ยลสยามยาตรทัพ อยู่ทำรับรายค่าย
ขอบหนองสาหร่ายเรียบพยุห์ คุกงหน้ากงหลวง แล
ทั้งปวงทราบเสร็จ เรวรเทจไปทูล แด่นเรศรูอุปราช...

คำว่า “นเรศรู” ที่ปรากฏตรงนี้มีได้หมายถึงสมเด็จพระนเรศวร แม้ว่ารูปศัพท์จะมาจาก นร + อิศวร แล้วแผลง ว เป็น อุ เพื่อให้รับสัมผัสกับคำว่า “ทูล” ในรายวรรคหน้า แต่ในตำแหน่งของคำที่ปรากฏตรงนี้เป็นคำขยายของคำว่า “อุปราช” ซึ่งก็ต้องแปลคำ “นเรศรู” ว่า ผู้เป็นใหญ่ในหมู่คน หรือถ้าแปลสองชั้นก็หมายถึง กษัตริย์ “นเรศรู

อุปราช” จึงอาจหมายถึง อุปราชผู้เป็นใหญ่ในหมู่คน หรือ อุปราชของ กษัตริย์ซึ่งตามบริบทหมายถึงพระมหาอุปราชของฝ่ายพม่า ดังนั้น คำว่า “นเรศวร” ที่ปรากฏนี้ไม่ได้มีความเกี่ยวเนื่องกับพระนามของ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชแต่ประการใด

นอกจากนี้ การเขียนคำคำเดิมเป็นภาษาที่ต่างออกไปก็ ทำให้รูปคำถูกผันไปด้วย ดังเช่นพระนามที่ถูกผันให้เป็น “พระนเรสส” และ “นริสสราช” เมื่อผู้แต่งรจนาเป็นภาษาบาลี ในคัมภีร์สังคีตยวงศ์ และในศิลาจารึกอันโลกของเขมรที่เชื่อว่าชาวสยามเป็นผู้จาร เป็นต้น

อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณารูปศัพท์ของพระนามที่มีเรียกต่าง ๆ กันไป โดยการใช้การแยกศัพท์สมาสเป็นเกณฑ์ สามารถจัดกลุ่มพระนามได้ เป็น ๒ กลุ่มใหญ่ ได้แก่

กลุ่มแรก พระนามที่เกิดจากการสมาสระหว่าง **นร + อิศ** ได้แก่ นเรศ, นริศ

กลุ่มที่สอง พระนามที่เกิดจากการสมาสระหว่าง **นร + อิศวร** ได้แก่ นเรศวร

เมื่อไปเปิดดูความหมายของคำศัพท์แต่ละคำที่มาสนธิกันใน พจนานุกรมสันสกฤต (สสันสกฤต-ไท-อังกฤษ อภิธาน, ๒๕๑๑) แต่ละคำมีความหมายดังนี้

นร.	น. มนุษย์ (ผู้เดียวหรือทั่วไป) , ชายคนหนึ่ง
man; individually or generally, a man
อิส.	น. นามพระศิวะ, ผู้เทพดาประจำทิศตะวันออกเฉียงเหนือ; ผู้ปกครอง
Name of Siva, the regent of the north-east quarter; a ruler

อิสวร.	น. พระอิสวรเปนเจ้า, พระเจ้า; ศัพท์นี้ใช้
หมายความถึงเทพดาต่างๆ ทั่วไป
'Íśvara ', the supreme ruler of the universe,
God; this word is applied to all the different
divinities |
|--------|---|

คำว่า “อิส” และ “อิสวร” ต่างก็หมายถึงพระมหาเทพ คือ พระอิศวร ส่วน “นร” หมายถึง มนุษย์ ดังนั้นเมื่อนำคำเหล่านี้มาสมาสกันไม่ว่าจะเป็น นร + อิส หรือ นร+อิสวร กลายเป็น “นเรศ”, “นริศ” หรือ “นเรศวร” ก็ล้วนมีความหมายอย่างเดียวกัน คือ หมายถึง อวตารของพระอิศวร หรือ พระอิศวรภาคมนุษย์ นั่นเอง จะต่างกันก็ตรงที่การกลายเสียงสระเมื่อสนธิกันเท่านั้น เมื่อเป็นดังนี้ก็น่าจะสรุปได้ว่า พระนาม “นเรศ”, “นริศ” และ “นเรศวร” ทั้งสามพระนามนี้ล้วนเป็นพระนามที่ถูกต้อง และเป็นคำไวพจน์กัน

จากการศึกษาเรื่องพระนามของสมเด็จพระนเรศวร ทำให้เห็นว่า แม้การผัน (inflection) พระนามไปตามบริบททางวัฒนธรรมจะทำให้เกิดรูปปรากฏต่างๆ (variants) ทั้งที่ออกเสียงเหมือนกันและต่างกันออกไป แต่สิ่งที่ยังคงอยู่ไม่ผันแปรไปตามกาลและเทศะ ก็คือ แนวคิด (theme) หรือ ความหมาย (concept) ของพระนาม ซึ่งแปลตามรูปศัพท์ได้ว่า อวตารของพระอิศวร หรือ พระอิศวรภาคมนุษย์ และด้วยความหมายที่ไม่ผันแปรไปของพระนามนี้ก็ได้แนะให้เห็นถึงความจงใจในการตั้งพระนามให้มีความเชื่อมโยงกับพระมหาเทพ คือ พระอิศวร ซึ่งสอดคล้องกับพระนามของพระอนุชา คือ สมเด็จพระเอกาทศรถอิศวรบรมนาถบรมบพิตร แสดงให้เห็นถึงการยอมรับว่าทั้งสมเด็จพระนเรศวรและพระอนุชานั้นมีความเชื่อมโยงกับพระอิศวร

การศึกษาเรื่องของพระนามของสมเด็จพระนเรศวร ทำให้เห็นว่าสมเด็จพระนเรศวรมีความเชื่อมโยงโดยตรงกับพระอิศวรตั้งแต่ประสูติ และความคิดนี้ก็ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันเรื่อยมาจนถึงในสมัยรัตนโกสินทร์ และได้ถูกย้ำชัดอีกครั้งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงสถาปนาพระนาม “นเรศวร” (นร + อีศวร)

ความเป็นอวตารและมหาวีรกรรม : ภาพสะท้อนจากจิตรกรรม

นอกจากเรื่องพระนามแล้ว ยังมีร่องรอยหลักฐานเกี่ยวกับความคิดเรื่องสมเด็จพระนเรศวรเป็นองค์อวตารของพระอิศวรปรากฏอยู่ในภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระวิหารวัดสุวรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นวัดเก่าแก่มาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายสร้างขึ้นโดย พระอักษรสุนทร (ทองดี) พระชนกในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระวิหารของวัดสุวรรณดารารามส่วนใหญ่เป็นภาพเขียนแสดงเรื่องราวในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชตั้งแต่ครั้งยังทรงพระเยาว์จนถึงสวรรคต นอกจากนี้มีภาพเทพชุมนุม และภาพท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ พร้อมทั้งบริวาร มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ในบรรดาภาพจิตรกรรมเหล่านี้ ที่ผนังด้านหนึ่งนั้นมีรูปพระสยามเทวาธิราชกำลังทูลอัญเชิญพระอิศวรแบ่งภาคลงมาอุบัติ ณ โลกมนุษย์ อันหมายถึง การมาจุติเป็นสมเด็จพระนเรศวร (ดูภาคผนวก ค)

ข้อมูลจากหนังสือจิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณดาราราม (สุเทพ ชูมาลัยวงศ์, ๒๕๒๘, หน้า ๑๘) กล่าวว่า ภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระวิหารของวัดสุวรรณดารารามเหล่านี้เดิมเขียนขึ้นในสมัยพระบาท

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นภาพลายเส้นลงสีแบบเก่า ต่อมาเมื่อมีการซ่อมพระวิหาร ภาพของเดิมก็ลบเลือนไป พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้มหาเสวกตรี พระยาอนุศาสนจิตรกร (จันทร์ จิตรกร) เป็นผู้เขียนภาพขึ้นใหม่ เขียนไว้แต่ตอนสำคัญๆ ตามแบบศิลปะสมัยใหม่

น. ณ ปากน้ำ (๒๕๔๕, หน้า ๘๘, หน้า ๙๙ - ๑๐๑) ให้ข้อมูลเพิ่มเติมเกี่ยวกับการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระวิหารของวัดสุวรรณดารารามของพระยาอนุศาสนจิตรกร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ - ๒๔๗๔ ว่า ในการเขียนภาพขึ้นใหม่ครั้งนั้น พระยาอนุศาสนจิตรกรได้เขียนภาพตามความนึกคิดของท่านจากการค้นคว้าหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และเมื่อร่างแบบเขียนภาพตอนใดก็จะนำไปถวายสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเพื่อทรงพิจารณา ก่อนที่จะนำไปเขียนจริงทุกครั้ง ดังนั้นภาพจิตรกรรมที่ปรากฏทุกภาพจึงได้รับการรับรองความถูกต้องแล้วจากสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพผู้เป็นบิดาแห่งประวัติศาสตร์ไทย

ฉะนั้น ภาพจิตรกรรมที่แสดงเรื่องราวว่าพระสยามเทวาธิราชกำลังทูลอัญเชิญพระอิศวรแบ่งภาคลงมาอุบัติ ณ โลกมนุษย์ เป็นสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งน่าจะเป็นภาพที่มีอยู่เดิมมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ และมาบูรณะใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๗ ก็ได้ย้ำให้เห็นถึงความคิดเรื่องสมเด็จพระนเรศวรมหาราชคือองค์อวตารย่อยของพระอิศวรให้ปรากฏเป็นรูปธรรมชัดเจนยิ่งขึ้น และจากประวัติการวาดภาพของของพระยาอนุศาสนจิตรกร ที่ น. ณ ปากน้ำ ได้กล่าวไว้ก็ยิ่งแสดงให้เห็นว่าแนวคิดนี้เป็นแนวคิดที่ได้รับการรับรองแล้วโดยสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

ความเชื่อมโยงกับพระมหากษัตริย์ในพระราชพิธี

ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนที่กล่าวถึงพระราชพิธีตรีโยมพวยอันเป็นพระราชพิธีในเดือนยี่นั้น มีการเอ่ยถึงการ “แห่พระนเรศวร” ว่าคือ แห่พระอิศวรเวลาจะเสด็จกลับจากโลกนี้ โดยในระหว่างเดินกระบวนแห่พระนเรศวรจะมีบทร้องว่า “พระนเรศวรเดือนหงายพระนารายณ์เดือนมืด” คำว่า “พระนเรศวร” ในบทร้องนี้ ก็คือพระอิศวร นั่นเอง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (๒๕๑๖, หน้า ๔๕) มีพระบรมราชาธิบายว่า ความมุ่งหมายของพระราชพิธีตรีโยมพวยนั้นคือการรับรองพระอิศวรและพระนารายณ์ที่เสด็จลงมาเยี่ยมโลกปีละครั้ง โดยพระอิศวรเป็นเจ้าเสด็จลงในวันเดือนห้าขึ้น ๗ ค่ำ และเสด็จกลับในวันแรม ๑ ค่ำ ต่อจากนั้น ในวันเดียวกันพระนารายณ์จะเสด็จลง และเสด็จกลับในวันแรม ๕ ค่ำ จากพระบรมราชาธิบายจึงทำให้เข้าใจได้ว่า วาระที่พระอิศวรเสด็จลงมาเยี่ยมโลกนั้นเป็นช่วงข้างขึ้น หรือ เดือนหงาย และวาระที่พระนารายณ์เสด็จลงมานั้นเป็นช่วงข้างแรม หรือ เดือนมืด จึงทำให้เกิดเป็นใจความดั่งบทร้องในกระบวนแห่พระนเรศวรว่า “พระนเรศวรเดือนหงาย พระนารายณ์เดือนมืด” ฉะนั้น

การใช้คำว่า “พระนเรศวร” แทนที่จะใช้ว่า “พระอิศวร” คงเป็นเพราะต้องการเสียงของคำให้รับสัมผัสพยางค์ขณะกั้นระหว่างคำว่า “นเรศวร” กับ “นารายณ์” ซึ่งฟังแล้วก็ไพเราะกว่าร้องว่า “พระอิศวรเดือนหงาย พระนารายณ์เดือนมืด” แต่ประเด็นสำคัญอยู่ที่ว่าเมื่อคำว่า “พระนเรศวร” สามารถเป็นคำที่ใช้แทน “พระอิศวร” ได้เท่ากันทุกประการดังนี้ ก็น่าจะเป็นเครื่องยืนยันถึงการแปลความหมายของคำว่า “นเรศวร” ว่ามีความเชื่อมโยงกับพระอิศวร แม้โดยรูปศัพท์จะเป็น

นร + อีศวร ซึ่งหมายถึงองค์อวตารย่อย แต่โดยแนวคิดแล้วก็คือความเป็นหนึ่งเดียวกับพระมหาเทพนั่นเอง

ในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (๒๕๑๖, หน้า ๗๔ - ๗๙) ได้กล่าวถึงพราหมณ์โหราจารย์ซึ่งเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมในกรุงสยามทั่วไปและเป็นผู้ประกอบพิธีตรีโยมพวยด้วยว่า พราหมณ์คนนี้นับถือพระอิศวรว่าเป็นใหญ่กว่าพระนารายณ์ พระนารายณ์นั้นเป็นเพียงผู้รับโองการพระอิศวรในการอวตารลงมาเกิดในโลกมนุษย์เป็นคราวๆ ไป เพื่อปราบปรามผู้ที่ทำอันตรายแก่โลก

พระบรมราชาธิบายนี้แสดงให้เห็นว่าพราหมณ์ผู้ประกอบพิธีกรรมให้ราชสำนักไทยในสมัยรัตนโกสินทร์นั้นเป็นพราหมณ์สายไสวณิกาย ผู้นับถือพระศิวะหรือพระอิศวรเป็นเทพเจ้าสูงสุด ไสวณิกายจึงมีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อ ประเพณี และวิถีปฏิบัติในราชสำนักเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการตั้งพระนามเจ้านายดังเช่นที่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้งพระนามทรงกรมให้พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ว่า “กรมหมื่นพิฆเนศวรสุรสังกาศ” และได้พระราชทานเทวรูปมหาวิฆเนศวรซึ่งพระองค์ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมาอีกทอดหนึ่งให้แก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งทรงกรมคือ เมื่อโสกันต์แล้ว ด้วย เพื่อให้เกิดความจำเริญสวัสดิ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ๒๕๑๖, หน้า ๑๐๒)

คำว่า “สังกาศ” ในพระนามทรงกรมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น หมายถึง คล้าย เหมือน เปรียบ (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, ๒๕๔๖, หน้า ๑๑๕๔) ส่วนคำว่า “สุร” หมายถึง เทวดา ทิพย์ (พจนานุกรมฉบับราช-

บัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, ๒๕๔๖, หน้า ๑๒๐๖) ดังนั้นพระนาม “พินเนศวรสุรลังกาต” จึงหมายถึง เปรียบเป็นเทวดา คือพระพินเนศวร

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งพระนาม ทรงกรมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเช่นนี้ก็เพราะ ต้องการให้เชื่อมโยงกับพระพินเนศวร อันเชื่อมโยงไปถึงพระอิศวรด้วย และเมื่อสังเกตจากรูปศัพท์ที่เขียนว่า “พินเนศวร” (พินน/วิษณ + อีศวร) นั้น ก็ทำให้อดคิดไปไม่ได้ว่าน่าจะมาจากแนวความคิดเดียวกันกับการที่ พระองค์สถาปนาพระนาม “นเรศวร” นั่นเอง

แนวคิดเรื่องการตั้งพระนามของพระมหากษัตริย์ให้มีความ เชื่อมโยงกับเทพองค์ต่างๆ นั้น เป็นประเพณีปฏิบัติมาช้านานแล้ว กษัตริย์กัมพูชาตั้งแต่สมัยอาณาจักรฟูนานจนถึงเจนละ ทรงมีพระนามที่ เชื่อมโยงกับเทพ ดังเช่นพระนาม รุทรวรมัน มเหศวร วรมัน อีสาน วรมันที่ ๑ ในสมัยต่อๆ มา ก็ปรากฏพระนาม อินทรวรมันที่ ๑ อินทรวรมันที่ ๒ อีสานวรมันที่ ๒ สุริยวรมันที่ ๑ สุริยวรมันที่ ๒ **ตรีภูวนาทิตย์วรมัน** ชัยวรมัน **ปรเมศวร** เป็นต้น พระนามต่างๆ เหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างกษัตริย์กัมพูชา กับเทพองค์ต่างๆ ทั้งพระอิศวร พระวิษณุ พระอินทร์ และพระอาทิตย์ บางพระนามก็ รวมเทพไว้ถึงสององค์ เช่น **ตรีภูวนาทิตย์วรมัน** เป็นต้น

ในสมัยเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ ๑๘ - ๒๐) ยังได้มี ประเพณีการถวายพระนามเมื่อสิ้นพระชนม์แล้วแต่กษัตริย์กัมพูชาใน ฐานะเทวสมมุติอีกด้วย ดังนี้ (นิคม มูลิกะคามะ, ๒๕๓๖, หน้า ๒๐๙ - ๒๑๐)

ตาราง ๒ แสดงพระนามกษัตริย์กัมพูชาสมัยพระนครที่ได้รับการ ถวายพระนามในฐานะเทวสมมุติ

พระนาม	พระนามเมื่อสิ้นพระชนม์แล้ว	ระยะรัชกาล (พ.ศ.)
ชัยวรมันที่ ๒	ปรเมศวร	๑๓๔๕ - ๑๓๙๓
ชัยวรมันที่ ๓	วิษณุ	๑๓๙๓ - ๑๔๒๐
อินทรวรมันที่ ๑	อิศวรโลก	๑๔๒๐ - ๑๔๓๒
ยโสวรมันที่ ๑	บรมคิวกโลก	๑๔๓๒ - ๑๔๔๓
หรรษวรมันที่ ๑	รุทรโลก	๑๔๔๓ - หลัง ๑๔๖๘
อีสานวรมันที่ ๒	บรมรุทรโลก	๑๔๖๘ - ๑๔๗๒
ชัยวรมันที่ ๔	บรมคิวกบท	๑๔๗๑ - ๑๔๘๕
หรรษวรมันที่ ๒	พรหมโลก	๑๔๘๕ - ๑๔๘๗
ราเชนทรวรมัน	คิวกโลก	๑๔๗๘ - ๑๕๑๑
ชัยวรมันที่ ๕	บรมวีรโลก	๑๕๑๑ - ๑๕๔๘
สุริยวรมันที่ ๑	บรมนิรวาณบท	๑๕๕๓ - ๑๕๙๓
หรรษวรมันที่ ๓	สทาคิวกบท	๑๖๙๐ - ๑๖๒๓
ชัยวรมันที่ ๖	บรมไกรวัลยบท	๑๖๒๓ - ๑๖๕๐
ธรมินทรวรมันที่ ๑	บรมนิชกลบท	๑๖๕๐ - ๑๖๕๖
สุริยวรมันที่ ๒	บรมวิษณุโลก	๑๖๕๖ - หลัง ๑๖๘๘
ชัยวรมันที่ ๗	มหาบรมสุกทบท	๑๗๒๔ - ราว ๑๗๖๓
ชัยวรมันที่ ๘	ปรเมศวรบท	๑๗๘๖ - ๑๘๓๘

พระนามที่ได้รับการถวายเมื่อสิ้นพระชนม์แล้วของกษัตริย์กัมพูชาในฐานะเทวสมมุติข้างต้น แสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวพันกับศาสนาพราหมณ์ - ฮินดูทั้งไสวณิกายและไวษณพนิกายที่เข้ามามีอิทธิพลอย่างมากต่ออาณาจักรกัมพูชา การถวายพระนามกษัตริย์เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วนั้นเกิดจากความจงใจที่จะตั้งพระนามนั้นๆ ถวาย โดยเห็นว่าพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นมีความเกี่ยวพันกับเทพองค์นั้นจริงๆ โดยพิจารณาจากบทบาทที่พระองค์ทรงกระทำ เช่น **พระเจ้าราเชนทรวรมัน** ทรงนับถือพระอิศวรอย่างมั่นคง ในศิลาจารึกสรรเสริญพระเกียรติของพระองค์หลักหนึ่ง ค้นพบที่ปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ แม้ข้อความจะขาดเป็นตอนๆ แต่ก็สามารถจับใจความสำคัญได้ว่า “...พระองค์ทรงติดต่อกับความจริงคือ พระศิวะ จากวัตถุ (ปรุกฤตยา)...” (นิคม มูลิกะคามะ, ๒๕๓๖, หน้า ๑๐๓) พระองค์ได้สร้างปราสาทต่างๆ ที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงกับลัทธิไสวเวท เช่น ปราสาทบันทายสรี (Bantay Srei) ปราสาทแปรรูป (Pra Rup) และปราสาทแม่บุญตะวันออก (Mebon Oriental) เมื่อสิ้นพระชนม์แล้วพระองค์จึงได้รับการถวายพระสมัญญาว่า “ศิวโลก” ส่วน **พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒** ทรงนับถือลัทธิไวษณพนิกาย พระองค์ทรงสร้างปราสาทนครวัดอุทิศถวายแด่พระนารายณ์ พระองค์จึงได้รับการถวายพระสมัญญาภายหลังสิ้นพระชนม์ว่า “บรมวิษณุโลก” (หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ๒๕๔๗, หน้า ๑๗) เป็นต้น

นี่ก็คงเป็นเช่นเดียวกับพระนาม “นเรศวร” ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งพระทัยถวายเป็นพระนามเมื่อสวรรคตแล้วสำหรับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ด้วยทรงเห็นว่าสมเด็จพระนเรศวรมีความเชื่อมโยงกับพระอิศวรเป็นเจ้า ดังหลักฐานจากภาพจิตรกรรมฝาผนัง และวรรณกรรม ดังได้กล่าวถึงแล้ว

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช : บทบาทหน้าที่ของนารายณ์อวตาร

แม้โดยพระนามจะแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจะมีความเชื่อมโยงโดยตรงกับพระอิศวรตั้งแต่ประสูติ แต่อย่างไรก็ตามในพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ซึ่งแต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชกลับเรียกสมเด็จพระนเรศวรว่า “สมเด็จพระนารายณ์บพิตรเป็นเจ้า” ทุกแห่ง โดยไม่มีการออกพระนามจริง แม้จะมองว่าเหตุผลที่เรียกสมเด็จพระนเรศวรว่า “สมเด็จพระนารายณ์บพิตรเป็นเจ้า” นั้น จะเป็นเพราะความล้าลึกเกรงกลัวว่าจะเป็นการมิบังควรที่จะนำเอาพระนามของพระมหากษัตริย์มาเอ่ยถึงในการบันทึกพงศาวดารเสมือนหนึ่งเป็นเรื่องเล่าโดยทั่วไป แต่เหตุผลที่อาลักษณ์เลือกใช้คำว่า “สมเด็จพระนารายณ์บพิตรเป็นเจ้า” นั้น ก็น่าจะแนะนำให้เห็นได้ถึงการยอมรับสมเด็จพระนเรศวรในบทบาทของ “พระนารายณ์เป็นเจ้า” ผู้อวตารลงมา “ปราบมาร” ทั้งนี้โดยพระราชประวัติที่ “สมเด็จพระนเรศวร” ได้ทรง “ปราบพม่า” และสามารถทำให้สยามฟื้นคืนความเป็นประชาชาติได้อีกครั้งนั้นก็สามารถเทียบได้กับบทบาทของ “พระราม” ผู้เป็นนารายณ์อวตารที่ได้ทรง “ปราบทศกัณฐ์” นั่นเอง

ในวรรณคดีเรื่อง **ลิลิตเตล่งพ่าย** พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสซึ่งเป็นวรรณคดีของพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรโดยเฉพาะนั้นก็ได้อ้างให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องบทบาทของ “นารายณ์อวตาร” ของสมเด็จพระนเรศวร กวีผู้ทรงพระนิพนธ์ได้เปรียบเทียบสมเด็จพระนเรศวรว่าเป็นองค์อวตารของพระนารายณ์ (พระราม) ที่เสด็จลงมาปราบมาร ความว่า

บุญเจ้าจอมภพพัน	แผ่นสยาม
แสงยงพระยศอินขาม	ขาดเกล้า
พระฤทธิตั้งฤทธิราม	รอนุราพันธ์ แลฤฯ
ราญอริราชแพ้ว	แพกแพ้ทุกพายฯ
ไพรินทรนาศเพียง	พลมาร
พระดั่งองค์อวตาร	แต่ก็
แสนเค็มห่อนหาญราญ	รฤทธิ พระฤฯ
ดลตรระดกเดขลี้	ประลาศหล้าแหล่งสถานฯ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ๒๕๑๕, หน้า ๔)

กล่าวโดยสรุปแล้ว แม้โดยพระนามจะแสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีความเชื่อมโยงโดยตรงกับพระอิศวร แต่โดยบทบาทหน้าที่แล้วพระองค์ก็ยิ่งเปรียบได้กับองค์อวตารของพระนารายณ์ด้วยเช่นเดียวกัน

บทที่ ๕

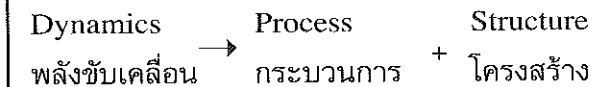
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช : พลังขับเคลื่อน เบื้องหลังประชาชาติ

บทนี้จะเป็นการอภิปรายเพื่อแสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเป็นพลังขับเคลื่อนเบื้องหลังประชาชาติอย่างไร และพลังขับเคลื่อนนั้นก่อให้เกิดผลที่เป็นรูปธรรมอย่างไรบ้าง จึงส่งผลให้พระองค์เป็นวีรบุรุษของมหาชนอย่างยาวนานและยั่งยืน

เพื่อตอบคำถามในประเด็นเหล่านี้ ต้องทำความเข้าใจถึงคำว่า “พลังขับเคลื่อน” หรือ “dynamic power” เสียก่อน

นิยามคำว่าพลังขับเคลื่อน (Dynamic Power)

โซลอน ที. คิมบอลล์ (Solon T. Kimball) (1960, p. 7) กล่าวถึงสิ่งที่เป็นพลังขับเคลื่อนว่า พลังขับเคลื่อนนั้นจะต้องเป็นพลังที่ก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้าง

ใน Webster’s II New College Dictionary (1996, p. 881, p. 1094) ได้นิยามความหมายของคำว่า “กระบวนการ” และ “โครงสร้าง” ไว้ดังนี้

กระบวนการ (Process) คือ

๑. ระบบการปฏิบัติการที่จะผลิตบางสิ่งบางอย่าง (A system of operations in producing something.)
๒. อนุกรมของพฤติกรรม ความเปลี่ยนแปลง หรือบทบาทหน้าที่ ที่นำไปสู่การบรรลุเป้าหมาย หรือผลลัพธ์ประการใดประการหนึ่ง (A series of actions, changes, or functions that achieve an end or result.)
๓. ห้วงเวลา (Passage of Time)
๔. ความเคลื่อนไหวสืบเนื่อง : การก้าวไปข้างหน้า มีพัฒนาการ (Ongoing movement: Progression)

โครงสร้าง (Structure) คือ

๑. สิ่งซึ่งประกอบด้วยชิ้นส่วนจำนวนหนึ่ง ที่ผดุงกันอยู่ได้ ในลักษณะที่จำเพาะ หรือบอกรายละเอียดได้ชัดเจน (Something made up of a number of parts held or put together in a specific way.)
๒. อาการที่ชิ้นส่วนถูกจัดหรือถูกนำมาผสมผสานกันเพื่อก่อให้เกิดองค์รวม (The manner in which parts are arranged or combined to form a whole.)
๓. ความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของบรรดางค์ประกอบหรือชิ้นส่วน ในองค์ภาวะที่ซับซ้อนประการใดประการหนึ่ง (Interrelation of parts in a complex entity.)
๔. องค์การที่ค่อนข้างละเอียดลออ เข้าใจยาก หรือกว้างใหญ่ไพศาล (Relatively intricate or extensive organization.)
๕. สิ่งที่ถูกก่อสร้างขึ้น โดยเฉพาะอาคาร หรือภาคตอน (Something constructed, esp. a building or part.)

นิยามดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าใครก็ตามที่จะเป็นพลังขับเคลื่อนก็ย่อมจะต้องมีคุณสมบัติที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในทางสร้างสรรค์และสามารถแก้ปัญหาอันจะบังเกิดมิได้

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชในฐานะพลังขับเคลื่อน

ที่กล่าวว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเป็นพลังขับเคลื่อนเบื้องหลังประชาชาติสยามนั้น เนื่องจากพระองค์เป็นผู้ผลักดันให้เกิดกระบวนการที่นำไปสู่เสถียรภาพและดุลยภาพแห่งโครงสร้างขององค์รวมที่เรียกว่าประชาชาติอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่อดีตในรัชสมัยของพระองค์จนถึงปัจจุบัน และเราสามารถมองเห็นอิทธิพลที่ดำรงอยู่ได้อย่างชัดเจนเป็นรูปธรรม

การวิเคราะห์พระบุคลิกภาพของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในฐานะที่เป็นปัจเจกบุคคล ชี้ให้เห็นบุคลิกภาพที่ “ไม่ธรรมดา” และ “เหนือคนธรรมดา” ของพระองค์

พระองค์ทรงเป็น “มหาบุรุษ” ตามมหาบุรุษลักษณะที่ลักษณะสูตรได้อรรถาธิบายไว้ คือ เป็นผู้ยิ่งใหญ่ของมวลมนุษย์ ไม่มีใครที่เป็นมนุษย์เป็นข้าศึกศัตรูกำจัดได้ เป็นผู้เลิศประเสริฐ เป็นประธานสูงสุด ไม่มีใครยิ่งกว่าพระองค์ ไม่มีใครสามารถข่มได้ เป็นผู้มียศมากทั้งอิสริยยศ เกียรติยศ และบริวารยศ เป็นผู้มียศมาก ไม่มีผู้ใดเสมอหรือมีปัญหาประเสริฐกว่าพระองค์ ที่สำคัญ พระองค์เป็นที่คล้อยตามของมหาชน เป็นผู้มีพลังอำนาจที่ทำให้เกิดการสยบ การยอมจำนน และความจงรักภักดี (รายละเอียดดังกล่าวถึงแล้วในบทที่ ๓)

บุคลิกเหล่านี้เป็นส่วนสำคัญในการสร้างอนุกรมของพฤติกรรม ความเปลี่ยนแปลง หรือบทบาทหน้าที่ที่นำไปสู่การบรรลุเป้าหมาย คือ การกอบกู้เอกราชและการฟื้นคืนประชาชาติสยาม

ในกระบวนการกอบกู้เอกราชและการฟื้นคืนประชาชาติสยามของสมเด็จพระนเรศวร พระองค์ทรงวางแผนในการปฏิบัติงานที่มีประสิทธิภาพที่นำไปสู่ผลลัพธ์ตามเป้าหมายที่วางไว้ ทั้งนี้ ด้วยสายพระเนตรที่ยาวไกลของสมเด็จพระนเรศวร ในการส่งสมเด็จพระนเรศวรมาปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ ทำให้สมเด็จพระนเรศวรได้มีโอกาสวางระบบปฏิบัติการเริ่มจากการฝึกทหารและสร้างกองกำลังคนรุ่นใหม่ขึ้นมาทดแทนกำลังคนที่ถูกพม่ากวาดต้อนไปจนเกือบหมดสิ้น ในวันนี้ทุกอย่างถูกกระทำขึ้นอย่างเป็นความลับ เพื่อให้พ้นจากสายตาทหารพม่าที่เข้ามาควบคุมบ้านเมือง อย่างไรก็ตาม ในความลับที่สุดต้องเกิดประสิทธิภาพสูงสุด ทั้งประสิทธิภาพในการเก็บความลับ และประสิทธิภาพของกองกำลังใหม่ที่เกิดขึ้น

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรทรงประกาศอิสรภาพในปี พ.ศ. ๒๑๒๗ ประสิทธิภาพของ “ระบบปฏิบัติการ” ของพระองค์เริ่มมองเห็นผล ด้วยความสามารถของผู้สร้างและผู้ควบคุมระบบปฏิบัติการ ทำให้กองทัพสยามสามารถต้านทานกองทัพกำลังพลมหาศาลของพม่าที่พยายามบุกรุกเข้ามาโจมตีไทยอย่างต่อเนื่องได้ทุกครั้ง

เมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชาสวรรคต สมเด็จพระนเรศวรขึ้นครองราชย์ต่อจากสมเด็จพระนเรศวร พระองค์ทรงประกาศหลักการของพระองค์ว่าทุกคนต้องเชื่อฟังพระองค์โดยการปฏิบัติตามพระราชกำหนดบทพระอัยการ ผู้ใดทำผิดแม้เพียงเล็กน้อยก็ต้องได้รับโทษ ทรงเริ่มต้นการปกครองประเทศโดยการย้ำความสำคัญของกฎหมายเพื่อจัดระเบียบสังคม ในขณะที่เดียวกัน พระองค์ยังคงต้องทำสงครามอยู่อย่างต่อเนื่องเพื่อปกป้องบ้านเมืองให้พ้นจากการคุกคามจากพม่า สงครามครั้งสำคัญ ได้แก่ สงครามพม่าล้อมกรุง พ.ศ. ๒๑๒๙ และ สงครามยุทธหัตถี ในปี พ.ศ. ๒๑๓๕

สงครามพม่าล้อมกรุง พ.ศ. ๒๑๒๙ นั้น พม่าหวังเผด็จศึกสยามเต็มที่ เพราะพระเจ้ากรุงหงสาวดีเสด็จมาเองพร้อมด้วยพระมหาอุปราชา พระเจ้าตองอู พระเจ้าเชียงใหม่ และพระยานคร มีกำลังมากกว่าสยาม ๓ เท่า ตามตัวเลขที่อ้างนั้น ประมาณพม่า ๒๕๐,๐๐๐ ต่อสยาม ๘๐,๐๐๐ พม่าตั้งทัพเรียงรายล้อมพระนคร ๖ ทัพ ทัพของพระเจ้ากรุงหงสาวดีตั้งอยู่ที่ขนอนปากคูห่างจากกรุงศรีอยุธยาไปทางทิศตะวันตกเพียง ๓ กิโลเมตร ทัพพระมหาอุปราชาตั้งอยู่ที่ขนอนบางตะนาว ห่างจากกรุงศรีอยุธยาไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ ๗ กิโลเมตร

พม่ายกกองทัพมาถึงสยามในเดือนนี้ โดยกำหนดมาถึงเมื่อตอนน้ำลดแล้ว และเป็นฤดูเก็บเกี่ยวพอดี มีเวลาที่จะล้อมกรอชิงชัยได้อีกนาน หากว่าสยามไม่มีสมเด็จพระนเรศวร สยามก็คงพ่ายเหมือนเช่นคราวเสียกรุงครั้งที่หนึ่งเป็นแน่ สงครามครั้งนี้พิสูจน์ให้เห็นกลยุทธ์ความแยบยล และความเสียสละกล้าหาญของสมเด็จพระนเรศวรอย่างมหัศจรรย์ เท่าที่พงศาวดารบันทึกไว้ เราจะเห็นว่าไม่ทรงปล่อยให้ข้าศึกรุกคืบเข้ามาเลย เพราะพระองค์จะเป็นฝ่ายรุกไล่ตลอด จึงใช้กองกำลังม้าเป็นพาหนะสำคัญ การจู่โจมกระทำทั้งกลางคืนและกลางวัน ทั้งในความมืดและความสว่าง ทั้งเป็นการปล้นค่ายไม่ให้ทหารพม่าตั้งตัวติด และทั้งเป็นการประจัญบานในเวลาและสถานที่โจ่งแจ้ง ทั้งนี้พระองค์จะทรงนำกองทหารเองโดยไม่ทอดทิ้ง

สงครามใหญ่ครั้งนี้มีเหตุการณ์สู้รบกันตลอดนับตั้งแต่เดือนยี่ (พ.ศ. ๒๑๒๙) จนถึงเดือนเจ็ด (พ.ศ. ๒๑๓๐) เป็นเวลารวมหกเดือน กองทัพพม่าถูกตีแตกทุกค่ายไป ทรงใช้ทั้งกำลังพลเดินเท้า กองกำลังทหารม้า และกองเรือ แล้วแต่ว่าพม่าตั้งค่ายอยู่ในภูมิประเทศเหตุการณ์ใด

มหาวิรกรรมของสมเด็จพระนเรศวรที่ยังอยู่ในการเล่าขาน ได้แก่ เหตุการณ์ “พระแสงดาบคาบค่าย” คราวปืนค่ายพระเจ้าหงสาวดี และต่อมาเมื่อทรงขับไล่ลักไวกำมูซึ่งทำที่ลี้พลางถอยพลาง จนพระองค์ตกอยู่ในวงล้อมของทหารข้าศึก การณ์นี้ได้ทรงชดหอกใส่ลักไวกำมู เสียชีวิต และทรงฝ่าวงล้อมออกมาได้

การสู้รบแต่ละครั้งเป็นเรื่องของการชิงไหวชิงพริบ ความไหวหาญว่องไว ที่ทำให้พม่าแม้จะมีกำลังพลมากกว่าอย่างล้นเหลือ ก็มิสามารถเอาชนะได้ นี่จึงเป็นความพิเศษของการสงคราม พ.ศ. ๒๑๒๙/๒๑๓๐

ครั้งต่อมาถึงสงครามยุทธหัตถี ใน พ.ศ. ๒๑๓๕ ผลของสงครามครั้งนี้มีผลเฉียบขาดที่ทำให้พม่าไม่กล้ายกกองทัพมาตีไทยอีก และว่างเว้นไปนานถึง ๑๖๐ ปี (วุฒิชัย มูลศิลป์, ๒๕๓๓, หน้า ๑๓๙)

ถึงแม้ประเทศได้รับอิสรภาพแล้วก็ได้ไม่ได้หมายความว่าภารกิจจบสิ้น เพราะนั่นเพียงจะเป็นจุดเริ่มต้นในการฟื้นคืนประชาชาติสยามเท่านั้น ดุลยภาพของแต่ละชั้นส่วนของโครงสร้างในความเป็นประชาชาติยังไม่เกิด สมเด็จพระนเรศวรจึงต้องจัดการซ่อมแซมชิ้นส่วนและนำชิ้นส่วนแต่ละชิ้นนั้นมาประกอบจัดเรียงเข้าด้วยกันให้ทุกส่วนเกิดความมั่นคงสามารถพดุงกันอยู่ได้เป็นองค์รวม คือ ความเป็นประชาชาติ พระองค์จึงยังต้องทรงทำสงครามเพื่อรักษาพระราชอาณาเขตให้มั่นคงปลอดภัยต่อไปอีก ทั้งภัยจากฝ่ายเขมรและพม่า ในขณะที่ต้องเร่งทำนุบำรุงเศรษฐกิจ ทำนุบำรุงศาสนา บำรุงขวัญของประชาชน และพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไปพร้อมกัน โดยทั้งหมดนี้ทรงวางแผนบัญชาการ ควบคุมการดำเนินงาน และติดตามผลด้วยพระองค์เองทั้งทางอ้อม คือ การฟังรายงานจากทหารและทางตรง คือ การปลอมพระองค์เสด็จออกตรวจตราทุกข์สุขของ

ราษฎรด้วยพระองค์เอง (รายละเอียดกล่าวถึงแล้วในบทที่ ๓)

ด้วยประสิทธิภาพของระบบปฏิบัติการของสมเด็จพระนเรศวร จึงทำให้สยามสามารถฟื้นคืนชีวิตได้ในระยะเวลาอันรวดเร็ว สมเด็จพระนเรศวรจึงเป็นพลังขับเคลื่อนเบื้องหลังประชาชาติสยามที่ก่อให้เกิดกระบวนการและระเบียบแบบแผนหรือโครงสร้างในระบบการปกครอง กฎหมาย การเมือง เศรษฐกิจ ศาสนา และสังคม พลังขับเคลื่อนนี้ยังคงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องกินเวลายาวนาน สามารถมองเห็นอิทธิพลของพระองค์ในรูปแบบต่างๆ ได้จนถึงปัจจุบัน

สมเด็จพระนเรศวรเป็นแบบอย่างให้แก่พระมหากษัตริย์พระองค์อื่นๆ ต่อมา ทั้งสมเด็จพระเอกาทศรถ และสมเด็จพระเจ้าปราสาททองในสมัยอยุธยา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และพระมหากษัตริย์พระองค์อื่นๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จสวรรคต สมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จขึ้นครองราชย์สืบต่อจากพระเชษฐา ทรงดำเนินตามรอยพระยุคลบาทของพระเชษฐา โดยตรัสแก่ขุนนางว่า “มิให้ล่วงพระโองการที่พระเชษฐาสั่งไว้” (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, ๒๕๑๕, หน้า ๓๑๖) พระองค์ยังทรงระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระเชษฐาไม่เสื่อมคลายจึงได้สร้างวัดไว้ที่สวนฉลองพระองค์พระเชษฐาวัดหนึ่ง ชื่อว่าวัดวรเชษฐาราม นอกจากนี้ได้สร้างพระพุทธรูปองค์หนึ่ง คือ พระศรีสรรเพชญ์ สูงสิบแปดศอก สร้างด้วยปูนปั้น หุ้มด้วยสังกะสีเป็นชั้นใน ส่วนชั้นนอกหุ้มด้วยทองคำหนักร้อยเจ็ดสิบสามชั่ง และยังได้หล่อพระรูปสมเด็จพระนเรศวรขึ้นองค์หนึ่งด้วย ส่วนคัสตราวุธและเครื่องใช้ประจำพระองค์ของสมเด็จพระนเรศวร อันได้แก่ พระแสงดาบคาบค่าย พระแสงของ้าวที่ฟัน

พระมหาอุปราชชาติคองช้าง พระแสงที่ตีช้างมอญล้ม เรียก พระแสงตีช้างล้ม สมเด็จพระเอกาทศรถก็ได้ทรงเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดีในโรงแสง รวมทั้งพระมาลาที่ถูกพระมหาอุปราชพาบินไปด้วย (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, ๒๕๑๕, หน้า ๓๑๗)

ต่อมาสมเด็จพระเจ้าปราสาททองได้โปรดให้สร้าง “พระที่นั่งวิหารสมเด็จ” แทนพระที่นั่งมั่งคณาภิเษกเดิมที่ถูกอสนีบาตลูกเป็นเพลิงไหม้ บุญสมหญิง พลเมืองดี (๒๕๕๑, หน้า ๑๔๔) ได้สันนิษฐานเกี่ยวกับประเด็นนี้ว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองคงจะทรงตั้งพระทัยสร้างอุทิศถวายสมเด็จพระนเรศวร เนื่องจากในคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์เกี่ยวกับพระราชฐาน วังหลวงพระนครศรีอยุธยา ได้กล่าวถึงความจำเป็นมาของพระที่นั่งมั่งคณาภิเษกว่า พระที่นั่งองค์นี้สร้างขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร เมื่อถูกอสนีบาตลูกเป็นเพลิงไหม้ สมเด็จพระเจ้าปราสาททองจึงโปรดให้ทำขึ้นใหม่แล้วเปลี่ยนชื่อเป็นพระที่นั่งวิหารสมเด็จ ซึ่งน่าจะหมายถึงสมเด็จพระนเรศวร

ครั้นมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงจำลองคัสตราวุธและเครื่องราชูปโภคของสมเด็จพระนเรศวรขึ้นใหม่เพื่อเป็นเครื่องเคารพบูชาของพระมหากษัตริย์สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ พระมาลาเบี่ยง พระแสงดาบคาบค่าย และพระเต้าทักมิโณทก เครื่องราชูปโภคที่จำลองขึ้นใหม่นี้เป็นสัญลักษณ์แทนคัสตราวุธและเครื่องราชูปโภคของสมเด็จพระนเรศวรเดิมที่เคยเก็บรักษาไว้ในโรงแสงในพระราชวัง แต่ได้ถูกเผาทำลายไปหมดสิ้นในคราวเสียกรุงครั้งที่สอง

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชยังได้อัญเชิญเครื่องหมายอุณาโลมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของตราประจำ

รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมาเป็นตราสัญลักษณ์ประจำรัชกาลของพระองค์อีกด้วย (ดู รูปลายเส้นตราประจำรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ใน Charnvit Kaset Siri and Michael Wright, 2007, p. 27; ดู รูปจำลองตราประจำรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ที่สวนสมเด็จพระนเรศวรมหาราช อำเภอราชสาส์น จังหวัดฉะเชิงเทรา; ดู รูปตราประจำรัชกาลบนเงินพดด้วงได้ในภาคผนวก ค; ดู บทความเรื่อง “ความสำคัญของตราประจำรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช” ในภาคผนวก จ)

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้มีการชำระพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ความในพระราชพงศาวดารที่กล่าวถึงรัชกาลของสมเด็จพระนเรศวรล้วนแต่กล่าวถึงด้วยสำนวนภาษาและถ้อยคำอันแสดงถึงการสดุดีและความเคารพสักการะ สะท้อนให้เห็นการยอมรับในพระบรมเดชาานุภาพอันยิ่งใหญ่ที่พระมหากษัตริย์ในพระบรมราชจักรีวงศ์มีต่ออดีตมหาราชพระองค์นี้ นอกจากนี้ข้อมูลเกี่ยวกับรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ได้จากการชำระพงศาวดารในรัชสมัยนี้ยังน่าจะเป็นแรงบันดาลใจให้เจ้านายในพระบรมราชจักรีวงศ์พระองค์หนึ่ง คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (เดิมคือพระองค์เจ้าवासกรี เป็นพระเจ้าลูกยาเธอในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช) ทรงพระนิพนธ์วรรณคดีเรื่อง **ลิลิตตะเลงพ่าย** ขึ้นเพื่อสดุดีพระเกียรติและพระมหาวีรกรรมของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (ดินาร์ บุญธรรม, ๒๕๕๑, หน้า ๗๗)

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สร้างพระพุทธรูปปางต่างๆ เพื่ออุทิศเป็นพระราชกุศลถวายบูรพกษัตริย์-อิราชเจ้านั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้หล่อฐานเขียงชั้นล่างเพิ่มขึ้นอีกชั้นหนึ่งแล้วให้กาไหล่ทองคำทุกปางและให้จารึกข้อความอุทิศพระราชกุศลถวายแต่บูรพกษัตริย์อิราชเจ้าแต่ละ

พระองค์ โดยในครั้งนั้นได้ถวายพระนามทางการว่า “พระนเรศวร” และถวายพระสมัญญานามว่า “มหาราช” ในคราวเดียวกันนั่นเอง (กล่าวถึงแล้วในบทที่ ๔) นอกจากนั้นในปลายรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างหอพระราชกรมานุสรขึ้นใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่างๆ ที่ได้ทรงอุทิศถวายบูรพกษัตริราชเจ้าแต่ละพระองค์นั้น และได้อาราธนาพระอาจารย์อิน วัดราชบูรณะ หรือที่เรียกขานกันทั่วไปว่า ขรัวอินโข่ง จิตรกรเอกในรัชกาลของพระองค์เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังแสดงภาพพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาจำนวน ๕๐ ภาพ เป็นภาพเขียนสีฝุ่นผสมกาวน้ำ และภาพสำคัญที่ปรากฏอย่างเด่นชัดและมีความงดงามอลังการกว่าภาพใดๆ คือภาพแสดงเหตุการณ์ตอนสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงกระทำยุทธหัตถี การที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้วาดภาพจิตรกรรมฝาผนังแสดงพระมหาวีรกรรมของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไว้อย่างงดงามอลังการในหอพระราชกรมานุสรนี้จึงเป็นหลักฐานที่สะท้อนให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความเคารพสักการะยิ่งในสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (ดิสาร บุญธรรม, ๒๕๕๑, หน้า ๓๙)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเลือกสรรเรื่องในพระราชพงศาวดารให้ช่างเขียนที่มีฝีมือเขียนรูปภาพและโปรดให้กรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจเมื่อยังไม่ได้ทรงกรม ทรงคิดแบบทำกรอบกระจกสำหรับใส่รูปภาพทั้งปวงนั้น โดยให้มีโคลงบอกเรื่องพระราชพงศาวดารเขียนติดประจำไว้ทุกกรอบ การแต่งโคลงนั้นทรงพระราชนิพนธ์บ้าง โปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการซึ่งสันตติบทกลอนแต่งถวายบ้าง รูปภาพเรื่องพระราชพงศาวดารที่โปรดให้สร้างขึ้นมีจำนวน ๙๒ ภาพ โคลงที่แต่งมีจำนวน ๓๗๖ บท สร้างสำเร็จเมื่อปีกุน พ.ศ. ๒๔๓๐ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา

ดำรงราชานุภาพ, ๒๕๔๙, หน้า ๑๗๗) ในบรรดาโคลงภาพพระราชพงศาวดารทั้งหมด มีภาพแสดงพระมหาวีรกรรมและเหตุการณ์สำคัญในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรอยู่ถึง ๑๗ ภาพ ซึ่งเท่ากับจำนวนภาพเหตุการณ์สำคัญในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สะท้อนให้เห็นถึงความประทับใจในพระมหาวีรกรรมและ พระบรมเดชาานุภาพของสมเด็จพระนเรศวรที่ไม่ได้ยิ่งหย่อนไปกว่าองค์ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี

การเสด็จประพาสต้นของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังเป็นหนึ่งในพระราชกรณียกิจสำคัญที่อาจจะทรงได้รับแรงบันดาลใจจากพระราชกรณียกิจของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ทรงปลอมพระองค์ออกตรวจตราทุกข์สุขของราษฎรด้วยพระองค์เอง วิธีการเช่นนี้ภายหลังได้ถูกนำมาเป็นคำสอนพระมหากษัตริย์ถึงวิธีการปกครองบ้านเมือง ปรากฏในหนังสือ **รัฐาภิบาลนโยบาย วิธีปกครองแผ่นดิน** พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (กล่าวถึงแล้วในบทที่ ๓)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเคารพเทิดทูนสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นอย่างยิ่ง เห็นได้จากการเสด็จพระราชดำเนินด้วยพระองค์เองไปสักการะบูชาเจดีย์ยุทธหัตถีของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ดอนเจดีย์ที่เพิ่งค้นพบในรัชสมัยของพระองค์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (๒๕๔๙, หน้า ๑๔๕ - ๑๔๖) เล่าว่า “เมื่อนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระปิติโสมนัสตรัสว่า พระเจดีย์ยุทธหัตถีเป็นอนุสาวรีย์เฉลิมเกียรติของเมืองไทยสำคัญอย่างยิ่งแห่งหนึ่ง ถึงอยู่ไกลไปลำบากก็จะเสด็จไปสักการะบูชา จึงทรงพระราชอุทิศเสด็จไป เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖” ในการนี้เสด็จจาก

พระราชวังสนามจันทร์ จังหวัดนครปฐม พร้อมด้วยพลเสื่อปารักษา พระองค์ กองหลวงทั้งกองราบและกองผสม ลูกเสื่อหลวงโรงเรียนมหาดเล็ก (ปัจจุบันคือวชิราวุธวิทยาลัย) และเสื่อปามณฑลนครชัยศรี รวมทั้งสิ้นประมาณ ๔๐๐ นาย เดินทางรอนแรมไปตั้งแต่วันที่ ๒๐ มกราคม ถึงบริเวณดอนเจดีย์ในวันที่ ๒๗ มกราคม และในตอนเช้าของวันที่ ๒๘ มกราคม ได้โปรดให้มีการบวงสรวงสังเวศสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ บริเวณดอนเจดีย์นั้น เมื่อเสด็จพระราชดำเนินกลับถึงกรุงเทพมหานครแล้วพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมศิลปากรออกแบบสถาปนาสำหรับสร้างใหม่ครอบซากพระเจดีย์องค์เดิม แต่การบูรณะพระเจดีย์ ยุทธหัตถิตตามแนวพระราชดำริของพระองค์ไม่อาจบรรลุวัตถุประสงค์ได้ เนื่องจากกระทรวงพระคลังมหาสมบัติไม่อาจหางบประมาณตามที่มีการประมาณการไว้ได้ ทั้งๆ ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยืนยันว่าต้องพระราชประสงค์จะให้ดำเนินการให้สำเร็จบริบูรณ์ การบูรณะพระเจดีย์ยุทธหัตถิตจึงไม่อาจดำเนินการได้ตราจบสิ้นรัชกาล (ดูรายละเอียดใน ดินาร์ บุญธรรม, ๒๕๕๑, หน้า ๘๒ - ๘๔)

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการบูรณปฏิสังขรณ์วัดสุวรรณาาราม โปรดเกล้าฯ ให้พระยาอนุศาสนจิตรกร (จันทร์ จิตรกร) จิตรกรเอกประจำราชสำนักเขียนภาพพระราชประวัติ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชภายในพระวิหารของวัด โดยมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกำกับดูแลรายละเอียดทุกขั้นตอนของการวาดภาพอย่างใกล้ชิดที่สุด ทั้งนี้การจัดลำดับของภาพโดยรอบพระวิหารนั้น ทรงยศ แวหงส์ (๒๕๕๑, หน้า ๑๒๕) กล่าวว่า เป็นที่เข้าใจได้โดยชัดแจ้งว่า ภาพวาดจิตรกรรมชุดนี้ เป็นการเทียบเคียงกับชนบการวาดภาพพุทธประวัติ เป็นจิตรกรรมฝาผนังภายในพระวิหารซึ่งตามปกติจะเริ่มจากการที่พระอินทร์หรือชาวสวรรค์

จะได้ทูลเชิญพระโพธิสัตว์ไปจุติเป็นพระพุทธเจ้า - ทรงละทรัพย์สมบัติ ทั้งปวงออกผนวช - ทรงบำเพ็ญเพียร - จนบรรลุธรรมะตรัสรู้ - ทรงแสดงธรรมตลอด ๔๕ ปี แล้วเสด็จลี้ภัยหนีพินพาน เมื่อชันษา ๘๐ เมื่อเปรียบเทียบกับภาพเขียนพระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรในวิหาร วัดสุวรรณาารามก็พบว่า เริ่มต้นด้วยการที่พระสยามเทวาธิราช ทูลอัญเชิญพระอิศวรแบ่งภาคลงมาอุบัติในโลกมนุษย์เป็นสมเด็จพระนเรศวร ตามด้วยภาพวัยเด็กเมื่อไปเป็นองค์ประกันอยู่ ณ หงสาวดี - ออกรบ - ประกาศอิสรภาพ - กระทำยุทธหัตถี - ปราบเขมร - แล้วจบลงด้วยการสวรรคต (การเดินทางกลับสู่สวรรค์) นอกจากนี้ มีภาพยุทธหัตถี ที่ตั้งใจให้เป็นภาพขนาดใหญ่กินพื้นที่เต็มฝาผนังด้านตรงข้ามกับพระประธานซึ่งถือเป็นตำแหน่งที่สำคัญที่สุด ตามจารีตของการวาดภาพจิตรกรรมฝาผนังนั้นโดยปกติแล้วตำแหน่งที่วามักจะเป็นภาพของการมีชัยชนะของพระพุทธเจ้าเหนือพระยาวิสวัตติมารอันเป็นภาวะสุดท้ายที่พระสมณโคดมจะกลายมาสู่สภาวะของการเป็นพุทธะ - ผู้หลุดพ้น ชุดภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระวิหารวัดสุวรรณาารามนี้จึงเป็นหลักฐานรูปธรรมล้ำค่าที่ยืนยันถึงความเป็น “มหาบุรุษ” ของสมเด็จพระนเรศวร

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล แม้จะเป็นช่วงระยะเวลาเพียงสั้นๆ แต่ก็ได้เกิดการสร้างสรรค์หนังสือพระราชประวัติเล่มสำคัญ ได้แก่หนังสือเรื่อง **พระประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช** ผลงานพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ โดยผู้ทรงพระนิพนธ์ตั้งพระทัยไว้ว่าจะถวายพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลในโอกาสที่จะได้เสด็จกลับมาทรงรับราชสมบัติสืบสันตติวงศ์ในพระบรมราชวงศ์จักรี แต่ยังมีทันได้ถวาย ผู้ทรงพระนิพนธ์ก็สิ้นพระชนม์ไปเสียก่อน อย่างไรก็ตามเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล ได้นำงานพระนิพนธ์นี้ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ตามพระประสงค์ของ

ผู้ทรงพระนิพนธ์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล เสด็จนิวัตพระนคร พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลก็โปรดเกล้าฯ ให้เก็บรักษาต้นฉบับไว้สำหรับจัดพิมพ์ในโอกาสที่เหมาะสม แต่ยังไม่ทันจะได้พิมพ์ พระองค์ท่านก็สวรรคต หนังสือเล่มนี้จึงได้พิมพ์ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ เป็นครั้งแรก และต่อมาก็ได้พิมพ์ซ้ำอีกหลายครั้งจนถึงปัจจุบัน

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ความสับสนเนื่องในการเคารพบูชาสมเด็จพระนเรศวรก็ยังคงมีต่อเนื่องมาเห็นได้ชัดจากพระราชกรณียกิจที่เสด็จไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลและบวงสรวงสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ สถานที่สำคัญอันเนื่องด้วยพระราชประวัติ เพื่อประกาศเกียรติคุณ โดยกตัญญูตเวทีตาธรรมเป็นประจำมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๒ ในปีดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ไปทรงเปิดพระบรมราชานุสรณ์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ ดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม ซึ่งพระบรมราชานุสรณ์ดอนเจดีย์นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้รัฐบาลดำเนินการก่อสร้าง บูรณะและขุดแต่งบริเวณดอนเจดีย์และออกแบบก่อสร้างพระเจดีย์องค์ใหม่สวมฐานรากพระเจดีย์องค์เดิมตามที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยมีพระราชดำริไว้ แต่ในครั้งนั้นไม่อาจดำเนินการได้เนื่องจากข้อจำกัดในเรื่องงบประมาณ แนวพระราชดำริดังกล่าวจึงได้ถูกนำมาสานต่อและดำเนินการจนสำเร็จสมประสงค์ในรัชกาลปัจจุบันนี้เอง

ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จ

พระราชดำเนินไปประกอบพิธีบวงสรวงสังเวยและเปิดศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ จังหวัดพิษณุโลก

วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๖ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลและบวงสรวงสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ พระเจดีย์ชัยมงคล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๗ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลและบวงสรวงสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ที่วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย

วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๘ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลและบวงสรวงสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่

วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๐๙ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลและบวงสรวงสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๐ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลและบวงสรวงสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร

วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๑ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลและบวงสรวงสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ อำเภอหนองบัวลำภู จังหวัดอุดรธานี

วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๒ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลและบวงสรวงสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ที่อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย

วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๓ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลและบวงสรวงสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ที่วัดสระเกศ อำเภอไชโย จังหวัดอ่างทอง

วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๔ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลและบวงสรวงสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ อำเภอเมืองปราจีนบุรี จังหวัดปราจีนบุรี

วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๕ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลและบวงสรวงสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ อำเภอวิเชียรบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์

วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๗ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลและบวงสรวงสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ พระบรมราชานุสรณ์ ตำบลดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งในการบำเพ็ญพระราชกุศลครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คัดสำเนาพระราชดำรัสที่ได้พระราชทานในการเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่จังหวัดสุพรรณบุรี และในการเปิดศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่จังหวัดพิษณุโลก กับประกาศบวงสรวงสังเวงในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศถวายทุกครั้ง พิมพ์พระราชทานเป็นที่ระลึกด้วย (ดูรายละเอียดในพระราชดำรัสและประกาศบวงสรวงสังเวงสมเด็จพระนเรศวรมหาราช, ๒๕๑๗)

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลบวงสรวงสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและสมเด็จพระสุริโยทัย เป็นการส่วนพระองค์ ณ พระราชฐานที่ประทับเป็นประจำทุกปี หากในปีใดที่มีได้เสด็จพระราชดำเนินแปรพระราชฐาน

ณ ต่างจังหวัดก็จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการบำเพ็ญพระราชกุศล ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณในพระบรมมหาราชวัง โดยจัดเป็นงานในช่วงเย็น เสด็จออกทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระพุทธปฏิมากรปางห้ามสมุทรอันเป็นพระพุทธรูปปางประจำสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงจุดธูปเทียนเครื่องราชสักการะถวายบังคมพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและสมเด็จพระสุริโยทัย ทรงศีล แล้วเสด็จออกไปยังมณฑลที่ตั้งเครื่องบวงสรวง ทรงจุดธูปเทียนถวายเครื่องบวงสรวงสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและสมเด็จพระสุริโยทัย แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระครูพรหมธำมณ้อ่านประกาศบวงสรวงดวงพระวิญญาณสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและสมเด็จพระสุริโยทัย จากนั้นทรงสดับพระธรรมเทศนา แล้วทรงถวายสังฆทานแด่พระสงฆ์ เป็นการอุทิศพระราชกุศลถวายตามคติทางพุทธศาสนา (คืนาร์ บุญธรรม, ๒๕๕๑, หน้า ๘๗ - ๘๘)

ในส่วนพระองค์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถนั้น ทรงเคารพสักการะและทรงยึดมั่นในพระมหาวิริกรรมและพระบรมราชกฤษฎาภินิหารอันยิ่งใหญ่ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นอย่างยิ่ง จึงมีพระราชดำริที่จะทรงเผยแพร่พระราชประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชให้เป็นที่ปรากฏ นับตั้งแต่ทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดทำบทละครและจัดการแสดงละครอิงประวัติศาสตร์เรื่องสมเด็จพระนเรศวรมหาราชซึ่งได้จัดให้มีการแสดงขึ้นในหลายวาระด้วยกัน และหากผู้ดำเนินการจัดแสดงกราบบังคมทูลเชิญเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรก็ทรงรับเชิญเสด็จมิเคยขาดเมื่อยามเกิดภาวะคับขัน เช่น เมื่อครั้งที่เสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมทหารที่ปฏิบัติหน้าที่ตามแนวชายแดนไทยและกัมพูชา ในคราวที่ทหารเวียดนามเฮงล้มรินรุกล้ำอธิปไตยของไทยตรงชายแดนในเขตอำเภอตาพระยา จังหวัดสระแก้ว เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖ นั้น ได้ทรงเสี่ยงอันตราย

เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมทหารที่ปฏิบัติหน้าที่ถึงฐานปฏิบัติการ โดยรับสั่งว่าทรงยึดเอาน้ำพระราชหฤทัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชและสมเด็จพระสุริโยทัยที่ทรงเสียสละเพื่อแผ่นดินเป็นแบบอย่างของพระองค์ ในโอกาสที่เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมฐานปฏิบัติการของทหารที่อำเภอตาพระยาในครั้งนั้น เมื่อทรงทราบว่ามิพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชประดิษฐานอยู่ ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินไปถวายเครื่องราชสักการะและทรงตั้งสัตยาธิษฐานขอพระราชทานพรให้ทหารทั้งหลายด้วย ในปี พ.ศ. ๒๕๔๗ และ ๒๕๔๘ เมื่อเกิดเหตุการณ์ความไม่สงบจากการก่อการร้ายในเขตจังหวัดชายแดนภาคใต้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดสร้างเหรียญพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระราชทานแก่เจ้าหน้าที่ ทหาร ตำรวจ และพลเรือนที่ปฏิบัติหน้าที่ในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้เพื่อสร้างขวัญและกำลังใจในการปฏิบัติงาน โดยพระราชทานนามว่าเหรียญสมเด็จพระนเรศวรมหาราชรุ่นสี่ พระราชทานพระนามาภิไธยย่อ ส.ก. และลายพระหัตถ์คำว่า “สี่” ประดับไว้ด้านหลังของเหรียญ เมื่อการจัดสร้างเหรียญดังกล่าวเสร็จสิ้นแล้วได้ทรงพระมหากรุณาเสด็จพระราชดำเนินทรงจุดเทียนชัยเพื่อประกอบพิธีมังคลาภิเษกเหรียญสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งในพิธีนี้ได้ทรงบวงสรวงดวงพระวิญญาณสมเด็จพระนเรศวรมหาราชด้วย (ตินาร์ บุญธรรม, ๒๕๕๑, หน้า ๘๙ - ๙๑)

ไม่เฉพาะแต่ความสืบเนื่องในพระราชวงศ์เท่านั้น สมเด็จพระนเรศวรยังคงอยู่ในการรับรู้ของมหาชน และยังทรงเป็นพลังขับเคลื่อนที่ก่อให้เกิดกิจกรรมรูปแบบต่างๆ ในสังคมปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นในส่วนของการหรือประชาชนพลเรือนในส่วนอื่นของประเทศ

ในส่วนของการได้มีการกำหนดเอาวันที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงกระทำยุทธหัตถีได้ชัยชนะเหนือพระมหาอุปราชาเป็น “วันกองทัพไทย” โดยถือว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นมหาวีรบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ของเหล่าทหารหาญทั้งหมด จึงมีแนวคิดให้กำหนดวันกระทำยุทธหัตถีของพระองค์เป็นวันกองทัพไทย เพื่อให้เป็นวันรำลึกถึงชัยชนะของกองทัพไทย อันเป็นชัยชนะที่เกิดขึ้นจากพระวีรกรรมอันหาญหาญของพระมหากษัตริย์ผู้เป็นจอมทัพ คือ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช เดิมนั้นได้กำหนดให้วันกองทัพไทยตรงกับวันที่ ๒๕ มกราคม ของทุกปี แต่ต่อมาเมื่อได้ค้นพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์เพิ่มขึ้นและเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้าขึ้น นักประวัติศาสตร์จึงได้เสนอผลคำนวณวันยุทธหัตถีใหม่จากการใช้คอมพิวเตอร์เข้าช่วยในการคำนวณว่าควรจะเป็นวันที่ ๑๘ มกราคม ๒๑๓๕ เมื่อผลการคำนวณดังกล่าวเผยแพร่สู่สาธารณชน สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรีได้ส่งเรื่องไปที่คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย และได้มีการนำประเด็นนี้ไปประชุมพิจารณาจนได้ข้อสรุปว่าวันยุทธหัตถีที่ถูกต้องคือวันที่ ๑๘ มกราคม หลังจากนั้น “วันกองทัพไทย” และ “วันยุทธหัตถี” จึงถูกกำหนดใหม่ให้ตรงกับวันที่ ๑๘ มกราคมของทุกปี ตั้งแต่เดือนมกราคม ๒๕๕๐ เป็นต้นมา ตามมติคณะรัฐมนตรีลงวันที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๕๔๙ (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, ๒๕๕๑ก, หน้า ๑๘๖ - ๑๘๗) กรณีนี้จึงแสดงให้เห็นว่ากระทรวงกลาโหมและคณะรัฐมนตรีผู้บริหารประเทศได้ให้ความสำคัญกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นที่สุด จึงได้ยอมที่จะเปลี่ยนวันกองทัพไทยใหม่เพื่อรักษาแนวคิดสำคัญในการยึดถือสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นธงชัยของกองทัพ

การรับรู้ของประชาชนจากการเก็บข้อมูลภาคสนาม

ในส่วนของ การรับรู้ของมหาชน เพื่อเป็นการทดสอบสมมุติฐานว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชยังคงอยู่ในการรับรู้ของมหาชนในปัจจุบัน และพระองค์ยังทรงเป็นพลังขับเคลื่อนที่ก่อให้เกิดกิจกรรมรูปแบบต่างๆ ผู้วิจัยได้ออกเก็บข้อมูลภาคสนามโดยใช้ทั้งวิธีการสังเกตปรากฏการณ์จริงที่เกิดขึ้นในสังคม ทั้งการสัมภาษณ์ผู้รู้ในชุมชนและบุคคลที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนการใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือสำรวจการรับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจากตัวแทนบุคคลกลุ่มต่างๆ ในจังหวัดพิษณุโลกซึ่งเป็นพื้นที่ที่เป็นขอบเขตของการวิจัยในครั้งนี้ (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ก)

ผลจากการเก็บข้อมูลภาคสนามสรุปได้ว่า ประชาชนทั้งที่มีภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดพิษณุโลกและต่างถิ่น ต่างก็รับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวร ประเมินแล้วไม่มีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญระหว่างเพศ วัย อาชีพ และระดับการศึกษา

สิ่งแรกที่ประชาชนส่วนใหญ่รับรู้เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช คือ การทำยุทธหัตถี สอดคล้องกับคำตอบเรื่องความประทับใจเรื่องราวหรือเหตุการณ์เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวร ที่กลุ่มตัวอย่างที่ตอบแบบสอบถามตอบว่าประทับใจในวีรกรรมการทำสงครามของพระองค์ ได้แก่ การทำยุทธหัตถี การตีเมืองคัง และการปล้นค่ายพม่า

คำตอบเหล่านี้สัมพันธ์กับทฤษฎีของคริสโตเฟอร์ โวกลเลอร์ (Christopher Vogler) ว่าด้วยการนำโครงสร้างของเทพปกรณัม (mythic structure) มาเป็นแนวสำหรับการเขียนบทภาพยนตร์เพื่อเล่าเรื่องให้ผู้ชมประทับใจ เขากล่าวว่า ในการเล่าเรื่องเกี่ยวกับวีรบุรุษซึ่งเป็นองค์สำคัญของภาพยนตร์นั้น หัวใจของเรื่องราวเกี่ยวกับวีรบุรุษทุกเรื่อง คือ การเผชิญกับความตาย ถ้าวีรบุรุษไม่ได้เผชิญหน้ากับความ

ตายจริงๆ อย่างน้อยก็ต้องมีเรื่องการคุกคามหรือขู่เข็ญที่ย่อมนำไปสู่ความตาย หรืออาจมีความตายเป็นสัญลักษณ์ในรูปแบบของเกมการเล่นที่มีการได้เสียอย่างสำคัญ บางทีก็เป็นเรื่องรัก หรือการพจญภัยชนิดที่เป็นเรื่องของความเป็นความตาย เช่นว่า ถ้าชนะก็รอด ถ้าแพ้ก็ตาย โดยวีรบุรุษต้องแสดงให้เห็นว่าจะเข้าไปจัดการกับความตายอย่างไร เขาอาจรอดชีวิต และพิสูจน์ให้เห็นว่าความตายก็ได้เกินกำลังที่จะเข้าหักหาญ แต่ถ้าแม้ว่าเขาต้องเสียชีวิต เขาก็แสดงให้เห็นว่าเขาอยู่เหนือความตาย เขาสละชีวิตได้เพื่อประโยชน์ของอุดมคติ หรือของกลุ่ม หรือเพื่อจรรโลงเหตุผลของการกระทำนั้น (Christopher Vogler, 2007, p. 32)

ดังนั้น จึงไม่น่าแปลกใจว่าเหตุใดฉากของเหตุการณ์ที่สมเด็จพระนเรศวรกำลังเผชิญหน้ากับความตาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งฉากยุทธหัตถีซึ่งเป็นการเผชิญหน้ากับความตายชั้นอุกฤษฏ์ที่สุด (climax) จึงเป็นที่จดจำประทับใจของประชาชนมากที่สุด นำหน้าคุณสมบัติด้านอื่นของพระองค์ เช่น ความกล้าหาญ ความเสียสละ หรือการประกาศอิสรภาพ การปกป้องแผ่นดินไทย ซึ่งมีความเป็นนามธรรมมากกว่า

ข้อมูลจากแบบสอบถามแสดงให้เห็นว่าประชาชนมีความผูกพันกับสิ่งที่เคารพบูชาโดยเฉพาะอย่างยิ่ง “พระราชวังจันทร์” อันเป็นสถานที่ประสูติของสมเด็จพระนเรศวร เห็นได้ชัดจากคำตอบว่าพระราชวังจันทร์ เป็นสถานที่พิเศษที่กลุ่มตัวอย่างชอบไปถวายบังคมและไปอธิษฐานขอความช่วยเหลือจากสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมากที่สุด

สำหรับเรื่องการรับรู้ในเชิงศรัทธาความเชื่อนั้น คนพิษณุโลกส่วนใหญ่ทั้งที่มีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในการสร้างรูปเคารพและวัตถุมงคลที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ต่างสะสมวัตถุมงคล

ที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรไม่ว่าจะเป็นพระรูป เทริญญ หรือพระกริ่ง โดยเชื่อในพลังความศักดิ์สิทธิ์และปาฏิหาริย์ต่างๆ ที่ช่วยอำนวยความสะดวกและช่วยคุ้มครองให้รอดปลอดภัย

หากลองไปสังเกตชีวิตของคนพิษณุโลกก็จะพบว่า ไม่ว่าจะเปิดอาคารร้านค้าบ้านเรือน แม้กระทั่งยานพาหนะ ก็จะมีการอัญเชิญสมเด็จพระนเรศวรประดิษฐานไว้เพื่อเป็นสิริมงคลด้วย ถ้าไปขอตุลิ่งที่เคารพบูชาส่วนตัว ก็จะพบว่า นอกจากจะมีพระพุทธรูปชินราชและพระนางพญาแล้วจะต้องมีเทริญญสมเด็จพระนเรศวรอยู่ด้วยเสมอ

ปาฏิหาริย์ในรูปแบบต่างๆ ของสมเด็จพระนเรศวรเป็นพลังขับเคลื่อน (dynamic power) สำคัญที่มีผลอย่างมากต่อประชาชนในปัจจุบัน พระองค์ไม่เพียงแต่เป็นวีรบุรุษในประวัติศาสตร์ แต่สำหรับสถานะของพระองค์ในใจของมหาชนนั้น ผู้วิจัยพบว่า ประชาชนเชื่อว่าพระองค์ไม่ใช่มนุษย์ธรรมดา พระองค์ทรงเป็นเทพเจ้าที่สามารถอำนวยความสะดวกและดลบันดาลให้เกิดความสำเร็จต่างๆ แก่ผู้ที่เคารพนับถือพระองค์

ข้อมูลจากแบบสอบถามพบว่า สิ่งที่กลุ่มตัวอย่างอธิษฐานขอพรจากสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีทั้งเรื่องการเงิน สุขภาพ ครอบครัว การเรียน และความรัก โดยกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เคยบนบานสมเด็จพระนเรศวร ด้วยเหตุผลที่ว่าศรัทธาในความศักดิ์สิทธิ์ และผลของการบนนั้น ปรากฏว่าประสบความสำเร็จเป็นส่วนใหญ่

สิ่งของที่ใช้นบนบานสมเด็จพระนเรศวรมีหลากหลายทั้ง พวงมาลัย บายศรี ไก่ต้ม ไข่ต้ม หัวหมู สุรา ผลไม้ มะพร้าวอ่อน ขนมหวาน พระแสงดาบ ไก่ชน ช้าง ม้าศึก นอกจากนี้ยังมีการบนบานด้วยการปฏิบัติธรรม ถูพื้น (บริเวณลานรอบพระบรมราชานุสาวรีย์ที่ไปบน) รุ่ง ตีไก่ รำแก้บน และจุดประทัด

คำตอบของกลุ่มตัวอย่างแสดงความเชื่อว่าหากบนสมเด็จพระนเรศวรแล้วไม่แก้บนจะมีอุปสรรคในการดำเนินชีวิต มีอันเป็นไปเจ็บป่วย เกิดอุบัติเหตุ และเกิดความไม่สบายใจ และมีการรับรู้ว่ามีผู้ทุจริตคอร์รัปชันบางคนถูกสมเด็จพระนเรศวรลงโทษโดยบันดาลให้เกิดความวิบัติและประสบอุบัติเหตุ

ความสำคัญของปาฏิหาริย์

ปาฏิหาริย์เป็นองค์ประกอบที่ขาดเสียมิได้ในเทพปกรณัม เป็นปรากฏการณ์ที่ก่อให้เกิดความดึงดูดใจ (fascinans) ความลึกลับ (mysterium) และความสยบต่อความยิ่งใหญ่ที่น่าพรันพริง (tremendum) เป็นพลังชนิดหนึ่งที่ทำให้เราปรารถนาจะเข้าไปใกล้ เพื่อค้นหาสัจธรรมความจริง พร้อมทั้งลัดอดีตตัวตนหรือกิเลสอหังการทั้งหลาย ปาฏิหาริย์จึงเป็นพลังขับเคลื่อนในสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในอันที่จะช่วยให้เราสนใจในเรื่องของพลังด้านในและความสำคัญของการพัฒนาจิตใจของเราแต่ละคนด้วย

เหตุการณ์ที่เป็นปาฏิหาริย์และความศักดิ์สิทธิ์ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่สรุปได้จากแบบสอบถาม สามารถสรุปความและจัดเป็นหมวดหมู่ได้ดังนี้

๑. ปาฏิหาริย์ในพิธีกรรม

คำตอบในแบบสอบถามมักเล่าถึงประสบการณ์ที่กลุ่มตัวอย่างพบ ในพิธีกรรมต่างๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในขณะที่ทำพิธีมักเกิดพระอาทิตย์ทรงกลด หรือเกิดฝนตกขึ้นในระยะสั้นๆ เช่น ในวันคล้ายวันสถาปนามหาวิทยาลัยนเรศวร ซึ่งตรงกับวันที่ ๒๙ กรกฎาคม ของทุกปี มหาวิทยาลัยจะจัดพิธีบวงสรวงดวงพระวิญญาณสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่พระบรมราชานุสาวรีย์

ในมหาวิทยาลัย พิธีจะทำในเวลาเช้า ปาฏิหาริย์ที่เกิดขึ้นเป็นประจำแทบทุกครั้งคือ มีพระอาทิตย์ทรงกลด หรือมีเมฆนั้นก็มีเมฆหมอกบดบังแสงอาทิตย์เฉพาะมณฑลพิธี รองศาสตราจารย์วันิดา บำรุงไทย (ผู้ตอบแบบสอบถามที่เปิดเผยชื่อ) เล่าประสบการณ์ว่า ครั้งหนึ่งในสมัยที่ศาสตราจารย์ ดร. สุจินต์ จินายน เป็นอธิการบดี ในพิธีบวงสรวงเกิดลมพายุกระโชกอย่างฉับพลันและรุนแรงจนผ้าเต็นท์พัดกระพือ นำกล้วยอันตรายน แต่เกิดขึ้นในระยะสั้นๆ ในสมัยรองศาสตราจารย์ ดร. มณฑล สงวนเสริมศรี เป็นอธิการบดี ขณะเมื่อผู้บริหารไปยื่นเบื้องหน้าพระบรมราชานุสาวรีย์ โดยท่านอธิการบดีกล่าวประกาศสดุดีพระเกียรติคุณฝนได้ตกพรำลงมาในบริเวณพิธี และเมื่อครั้งที่มหาวิทยาลัยนเรศวรจัดทำวัตถุมงคลเป็นพระรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชขนาดต่างๆ รวมทั้งเหรียญพระรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่อีกด้านหนึ่งเป็นพระพุทธรูปชินราชเพื่อให้ผู้สนใจเช่าบูชาเป็นการรวบรวมทุนเพื่อจัดทำพระบรมราชานุสาวรีย์นั้น มีการทำพิธีปลุกเสกหลายครั้งในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์หลายแห่ง ในครั้งที่จัดพิธีที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร (วัดใหญ่) เป็นเวลาบ่าย ผู้ตอบแบบสอบถามสอนหนังสืออยู่ที่มหาวิทยาลัย ได้มีผู้เล่าให้ฟังว่า ขณะทำพิธีนั้นเกิดลมพายุและฝนตกอย่างรุนแรงที่บริเวณวัด ซึ่งในช่วงเวลาเดียวกันที่มหาวิทยาลัยนเรศวร (หนองอ้อ) ก็มีฝนตกหนักในระยะสั้นๆ เช่นเดียวกัน

คนหนึ่งในกลุ่มตัวอย่างเล่าว่า ในพิธีสร้างเหรียญสัมฤทธิ์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช มีพระเกจิมาทำพิธีปลุกเสกที่บริเวณลานสมเด็จพระนเรศวร [ในมหาวิทยาลัยนเรศวร] เมื่อจุดเทียนชัย ปรากฏว่ามีลมพัดเข้ามาอย่างแรง เมฆก่อตัวครึ้มโดยรอบบริเวณมณฑลพิธีสายฟ้าแลบโดยทั่วตลอดพิธี แต่ไม่เกิดฝนตกแต่อย่างใด จนกระทั่งเสร็จพิธีและเก็บอุปกรณ์เสร็จแล้ว เมฆก็คลายตัวหายไปเหมือนกับไม่มีอะไรเกิดขึ้น ผู้คนรอบนอกมหาวิทยาลัยต่างเกิดความพิศวงและประหลาดใจ

ว่าเกิดอะไรขึ้นในมหาวิทยาลัย เนื่องจากกลุ่มเมฆปกคลุมเฉพาะในมหาวิทยาลัยเท่านั้น การก่อตัวของเมฆในลักษณะเฉพาะมณฑลพิธีแบบกะทันหัน โบราณถือว่าเป็นปรากฏการณ์ที่บอกเหตุชนิดหนึ่ง เรียกว่า “เมฆทูด” ทำหน้าที่บอกข่าวว่าเบื้องบนเสด็จหรือรับทราบอนุโมทนาโดยเฉพาะในกรณีที่ไม่ได้ก่อให้เกิดความเสียหายใดๆ

อีกคนหนึ่งจากกลุ่มตัวอย่างเล่าว่า เมื่อถึงวันบวงสรวงสมเด็จพระนเรศวรในวาระสำคัญต่างๆ ก็มักจะเกิดปรากฏการณ์พระอาทิตย์ทรงกลดให้เห็นอยู่เสมอ นอกจากนี้ในสมัยที่ศึกษาอยู่ที่วิทยาลัยครูพิบูลสงคราม [ปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม] ครั้งหนึ่ง วิทยาลัยได้จัดสร้างเหรียญสมเด็จพระนเรศวร ปรากฏว่าในการหล่อเหรียญครั้งนั้นพิมพ์แตกหลายครั้งกว่าจะได้ภาพพระองค์ท่านปรากฏขึ้นบนเหรียญ ซึ่งผู้ตอบแบบสอบถามและคนอื่นๆ ต่างเชื่อว่าเป็นอธิการของสมเด็จพระนเรศวร เพื่อเตือนให้ปรับปรุงหรือดำเนินงานให้ถูกต้องตามระเบียบแบบแผน

๒. ปาฏิหาริย์ในละครเทิดพระเกียรติ

กลุ่มตัวอย่างที่มีส่วนร่วมจัดการแสดง ร่วมแสดง และร่วมชมการแสดงละครเทิดพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งจังหวัดพิษณุโลกร่วมกับมหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงครามจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี ช่วงเดือนมกราคม ในงานนเรศวรมหาราชและงานกาชาดจังหวัดพิษณุโลก ณ บริเวณสนามหน้าศาลากลางจังหวัดพิษณุโลก ได้เขียนเล่าถึงประสบการณ์ปาฏิหาริย์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น ดังนี้

ในระหว่างการซ้อมละครเทิดพระเกียรติ ฝ่ายจัดการแสดงได้เปิดรับสมัครนักศึกษาชายเพื่อแสดงเป็นทหาร ทั้งทหารฝ่ายไทยและฝ่ายพม่า ก็ปรากฏว่ามีนักศึกษามาสมัครเป็นทหารพม่ามากกว่าทหารไทย เพราะทหารไทยจะฝึกซ้อมในตอนบ่าย อากาศร้อน และ

เลี้ยงแต่น้ำหวาน ส่วนทหารพม่าจะฝึกซ้อมในตอนเย็นซึ่งอากาศไม่ร้อน และมีทั้งน้ำและข้าวเลี้ยง ทำให้กองทัพพมามีมากกว่ากองทัพไทยมาก ยิ่งไปกว่านั้น ทหารไทยที่ซ้อมตอนบ่าย จะเป็นด้วยอากาศร้อนหรืออย่างไรไม่ทราบ ทำให้ไม่ค่อยตั้งใจซ้อมกันมากเท่าที่ควร และท่าทางการสู้รบนั้นก็ดูเหยาะแหยะไม่เข้มแข็ง ผิดกับทหารพม่าที่ซ้อมในตอนเย็นได้กินข้าวกินน้ำ อากาศก็ไม่ร้อน ก็รบกันศึกคักเข้มแข็ง ในการซ้อมทหารวันรุ่งขึ้นในช่วงบ่ายซึ่งเป็นตารางการซ้อมของทหารไทย ก็เชื่อกันว่าสมเด็จพระนเรศวรได้มาเข้าร่วมนักศึกษาที่แสดงเป็นทหารไทยคนหนึ่ง แล้วก็พูดเสียงดังก้องวานขึ้นมาท่ามกลางการฝึกซ้อมในทำนองคำหยาบคายที่ทหารไทยนอกจากมีจำนวนน้อยแล้วยังรบอย่างไม่เข้มแข็ง ไม่ใช่ทหารพระนเรศวร หลังจากพูดจบ นักศึกษาคนนั้นก็หมดสติไป ฟันขึ้นมาก็จำความอะไรไม่ได้ ทุกคนที่อยู่ในเหตุการณ์ต่างตกตะลึง หลังจากนั้นฝ่ายจัดการแสดงจึงต้องปรับปรุงการแสดง และการซ้อมโดยรับสมัครทหารไทยเพิ่มขึ้น และจัดข้าวเลี้ยงทหารไทยที่ซ้อมในช่วงบ่ายด้วย และก่อนจะเริ่มแสดงจริง นักแสดงทุกคนก็ต้องจุดธูปบวงสรวงสมเด็จพระนเรศวรก่อนทุกครั้ง

คนหนึ่งจากกลุ่มตัวอย่างเล่าว่า ในการแสดงละครเทิดพระเกียรติปีหนึ่งนานมาแล้ว จำไม่ได้ว่าปีอะไร ในฉากยุทธหัตถีซึ่งตอนที่ซ้อมไม่มีปัญหา แต่พอแสดงจริง ช้างที่นำมาแสดงกลับร้องแผดเสียงและวิ่งเข้าไปในกลุ่มคนดูจนคนดูวิ่งหนีแตกกระเจิง ขณะนั้นก็มึนนักศึกษาหญิงคนหนึ่งมีอาการเหมือน “ถูกเข้า” พุดออกมาเป็นเสียงผู้ชายตะโกนถามว่า “ทำไมไม่พาน้องเรามาด้วย” จากนั้นก็เป็นลมชักหมดสติไป ต้องพาไปปฐมพยาบาล ฝ่ายจัดการแสดงนึกขึ้นได้ว่าการจัดโต๊ะหมู่สำหรับบวงสรวงข้างเวทีนั้นมีแต่พระรูปสมเด็จพระนเรศวรเพียงพระองค์เดียว ในวันรุ่งขึ้นจึงได้อัญเชิญพระรูปสมเด็จพระเอกาทศรถมาประทับด้วย หลังจากนั้นมาทุกปีในการจัดโต๊ะหมู่จะต้องมีพระรูป

สมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเอกาทศรถทั้งสองพระองค์

นอกจากนี้ รองศาสตราจารย์วันดา บำรุงไทย (ผู้ตอบแบบสอบถามที่เปิดเผยมชื่อ) ได้เล่าถึงประสบการณ์ในการไปชมละครกลางแจ้งที่มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม (ขณะนั้นเป็นวิทยาลัยครู) จัดแสดงในงานปีใหม่ของจังหวัด ที่สนามหน้าศาลากลาง (ไม่แน่ใจว่าตอนนั้นจะเรียกว่างานสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแล้วหรือยัง) อยู่ในช่วงต้นเดือนมกราคม เรื่องที่แสดงคือ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตอนทรงกระทำยุทธหัตถี ใช้ช้างเข้าฉากจริงๆ เมื่อถึงฉากที่สมเด็จพระนเรศวรจะทรงเคลื่อนทัพก็เกิดฝนตกอย่างฉับพลัน เป็นฝนแบบที่เรียกว่า “ฝนไล่ช้าง” คือ ตกแรงและชั้วระยะเวลาสั้นๆ เพื่อนที่ไปชมละครด้วยกัน คือ ดร.จิราภรณ์ สถาปนวรรณะ ซึ่งเป็นอาจารย์สอนประวัติศาสตร์ได้ให้ข้อมูลว่า ในพงศาวดารก็มีบันทึกว่า พระฤกษ์ขณะทรงกรีธาทัพครั้งสงครามยุทธหัตถินั้นก็เกิดนิมิตฝนตกเช่นเดียวกัน เรื่องนี้สอดคล้องกับประสบการณ์ของกลุ่มตัวอย่างที่เคยแสดงละครเรื่องสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตอนกระทำยุทธหัตถี โดยรับบทเป็นสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (แต่ไม่แน่ใจว่าเป็นในปีเดียวกันกับที่รองศาสตราจารย์วันดาได้ไปดูหรือไม่) ผู้รับบทสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเขียนเล่าว่า เมื่อละครดำเนินมาถึงฉากที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชต้องชนช้างกับพระมหาอุปราชา ก็ได้เกิดฝนตกลงมาอย่างหนักและตกเฉพาะบริเวณที่แสดงละครเท่านั้น ซึ่งเป็นความมหัศจรรย์ที่ยากจะอธิบายเป็นอย่างอื่นได้ นอกจากกฤษฎาภินิหารของสมเด็จพระนเรศวรเท่านั้น ยิ่งไปกว่านั้น ผู้รับบทสมเด็จพระนเรศวรยังได้เล่าว่าชุดที่สวมใส่ในการแสดงละครนั้น ตัวเสื้อทำด้วยผ้ากำมะหยี่สีดำปักดินทอง ซึ่งหากฝนตกลงมาอย่างหนักขนาดนั้น ทั้งเสื้อผ้าและตัวเขาคงจะเปียกปอนไปหมด เพราะในฉากนั้นเขาอยู่บนหลังช้างใจกลางบริเวณที่ฝนตก แต่การณ์กลับปรากฏว่าตัวเขาไม่เปียกเลยแม้แต่น้อย

ชุดที่สวมใส่อยู่ก็ไม่มีร่องรอยของน้ำแม้แต่หยดเดียว เขาได้แต่ขลุ่ยด้วยความอัศจรรย์ใจ

๓. ปาฏิหาริย์ในการช่วยให้รอดและความศักดิ์สิทธิ์ที่ตอบสนองการอธิษฐานขอพรและการบนบาน

จากประสบการณ์ของคนหนึ่งจากกลุ่มตัวอย่าง เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๘ น้องชายของเขากำลังขี่จักรยานอยู่ดีๆ ก็ถูกรถยี่เอ็มซีของทหารค่ายสมเด็จพระนเรศวรชน ทั้งรถจักรยานและคนขี่ไถลไปอยู่ใต้ท้องรถยี่เอ็มซี โดยจุดเกิดเหตุอยู่บนถนนวังจันทร์หน้าทางเข้าศาลสมเด็จพระนเรศวร จักรยานที่น้องชายขี่มานั้นเละและหักพับไม่มีชิ้นดี แต่ตัวน้องชายเขากลับไม่เป็นอะไร มีเพียงแผลถลอกเล็กน้อยที่หัวเข่า และไม่รู้ตัวว่ากำลังออกมาจากใต้ท้องรถยี่เอ็มซีของทหารได้อย่างไร นายสิบทหารที่เป็นผู้ขับรถยี่เอ็มซีก็ไม่รู้ตัวว่าขับรถชนน้องชายของผู้เล่าได้อย่างไร และยอมรับว่าอาจหลับในและตกใจตื่นเมื่อรถชนจักรยาน นายสิบผู้นั้นกล่าวว่าโชคดีที่เขาไม่ขับรถตกลงไปในแม่น้ำ เพราะรถยี่เอ็มซีที่เขาขี่มานั้นใช้เป็นรถรับส่งนักเรียนลูกๆ ทหารในค่าย ซึ่งในวันนั้นบรรดามีเด็กนักเรียนอยู่ในรถประมาณ ๒๕ คน ถ้ารถตกน้ำก็อาจทำให้เด็กนักเรียนที่นั่งมาในรถจมน้ำเสียชีวิตได้ จากเหตุการณ์นี้ผู้เล่าคนนี้เชื่อว่าเป็นเพราะดวงวิญญาณของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ช่วยชีวิตของน้องชายไว้ รวมถึงเด็กนักเรียนหญิงชายที่นั่งมาในรถยี่เอ็มซีคันนั้นด้วย

จากกลุ่มตัวอย่างมีคนหนึ่งได้อธิษฐานขอลูกจากศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่พระราชวังจันทร์ หลังจากนั้นได้มีลูกชาย ๑ คน ถือเป็นลูกที่ได้พระบารมีปกปักรักษา

ครั้งหนึ่ง ที่สโสมสรนิสิตมหาวิทยาลัยนเรศวรจัดพิธีให้นิสิตชั้นปีที่ ๑ ได้ถวายสักการะสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในวันงานเกิด

เหตุฝนตกลงมาอย่างหนัก ทำให้คิดกันว่าจะต้องย้ายพิธีที่กำหนดไว้ว่าจะจัดที่ลานพระบรมรูปไปจัดในโดมซึ่งเป็นที่ร่ม แต่ผู้จัดพิธีต้องการจัดพิธีที่ลานสมเด็จพระนเรศวรเช่นเดิม จึงโทรศัพท์ไปปรึกษาช่างทรงและได้รับคำแนะนำมาให้จุดเทียนและถวายน้ำ ๑ แก้ว ที่ด้านข้างพระบรมราชานุสาวรีย์ ผู้จัดพิธีจึงปฏิบัติตามคำแนะนำ ปรากฏว่าเมื่อจุดเทียนถวายสมเด็จพระนเรศวรแล้ว ฝนก็หยุดตกทันทีเป็นที่น่าอัศจรรย์ ต่อมาเมื่อเทียนใกล้หมด ผู้จัดพิธีก็ไม่ได้เฉลียวใจ คิดว่าฝนคงไม่ตกอีกแล้วจึงไม่ได้ต่อเทียน แต่เมื่อเทียนดับฝนก็เริ่มตกลงมาอีกครั้ง ผู้จัดพิธีจึงตั้งจิตอธิษฐานต่อเทียนขึ้นใหม่ ก็ทำให้ฝนหยุดตกทันทีอีกครั้ง เมื่อเป็นดังนั้นผู้จัดพิธีจึงต่อเทียนไปเรื่อยๆ จนเสร็จพิธี และเมื่อเสร็จพิธีและนิสิตชั้นปีที่ ๑ กลับเข้าที่พักแล้ว ปรากฏว่าฝนได้ตกลงมาอีกอย่างหนักและต่อเนื่องตลอดทั้งคืนจนถึงรุ่งเช้า

เมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน ๒๕๕๑ เป็นวันที่สโสมสรนิสิตมหาวิทยาลัยนเรศวร จัดโครงการวันติดเครื่องหมายมหาวิทยาลัยนเรศวรให้แก่นิสิตชั้นปีที่ ๑ ซึ่งจัดในเวลา ๑๗.๐๐ น. และเนื่องจากในเดือนมิถุนายนเป็นช่วงฤดูฝน ทำให้เกิดฝนตกชุกทุกวัน สโสมสรนิสิตจึงบนบานศาลกล่าวขอให้ฝนไม่ตก แต่ด้วยความที่ฟ้าอันฝนมากจึงทำให้ฝนตกลงมาเพียงปรอยๆ ณ บริเวณลานสมเด็จพระนเรศวรซึ่งเป็นบริเวณงานพิธี แต่บริเวณอื่นรอบมหาวิทยาลัยนั้นฝนตกลงมาอย่างหนักมาก จึงเชื่อว่าสมเด็จพระนเรศวรได้ช่วยดลบันดาลให้ฝนไม่ตกหนักเกินไปจนกระทั่งไม่สามารถจัดกิจกรรมได้

นิสิตมหาวิทยาลัยนเรศวรคนหนึ่งทำคะแนนสอบกลางภาคได้ไม่ดีและกลัวว่าจะสอบตกในวิชานั้น จึงไปบนบานสมเด็จพระนเรศวรโดยอธิษฐานว่าถ้าสอบได้เกรดบีในวิชานั้นจะวิ่งแก้ผ้ารอบโรงอาหารเป็นการแก้บน ซึ่งในตอนนี้อธิษฐานนั้นก็ไม่ได้คิดว่าจะมีทางเป็นไปได้

แต่เมื่อผลสอบออกมา ปรากฏว่านิสิตคนนี้ก็กลับได้เกรดบีตามที่ทูลขอ สมเด็จพระนเรศวรไว้ จึงต้องมาทำการแก้บน โดยได้รับคำแนะนำจาก อาจารย์ท่านหนึ่งให้นำผ้ามาผูกข้อมือไว้และวิ่งไปแก้ผ้าผูกข้อมือนั้นไป จนครบรอบวิ่งตามทีบน เหตุการณ์ในครั้งนั้นทำให้เชื่อมั่นในความ ศักดิ์สิทธิ์ของสมเด็จพระนเรศวรเป็นอย่างมาก และเป็นอุทาหรณ์แก่ตน ว่าไม่ควรบนถวายสิ่งที่ไม่กลียดผิวดระเบียบแบบแผน และการแก้บน แบบ “ศรีอัญชัย” ดังกล่าวก็มีใช้สิ่งสมควรกระทำ

ความศักดิ์สิทธิ์ของสมเด็จพระนเรศวรนั้นเป็นที่ขึ้นชื่อลือชา เป็นอย่างมาก จากกลุ่มตัวอย่าง มีคนหนึ่งกล่าวว่า “ถ้าไม่แน่ใจแล้ว ในการทำสาบานกัน ไม่มีใครกล้าไปสาบานกับสมเด็จพระนเรศวร เพราะกลัวว่าจะต้องมีอันเป็นไป”

ในประเทศอินเดีย การอธิษฐานขอความช่วยเหลือจากเทพ ผู้ศักดิ์สิทธิ์ก็เป็นสิ่งที่กระทำกัน ชาวบ้านถือว่าการแก้บนกระทำได้ด้วย การบำเพ็ญข้อวัตรบางประการที่เป็นกรบุญชา จึงเรียกการกระทำ ดังกล่าวว่า “พรต” (vrata) (ดู Stephen P. Huyler, 1999, p. 223) การบนบานที่ผิดปรกติวิสัยถือเป็นการดูหมิ่นทำทนาย ซึ่งท่านผู้รู้กล่าวว่า อาจก่อให้เกิดผลร้ายต่อกระแสจิตของผู้นบนเอง

๔. ปาฏิหาริย์และความศักดิ์สิทธิ์ของรูปเคารพและวัตถุมงคล

ถึงแม้ว่าสมเด็จพระนเรศวรจะสวรรคตไปกว่า ๔๐๐ ปี แล้วก็ตาม ประชาชนยังเชื่อว่าดวงพระวิญญาณของพระองค์ยังคงให้ความคุ้มครองประชาชนชาวไทยอยู่ ทรงเป็นวิรกษัตริย์ที่ประชาชน ให้ความเคารพบูชา จนมีการจัดสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ พระรูป เกรียง และวัตถุมงคลที่มีรูปพระองค์ท่านปรากฏอยู่มากมาย และเชื่อกันว่าวัตถุมงคลแต่ละรุ่นนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์มาก ใครเอาไปเคารพบูชา แขนงคอติดตัวไว้ก็มักจะต้องประสบปาฏิหาริย์ของพระองค์ท่าน รุ่นที่

ถือว่าศักดิ์สิทธิ์มากๆ ได้แก่ เกรียงจักรพรรดิรุ่นปี พ.ศ. ๒๕๐๕ เกรียง และพระกริ่งนเรศวรรุ่นแรก ปี พ.ศ. ๒๕๐๗ เกรียงพระนเรศวรรุ่น ๔๐๐ ปีครองราชย์ เป็นต้น

โดยเฉพาะเกรียงรุ่น ๔๐๐ ปี แบบอัลปากา นั้น มีเรื่องเล่าขานว่าผู้ที่พกเกรียงนี้ติดตัวไว้จะแคล้วคลาดจากภยันตรายทั้งปวง เช่น ทหารที่ไปรบถูกยิงตกเขาแต่ไม่เป็นอะไรเพราะมีเกรียงนี้ติดตัว หรือคนที่ประสบอุบัติเหตุทางรถยนต์แต่กลับรอดตายอย่างปาฏิหาริย์ เพราะพกเกรียงพระนเรศวรรุ่น ๔๐๐ ปี คนหนึ่งจากกลุ่มตัวอย่าง เขียนเล่าว่าเกรียงรุ่นนี้ ตอนทำพิธีต้องมีทหารของค่ายสมเด็จพระนเรศวรแต่งชุดนักเรียนยัดเสาช้างทำด้วยไม้ไผ่ และมีการโยงสายสัญญาณ จากพระบรมราชานุสาวรีย์ที่พระราชวังจันทร์เป็นระยะๆ จากปาก ตะวันตกของแม่น้ำน่านมาถึงปากตะวันออกที่ปะรำพิธีในวัดใหญ่ ขณะทำ พิธีมีการสวดสัคนและมือสุมบาตลง ใบจองก็ยิ่งขึ้นราคาจาก ๙๙ บาท ณ ตอนนั้น เป็น ๕๐๐ บาท เกรียงรุ่นนี้ เคยได้ยินมาว่ามีชายหนุ่มคน หนึ่งไปกินเลี้ยงกับเพื่อนมา ขณะกำลังขี่มอเตอร์ไซด์กลับบ้านในตอน กลางคืนปรากฏว่ารถไปหกโค้ง สภาพรถพังยับ ตัวผู้ขี่กระเด็นไปอีก ปากหนึ่งของถนน หัวไปฟาดเข้ากับต้นไม้ข้างทาง ผู้ประสบเหตุเข้าไป ช่วยเหลือดูจากสภาพรถคิดว่าไม่รอดแน่ แต่ปรากฏว่าชายหนุ่มคนนั้น กลับไม่มีร่องรอยบาดแผลแม้แต่น้อย เพียงแต่รู้สึกมึนๆ ซึ่งก็ไม่ทราบว่าเป็นเพราะฤทธิ์แอลกอฮอล์หรือเพราะอาการทางสมอง พลเมืองดีจึงนำ ส่งโรงพยาบาลเพื่อให้แพทย์ตรวจอย่างละเอียดอีกครั้งหนึ่ง ค้นดูใน กระเป๋าใส่ตังค์ของชายหนุ่มคนนั้นเพื่อจะดูว่าซื้ออะไร อยู่ที่ไหน จะได้ แจ้งข่าวให้ญาติทราบ ปรากฏว่าในกระเป๋าตังค์ไม่มีอะไร มีแต่ใบจอง เกรียงพระนเรศวรรุ่น ๔๐๐ ปีแห่งการขึ้นครองราชย์เท่านั้น หลังจาก แพทย์ได้ตรวจอย่างละเอียดและได้เอกซเรย์สมองดูแล้วก็ไม่พบอาการ บาดเจ็บภายในแต่อย่างใด สรุปว่าชายหนุ่มผู้นั้นไม่เป็นอะไรเลย จึงเป็น

ที่รำลึกกันปากต่อปากว่าเหรียญพระนเรศวรรุ่น ๔๐๐ ปีแห่งการขึ้นครองราชย์มีความศักดิ์สิทธิ์มาก แม้มีเพียงใบจอก็ยังรอดตายได้อย่างปาฏิหาริย์

๕. ปาฏิหาริย์ที่เกี่ยวข้องกับนิมิตและความฝัน

ประสบการณ์ของกลุ่มตัวอย่างเกี่ยวกับนิมิตและการฝันเห็นสมเด็จพระนเรศวรนั้น กลุ่มตัวอย่างเชื่อว่าเป็นนิมิตที่ดี จะได้ประสพกับโชคดีและความสำเร็จทั้งปวง ดังเช่นคนหนึ่งเขียนเล่าว่าครั้งหนึ่งเคยมีนิมิตเห็นสมเด็จพระนเรศวรหลังน้ำในเมืองโบราณ และอวยพรให้ประสบความสำเร็จในสิ่งที่ปรารถนาขณะนั้น หลังจากนั้นก็ประสบความสำเร็จในสิ่งที่ปรารถนาตามนิมิตทุกประการ

นอกจากนี้ถ้าฝันเห็นสมเด็จพระนเรศวรในขณะที่ตั้งครรภ์ก็จะได้ลูกผู้ชาย ซึ่งเชื่อว่าเป็นลูกที่สมเด็จพระนเรศวรพระราชทานให้คนหนึ่งจากกลุ่มตัวอย่างเขียนเล่าว่า ในขณะที่ตั้งครรภ์ลูกคนแรกได้ฝันเห็นสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เมื่อเล่าความฝันให้ผู้ใหญ่ฟัง ก็ได้รับการบอกว่าจะได้ลูกผู้ชาย สมัยก่อนยังไม่มีเทคโนโลยีอัลตราซาวด์เพื่อดูเพศทารกในครรภ์ ก็ต้องรอจนถึงกำหนดคลอด ปรากฏว่าเมื่อคลอดลูกออกมาแล้วก็เป็ลูกผู้ชายจริงๆ ตามที่ผู้ใหญ่ทำนายฝันไว้ หลังจากนั้นมาอีกประมาณ ๓ - ๔ ปี ก็มีหมอดูที่ไม่เคยรู้จักกันมาก่อน เดินเข้ามาทำนายทายทักในขณะที่กำลังพาลูกไปไหว้พระที่วิหารพระพุทธรชินราชว่าให้เลี้ยงลูกคนนี้ให้ดี ไม่ให้พูดจาไม่ดีกับลูกและไม่ให้ตีลูก เนื่องจากเด็กคนนี้เป็นเทวดามาเกิด เลยมีความเชื่อว่าลูกคนนี้เป็นลูกสมเด็จพระนเรศวร ซึ่งต่อมากลูกคนนี้ก็เป็เด็กดี มีความกตัญญู เรียนเก่ง และเป็นเด็กต่างจังหวัดที่สามารถสอบติดโรงเรียนเตรียมทหารได้ในอันดับต้นๆ

การมีนิมิตและฝันเห็นสมเด็จพระนเรศวร ยังเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดการสร้างสรรคผลงานถวายพระองค์ท่าน ดังเช่นที่ผู้ตอบแบบสอบถามเล่าว่า ครั้งหนึ่งในสมัยที่เป็นรองอธิการบดีฝ่ายกิจการนักศึกษา สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม ได้มีโครงการจัดทำเทปเพลงสถาบันขึ้น ในการนี้ได้ว่าจ้างให้ “ครูพรพิรุณ” นักแต่งเพลงชื่อดังมาแต่งเพลงให้ โดยก่อนที่จะเริ่มแต่งเพลงทั้งหมดนั้น ก็ได้เชิญครูพรพิรุณมาศึกษาสภาพแวดล้อมเมืองพิษณุโลกเพื่อให้มีข้อมูลในการแต่งเพลง ปรากฏว่าในวันที่ครูพรพิรุณได้ไปที่พระราชวังจันทร์ ในคืนนั้นเองครูพรพิรุณได้ฝันเห็นสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ครูพรพิรุณจึงได้แต่งเพลง “พิษณุโลกเมืองมหาราช” เพื่อถวายแด่สมเด็จพระนเรศวร และทำเพลงนี้ให้โดยไม่คิดค่าแต่งเพลงแต่ประการใด

การสร้างสรรคและการอนุรักษ์สถานที่และวัตถุอันเนื่องมาแต่การรับรู้เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ปาฏิหาริย์ต่างๆ ในประสบการณ์การรับรู้ของประชาชนย้าให้เกิดความเชื่อมั่นในความศักดิ์สิทธิ์ การบูชา และความพยายามเชื่อมโยงพระองค์กับชีวิตประจำวัน ในขณะเดียวกันก็ส่งผลให้เกิดการแสดงออกเป็กิจกรรมการสร้างสรรคต่างๆ ได้แก่

๑. การอนุรักษ์โบราณสถาน “พระราชวังจันทร์”

พระราชวังจันทร์ ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมืองพิษณุโลกฝั่งตะวันตกของแม่น้ำน่าน ตรงข้ามกับวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร นับเป็พระราชวังโบราณเพียงแห่งเดียวในจังหวัดพิษณุโลกที่ยังคงเหลือร่องรอยหลักฐานปรากฏมาถึงปัจจุบัน แต่เป็นที่น่าเสียดายที่โครงสร้างส่วนใหญ่ที่อยู่เหนือพื้นดินถูกทำลายไปเกือบหมด คงเหลือแต่ส่วนที่เป็นฐานรากของกำแพงและอาคารเท่านั้น แม้จะเหลือหลักฐาน

ไม่มากนัก พระราชวังจันทร์แห่งนี้ก็มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ เพราะเป็นสถานที่ประสูติของสมเด็จพระนเรศวร และเป็นที่พักของพระองค์เมื่อเสด็จมาครองเมืองพิษณุโลกในปี พ.ศ. ๒๑๑๖ ตามพระบัญชาของสมเด็จพระมหาธรรมราชาผู้เป็นพระราชบิดา

จากการสัมภาษณ์คุณนิตยา ภูศรี นักโบราณคดี ๕ กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๖ สุโขทัย กรมศิลปากร เมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๐ ทำให้ได้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับแผนการอนุรักษ์พระราชวังจันทร์ของกรมศิลปากรดังนี้

ลำดับแรกกรมศิลปากรดำเนินการประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานพร้อมประกาศขอบเขตที่ดินโบราณสถาน ในปี พ.ศ. ๒๕๓๗ รวมเนื้อที่ ๑๒๔ ไร่ ๒ งาน ๕๐ ตารางวา หลังจากที่เคยขึ้นทะเบียนโบราณสถานไว้ก่อนหน้านี้ครั้งหนึ่งแล้วเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๙ และได้ร่วมมือกับท้องถิ่นและผู้เกี่ยวข้องจัดประชุมระดมความคิดเห็นหาแนวทางการดำเนินการอนุรักษ์พระราชวังจันทร์ซึ่งได้ผลสรุปยุติตรงกันว่าให้มีการวางแผนโยกย้ายโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคมไปยังสถานที่แห่งใหม่ที่ดีกว่า เพื่อดำเนินการขุดค้น ขุดแต่ง บูรณะ และพัฒนา พื้นฟูสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ของชาติแห่งนี้ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ของประชาชนทั่วไป

กระทรวงศึกษาธิการ โดยกรมศิลปากรและกรมสามัญศึกษาจึงได้เสนอแผนโครงการบูรณะพระราชวังจันทร์และย้ายโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม ในช่วงปีงบประมาณ ๒๕๔๖ - ๒๕๕๑ เสนอต่อคณะรัฐมนตรี และคณะรัฐมนตรีได้ลงมติอนุมัติเมื่อวันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๔๕

แผนการดำเนินงานของกรมศิลปากรแบ่งออกเป็น ๒ ระยะ คือ

ระยะที่ ๑ ปีงบประมาณ ๒๕๔๖ - ๒๕๔๘ ดำเนินการจัดทำแผนแม่บทงานรื้อถอนอาคารเรียน งานขุดแต่งและบูรณะโบราณสถาน (ในเขตโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม) งานจัดสภาพภูมิทัศน์ และงานก่อสร้างอาคารจัดแสดง

ระยะที่ ๒ ปีงบประมาณ ๒๕๔๙ - ๒๕๕๑ ดำเนินการขุดแต่งและบูรณะโบราณสถาน (นอกเขตโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม ในบริเวณพื้นที่ขึ้นทะเบียนโบราณสถานพระราชวังจันทร์) และงานจัดสภาพภูมิทัศน์

ปัจจุบันขณะกำลังทำการวิจัยนี้ อยู่ในช่วงแผนการดำเนินงานระยะที่ ๒ (ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๐ - ๒๕๕๑)

จากการประมวลข้อมูลทางเอกสารและการเก็บข้อมูลภาคสนามเกี่ยวกับเรื่องพระราชวังจันทร์นั้น มีข้อสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับเรื่อง**การเขียนสะกดชื่อพระราชวัง**ปัจจุบัน ทั่วไปเขียนสะกดว่า “พระราชวังจันทร์” แต่จากการสัมภาษณ์ศิษย์เก่าอาวุโสโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคมหลายท่าน ทุกคนต่างให้ข้อมูลว่า ในสมัยก่อนการเขียนพระนามพระราชวังของสมเด็จพระนเรศวรที่จังหวัดพิษณุโลกนั้น เขียนสะกดว่า “พระราชวังจันทน์” เมื่อพิจารณาแล้วผู้วิจัยมีความเห็นโน้มไปว่าควรจะเขียนสะกดว่า “**พระราชวังจันทน์**” มากกว่า ทั้งนี้ด้วยเหตุผลหลายประการคือ

ประการแรก การตั้งชื่อพระราชวังซึ่งที่ประทับของพระมหากษัตริย์นั้นย่อมถือเป็นเรื่องสำคัญ และต้องมีความพิถีพิถัน ให้ความเชื่อมโยงกับเทพปกรณัม ผู้ที่คาดเดาว่าชื่อพระราชวังควรจะเป็น “พระราชวังจันทน์” ให้เหตุผลว่าเป็นเพราะใช้ไม้จันทน์ประกอบอาคารก่อสร้าง เหตุผลนี้ดูจะต้นเขินเกินไป ถึงแม้ว่าไม้จันทน์จะเป็นไม้หอมชั้นดีก็ตาม

ประการที่สอง “พระจันทร์” เป็นสัญลักษณ์ที่มีความสำคัญและเกี่ยวข้องกับเทพปกรณัม ในเทพปกรณัมฮินดูพระจันทร์เสี้ยวเป็นสัญลักษณ์ของพระคิวะ และเป็นส่วนหนึ่งของพระนามของพระราม ซึ่งเป็นนารายณ์อวตารปางหนึ่ง “พระราม” ที่คนไทยรับรู้ในเรื่องรามเกียรติ์นั้น แท้จริงแล้วมีพระนามเต็มว่า “รามจันทร์” (W.J. Wilkins, 2003, p. 170) นอกจากนั้น พระจันทร์เสี้ยวคู่กับดาวพระศุกรียังเป็นสัญลักษณ์ของศาสนาอิสลาม ในพระพุทธศาสนาเองพระจันทร์เต็มดวง เป็นสัญลักษณ์แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเองโดยพระนามนั้นก็มีความเชื่อมโยงกับเทพปกรณัมทั้งที่เกี่ยวกับพระคิวะและพระนารายณ์ (กล่าวถึงแล้วในบทที่ ๔) การเรียกชื่อพระราชวังของพระองค์ว่า “พระราชวังจันทร์” จึงน่าจะมีความสำคัญมากกว่า “พระราชวังจันทร์”

ประการสุดท้าย สมเด็จพระนเรศวรทรงสถาปนาพระนามของพระมเหสีว่า “มณีจันทร์” นี้ น่าจะมีความหมายในเชิงอุปลักษณ์ว่าเป็นมณีอันมีค่า - นางแก้วแห่งพระราชวังจันทร์

ผู้วิจัยจึงเห็นว่า พระนามของพระราชวังอันเป็นสถานที่ประสูติและที่ประทับของสมเด็จพระนเรศวรที่พิษณุโลกควรจะเขียนสะกดว่า “พระราชวังจันทร์” ทำนองเดียวกับ “พระราชวังจันทร์เกษม” ซึ่งเป็นที่ประทับของพระองค์ที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๒. การปรับภูมิทัศน์เมือง การสร้างคำขวัญ การตั้งชื่อ และการใช้สัญลักษณ์

เทศบาลนครพิษณุโลกได้มีการปรับภูมิทัศน์เมืองให้สะอาดสวยงาม น่าอยู่ สมกับเป็นเมืองของสมเด็จพระนเรศวร และได้มีการสร้างสิ่งก่อสร้างที่สื่อถึงสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไว้หลายแห่ง เช่น สร้างป้อมปราการเป็นรูปพระมาลาตรงบริเวณคูเมือง นำรูปปั้นช้าง

มาวางไว้ที่บริเวณหัวสะพานนเรศวร ป้ายชื่อถนนทำเป็นรูปสมเด็จพระนเรศวรทรงพระศากาธารเสด็จออกกระทำยุทธหัตถี

คำขวัญประจำจังหวัดพิษณุโลกที่แต่งขึ้นเพื่อนำเสนอเอกลักษณ์ ความภาคภูมิใจ และสิ่งที่โดดเด่นในจังหวัด มีความว่า

พระพุทธชินราชงามเลิศ ถิ่นกำเนิดพระนเรศวร
สองฝั่งน่านล้วนเรือนแพ หวานฉ่ำแท้กล้วยตาก
ถ้ำและน้ำตกหลากตระการตา

แสดงให้เห็นถึงความภาคภูมิใจว่าเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองของสมเด็จพระนเรศวร และคนพิษณุโลกก็มีความภาคภูมิใจว่าเป็น “ลูกพระนเรศวร” จึงได้มีการนำพระนามของสมเด็จพระนเรศวร บุคคลและสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับพระองค์มาใช้ตั้งเป็นชื่อหน่วยงาน องค์กร และสิ่งต่างๆ ในเมืองพิษณุโลก เช่น

มหาวิทยาลัยนเรศวร
ค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ค่ายเอกาทศรถ
ถ้ำนเรศวร
สถานีวิทยุชุมชนพระองค์ดำ
พรรคการเมืองลูกนเรศวร
สะพานนเรศวร
สะพานเอกาทศรถ
สะพานสุพรรณกัลยา
ถนนพระองค์ดำ
ถนนเอกาทศรถ

ถนนมหาธรรมราชา
 ถนนวิสุทธิกษัตริย์
 ถนนวังจันทร์
 ถนนมาลาเบียง
 สโมสรโรตารีวังจันทร์
 โรงเรียนอนุบาลวังจันทร์
 โรงเรียนโรจนวิทย์มาลาเบียง
 สระว่ายน้ำสุพรรณกัลยา
 ฯลฯ

นอกจากนี้ยังมีการอัญเชิญพระรูป ช้างทรง พระ-
 สุวรรณภิงคาร และสิ่งที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรมหาเป็นตรา
 สัญลักษณ์ของหน่วยงานต่างๆ อีกด้วย (ดูภาคผนวก ค)

๓. การสร้างรูปเคารพและวัดอุ้มงคล

ในจังหวัดพิษณุโลกมีพระบรมราชานุสาวรีย์ที่สร้างเพื่อ
 เป็นพระบรมราชานุสรณ์ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชถึง ๑๒ แห่ง
 เท่าที่มีผู้รวบรวมไว้ ได้แก่ (นามานุกรมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช,
 ๒๕๕๐, หน้า ๙๙ - ๑๒๔)

๑. พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
มหาวิทยาลัยนเรศวร
๒. พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช วัดคูหาสวรรค์
๓. พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ภายในวิหาร
พระพุทธชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร (วัดใหญ่)

๔. พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ ศาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช บริเวณพระราชวังจันทร์ (โรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคมเดิม)

๕. พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช และสมเด็จพระเอกาทศรถในค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

๖. พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และสมเด็จพระเอกาทศรถ ภายในค่ายสมเด็จพระเอกาทศรถ

๗. พระบรมราชานุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช หน้าโรงพยาบาลค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

๘. พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ภายในอาคารโรงพยาบาลค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

๙. พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ พิพิธภัณฑสถานสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

๑๐. พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ วัดเขื่อนชนันท์
๑๑. พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ วัดโพธิญาณ
๑๒. เทวรูปไม้แกะสลักฉลองพระองค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระพุทธชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร

สำหรับพระบรมราชานุสาวรีย์ และสถานที่สร้างเพื่อเป็นพระบรมราชานุสรณ์ถึงสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในจังหวัดอื่นๆ นั้นยังมีอีกหลายแห่ง ทั้งในภาคกลาง ภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่นามานุกรมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (๒๕๕๐, หน้า ๙๙ - ๑๒๔) ยกมาอ้างอิง รวมทั้งที่จังหวัดพิษณุโลกนับได้ ๓๙ แห่ง ถึงกระนั้น ยังต้องมีแห่งอื่นอีกมากซึ่งไม่เป็นที่รู้จักโดยทั่วไป

อนุสรณ์สถานแห่งหนึ่งที่สมควรกล่าวถึง ณ ที่นี้ คือ สวนสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ที่อำเภอราชสาส์น จังหวัดฉะเชิงเทรา ตั้งอยู่บนพื้นที่ประมาณ ๑๐๐ ไร่เศษ เป็นที่ซึ่งหม่อมราชวงศ์พรรณเรือง เกษมสันต์ อัครถาวร เป็นผู้อุทิศถวาย และดำเนินการจัดสร้างโดยมูลนิธิ กิ่งแก้ว อัครถาวร ราชมณเฑียรที่ประดิษฐานพระบรมรูป สร้างเป็น อาคารสองชั้น หลังคาทรงโดมเป็นรูปพระมาลาสีทอง พระบรมรูป ล้ำริตมีขนาดหนึ่งเท่าครึ่งพระองค์จริง พระเกศามูนตามโบราณราช-ประเพณี ทรงพระมาลา พระอิริยาบถประทับนั่งบนพระแท่น พระหัตถ์ ช้ายกุมด้ามพระแสงดาบ พระสุวรรณภิงคารวางบนพระหัตถ์ขวาซึ่งวาง บนพระเพลา ด้านหลังพระแท่นตั้งคัสตราวุธประกอบด้วย พระแสง ทวน ๑ พระแสงของง้าว ๒ และพระแสงปืน ๒ เบื้องบนคือพระนพดล มหาเศวตฉัตร ส่วนเหนือประตูทางเข้าห้องพระโรงนี้ ประดับตรา ประจำรัชกาลของสมเด็จพระนเรศวร ๒ ตรา ได้แก่ ตราพระแสงดาบ ไขว้ และตราจักร

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จไป ถวายบังคมพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ อนุสรณ์สถานที่ ราชสาส์นนี้ เมื่อวันที่พฤหัสบดีที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๙ ในขณะที่ อาคารสถานที่ยังอยู่ในระหว่างก่อสร้าง

นอกจากนี้ มูลนิธิกิ่งแก้ว อัครถาวร ยังได้จัดสร้างเทวาลัยถวาย พระศิวะมหาเทพ อีกด้วย เพื่อให้ประชาชนได้ถวายสักการะพระ-มหาเทพองค์ต้นธาตุแห่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราช - ผู้เป็นพระสมมุติ เทพพระองค์นั้น เทวาลัยตั้งอยู่บนเนินใกล้ประตูทางเข้า มีภูเขาหินและ สระน้ำน้อยๆ เพื่อเป็นนิมิตหมายของเขาไกลาสและสระอินดาต

สวนสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ราชสาส์น เป็นอนุสรณ์สถาน ที่ถึงพร้อมด้วยเจตนารมณ์ ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่ง ทั้งนี้ทั้งนั้น เพื่อให้

ผู้จงรักภักดีได้เข้าไปถวายบังคม และกระทำการปฏิบัติบูชาขอพระ-ราชทานพระบารมีของพระศิวะมหาเทพและสมเด็จพระนเรศวร มหาราชเพื่อเพิ่มพูนคุณคุณุณราศีและความเป็นผู้มีจิตอันดีงามเป็นกำลัง ของประเทศชาติสืบไป

นอกจากนี้ยังได้มีการสร้างพระรูป เทริยญและวัตถุมงคลต่างๆ มากมายหลายรุ่นนับไม่ถ้วน และสร้างโดยหลายหน่วยงาน โดยจะขอ ยกตัวอย่างเรียงลำดับตามปีที่สร้าง ดังนี้

- พ.ศ. ๒๕๐๗ สร้างโดยสมาคมนักเรียนเก่าโรงเรียนพิษณุโลก พิตยาคม
๑. พระกริ่งนเรศวรรุ่นแรก
 ๒. เทริยญโภคทรัพย์สมเด็จพระนเรศวร (ด้านหนึ่งเป็นสมเด็จพระนเรศวรประทับนั่ง อีกด้านหนึ่งเป็นรูปอุณาโลม ๒ อุณา)
 ๓. เทริยญนเรศวรเผด็จศึก
 ๔. เทริยญพระนเรศวรมหาราชประกาศ อิศรภาพ
 ๕. แหวนสมเด็จพระนเรศวรประกาศอิสรภาพ
 ๖. แหวนสมเด็จพระนเรศวรประทับนั่ง
- พ.ศ. ๒๕๑๕ สร้างโดยพุทธสมาคมจังหวัดพิษณุโลกและ สมาคมนักเรียนเก่าพิษณุโลกพิตยาคม (พิธีจักรพรรดิมหาพุทธาภิเษก ครั้งที่ ๒ กรุง รัตนโกสินทร์)
๑. พระชัยนเรศวรวังจันทร์
 ๒. พระกริ่งนเรศวรวังจันทร์ เนื้อนวโลหะ

	๓. เกรียณสมเด็จพระนเรศวร (เกรียณบาตรน้ามนต์)		(สร้างเพื่อขอความคุ้มครองปลอดภัยแก่ผู้ต้องไปปฏิบัติหน้าที่ในแดนผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์) พระชัยและพระกริ่งนเรศวรเพด็จศึก
	๔. เกรียณพระพุทธรชินราชมหาราช (ด้านหนึ่งเป็นพระพุทธรชินราช ด้านหนึ่งเป็นสมเด็จพระนเรศวรประทับนั่งหลังทักษิณทก)	พ.ศ. ๒๕๓๐	สร้างโดยกองทัพภาคที่ ๓ - เกรียณพระพุทธรชินราชรุ่นกำแพงเมือง (ด้านหนึ่งเป็นพระพุทธรชินราช ด้านหนึ่งเป็นสมเด็จพระนเรศวรประทับนั่งหลังทักษิณทก)
พ.ศ. ๒๕๑๗	สร้างโดยกองทัพภาคที่ ๓ ๑. เกรียณสองพี่น้อง (ด้านหนึ่งเป็นสมเด็จพระนเรศวร ด้านหนึ่งเป็นสมเด็จพระเอกาทศรถ) ๒. พระรูปลอยองค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช คู่กับพระรูปลอยองค์ สมเด็จพระเอกาทศรถ ขนาดองค์ละ ๑.๕ นิ้ว (สมเด็จพระนเรศวรมหาราชประทับยืนหลังทักษิณทก สมเด็จพระเอกาทศรถประทับยืนถือพระแสงของ้าว สองพระองค์บรรจู่ในกล่องเดียวกัน แต่ไม่รวมฐานเดียวกัน)	พ.ศ. ๒๕๓๒	สร้างโดยสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดพิษณุโลก (สปจ.) - เกรียณกลมสามกษัตริย์ (เป็นรูปสมเด็จพระนเรศวร สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระเอกาทศรถ)
	พ.ศ. ๒๕๒๐	พ.ศ. ๒๕๓๓	สร้างโดยจังหวัดพิษณุโลก ร่วมกับกองทัพภาคที่ ๓ และโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม ๑. เกรียณพระพุทธรชินราช ๔๐๐ ปี (พิธีมหาพุทธาภิเษก) (ด้านหนึ่งเป็นพระพุทธรชินราช ด้านหนึ่งเป็นรูปสมเด็จพระนเรศวรประทับนั่งหลังทักษิณทก) ๒. พระชัยนเรศวร ๔๐๐ ปี ๓. พระกริ่งนเรศวร ๔๐๐ ปี
	สร้างโดยวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร (วัดใหญ่) ๑. เกรียณพระพุทธรชินราชมาลาเบี่ยง (ด้านหนึ่งเป็นพระพุทธรชินราช ด้านหนึ่งเป็นพระมาลาเบี่ยง)	พ.ศ. ๒๕๓๖	สร้างโดยวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร (เรียก วัดดุมงคล “นเรศวรวังจันทร์เสาร์ห้า” จัดสร้างในขณะที่หน่วยศิลปากรที่ ๓ สุโขทัย ทำการขุดค้นพระราชวังจันทร์ ประกอบพิธี
พ.ศ. ๒๕๒๒	สร้างโดยสมาคมนักเรียนเก่าโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม สมาคมส่งเสริมวัฒนธรรมหญิงพิษณุโลก และพุทธสมาคมจังหวัดพิษณุโลก		

มหาพุทธาภิเษกเมื่อวันเสาร์ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๕
ปีวอก ตรงกับวันที่ ๒๗ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๖
ณ วิหารพระพุทธชินราช)

๑. พระบรมรูปจำลอง ขนาด ๙ นิ้ว ๕ นิ้ว
และ ๑.๙ นิ้ว
๒. เหรียญอัลปาก้า ประกาศอิสรภาพ
๓. เหรียญมันปู เฟด็จศึก

พ.ศ. ๒๕๓๗

สร้างโดยจังหวัดพิษณุโลก

๑. เหรียญสมเด็จพระนเรศวร (หาทุนสนับสนุน
กีฬา)
(ด้านหนึ่งเป็นพระพุทธชินราช ด้านหนึ่ง
เป็นรูปสมเด็จพระนเรศวรประทับนั่งหลัง
ทักษิณาทก)
๒. เหรียญสมเด็จพระนเรศวร (หาทุนสนับสนุน
กีฬา) ใหญ่พิเศษ
(เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๓ นิ้ว ทำแจก
เฉพาะคณะกรรมการ)

พ.ศ. ๒๕๔๒

ชมรมผู้ปกครองครูโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม
(พิธีจักรพรรดิมหาพุทธาภิเษก ครั้งที่ ๓ กรุง
รัตนโกสินทร์)

๑. พระกริ่งนเรศวรพระองค์ดำ
๒. พระชัยพระองค์ดำ
๓. เหรียญมหาจักรพรรดิพระองค์ดำ
๔. เหรียญบาตรน้ำมนต์เนื้อนวโลหะ
(ด้านหนึ่งเป็นพระพุทธชินราช ด้านหนึ่ง
เป็นรูปสมเด็จพระนเรศวร)

๕. เหรียญแสตมป์ (เหรียญรูปสี่เหลี่ยม)
พระพุทธชินราชจักรพรรดิ
(ด้านหนึ่งเป็นพระพุทธชินราช ด้านหนึ่ง
เป็นรูปสมเด็จพระนเรศวรหลังทักษิณาทก)

พ.ศ. ๒๕๕๐

สร้างโดยหอการค้าจังหวัดพิษณุโลก

- เหรียญรุ่นมหาโภคทรัพย์
(ด้านหนึ่งเป็นพระพุทธชินราช ด้านหนึ่ง
เป็นรูปสมเด็จพระนเรศวรประทับนั่ง มี ๓
เนื้อ ทำจากแผ่นไม้สัก - ไม้หลังคาพระ-
อุโบสถวัดใหญ่หลังเก่า, แผ่นไม้หอมเทพทาโร,
และเหรียญเงิน)

สร้างโดยวัดท่ามะปราง

- สมเด็จพระนเรศวรอุ้มไก่ (เจียวทั้งปิ่น)
(เนื้อเซรามิก เนื้อผง เนื้อวุ้น รถมดำ)

พ.ศ. ๒๕๕๐

สร้างโดยจังหวัดพิษณุโลก (หาทุนจัดงานกีฬา
แห่งชาติ)

- เหรียญรุ่นมงคลแผ่นดิน

พ.ศ. ๒๕๕๑ - ๒๕๕๒

(อยู่ระหว่างการดำเนินการ)

สร้างโดยพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจำทวี

- เหรียญพระพุทธชินราชและสมเด็จพระ
นเรศวร รุ่นบูรณะพิพิธภัณฑ์
(ด้านหนึ่งเป็น พระพุทธชินราช
ด้านหนึ่งเป็นรูปสมเด็จพระนเรศวร
ประทับยืนหลังทักษิณาทก)

สร้างโดย นาวาเอกจูลินทร์ เหลื่อนาค
 เจ้าของโครงการ
 พล.อ. ดร. ศิริ ทิวะพันธุ์
 ประธานดำเนินการก่อสร้าง
 คุณเปรมฤดี ชามพูนท
 ประธานดำเนินการก่อสร้าง
 พระอาจารย์อุบลลี อดุลโ องค์อุปถัมภ์
 - พระพุทธรูปประจำมณฑลพิษณุโลก
 ฯลฯ

เป็นที่น่าสังเกตว่าในการสร้างเหรียญสมเด็จพระนเรศวรนั้น มักจะสร้างคู่กับพระพุทธรูปชินราชเสมอ และในการสร้างเหรียญพระพุทธรูปชินราชก็มักจะสร้างคู่กับสมเด็จพระนเรศวรด้วยเช่นกัน

ในช่วงกระแสการบูชাজตุคามรามเทพกำลังแรงนั้น (ประมาณปี พ.ศ. ๒๕๔๙ - ๒๕๕๐) ก็ปรากฏว่าได้มีการประยุกต์สร้างเหรียญจตุคามรามเทพที่ด้านหนึ่งเป็นท้าวจตุคามและอีกด้านหนึ่งเป็นรูปสมเด็จพระนเรศวรอีกด้วย เช่น จตุคามรามเทพ รุ่นสองราชันด้ามหาเศวตริฐี จัดสร้างโดยสมาคมหอการค้าจังหวัดพิษณุโลก เป็นต้น นับว่าเป็นการหลอมรวมสิ่งที่กำลังเป็นกระแสกับสิ่งที่เป็นอัตลักษณ์ของสถาบันในจังหวัดพิษณุโลกมารวมเข้าไว้ด้วยกันได้อย่างกลมกลืน

การสร้างรูปเคารพและวัตถุมงคลเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เป็นกิจกรรมที่สืบเนื่องจากการอธิษฐานขอพรและการบนบานเมื่อเกิดวิกฤตในด้านต่างๆ ประชาชนมักจะไปบนบานสมเด็จพระนเรศวร และจากผลการสำรวจก็พบว่า มีผู้บนแล้วประสบความสำเร็จ

เป็นส่วนใหญ่ดังกล่าวถึงแล้ว ความเชื่อมั่นใน “ความศักดิ์สิทธิ์” ของสมเด็จพระนเรศวรจึงเป็นคุณสมบัติที่ไม่มีใครสงสัย เรื่องเล่าเกี่ยวกับปาฏิหาริย์จากประสบการณ์ของกลุ่มตัวอย่างก็ยิ่งย้าชัดถึงความเชื่อมั่นในความศักดิ์สิทธิ์ของพระองค์ ความเชื่อมั่นว่าพระองค์ “ยังอยู่” และจะคอยปกป้องคุ้มครองประชาชนของพระองค์

การพัฒนาสายพันธุ์ “ไก่ชนพระนเรศวร”

กีฬา “ชนไก่” หรือ “ตีไก่” เป็นที่นิยมแพร่หลายในประเทศแถบเอเชียมาช้านาน และเป็นกีฬาโบราณที่มีอยู่ในอีกหลายประเทศทั่วโลก เชื่อกันว่าไก่ชนคงพัฒนามาจาก “ไก่ป่า” ซึ่งมีคนนำมาเลี้ยงไว้เพื่อเป็นอาหารประจำบ้าน เมื่อไก่ป่ามาอยู่กับคนนานเข้าก็แพร่ลูกหลานเป็นจำนวนมาก นิสัยของไก่มีประจำตัวคือ หวงถิ่นที่อยู่ ถ้ามีตัวอื่นเข้ามาถิ่นมากก็จะออกไปปกป้องตีกัน หรือเมื่อมีการแย่งผสมพันธุ์กับตัวเมีย ไก่ตัวผู้ก็จะตีกัน ซึ่งจะเริ่มถืองหางไ่กันระหว่างเจ้าของไก่ จึงมีการพนันกันเกิดขึ้นด้วย นิสัยของคนไทยหรือนักเลงไก่ชน ต้องการจะเอาชนะผู้อื่น จึงมีการพัฒนาไก่ป่าเรื่อยมาจนเป็น “ไก่ฮู” ซึ่งเป็นต้นตระกูลไก่ชนไทย สมัยแรกๆ ไก่ฮูมีหลายสี ขนาดใหญ่ แต่รูปร่างปราดเปรียว ไซดก มีเนื้อมาก เมื่อนำมาเป็นไก่ชนจะทรหดอดทน แข็งแรง ชนได้ดี ทนทานในการต่อสู้ การผสมพันธุ์เพื่อพัฒนาไก่ชนให้เก่ง นักเลงไก่ชนต้องคัดเลือกศึกษาไก่เก่งๆ ถึงลักษณะทั่วไป สีขน สร้อย โดยเฉพาะบริเวณแข้งและนิ้วเท้า จึงเกิดเป็นตำราไก่ชนบอกเล่าต่อๆ กันมา ครั้นเมื่อพ่อขุนรามคำแหงมหาราชได้ประดิษฐ์ตัวอักษรไทยขึ้นใช้ก็ได้มีการบันทึกเป็นหลักฐานไว้ ทำให้ตำราไก่ชนไม่สูญหาย มีการสืบทอดมาโดยตลอด และเพิ่มเติมเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน (ไก่ชนนเรศวร สัตว์เอกลักษณ์เมืองพิษณุโลก, ๒๕๔๔, หน้า ๑ - ๒)

สำหรับไ่ก่ชนพระนเรศวรนั้น จากการสัมภาษณ์นายสัตวแพทย์ นิสิต ตั้งตระการพงษ์ อดีตปลุสตรจังหวัดพิษณุโลก ผู้ริเริ่มพัฒนาไ่ก่ชนพระนเรศวร เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๕๑ นายสัตวแพทย์นิสิต ได้เล่าถึงความเป็นมาของไ่ก่ชนพระนเรศวรให้ฟังว่า ไ่ก่ชนพระนเรศวร นั้นก็เริ่มมาจากตำนานการชนไ่ก่ระหว่างสมเด็จพระนเรศวรกับพระมหาอุปราชของพม่า ตามที่เล่าต่อๆ กันมาว่า วันหนึ่งสมเด็จพระนเรศวรกับพระมหาอุปราชเล่นชนไ่ก่กัน ไ่ก่ของสมเด็จพระนเรศวรเป็นฝ่ายชนะสร้างความขัดเคืองให้แก่พระมหาอุปราช จึงตรัสประชดประชันออกมาว่า “ไ่ก่เชลยตัวนี้เก่งจริงหนอ” และสมเด็จพระนเรศวรก็ได้ตรัสโต้ตอบกลับไปเป็นเชิงทำอยู่ในที่ว่า “ไ่ก่เชลยตัวนี้ อย่าว่าแต่จะตีกันอย่างไรก็พาในวังเหมือนอย่างวันนี้เลย ตีพันทันเอาบ้านเมืองกันก็ยิ่งได้”

การตีไ่ก่เป็นกีฬาในวัง บรรดาเชื้อพระวงศ์จึงนิยมเลี้ยงไ่ก่ชนกันทั่วแทบทุกตำหนัก ในพงศาวดารยังกล่าวถึงการตีไ่ก่ว่าเป็นที่โปรดปรานของเชื้อพระวงศ์ในวังของพม่า จึงเชื่อได้ว่าคนไทยสมัยนั้นก็นิยมการตีไ่ก่อย่างแพร่หลายด้วยเช่นกัน สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระราชสมภพและเจริญพระชันษาที่พระราชวังจันทร์เมืองพิษณุโลก จึงสันนิษฐานกันว่าทรงโปรดปรานการตีไ่ก่มาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ทรงใฝ่หาความรู้และเสาะหาไ่ก่เก่งมาเลี้ยงไว้ ครั้นเมื่อต้องเสด็จไปเป็นองค์ประกันที่พม่าก็ได้นำไ่ก่ชนจากพิษณุโลกไปด้วย

พ.ต. พิทักษ์ บัวเปรม (ข้าราชการบำนาญ) ได้บันทึกไว้ว่า เมื่อปี ๒๕๐๐ ท่านได้อ่านตำราไ่ก่ชนจากสมุดข่อย เชื่อแน่ว่าไ่ก่ที่สมเด็จพระนเรศวรทรงนำไปชนกับพม่านั้น นำไปจาก “บ้านกร่าง” ซึ่งเดิมเรียกว่า “บ้านหัวเท” ซึ่งอยู่ห่างจากตัวเมืองพิษณุโลกไปทางทิศตะวันตก ประมาณ ๙ กิโลเมตร ความเห็นนี้ท่านว่าตรงกับการศึกษาของ

พล.ต.ต. ผดุง สิงห์เสนีย์ ด้วย (นิสิต ตั้งตระการพงษ์, ๒๕๕๒, หน้า ๔)

บ้านกร่าง อำเภอเมืองพิษณุโลก แดนไ่ก่ชนพระนเรศวร เป็นหมู่บ้านเก่าแก่สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษไทยโบราณ ปัจจุบันพบซากปรักหักพังของวัดวาอารามเป็นจำนวนมาก เป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง และความสำคัญทางประวัติศาสตร์มายาวนาน ผู้คนในหมู่บ้านยังคงสืบทอดขนบธรรมเนียมมาตั้งแต่บรรพบุรุษ คือ เมื่อมีงานเทศกาลต่างๆ ก็จะมีนัดชนไ่ก่กัน มีบ่อนไ่ก่ชน ๑ แห่ง ประจำหมู่บ้าน นายสัตวแพทย์นิสิตเล่าว่า เมื่อก่อนทุกวันอาทิตย์ที่มีไ่ก่ชนในสังเวียน จะมีลุงแก่ๆ ท่านหนึ่งไปดูไ่ก่ชนทุกนัด ชื่อลุงชิต เพชรอ่อน อายุประมาณ ๙๐ ปี (เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๕) ร่างกายแข็งแรง ตาดี แต่หูตึง เวลาพูดด้วยต้องพูดเสียงดังๆ ชักถามคนในหมู่บ้านบอกว่าเป็นนักเลงไ่ก่ชนมาตั้งแต่เด็ก สืบสายเลือดการชนไ่ก่มาจากพ่อและปู่ ท่านเล่าว่าสมัยพ่อพูดถึงสมัยปู่เลี้ยงไ่ก่ชนว่าบ้านกร่างเลี้ยงไ่ก่มาก เป็นไ่ก่เก่งชนชนะชื่อเสียงโด่งดัง เป็นที่ต้องการของคนต่างถิ่น ไ่ก่ที่เลี้ยงเป็น “ไ่ก่อูตัวใหญ่ สีเหลือง หางขาว” และปู่ได้พูดเสมอว่า “ไ่ก่เหลืองหางขาว ไ่ก่เจ้าเลี้ยง” คำพูดนี้ติดปากคนบ้านกร่างมาจนถึงทุกวันนี้ (นิสิต ตั้งตระการพงษ์, ๒๕๕๒, หน้า ๔ - ๕)

นายสัตวแพทย์นิสิตเล่าว่า ท่านได้ไปศึกษาภาพเขียนฝาผนังที่วิหารวัดสุวรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นภาพเขียนเก่าแก่ มีอยู่ภาพหนึ่งเป็นภาพพระนเรศวรชนไ่ก่ ซึ่งภาพไ่ก่ที่เขียนเป็นไ่ก่เหลือง หางขาว แข็งขาวเหลือง ปากขาวเหลือง ตาเหลือง ดังนั้นจึงเป็นการยืนยันความเชื่อที่ว่า ไ่ก่ชนที่สมเด็จพระนเรศวรนำไปชนกับพระมหาอุปราชานั้น เป็น “ไ่ก่เหลืองหางขาว” ซึ่งนำไปจากบ้านกร่างเมืองพิษณุโลก สมดังที่ว่าเป็น “ไ่ก่เจ้าเลี้ยง”

นายสัตวแพทย์นิติยังเล่าเกร็ดให้ฟังว่า ไก่เหลืองหางขาวจัดเป็นยอดไกชน และเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปแล้วว่ามีถิ่นกำเนิดอยู่ในพินธุโลก นักเลงไก่มักจะพูดว่า “ไก่เหลืองหางขาวกินเหล้าเชื่อ” หมายความว่าเมื่อได้คู่ตีแล้วไม่ต้องมานั่งดู ไปสังเหล้ามากินเชื่อก่อนได้ เพราะจะต้องชนะแน่ๆ

สำหรับลักษณะของไก่เหลืองหางขาวนั้น นายสัตวแพทย์นิติเล่าว่า มีปรากฏอยู่ในตำราไกชนสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ไก่เหลืองหางขาวตัวผู้หรือพ่อพันธุ์จะมีรูปร่างสูงระหงคอยาวงามสง่าและประเปรี้ยว ไหล่กว้าง คางรัด ออกเป็นมัดกล้าม เนื้อรูปใบโพธิ์ ลำตัวยาวจับ ๒ ท่อน บานหัวบานท้าย ไหล่หน้าใหญ่ บั้นท้ายโต กระดูกใหญ่ บั้นขาใหญ่ยาวแข็งแรง แข็งกลมกลึงประดุจลำหวาย หางยาวดก เป็นพอนมองดูสวยงาม และมีลักษณะปลิกย่อยดังนี้

ใบหน้า	แหลมเกลี้ยงเกลาและกลมกลึงแบบหน้าเหยี่ยวหรือหน้านกยูง
ปาก	ปากใหญ่ ปลายปากงอจุ่มพองามแบบปากนกแก้ว มีร่องปากลึกทั้งสองข้าง เรียกว่า ร่องน้ำหรือรางน้ำ สีปากขาวอมเหลืองไม่มีสีอื่นปะปนสีปากรับกับสีแข้ง เล็บและเดือยปากล่างกรามแข็งแรงรับกับปากบนพอดี
จมูก	เด่นชัด รูจมูกกว้าง สันจมูกเรียบสีเดียวกับปาก
ตา	ขอบตาเป็นรูปวงรีแบบตาวัว ดวงตาสีเหลืองอ่อน มองเห็นเส้นเลือดแดงในตาชัดเจน ลูกตากกลมมีประกายแจ่มใส เรียกว่า “ตาปลา

หมอตาย” ขอบคิ้วนูนเป็นเส้นขนานโค้งตามเข้าตาดูสวยงามมาก

หงอน	หงอนเล็กเป็นหงอนหิน หน้าหงอนบาง กลางหงอนสูง ท้ายหงอนปิดกอดรัดกระหม่อม ผิวหงอนบางเป็นกำมะหยี่ หงอนเล็กๆ สีแดงสดใสไม่ลัมไม่พับ
ตุ้มหู	รูทกลมมีขนปิดหูสีเหลืองสีเดียวกับสร้อย ตุ้มหูรัดเรียงไม่หย่อนยาน สีแดงสดใสไม่มีสีขาวปน
เหนียง	เหนียงรัดกลมกลึงติดกับคาง ไม่หย่อนยาน สีแดงสดใสเหมือนสีของหงอน
กะโหลก	กะโหลกหัวอวบกลมกลึงยาว ๒ ตอน ส่วนหน้าเล็กกว่าส่วนท้าย มีรอยไขหัวชัดเจนตามธรรมชาติ
คอ	คอใหญ่ยาวมั่นคงโค้งไปข้างหน้าเล็กน้อย กระดุกปล้องคอชิดแน่น ร่องคอกับไหล่ชิดกัน ขนคอขึ้นเป็นระเบียบ สร้อยคอยาวประปรายต่อขนสร้อยหลัง เล่นสร้อยอยู่ตลอดเวลา
ปีก	ปีกยาวใหญ่ถึงกัน ปีกเป็นลอนเดี่ยวไม่ห่าง ขนปีกเรียงเป็นระเบียบ ปีกท่อนในสีดำ ปีกไซท่อนนอกแซมขาว ขนสร้อยปีกสีเหลืองเหมือนสร้อยหลังและสร้อยคอ เมื่อหุบปีกจะมองเห็นสีขาแลบมาเล็กน้อย เมื่อกางปีกจะมีสีขาวช่วงไซปีกนอก
ตะเกียบ	แข็งแรง หนาแข็งแรง ปลายโค้งเข้าหากัน

หาง หางพัดสีดำ ยาว และเรียงเป็นระเบียบจากล่างไปบนข้างละประมาณ ๗ เส้น เส้นหางพัดข้างละ ๒ เส้น เป็นหางยาวเรียกว่า “หางรับ” หางกระสวยตก ก้านหางแข็งยาวพุ่งตรงเป็นฟอน ปลายหางโค้งลงเล็กน้อยจรดพื้นหางกระสวยคู่กลางซึ่งเป็นหางเอกจะขาวปลอดกระเบนหางใหญ่ ขั้วหางขีดกระปุกน้ำมัน โคนหางใหญ่เป็นกระปุกเดี่ยว

แข้งขา ปั้นขาใหญ่ ลำสัน ยาวแบบไม้กระบอง แข้งเล็กเรียวกกลมหรือเป็นสี่เหลี่ยมแบบลำหวายหรือไม้เรียว

เกล็ด เกล็ดนิ้ว เกล็ดแข้งสีขาวอมเหลืองสีเดียวกับปาก เกล็ดแข้งเกล็ดนิ้วเรียงเป็นระเบียบแบบจระเข้ขบฟัน (เกล็ดหน้าแข้ง ๒ แถว) แบบพญาครุฑ (เกล็ดหน้าแข้ง ๓ แถว) มักจะมีเกล็ดพิฆาต เช่น เสือซ่อนเล็บ เหน็บใน ไชยบาดาล ผลาณศัตรูซึ่งเป็นเกล็ดชั้นเยี่ยม ส่วนแบบกากบาทนั้นเกล็ดหน้าแข้งอยู่รวมกันตั้งแต่ ๔ เกล็ดขึ้นไป

นิ้ว นิ้วยาวกลม ปลายเรียวแบบลำเทียนมีเกล็ดพิฆาต มีห้องปลิง มีปุมตรงข้อนิ้วทำให้ยึดดินดี

เดือย เดือยตรงแกนใหญ่ ปลายโค้งงอนบิดไปตามก้อย เดือยเป็นสีขาวอมเหลืองรับกับสีแข้งและปากไก่เหลืองหางขาวเป็นไก่เดือยงาช้าง ปลายงอนแนบไปตามก้อย เป็นเดือยแทงปวดเจ็บลึก

ขน ขนพื้นตัวสั้นแน่น บริเวณหน้าคอถึงหน้าอกจะมองเห็นหนังสีแดง ขนบริเวณใต้ปีกใต้อกแน่น ขนช่วงท้องปุย ขนสร้อยคอ สร้อยปีก สร้อยหลัง และระย้าเป็นขนละเอียด ปลายแหลม เส้นเล็ก ก้านแข็ง เป็นแผงสีเหลืองสดใสตั้งกับสีทองคำ ขนสร้อยคอยาวประป่าเรียก “สร้อยต่อ หรือ ประป่า” ขนระย้ายาวประกั้น ขนสีเหลืองจะมี ๓ เเจด คือ เหลืองแก่ เรียก เหลืองใหญ่ เหลืองกลาง เรียก เหลืองรวก เหลืองอ่อน เรียก เหลืองดอกโสน ขนหางพัดมีสีดำ ขนกระสวยสีขาว

กิริยาท่าทาง ไก่เหลืองหางขาวเป็นไก่สกุลสูง เวลาจะยืน เดิน วิ่ง ขน หรือกระพือปีกและขัน จะแสดงอาการไม่เหมือนไก่พันธุ์อื่นๆ เช่น จะยืนข้อขาตรง ตัวตรงปีกยก ปลายหางจรดพื้นยืนเต็มเท้า สะบัดคอ เล่นสร้อย ท่าทางทะมัดทะแมง ระวังตัวอยู่ตลอดเวลา เวลาเดินจะย่างเท้าขึ้น เวลาวิ่งจะวิ่งด้วยปลายนิ้ว เวลาชนจะเขย่งยืนด้วยนิ้ว อึ้งไม่ติดพื้น วิ่งย่อขาไฟตัวไปข้างหน้าเสมอ ขอบกระพือปีกอยู่เสมอ กระพือปีกและตีปีกแรงเสียงดัง ขันกระซากกระชั้น เสียงดัง ก้องกังวานกว่าไก่พันธุ์อื่น ซึ่งทำให้ไก่อื่นๆเกรงกลัว เวลาต่อสู้จะแสดงอาการสู้ไก่อื่นแบบไม่สะทกสะท้านหรือหวาดกลัว เป็นไก่เลี้ยงเชื่องง่าย แสนรู้ต่อเจ้าของ

ไก่เหลืองหางขาวที่เป็นไก่ตามตำราโบราณคือ “ไก่เหลืองหางขาวพระเจ้าห้าพระองค์” ซึ่งเป็นหนึ่งในไก่มงคลโบราณ เช่นเดียวกับไก่พญาหงส์ ไก่ทรงไตรภพ และไก่จอบกระบวนยุทธ

ไก่เหลืองหางขาวพระเจ้าห้าพระองค์ มี ๓ เฉดสี คือ

๑. สีเหลืองแก่สดใส ดังสีทองคำ เรียกเหลืองใหญ่ เป็นพญาไก่ สุดยอดของไก่ทั้งปวง

๒. สีเหลืองกลาง ดังสีทองทา เรียกเหลืองรวก หรือเหลืองไม้รวก เป็นรองเหลืองใหญ่

๓. สีเหลืองอ่อน ดังสีทองเปลว เรียกเหลืองดอกโสนหรือเหลืองขมิ้น เป็นรองจากเหลืองรวก

จุดเด่นของไก่เหลืองหางขาวพระเจ้าห้าพระองค์ คือ สร้อยสีเหลืองสดใสเหมือนกันทั้งตัว ปาก แข็ง เดือย เล็บ เกล็ด สิ่งข้างตาสีปลาหมอตาย ทางกระรยขาวปลอด และมีหย่อม ๕ หย่อม ยืนตัวตรง ท่าทางสง่างามผ่าเผย

ไก่เหลืองหางขาวพระเจ้าห้าพระองค์ เป็นไก่พันธุ์แท้แต่โบราณ ปัจจุบันสายพันธุ์แท้ๆ ลักษณะประจำพันธุ์ครบหายาก แม้แต่ในจังหวัดพิษณุโลกเองที่เป็นแหล่งกำเนิดไก่เหลืองหางขาวก็แทบจะหาไก่พันธุ์แท้ไม่พบ มีแต่ใกล้เคียง ๗๐ - ๘๐%

นายสัตวแพทย์นิสิตกล่าวว่า ไก่เหลืองหางขาวที่มีลักษณะครบทุกอย่าง และมีลักษณะพิเศษยิ่งไปอีกคงจะมีตัวเดียวเท่านั้นคือ **ไก่ชนพระนเรศวร**

ปัจจุบันการผสมพันธุ์ไก่ชนได้แพร่หลาย กระจายพันธุ์ไปทั่วประเทศ และมีการผสมข้ามเหล่าข้ามพันธุ์และข้ามสี ทำให้มีไก่ชน

หลากสีขึ้น และเริ่มกลายพันธุ์ไปทุกที่ ดังนั้นนายสัตวแพทย์นิสิตซึ่งเป็นปศุสัตว์จังหวัดพิษณุโลกจึงได้ริเริ่มโครงการจัดการประกวดไก่ชนเหลืองหางขาวขึ้น โดยเรียกว่าเป็นการประกวด “ไก่ชนพระนเรศวร” เพื่อหาไก่เหลืองหางขาวที่มีลักษณะดีไว้แพร่พันธุ์ และพัฒนาคงพันธุ์ไว้เป็น “ไก่ชนพระนเรศวร” โดยได้จัดการประกวดครั้งแรกเมื่อวันที่ ๒๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๓

หลังจากนั้น สำนักงานปศุสัตว์จังหวัดพิษณุโลก ได้จัดการประกวดไก่ชนพระนเรศวรเพื่อเป็นการส่งเสริม เผยแพร่ และอนุรักษ์ในงานนเรศวรมหาราชและงานกาชาดของทุกปี และตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็นต้นมา ยังจัดให้ประกวดเพื่อชิงถ้วยพระราชทานสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในงานประเพณีสงกรานต์ของจังหวัดทุกปีอีกด้วย

นอกจากนี้ ในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ สำนักงานปศุสัตว์จังหวัดพิษณุโลกยังได้จัดตั้ง “กลุ่มผู้อนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์ไก่ชนพระนเรศวร” ขึ้น ทุกอำเภอในจังหวัดพิษณุโลก โดยทำการฝึกอบรมเกษตรกรเกี่ยวกับการผสมพันธุ์ไก่ชนแบบเลือดชิด หรือเรียกว่า ผสมลงเหล่า (line breeding) เพื่อรักษาสายเลือดของบรรพบุรุษตัวที่ดีเด่นจริงๆ เอาไว้ นอกจากนี้ยังได้สาธิตและฝึกปฏิบัติวิธีการป้องกันโรค พร้อมมอบอุปกรณ์ป้องกันโรคให้ด้วย

การจัดประกวดไก่ชนอย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลาเกือบ ๒๐ ปี และการจัดตั้งกลุ่มผู้อนุรักษ์และพัฒนาพันธุ์ไก่ชนพระนเรศวร ทำให้ไก่ชนพระนเรศวรได้รับความสนใจจากผู้เลี้ยงไก่ชนในจังหวัดพิษณุโลก และจังหวัดใกล้เคียงเป็นอย่างมาก มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักทั่วประเทศ ปัจจุบันได้มีการกำหนดมาตรฐานพันธุ์ไก่ชนพระนเรศวรไว้ เพื่อเป็นแนวทางผู้อนุรักษ์และพัฒนาไก่ชนพระนเรศวรให้อยู่คู่เมืองพิษณุโลกและ

ชาติไทย โดยเกษตรกรผู้เลี้ยงสามารถยึดเป็นอาชีพหลักหรือทำเป็นอาชีพเสริมสร้างรายได้จากการจำหน่ายไก่ชนที่มีลักษณะตามมาตรฐานเป็นพันธุ์ไก่ชนเชิงอนุรักษ์ ส่วนตัวที่มีลักษณะไม่ดี ก็จำหน่ายเป็นไก่เนื้อเพื่อการบริโภค หรือนำไปฝึกฝนเป็นไก่เก่งที่มีเชิงการต่อสู้ เป็นไก่กีฬา เป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรมพื้นบ้านทางหนึ่งด้วย

การสร้างอุดมการณ์ทางการศึกษาอันเนื่องมาแต่การรับรู้เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

นอกเหนือจากการอัญเชิญพระนามมาเป็นนามของมหาวิทยาลัยแล้ว มหาวิทยาลัยนเรศวรยังได้มีการอัญเชิญอนุภาคเด่นของสมเด็จพระนเรศวรมาสร้างเป็นปรัชญาของมหาวิทยาลัย คือได้นำเอาแนวคิดในเรื่องความสำเร็จในการกอบกู้เอกราชของสมเด็จพระนเรศวรที่ทำให้เกิดอิสรภาพและความเป็นไทมาเสริมสร้างจิตสำนึกของความใฝ่รู้ใฝ่ดีที่ปราศจากอวิชชา ปรัชญาและปณิธานของมหาวิทยาลัยนเรศวรมีดังนี้

ปรัชญามหาวิทยาลัยนเรศวร

...มหาวิทยาลัยนเรศวร มีอุดมการณ์ มุ่งมั่นที่จะดำเนินตามรอยเบื้องพระยุคลบาทสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ผู้พระราชทานความเป็นไท ความสงบ ความผาสุกแก่ปวงชนชาวไทยมาแล้วในอดีต ดังนั้น มหาวิทยาลัยนเรศวร จึงมุ่งเน้นที่จะสืบสานให้สังคมไทยเป็นไทจากอวิชชา โดยค้นคว้าและสะสมองค์ความรู้เพื่อผลิตบัณฑิตให้มีความเป็นเลิศทางวิชาการ และมีคุณธรรม จริยธรรม เป็นแบบอย่างที่ดีงามในการดำรงชีวิตและสร้างสรรค์สังคมให้เกิดความ

สงบและสันติสุข มุ่งอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ศิลปะ วัฒนธรรมและประเพณี เพื่อเป็นมรดกของชาติ สืบไป...

ปณิธาน

...มหาวิทยาลัยนเรศวรเป็นมหาวิทยาลัยสมบูรณแบบ (Comprehensive University) ตั้งขึ้นในภูมิภาค เพื่อรับผิดชอบในเขตภาคเหนือตอนล่าง มุ่งเน้นการพัฒนาวิชาการ และวิชาชีพชั้นสูงทุกด้าน เป็นศูนย์รวมแหล่งวิทยาการต่างๆ ที่มีคุณค่าต่อมวลมนุษย์ มุ่งมั่นที่จะดำเนินการตามรอยเบื้องพระยุคลบาทสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ที่จะให้สังคมไทยเป็นไทจากอวิชชา โดยการผลิตบัณฑิตและพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้นำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชน ตลอดจนงานการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้น

มหาวิทยาลัยนเรศวรมีปณิธานอันแน่วแน่ที่จะดำรงความเป็นเลิศทางวิชาการและความเป็นสากล ในอันที่จะพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณภาพและประสิทธิภาพ เพื่อเกื้อหนุนต่อการพัฒนาประเทศ และสามารถแข่งขันในระดับนานาชาติได้แบบยั่งยืน มุ่งสร้างบัณฑิตให้เป็นผู้รอบรู้ทางวิชาการ เชี่ยวชาญวิชาชีพในทุกสรรพวิทยาการ ทั้งด้านสังคมศาสตร์ ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ด้านวิทยาศาสตร์สุขภาพ มีความเป็นสากลทั้งในเชิงเทคโนโลยี และภาษาที่จำเป็นรวมถึงมีคุณธรรม จริยธรรม และจรรยา-

บรรณแห่งวิชาชีพ อีกทั้งเป็นผู้มีวิสัยทัศน์กว้างไกล มี
จิตใจร่วมพัฒนา...

ปรัชญาและปณิธานดังกล่าวเป็นการแสดงออกที่สำคัญมาก
ในการส่งต่อแนวความคิดและแนวปฏิบัติตนแก่บัณฑิตของมหาวิทยาลัย
ผู้ที่ก้าวไปเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติ

กิจกรรมการแสดงออกทั้งหมดนี้เกิดจากการที่ประชาชนมองเห็นสมเด็จพระนเรศวรเป็น “วีรบุรุษ” หรือ “hero” ซึ่งตามรากศัพท์ภาษากรีก หมายถึง “ให้ความคุ้มครองและสงเคราะห์” (to protect and to serve) (Christopher Vogler, 2007, p. 29) การพยายามสร้างอัตลักษณ์การเป็น “ลูกพระนเรศวร” ของชาวพิษณุโลกจากข้อมูลภาคสนามได้สะท้อนให้เห็นถึงความต้องการที่จะยึดสมเด็จพระนเรศวรเป็นที่พึ่งเพราะคิดว่าพระองค์จะสามารถช่วยเหลือและคุ้มครองดูแลได้ จึงได้พยายามที่จะเชื่อมโยงสมเด็จพระนเรศวรเข้ากับชีวิตประจำวันในรูปแบบต่างๆ เพื่อแสดงความเป็นหนึ่งเดียวกับพระองค์ ข้อมูลจากแบบสอบถามยังสะท้อนให้เห็นถึงความต้องการสมเด็จพระนเรศวรเป็นที่พึ่งในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นในด้านการศึกษา การงาน การเงิน หรือแม้กระทั่งความรัก เมื่อเกิดวิกฤตในด้านต่างๆ จึงไปบนบานสมเด็จพระนเรศวร และจากผลการสำรวจก็พบว่าผู้บนแล้วประสบความสำเร็จเป็นส่วนใหญ่ ความเชื่อมั่นใน “ความศักดิ์สิทธิ์” ของสมเด็จพระนเรศวรจึงเป็นคุณสมบัติที่ไม่มีใครสงสัย เรื่องเล่าเกี่ยวกับปาฏิหาริย์จากประสบการณ์ของกลุ่มตัวอย่างก็ยิ่งย้าชัดถึงความเชื่อมั่นในความศักดิ์สิทธิ์ของพระองค์ ความเชื่อมั่นว่าพระองค์ “ยังอยู่” และจะคอย “คุ้มครองและสงเคราะห์” ประชาชนของพระองค์

ทั้งหมดนี้จึงแสดงให้เห็นว่าพลังของสมเด็จพระนเรศวรเป็นพลังที่ไม่หยุดนิ่ง เป็นพลังที่ยังคงส่งผลสืบเนื่องผ่านห้วงเวลาจากอดีตมาถึง

ปัจจุบัน แม้ว่ารูปแบบของวิกฤตการณ์ในแต่ละห้วงเวลาจะแตกต่างกันไป แต่ไม่ว่าจะเป็นวิกฤตแบบใด ประชาชนก็ยังคงต้องการสมเด็จพระนเรศวรเป็นที่พึ่ง ต้องการให้พระองค์คอยคุ้มครองและดูแล ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงเป็นวีรบุรุษของมหาชนอย่างแท้จริง

บทที่ ๖

บทสรุป

จากการศึกษาพระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราชใน ๓ มติ ทั้งมติแห่งปัจเจกบุคคล (บทที่ ๓) มติแห่งสังคมวัฒนธรรม (บทที่ ๓ และบทที่ ๕) และมติแห่งเทพปรณัม (บทที่ ๔) พบว่า ในมติแห่งปัจเจกบุคคล สมเด็จพระนเรศวรทรงถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติของผู้เป็น “มหานุรุษ” ทรงมีความฉลาดล้ำลึกและอำนาจพิเศษในบุคลิกภาพที่เป็นที่ประจักษ์โดยทั่วไปและถือกันว่าเป็นสิ่งที่เหนือธรรมดา

ในมติแห่งสังคมวัฒนธรรม ในสมัยของพระองค์ สมเด็จพระนเรศวรเป็นผู้กอบกู้อิสรภาพและฟื้นคืนความเป็นประชาชาติสยาม ทั้งในเชิงอธิปไตย วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และเสถียรภาพทางสังคม เป็นผู้เริ่มต้นสร้างประวัติศาสตร์ยุคใหม่อันเป็นโฉมหน้าใหม่แห่งกรุงศรีอยุธยาที่มีความมั่นคงปลอดภัยและมีความเจริญมั่งคั่ง มีความเป็นอารยชนเป็นที่ยอมรับของชาวต่างประเทศ ประชาชนอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุขยาวนานสืบต่อกันมาหลายรัชสมัย ในสมัยปัจจุบัน พระองค์ทรงเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดการแสดงออกในรูปแบบต่างๆ ทั้งในระดับราชสำนัก ระดับราชการและระดับประชาชนทั่วไป

ในมติแห่งเทพปรณัม สมเด็จพระนเรศวรได้รับการเชื่อมโยงกับเทพเจ้า ในทัศนะของชาวสยามมีความเชื่อที่แนบแน่นว่า พระองค์ทรงเป็นอวตารย่อยของพระศิวะมหาเทพ และได้ทรงประกอบพระราชภารกิจในฐานะเป็นนักรบดุดังพระนารายณ์ทรงปราบมาร

ถึงแม้พระองค์จะเป็นบุคคลในประวัติศาสตร์และทรงประกอบพระราชภารกิจยิ่งใหญ่ในมิติแห่งโลก ด้วยการเป็นนักรบผู้กอบกู้

อิสรภาพและฟื้นคืนความเป็นประชาชาติสยามทั้งในเชิงอธิปไตย วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และเสถียรภาพทางสังคมก็ตาม พระองค์ก็ทรงมีคุณสมบัติที่พิเศษเหนือธรรมดาที่ทำให้พระองค์แห่งทะเลเข้าสู่ไปอยู่ในมิติแห่งเทพปรณัมด้วย จึงเท่ากับพระองค์ได้ทรงมอบคุณค่าที่เป็นอมตะให้กับประวัติศาสตร์

ในทัศนะของวัฒนธรรมการตะซึ่งมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมสยาม ประวัติศาสตร์อยู่ในสภาพที่ต่ำต้อยกว่าเทพปรณัม (ดูเชิงอรธ ๑๗) เพราะเรื่อง “จริง” ทางประวัติศาสตร์เป็นเพียงประวัติหรือตำนานเกี่ยวกับมนุษย์ สังคม ชนเผ่า นครรัฐ หรือ ประเทศ พระเอกหรือนางเอกอาจมีความเก่งกล้าสามารถตามแบบของชาวโลก แต่หากเขาไม่มีความเข้าใจในเรื่องจิตวิญญาณ หรือหากเขาไม่ได้แห่งทะเลถูกรอบแห่ง วัตถุวิสัย เขาก็ยังมิได้ขึ้นสู่มิติแห่งเทพปรณัม ดังนั้น ชาวอินเดียจึงยกให้ “เทพปรณัม” มีความสูงส่งกว่า “ประวัติศาสตร์” (ดูรายละเอียด ในบทความของ Raimundo Panikkar เรื่อง “Time and history in the tradition of India” แปลโดย กิ่งแก้ว อัดถากร, ๒๕๔๑, หน้า ๒๒)

ศาสตราจารย์พิเศษ ดร. กิ่งแก้ว อัดถากร (๒๕๕๑) สนับสนุนประเด็นนี้ โดยอ้างถึงข้อเขียนของ อันโตนิโอ ริโกปูลอส (Antonio Rigopoulos, 1993, pp. 3-4) ซึ่งจับใจความได้อย่างงดงามว่า

...เรื่องของโลกและกาลจะเป็นเพียงอุบัติเหตุใน กระแสของสังสาระ และเป็นเรื่องที่ไม่ได้มีคุณค่าอะไร กับชีวิต ดังนั้นจิตใจของคนอินเดียจึงไม่ให้ความสำคัญ กับประวัติศาสตร์เท่าใดนัก คนอินเดียจะให้น้ำหนักกับ ส่วนที่อยู่เหนือโลกและเหนือกาล (nontemporal elements) ซึ่งปรากฏสว่างไสวอยู่ในเทพปรณัมและ แฝงไว้ด้วยสัญลักษณ์ที่ทรงพลัง ในมรรควิถีสุโมกษะ

นาม - รูปเป็นสิ่งกีดขวาง และผู้มีปัญญาย่อมพยายามที่จะไม่เชื่อมโยงกับมัน จิตวิญญาณ (อาตมัน) เท่านั้นคือ สัจธรรม เพราะมันเป็นความจริงสิ่งเดียวที่เที่ยงแท้แน่นอน...

โดยนัยนี้ เทพปรณัมจึงมีความสำคัญยิ่งกว่าประวัติศาสตร์ และมันทัศนนี้เป็นส่วนสำคัญที่กระตุ้นให้ผู้วิจัยเจาะลึกไปสู่การศึกษา สมเด็จพระนเรศวรมหาราชในเชิงเทพปรณัม ซึ่งจัดเป็นมิติที่สามในมุมมองทางคติชนวิทยา

ปรณัมหรือเรื่องราวของสมเด็จพระนเรศวร สามารถนำมาวิเคราะห์และตีความได้ตามทฤษฎีเทพปรณัมทั้งจากทฤษฎีของฝ่ายโลก ตะวันออกและทฤษฎีของฝ่ายโลกตะวันตก ซึ่งจะสะท้อนให้เห็น “ความเป็นสากล” ของพระราชประวัติในฐานะ “เทพปรณัม” ที่สำคัญยิ่งกว่าประวัติศาสตร์

นเรศวรปรณัม : การตีความตามทฤษฎีเทพปรณัม ตะวันออก

ปรณัมที่สำคัญเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช คือ ปรณัมหรือเรื่องราวเกี่ยวกับภารกิจด้านการสงคราม ในรัชสมัยของพระองค์นั้น ต้องทรงทำสงครามอยู่ตลอดเวลาเพื่อปกป้องบ้านเมือง และเพื่อรักษาพระราชอาณาเขตให้มั่นคงปลอดภัย จน วัน วลิต (๒๕๔๘, หน้า ๖๕) กล่าวว่า “ทรงครองราชย์อยู่เป็นเวลา ๒๐ ปี แต่ทรงพำนักอยู่ในกรุงศรีอยุธยาไม่เกินกว่า ๒ ปี เท่านั้น” หมายความว่า อีก ๑๘ ปี นั้น พระองค์ทรงออกศึกและเสด็จตรวจราชการงานเมืองอยู่นอกพระนครศรีอยุธยา

คัมภีร์ภควัทคีตาอันเป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของชาวอินเดียซึ่งมีเนื้อหาเป็นคำอธิบายเรื่องวิถีทางไปสู่พระผู้เป็นเจ้าสูงสุด (ดังกล่าวถึงแล้วในบทที่ ๒) ให้ทรงสนทนากับการทำศึกสงครามว่า คนเราจะต้องปฏิบัติตามหน้าที่ของตน ดังที่พระกฤษณะผู้เป็นองค์อวตารย่อยของพระวิษณุได้ให้สติแก่พระอรชุนที่กำลังมีความท้อถอยที่จะทำสงครามว่า ขอให้พระอรชุนมองการทำสงครามในครั้งนี้ว่าเป็นหน้าที่ เพื่อขจัดฝ่ายอธรรมที่เอาแต่ราวีคนทั้งหลายเพื่อสนองความอหังการของตน และให้เห็นว่าเป็นการปฏิบัติตามหน้าที่โดยมิได้หวังผลแห่งการกระทำเพื่อตนเอง การสงครามที่จำเป็นก็จะเป็น ภารกิจ มิใช่สิ่งบาป พระมหาราชจะทรงมองเห็นและจะทรงให้อภัยต่อการฆ่าที่เป็นไปตามหน้าที่นั้น การปฏิบัติตามหน้าที่นี้ยังถือเป็นหนทางแห่งการพัฒนาจิตอันจะนำไปสู่การบรรลุญาณอันประเสริฐสูงสุด

โดยนัยนี้ ผู้ที่เป็นนักรบก็มีหน้าที่ต้องรบไม่ว่าจะอยู่ในสถานการณ์ใดก็ตาม ในคัมภีร์ **โตตติรียะอุปนิชัท** (กล่าวถึงแล้วในบทที่ ๒) ก็ได้ให้ความชอบธรรมแก่การทำสงครามของพระราชาโดยได้ระบุไว้ชัดเจนว่าหน้าที่หลักของพระราชาคือการทำสงคราม การทำสงครามเพื่อกอบกู้อิสรภาพและปกป้องประเทศให้อยู่รอดปลอดภัยของสมเด็จพระนเรศวรจึงเป็นไปตามหน้าที่อันชอบธรรมของพระราชา

สิ่งที่สมเด็จพระนเรศวรทรงกระทำนี้นับว่าเป็นความเสียสละอย่างที่สุด พระองค์ทรงปฏิบัติในสิ่งที่ยากเย็นและยาวนาน อันไม่อาจจะหามนุษย์คนไหนจะทำได้เสมอเหมือน แม้แต่พระอรชุนในภควัทคีตาเข้าร่วมรบในสงครามที่ยาวนานเพียง ๑๘ วัน สมเด็จพระนเรศวรทรงทำสงครามยาวนาน ซึ่งเมื่อบวกก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์ก็รวมแล้วประมาณ ๒๒ ปี หากพระองค์ไม่ทรงมีความมุ่งมั่นอันแรงกล้าและมีภาวะจิตอันมั่นคงแล้ว พระองค์คงไม่สามารถที่จะฝ่าฟันอุปสรรคต่างๆ

เพื่อประกอบภารกิจของพระองค์ได้สำเร็จ ที่สำคัญคือความมุ่งมั่นอันแรงกล้าและภาวะจิตอันมั่นคงในการทำสงครามแต่ละครั้งของสมเด็จพระนเรศวรนั้น มิได้เกิดจากความหวังผลเพื่อพระองค์เองไม่ว่าจะเป็นในทางสร้างชื่อเสียงเกียรติยศ หรือในทางสร้างอำนาจ แต่พระองค์ทรงทำเพื่อประโยชน์สุขของประชานิกชาวสยามโดยแท้

พระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรในฐานะที่เป็นเทพปรกณณ์นี้จึงสามารถเป็น “แบบอย่าง” ของวิถีปฏิบัติให้มหาชนเดินตามรอยทางของพระองค์ เพื่อเป็นหนทางแห่งการพัฒนาจิตอันจะนำไปสู่การบรรลุญาณอันประเสริฐสูงสุด

บทสรุปปรกณณ์ : การตีความตามทฤษฎีเทพปรกณณ์ ฉะวันตก

ปรกณณ์ที่เกี่ยวกับพระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรแสดงให้เห็นโครงสร้างชีวิตเชิงวีรบุรุษในเทพปรกณณ์ตามทฤษฎีของลอร์ดแรกแลน (ดังได้กล่าวถึงแล้วในบทที่ ๒) และพบว่าโครงสร้างชีวิตของสมเด็จพระนเรศวรสอดคล้องกับโครงสร้างชีวิตโดยทั่วไปของวีรบุรุษตามคติชนคติ ๑๔ รายการ ดังนี้ (ใช้รหัสหมายเลขของลอร์ดแรกแลนดังกึ่งแก้ว อัศตถากร อ้างถึง)

๒. บิดาเป็นกษัตริย์

พระราชบิดาของสมเด็จพระนเรศวร คือ สมเด็จพระมหาธรรมราชา พระมหากษัตริย์ลำดับที่ ๑๗ แห่งกรุงศรีอยุธยา

๕. ถูกกล่าวขวัญว่าเป็นลูกของเทพยดา

แม้ว่าจะไม่มีคำเล่าขานว่าพระองค์ทรงเป็นโอรสของเทพยดา แต่โดยพระนามที่มีความเชื่อมโยงกับพระคิเวเป็นเจ้านั้น

(นร + อีส และ นร + อีสวร) ก็ได้บงบอกให้ทราบว่าจะพระองค์ทรงสืบเชื้อสายมาจาก “เบ็องบน”

๗. ถูกพาหนีไปอย่างลึกลับ

ในกรณีของสมเด็จพระนเรศวร แม้ว่าพระองค์จะมีได้ถูกพาหนีไป แต่พระองค์ก็ต้องเสด็จจากบ้านจากเมืองไปเป็นองค์ประกัน ณ กรุงหงสาวดี ซึ่งการเสด็จไปของพระองค์นั้น ก็ได้ถูกบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรอย่างชัดเจน จึงถือว่าเป็นความลึกลับที่ทำให้ยังคงมีข้อถกเถียงกันต่อมาหลายประเด็น เช่น เสด็จไปคราวใด หรือเสด็จไปพระชนม์เท่าใดกันแน่ เป็นต้น

๘. มีผู้รับเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรมในแดนไกล

ผู้รับเลี้ยงสมเด็จพระนเรศวรเป็นบุตรบุญธรรมในแดนไกลก็คือ พระเจ้าบุเรงนอง

๙. ไม่มีคำบอกเล่าเกี่ยวกับวัยเด็ก

จากพระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวร ไม่มีคำบอกเล่าเกี่ยวกับวัยเด็กมากนัก พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต พ.ศ. ๒๑๘๒ ซึ่งเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชิ้นสำคัญที่ใกล้เคียงกับรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมากที่สุด ก็ยังเอ่ยถึงสมเด็จพระนเรศวรครั้งแรกเมื่อพระชนม์ ๑๓ ซึ่งก็เริ่มจะรุ่นหนุ่มแล้ว โดยกล่าวถึงเรื่องที่สมเด็จพระนเรศวรต้องเสด็จไปเป็นองค์ประกันที่เมืองพะโค [หงสาวดี] (วัน วลิต, ๒๕๔๘, หน้า ๕๑)

๑๐. เมื่อถึงวัยหนุ่มจะกลับไปบ้านเกิดเมืองนอน หรือไปสู่ว่านแคว้นที่จะครอบครองในอนาคต

หลังจากที่สมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปเป็นองค์ประกันอยู่ ณ กรุงหงสาวดีได้ระยะหนึ่ง เมื่อพระชนม์ ๑๘ พระองค์ก็ได้เสด็จกลับ

กรุงศรีอยุธยาซึ่งเป็นราชอาณาจักรที่พระองค์จะได้สืบราชสมบัติต่อจากสมเด็จพระราชบิดาในอนาคต

๑๑. หลังจากที่มีชัยชนะต่อพระราช หรือยักษ มังกร หรือสัตว์ร้าย

สมเด็จพระนเรศวรมีชัยชนะต่อพระมหาอุปราชาในสงครามยุทธหัตถี ซึ่งเป็นเกียรติยศและความภาคภูมิใจของคนไทย ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน

๑๓. สถาปนาเป็นพระราช

หลังจากที่พระราชบิดาคือพระมหาธรรมราชาสวรรคตในปี พ.ศ. ๒๑๓๓ สมเด็จพระนเรศวรก็ได้รับการสถาปนาให้เป็นกษัตริย์พระองค์ที่ ๑๘ แห่งกรุงศรีอยุธยาต่อจากพระราชบิดา

๑๕. ออกกฎหมาย

สมเด็จพระนเรศวรทรงออกกฎหมายเพื่อใช้เป็น “กฎหมายเหล็ก” สำหรับควบคุมสังคมให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์ ทรงประกาศปณิธานอันชัดแจ้งว่า “เราขอให้ท่านทั้งหลายจงเชื่อฟังเรา ปฏิบัติตามพระราชกำหนด บทพระอัยการ และช่วยกันรักษาพระราชกำหนดกฎหมาย มิให้ขาดตกบกพร่อง ผู้ใดทำผิดพระราชกำหนดกฎหมายแม้แต่เล็กน้อย จะต้องโทษ” (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, ๒๕๔๘, หน้า ๗๒) และพระองค์ก็ทรงยึดแนวทางตามทีประกาศไว้ คือ ทรงปกครองประเทศโดยยึดหลักกฎหมายเป็นสำคัญตลอดรัชสมัยของพระองค์

๑๖. ต่อมาทำให้เทพเจ้าพิโรธ และเสื่อมศรัทธาจากประชาชน

สมเด็จพระนเรศวรเป็นผู้ไม่เคยทำให้ประชาชนเสื่อมศรัทธา แต่ในมุมมองของเทพปรณัมจากข้อมูลในหนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัด (คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, ๒๕๑๕, หน้า ๓๑๔ - ๓๑๕) ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงทำให้เทพในศาลเทพารักษ์โกรธ โดยมีคำเล่าขานว่ามีรับสั่งเชิงดูหมิ่นในขณะเดินทัพ จึงทำให้ประสบเหตุร้ายถูกแมลงต่อยบริเวณพระพักตร์กลายเป็นพิษและประชวรหนักจนสวรรคต

๑๘. ตายอย่างลึกลับ

การสวรรคตของสมเด็จพระนเรศวรทิ้งปริศนาให้ค้นคว้าหาคำตอบไม่ว่าจะจะเป็นในประเด็นสาเหตุการสวรรคต หรือสถานที่ที่พระองค์เสด็จสวรรคต

๑๙. มักจะ (เสียชีวิต) บนยอดเขา

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช เสด็จสวรรคตในขณะที่กำลังยกทัพจะไปตีกรุงอังวะในปี พ.ศ. ๒๑๔๔ ณ เมืองหาง หรือเมืองหางหลวง บ้างก็ว่าเป็นเมืองแห่ง ที่สันนิษฐานกันว่า ปัจจุบันคืออำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ อย่างไรก็ตาม กรุงอังวะมีภูมิประเทศเป็นภูเขาสูง สมเด็จพระนเรศวรจะเสด็จไปตีกรุงอังวะ ทรงเดินทัพโดยใช้เส้นทางผ่านเมืองเชียงใหม่ ซึ่งก็มีภูมิประเทศเป็นภูเขาเช่นเดียวกัน สมเด็จพระนเรศวรสวรรคตระหว่างทางที่ยกทัพไปตีกรุงอังวะ ดังนั้นพระองค์จึงเสด็จสวรรคตบนยอดเขา

๒๐. ลูก ถ้ามึง ไม่ได้สืบสันตติวงศ์

มีหลักฐานในพระราชพงศาวดารว่าสมเด็จพระนเรศวรทรงมีพระราชโอรส คือ พระมหาธรรมราชาหรือพระฝាយหน้าแต่ไม่ได้สืบสันตติวงศ์ ผู้สืบทอดราชบัลลังก์ต่อจากพระองค์ก็คือ สมเด็จพระเอกาทศรถ ผู้เป็นพระอนุชา

๒๒. มีอนุสาวรีย์ที่สักการะหนึ่งหรือมากกว่าหนึ่งแห่ง

มีพระบรมราชานุสาวรีย์สถานที่สำหรับถวายสักการะสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมากมายหลายแห่ง เฉพาะในประเทศไทยมีในจังหวัดพิษณุโลก พระนครศรีอยุธยา อ่างทอง สุพรรณบุรี กาญจนบุรี เชียงใหม่ เชียงราย ตาก เพชรบูรณ์ แม่ฮ่องสอน เพชรบุรี ประจวบคีรีขันธ์ ปราจีนบุรี สระแก้ว หนองบัวลำภู และกรุงเทพมหานคร ในแต่ละจังหวัดเองอาจมีหลายแห่ง เฉพาะในจังหวัดพิษณุโลกจังหวัดเดียวก็มีถึง ๑๒ แห่ง (นามานุกรมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช, ๒๕๕๐, หน้า ๙๙ - ๑๒๔)

จากการเทียบเคียงพระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรกับโครงสร้างชีวิตเชิงวีรบุรุษในเทพปรณัมตามทฤษฎีของลอร์ดแรกแลนมีบางประเด็นที่ควรหยิบยกมาพิจารณาดังนี้

ลอร์ดแรกแลนตีความว่าการที่ชีวิตของวีรบุรุษในวัฒนธรรมประเพณีประกอบด้วยเหตุการณ์ที่สำคัญคล้ายคลึงกันนั้น น่าจะมีเค้าเงื่อนมาจากพิธีกรรม ตามวิถีทางของบุคคลิกตามนัยแห่งพิธีกรรม กล่าวคือ เหตุการณ์ในชีวิตวีรบุรุษจะแบ่งได้เป็น ๓ ตอน คือ ตอนที่เกี่ยวกับกำเนิดของวีรบุรุษ ตอนที่เกี่ยวกับการสถาปนาสู่บัลลังก์ และตอนที่เกี่ยวกับมรณกรรม ซึ่งสอดคล้องกับสามตอนในพิธีกรรมระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ (rite de passage) ซึ่งเกี่ยวข้องกับระยะแรกเกิด

การสถาปนาและมรดกกรรมเช่นเดียวกัน (กิ่งแก้ว อัคราภรณ์, ๒๕๑๙, หน้า ๑๕๑)

ประเด็นที่ว่าวีรบุรุษมักจะมีชาติกำเนิดที่สูงส่งหรือมีสถานะแห่งการปฏิสนธิแปลกกว่าธรรมดา นั้น น่าจะตีความได้ถึง “ความพิเศษ” อันเป็นคุณสมบัติติดตัวมาแต่กำเนิดอันผู้ที่ เป็นวีรบุรุษพึงมี ส่วนการที่มักจะไม่มีการบอกเล่าถึงชีวิตวีรบุรุษในช่วงวัยเด็กนั้น น่าจะเป็นภาพพจน์ตามนัยแห่งพิธีกรรม ซึ่งเด็กจะต้องเข้าสู่ห้วงเวลาของการเก็บตัว – เข้าสู่กระบวนการ “ครอบครุ” และถูกฝึกอบรมในวิชาการหรือวิทยายุทธต่างๆ จึงมักมีอนุภาคเรื่องการออกจากบ้านหรือการที่วีรบุรุษถูกพาหนีไปอย่างลึกลับ และมีผู้รับเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรมในแดนไกล ในเทพปกรณัมและคติชนคดี “ผู้รับเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรมในแดนไกล” มักมีบทบาทเป็น **mentor** (ดูเชิงอรุณ ๑๘) หรือ ครูบาอาจารย์ผู้ฉลาดมีปัญญาซึ่งจะทำหน้าที่ให้ความช่วยเหลือวีรบุรุษด้วยการให้ความคุ้มครอง แนะนำแนวทาง สอน ทดสอบ ฝึกฝน และให้ของวิเศษในเรื่องราวทั้งหลาย **mentor** มีบทบาทที่มีผลกระทบโดยตรงต่อจิตใจของวีรบุรุษ ทำให้เขาเปลี่ยนวิถีการรับรู้ เปลี่ยนกระแสจิต และปรับเปลี่ยนความตั้งใจของเขา ในขณะที่เดียวกัน ก็ทำให้วีรบุรุษมีความเข้มแข็งในอันที่จะเผชิญกับการทดสอบที่ฉกาจฉกรรจ์ (*ordeal*) (Christopher Vogler, 2007, pp. 117-120)

ในกรณีของสมเด็จพระนเรศวรนั้น การ “ถูกพาหนีไป” ก็คือการที่พระองค์ต้องเสด็จจากบ้านจากเมืองไปเป็นองค์ประกัน ณ กรุงหงสาวดี ส่วน “ผู้รับเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรมในแดนไกล” หรือ **mentor** ของสมเด็จพระนเรศวรนั้นก็คือพระเจ้าบุเรงนอง เมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปประทับ ณ กรุงหงสาวดี สมเด็จพระนเรศวรทรงได้รับการอบรมเลี้ยงดูเป็นอย่างดี เช่นเดียวกับกับเจ้านายรุ่นเดียวกันที่

พระเจ้าบุเรงนองทรงอุปการะ พระเจ้าบุเรงนองเป็นคนเก่งและเป็นผู้มีบุคลิกชอบสอน สมเด็จพระนเรศวรจึงมีโอกาสดำเนินการถ่ายทอดแนวความคิดและทักษะทางยุทธศาสตร์ยุทธศิลป์ ตลอดจนความรู้ต่างๆ จากพระเจ้าบุเรงนองเป็นอันมาก (กล่าวถึงแล้วในบทที่ ๓) การมี **mentor** เยี่ยงพระเจ้าบุเรงนองจึงทำให้สมเด็จพระนเรศวรกลายเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสติปัญญา ทักษะความสามารถ และจิตวิญญาณที่หาญกล้า มีความเข้มแข็งพร้อมที่จะเผชิญกับบททดสอบต่างๆ ตามวิถีแห่งวีรบุรุษ

ในประเด็นที่ว่า เมื่อถึงวัยหนุ่ม วีรบุรุษจะกลับไปบ้านเกิดเมืองนอน หรือไปสู่แว่นแคว้นที่จะครอบครองในอนาคต และจะมีชัยชนะต่อพระราชายักษ์ มังกร หรือสัตว์ร้าย สามารถตีความได้ว่า วีรบุรุษจะต้องถูกทดสอบ และจะต้องสำแดงความกล้าหาญและความสามารถให้เป็นที่ประจักษ์ ในกรณีของสมเด็จพระนเรศวรก็คือ การได้รับชัยชนะจากมหาวีรกรรมกระทำยุทธหัตถีกับพระมหาอุปราชานั่นเอง

ประเด็นเกี่ยวกับการสืบสันตติวงศ์ ที่กล่าวว่า ลูกของวีรบุรุษ (ถ้ามี) มักจะไม่ได้สืบสันตติวงศ์ ชีวิตของสมเด็จพระนเรศวรก็สอดคล้องกับโครงสร้างชีวิตของวีรบุรุษในข้อนี้ กล่าวคือ แม้จะมีหลักฐานจากพงศาวดารว่า สมเด็จพระนเรศวรมีพระราชโอรสซึ่งมีพระนามทางการที่จารึกในพระสุพรรณบัฏว่า “พระมหาธรรมราชา” แต่พระราชโอรสของพระองค์นั้นก็มิได้เป็นผู้สืบสันตติวงศ์ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะพระราชโอรสพระองค์นี้มีพระทัยฝักใฝ่ในการปฏิบัติธรรม (สังเกตจากพระนามพระมหาธรรมราชา) และไม่ทรงปรารถนาจะเจริญรอยตามพระราชบิดาในด้านการเมือง การทหาร และการปกครอง (ดูภาคผนวก ฉ)

ในประเด็นที่ว่าวีรบุรุษได้ทำให้เทพเจ้าพิโรธ จึงนำมาซึ่งความโชคร้ายและต้องตายอย่างลึกลับนั้น คงเป็นชนบของเทพปกรณัมที่เมื่อถึงเวลาละโลกของวีรบุรุษก็มักจะอ้างเหตุผลในเรื่องของการทำให้เทพเจ้าพิโรธเสมอ ทั้งนี้ เพราะชาวโลกมักมองว่าการละโลกคือความสูญเสีย เป็นการให้คุณค่าทางลบ ข้อมูลเรื่องที่สมเด็จพระนเรศวรทรงดูหมิ่นเทพารักษ์ที่ปรากฏในคำให้การขุนหลวงหาวัด จึงน่าจะเป็นการลากเข้าชนบของเทพปกรณัม

ส่วนประเด็นที่ว่าวีรบุรุษไม่เคยประสบวาระสุดท้ายของชีวิตในบ้านเมืองของตนเอง และมักจะตายอย่างลึกลับซึ่งมักจะเป็นบนยอดเขานั้น ลอร์ดแรกแล่นตีความว่าน่าจะเป็นภาพพจน์ของพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความตายที่มีการเผาศพและก่อเชิงตะกอนขึ้นในที่สูงซึ่งมักจะเป็นบนยอดเขา โดยเชื่อกันว่าวิญญาณของผู้ตายจะลอยขึ้นสู่ฟากฟ้าพร้อมกับเปลวและควันไฟไปสู่สวรรค์ ประเด็นนี้เข้าเค้ากับประเพณีพิธีกรรมของชาวสยาม และสำหรับสมเด็จพระนเรศวรนั้น สันนิษฐานว่าได้อัญเชิญพระบรมศพกลับกรุงศรีอยุธยาแล้วจึงถวายพระเพลิง

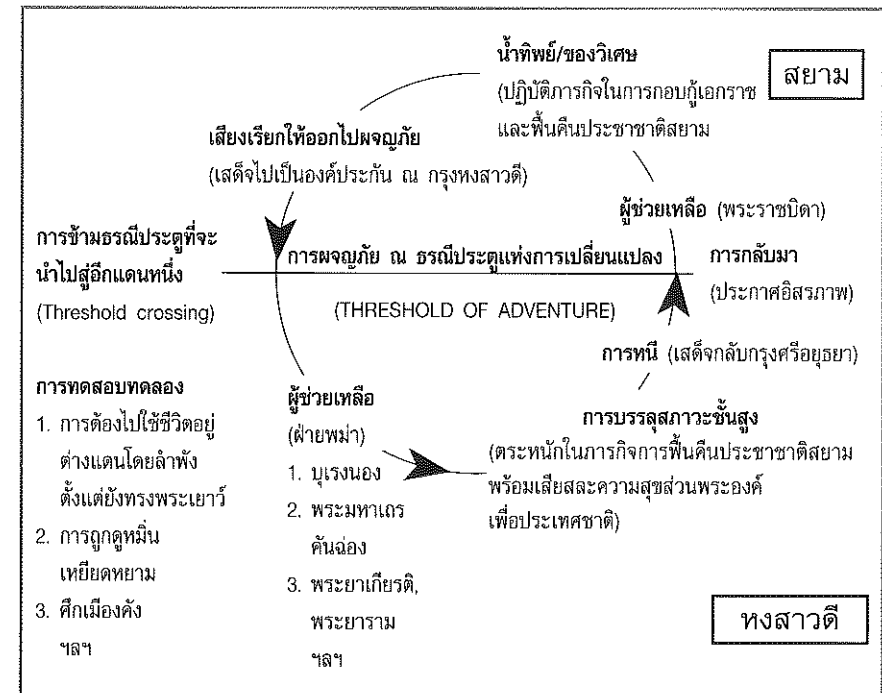
นอกจากการวิเคราะห์โครงสร้างชีวิตตามแนวของวีรบุรุษในคติชนคดีหรือประเพณีโบราณแล้ว ยังสามารถพิจารณาพระราชประวัติของสมเด็จพระนเรศวรในฐานะเทพปกรณัมตามทฤษฎีของโจเซฟ แคมพ์เบลล์ ที่มองแบบชีวิตของวีรบุรุษในเทพปกรณัมเป็นอุปลักษณ์ที่สะท้อนให้เห็นสังขรณ์แห่งชีวิตและพัฒนาการด้านจิตวิญญาณของมนุษย์

โจเซฟ แคมพ์เบลล์ (๒๕๕๑, หน้า ๒๕๕) กล่าวว่า เรื่องราวเกี่ยวกับวีรบุรุษมีมากมายเพราะว่าเป็นสิ่งที่ควรค่าแก่การบอกเล่าและเขียนถึง

ชีวิตของวีรบุรุษในเทพปกรณัมนั้นเป็นแบบอย่างให้มนุษย์ทุกคนก้าวเดินตามรอยเพื่อจะได้ไม่ต้องลองผิดลองถูกและเสียโอกาสไปทั้งชีวิต

โจเซฟ แคมพ์เบลล์ (๒๕๕๑, หน้า ๒๕๕) กล่าวว่า “เราไม่ต้องเสี่ยงกับการผจญภัยตามลำพังเสียด้วยซ้ำ เนื่องจากวีรบุรุษของทุกยุคทุกสมัยได้เดินทางไปก่อนหน้าเราแล้ว เขาวงกตนั้นเป็นที่รู้จักกันอย่างทะลุปรุโปร่ง เราเพียงต้องติดตามเส้นด้ายบนเส้นทางของวีรบุรุษ”

“แบบ” ชีวิตของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้น เทียบได้กับแบบมาตรฐานของการเดินทางของวีรบุรุษในเทพปกรณัมตามทัศนะของโจเซฟ แคมพ์เบลล์ ดังแผนภาพต่อไปนี้

ภาพ ๒ แสดง “แบบ” ชีวิตของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (เทียบกับแบบมาตรฐานการเดินทางของวีรบุรุษในเทพปกรณัมของโจเซฟ แคมพ์เบลล์)

อย่างไรก็ดี แผนภาพข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นเฉพาะโครงสร้างแกนของการเดินทางของสมเด็จพระนเรศวรเท่านั้น ในความเป็นจริงแล้ว หลังจากที่เสด็จกลับมาจากหงสาวดี พระองค์ยังต้องเผชิญกับการพจญภัย ณ ธรณีประตูแห่งการเปลี่ยนแปลงอื่นๆ อีกหลายรอบอันได้แก่ ภารกิจการสงครามในวาระต่างๆ ของพระองค์ซึ่งรวมได้ถึง ๑๕ ครั้ง คือ (พลตรีถวิล อยู่เย็น, ๒๕๓๓, หน้า ๑๔๒-๑๔๓)

- ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๑๒๑ คราวติดตามไปตีพระยาจีนจันตุที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยา
- ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๑๒๖ คราวไปตีเมืองลุมเมืองคังในรัฐไทยใหญ่
- ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๑๒๗ รบกับพม่าคราวทรงพระแสงปืนต้นข้ามแม่น้ำสะโตง ถูกสุรกรรมาตาย
- ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๑๒๗ สงครามไทยกับพม่า พม่ายกมา ๑๓๐,๐๐๐ ที่เมืองสุพรรณบุรี พระยาพะสิมยกมาทางสุพรรณบุรี พระเจ้าเชียงใหม่ยกมาทางเหนือ ตีพม่าแตกกลับไป
- ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๑๒๘ สงครามไทยกับพม่า รบกับพระเจ้าเชียงใหม่ที่บ้านสระเกศ
- ครั้งที่ ๖ พ.ศ. ๒๑๒๙ สงครามไทยกับพม่า คราวพม่ายกมาล้อมกรุง ๒๕๐,๐๐๐ ไทยมีกำลัง ๘๐,๐๐๐ [พม่าแบ่งกำลังล้อมกรุงศรีอยุธยา ๖ ทပ်ด้วยกัน เป็นการรบที่อุกฤษฏ์ การณ์นี้พระเจ้าหงสาวดีนั้นทนุเรงเสด็จนำทัพมาเอง] ตีพม่าถอยทัพใน ๕ เดือน

- ครั้งที่ ๗ พ.ศ. ๒๑๓๓ สงครามไทยกับพม่า คราวพระมหาอุปราชายกมาครั้งแรกที่สุพรรณบุรี พม่า ๓๐๐,๐๐๐ ไทย ๘๐,๐๐๐ ตีพม่าแตกไป จับพระยาพะสิมได้ที่จรเข้สามพัน
- ครั้งที่ ๘ พ.ศ. ๒๑๓๕ สงครามคราวยุทธหัตถี พม่า ๒๕๐,๐๐๐ ไทย ๑๐๐,๐๐๐
- ครั้งที่ ๙ พ.ศ. ๒๑๓๕ สงครามเมืองทะวาย ตะนาวศรี ไทย ๑๐๐,๐๐๐ ตีได้เมืองทะวาย ตะนาวศรี
- ครั้งที่ ๑๐ พ.ศ. ๒๑๓๖ สงครามเมืองเขมร ไทย ๑๓๐,๐๐๐ เขมร ๗๕,๐๐๐ ได้เมืองเขมร
- ครั้งที่ ๑๑ พ.ศ. ๒๑๓๗ สงครามไทยกับพม่า คราวไทยได้หัวเมืองมอญ
- ครั้งที่ ๑๒ พ.ศ. ๒๑๓๘ สงครามไทยกับพม่า คราวไปตีเมืองหงสาวดีครั้งที่ ๑ ไม่สำเร็จ กำลังฝ่ายไทย ๑๒๐,๐๐๐
- ครั้งที่ ๑๓ พ.ศ. ๒๑๔๒ สงครามไทยกับพม่า ไทย ๑๐๐,๐๐๐ ยกไปตีเมืองหงสาวดีสำเร็จ แล้วไปล้อมเมืองตองอูอยู่ ๒ เดือน ต้องถอยทัพ
- ครั้งที่ ๑๔ พ.ศ. ๒๑๔๖ ยกทัพไปตีเขมร พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐบันทึกว่า “ทัพเจ้าฝ่ายหน้าเสด็จไปเอาเมืองขอมได้”
- ครั้งที่ ๑๕ พ.ศ. ๒๑๔๗ สงครามครั้งสุดท้ายของสมเด็จพระนเรศวร ไทย ๒๐๐,๐๐๐ ยกไปตีอังวะ แต่เสด็จสวรรคตเสียก่อน

โดยนัยนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าชีวิตของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช นั้นเป็นปรกณัมที่ซับซ้อนที่สุด ต้องทรงผ่านการประลองยุทธ การต่อสู้ เพื่อปกป้องสังคมและเกียรติศักดิ์แทบจะนับครั้งไม่ถ้วน เป็นการปฏิบัติ เพื่ออุดมการณ์มิใช่เพื่อหังการ ทำนองเดียวกับที่โจเซฟ แคมป์เบลล์ (๒๕๕๑, หน้า ๒๖๐) กล่าวว่า เป็น “การกำจัดเสียซึ่งตัวตนของคุณเอง [เป็น] การมอบตัวคุณให้แก่เป้าหมายบางอย่างที่เหนือกว่า หรือสิ่งอื่น – คุณจะตระหนักว่าตรงนี้แหละคือการทดสอบทดลองอันสูงสุด เมื่อเรา เลิกคิดถึงตัวเรา ถึงการรักษาตัวของเราให้รอดเป็นอันดับแรก เราก็จะ ประสบกับการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่รูปแบบการรับรู้หรือกระแสดิจิตแบบ วีรบุรุษอย่างแท้จริง” ตามความหมายนี้ สมเด็จพระนเรศวรทรงผ่านการทดสอบทดลองอันสูงสุดและบรรลุความเป็นวีรบุรุษที่แท้จริง

คนทั้งหลายมักคิดว่าวีรบุรุษคือผู้มีกำลังแข็งแรงหรือกล้าหาญ แต่คุณสมบัติเหล่านี้ความจริงแล้วเป็นเรื่องรอง ความเสียสละต่างหาก เป็นเรื่องหลักที่บอกถึงความเป็นวีรบุรุษที่แท้จริง ความเสียสละ คือ ความเต็มใจของวีรบุรุษในอันที่จะสละอะไรบางอย่างที่มีคุณค่า เช่น ชีวิตของตนเอง เพื่อประโยชน์ของอุดมคติ หรือของกลุ่ม ความเสียสละ หมายถึง “making holy” – การทำให้ศักดิ์สิทธิ์ เช่น ทำให้ความตาย ได้รับการเชิดชูว่าเป็นพฤติที่ศักดิ์สิทธิ์ (Christopher Vogler, 2007, p.31)

ตามทฤษฎีของโจเซฟ แคมป์เบลล์ อนุภาคพื้นฐานของการเดินทางของวีรบุรุษเหมือนกันทุกที่ ถึงแม้ว่าเราจะไม่ใช่วีรบุรุษในความหมายอันยิ่งใหญ่ที่กระทำการปกป้องสังคม เราก็ยังคงต้องเดินทางในลักษณะเช่นนี้ (โจเซฟ แคมป์เบลล์, ๒๕๕๑, หน้า ๒๕๗)

ดังนั้น โดยนัยแห่งอุปลักษณ์ เราทุกคนก็สามารถเป็นวีรบุรุษได้ หากเดินตามรอยทางของวีรบุรุษ และ “แบบ” ชีวิตของสมเด็จพระ-

นเรศวรนั้นก็ เป็น “แบบ” ของวีรบุรุษที่แท้ ที่สมบูรณ์พร้อม รอคอยให้ มหาชนปฏิบัติตาม ในการเสียสละความสุขส่วนตนเพื่ออุทิศตนให้แก่ เป้าหมายอันสูงส่งที่เหนือกว่า อันจะนำไปสู่การพัฒนาจิตวิญญาณให้ บรรลุญาณอันประเสริฐสูงสุดได้

การตีความ “นเรศวรปรกณัม” โดยใช้ทั้งทฤษฎีตะวันออกและ ทฤษฎีตะวันตกแสดงให้เห็นว่า เทพปรกณัมเรื่องสมเด็จพระนเรศวร มหาราชเป็นเทพปรกณัมที่กล่าวถึงชีวิตของวีรบุรุษที่สามารถเป็น “แบบ” ให้แก่นุชนทั้งในด้านการปฏิบัติภารกิจทางกายภาพและทางจิต วิญญาณ สะท้อนให้เห็นภาพรวมของปรัชญาแห่งโลกที่ไม่แบ่งว่าเป็น ตะวันออกหรือตะวันตก เพราะในความเป็นมนุษย์นั้น ต่างมีความ เหมือนคล้ายกันมากกว่าความแปลกแยก ซึ่งท้ายที่สุดแล้วต่างก็มี จุดหมายปลายทางเป็นอย่างเดียวกัน คือ การพัฒนาจิตวิญญาณให้แทง ทะลุโลกียวิสัย ชีวิตของวีรบุรุษจึงเป็นชีวิตที่กระทบใจและประทับใจคน ทั้งหลายไม่ว่าจะในวัฒนธรรมประเพณีใด

เรื่องราวของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้รับการถ่ายทอดใน สื่อทุกประเภท ได้มีการสร้างภาพยนตร์มากมายหลายครั้งเพื่อเล่าเรื่อง อันเป็นอมตะของพระองค์ ถ่ายทอดความเสียสละ และฉกฉวยการใน การเผชิญหน้ากับความตาย ซึ่งเกิดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่า ดังนั้นจึงไม่น่า แปลกใจว่าเหตุใดเรื่องราวของพระองค์จึงเป็นที่จดจำของมหาชน และมีการถ่ายทอดต่อๆ กันมาในทุกรูปแบบของสื่อการรับรู้ในสังคม

โดยนัยนี้ สมเด็จพระนเรศวรจึงเป็นเจ้าแห่งเทพปรกณัม แม้ว่า พระองค์ไม่ใช่หนักเล่าเรื่อง แต่พระองค์คือผู้ที่เปี่ยมแรงบันดาลใจให้เกิด การเล่าขานเรื่องราวของพระองค์สืบทอดต่อกันไปอย่างไม่มีวันจบสิ้น

ប្រតិបត្តិការ

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (๒๕๒๑). **เรื่องกฎหมายตราสามดวง**. (๒๕๒๑). กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- กฤษณะ นาครประสงค์. (๒๕๔๖). **การสื่อสารการเมืองของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช**. วิทยานิพนธ์ นศ.ม., จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- กฤษณะ ไทวปายนวยาส. (๒๕๑๕). **ศรีมัทภควัตคีตา หรือ เพลงแห่งชีวิต** (พิมพ์ครั้งที่ ๒). (แสง มนวิฑูร, ผู้แปล) กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองธรรม.
- กิ่งแก้ว อัดถากร. (๒๕๑๙). **คติชนวิทยา**. กรุงเทพฯ : ครูสภา.
- กิ่งแก้ว อัดถากร (ผู้รวบรวมและเรียบเรียง). (๒๕๔๑). **กาละ**. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์.
- กิ่งแก้ว อัดถากร. (๒๕๕๐ก). **ใครสร้างพระพุทธชินราช?**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- กิ่งแก้ว อัดถากร. (๒๕๕๐ข). **อ่านใจมหาบุรุษในประวัติศาสตร์ พิเคราะห์อุปนิสัยคนสยามและการแก้วิกฤตการณ์ในสมเด็จพระนเรศวรมหาราช**. พิษณุโลก : สาขาวิชาคติชนวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- กิ่งแก้ว อัดถากร. (๒๕๕๐ค). **เอกสารประกอบการสอนวิชาคติชนวิทยา ระดับดุขภูมบัณฑิต**. พิษณุโลก : สาขาวิชาคติชนวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์**. (๒๕๑๕). (พิมพ์ครั้งที่ ๒). พระนคร : คลังวิทยา.

- แคมป์เบลล์, เจ. (๒๕๕๑). **พลาณภาพแห่งเทพปกรณัม**. บารนี บุญทรง (ผู้แปล). กิ่งแก้ว อัดถากร (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- จันทร์ฉาย ภัคอธิคม. (๒๕๓๒). **กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน**. กรุงเทพฯ : ประชาชน.
- ชญา ปิยะชาติ. (๒๕๔๙). **รวมเรื่องหลากหลายพิสดารในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรจากพงศาวดาร “วันวลิต” และเอกสารสำคัญอื่นๆ**. กรุงเทพฯ : แสงดาว.
- ชลอ มากจ้อย. (๒๕๔๒). **วัดมุงคลสมเด็จพะนเรศวรมหาราช**. ใน ๑๐๐ ปี โรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม (หน้า ๒๐๒ - ๒๑๒). พิษณุโลก : ประชาชาติ.
- ชาดา นนทวัฒน์. (๒๕๔๙). **การเมืองไทยสมัยสมเด็จพระนเรศวร**. กรุงเทพฯ : แสงดาว.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการ). (๒๕๕๐ก). **อยุธยาศึกษา : ตลาดวิชาสำหรับครู - อาจารย์** กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (๒๕๕๐ข). **ภาพลักษณ์วีรภษตรีย์ : จาก “พระนเรศราชาธิราช” สู่ “ตำนานสมเด็จพระนเรศวรมหาราช”**. ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการ), **อยุธยาศึกษา : ตลาดวิชาสำหรับครู - อาจารย์** (หน้า ๑๑๓ - ๑๒๑). กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.
- เชาวน์วัศ สุตลาภา (๒๕๓๓). **ทำไมจึงเรียกชายฝั่งทะเลจากเพชรบุรี - ประจวบฯ ว่าชายฝั่งทะเล สมเด็จพระนเรศวรมหาราช**. ใน วุฒิชัย มูลศิลป์ (บรรณาธิการ), **สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์** (พิมพ์ครั้งที่ ๔, หน้า ๑๔๙ - ๑๙๔). กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองการพิมพ์.

- ดวงธิดา ราเมศวร์. (ม.ป.ป.) **สมเด็จพระนเรศวรมหาราช วีรกษัตริย์ผู้
แผ่นดินสยาม**. กรุงเทพฯ : ทักษิณการพิมพ์.
- ตินาร์ บุญธรรม. (๒๕๕๑). **คติธรรมนิยมการสดุดีพระเกียรติและถวาย
ราชสักการะสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในพระบรมราชจักรีวงศ์.
ใน วารสารไทยศึกษา**. ๔ (๑), ๗๗ - ๙๖.
- ตรี อมาตยกุล. (๒๕๓๓). **สมเด็จพระนเรศวรมหาราชานุสรณ์**. ใน
วุฒิชัย มูลศิลป์ (บรรณาธิการ), **สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
๔๐๐ ปี ของการครองราชย์** (พิมพ์ครั้งที่ ๔, หน้า ๑๖๕ -
๑๗๗). กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์.
- ทรงยศ แววหงส์. (๒๕๕๑). **ตำนานสมเด็จพระนเรศวร**. ใน **ชาญวิทย์
เกษตรศิริ** (บรรณาธิการ), **อยุธยาศึกษา : ตลาดวิชาสำหรับครู
- อาจารย์** (หน้า ๑๒๒ - ๑๒๗). กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้า
ประเทศไทย.
- ธีรวัด ณ ป้อมเพชร. (๒๕๓๓). **หลักฐานตะวันตกเกี่ยวกับรัชกาลสมเด็จพระ
นเรศวรมหาราช**. ใน **วุฒิชัย มูลศิลป์** (บรรณาธิการ),
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์
(พิมพ์ครั้งที่ ๔, หน้า ๑๖๕ - ๑๗๗). กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์.
- น. ณ ปากน้ำ. (๒๕๔๕). **วัดสุวรรณดาราราม**. กรุงเทพฯ : เมือง
โบราณ.
- นายต่อ. [นามแฝง]. (๒๕๔๕). **มหาราชวงศ์พงษาวดารพม่า**. (๒๕๔๕).
กรุงเทพฯ : มติชน.
- นิคม มูลิกะคามะ. (๒๕๓๖). **ประวัติศาสตร์ - โบราณคดีกัมพูชา**.
กรุงเทพฯ : ประชาชน.
- นิสิต ตั้งตระการพงษ์. (๒๕๕๒). **โกขุนพระนเรศวรมหาราช** (พิมพ์ครั้งที่
๒). พิษณุโลก : โรงพิมพ์ตระกูลไทย.
- บรรยง บุญฤทธิ. (๒๕๔๙ก). **นเรศวรมหาราช**. กรุงเทพฯ : Animate
Group.

- บรรยง บุญฤทธิ. (๒๕๔๙ข). **ตามรอยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช**.
กรุงเทพฯ : Animate Group.
- บาทยัน อิ่มสำราญ. (๒๕๔๔). **สมเด็จพระนเรศวรมหาราช จากวีรบุรุษ
ของราชสำนักสู่วีรบุรุษแบบราชาชาตินิยม**. กรุงเทพฯ :
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- บุญสมหญิง พลเมืองดี. (๒๕๕๒). **พระเจ้าปราสาททอง :
ประวัติศาสตร์กับมุมมองทางคติชนวิทยา**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ด.,
มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๔ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพันจันทนุ-
มาต (เจิม)**. (๒๕๐๓). กรุงเทพฯ : วัดมกุฏกษัตริยาราม.
- ประพทธิ ศุภรัตน์เมธี. (๒๕๓๓). **ความสัมพันธ์ไทย - จีน ในรัชสมัย
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช**. ใน **วุฒิชัย มูลศิลป์** (บรรณาธิการ),
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์
(พิมพ์ครั้งที่ ๔, หน้า ๔๑ - ๕๖). กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์.
- ประเสริฐ ณ นคร. (๒๕๓๓). **การคำนวณวันสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
เสด็จขึ้นเสวยราชย์**. ใน **วุฒิชัย มูลศิลป์** (บรรณาธิการ),
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์
(พิมพ์ครั้งที่ ๔, หน้า ๑๒๕ - ๑๒๗). กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการ
พิมพ์.
- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. (๒๕๔๖). กรุงเทพฯ :
นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์.
- พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ - ไทย**. (๒๕๔๕). กรุงเทพฯ :
ราชบัณฑิตยสถาน.
- พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์**. (๒๕๒๖).
พงศาวดารไทยใหญ่ เล่ม ๑ (พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพฯ :
องค์การค้าของคุรุสภา.

พระญาติไทย. (๒๕๑๕). ไตรภูมิพระร่วง (พิมพ์ครั้งที่ ๗). กรุงเทพฯ : บรรณาการ.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๑๖). พระราชพิธีสิบสองเดือน (พิมพ์ครั้งที่ ๑๔). กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๑๓). บ่อเกิดรามเกียรติ์ (พิมพ์ครั้งที่ ๙). กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (๒๕๑๔). ลิลิตนารายณ์สิบปาง (พิมพ์ครั้งที่ ๗). ม.ป.ท. : ม.ป.พ.

พระราชดำรัสและประกาศบวงสรวงสังเวศสมเด็จพระนเรศวรมหาราช. (๒๕๑๗). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา. เล่ม ๑. (๒๕๔๔). (พิมพ์ครั้งที่ ๑๐). กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ วัดพระเชตุพน. (๒๕๑๔). (พิมพ์ครั้งที่ ๔). กรุงเทพฯ : คลังวิทยา.

พระราชวรมูณี (ประยุทธ์ ปยุตโต). (๒๕๒๗). พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์ (พิมพ์ครั้งที่ ๗). กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์.

พลตรีถวิล อยู่เย็น. (๒๕๓๓). สงครามในสมเด็จพระนเรศวรมหาราช. ใน วุฒิชัย มูลศิลป์ (บรรณาธิการ), สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์ (พิมพ์ครั้งที่ ๔, หน้า ๑๔๒ - ๑๕๙). กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์.

พันตรีหลวงเรือเดชนันต์. (๒๕๕๐). ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา (พิมพ์ครั้งที่ ๒). นนทบุรี : ศรีปัญญา.

พิมาน แจ่มจรัส. (๒๕๔๔). นเรศวรมหาราช. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์.

พิมาน แจ่มจรัส. (๒๕๔๙ก). นเรศวรเป็นเจ้า. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์.

พิมาน แจ่มจรัส . (๒๕๔๙ข). นเรศวรมหาราช สุพรรณกัลยา เอกาทศรถ. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์.

พิมาน แจ่มจรัส. (๒๕๕๐). นเรศวรราชาแห่งไฟ. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ (๒๕๔๘). คำนำเสนอ. ใน วัน วลีต สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ), พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลีต พ.ศ. ๒๑๘๒ (พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๑๐-๑๒). กรุงเทพฯ : มติชน.

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (๒๕๔๗). มณีปิ่นนิพนธ์ : รวมบทความด้านภาษา วรรณคดี และวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (๒๕๕๑). ประวัติวรรณคดีสันสกฤต. นครปฐม : มหาวิทยาลัยศิลปากร.

มหาวิทยาลัยนเรศวร. (๒๕๕๐). นามานุกรมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช. พิษณุโลก : มหาวิทยาลัยนเรศวร.

โรม บุนนาค. (๒๕๕๐). บุคคลสำคัญในตำนานสมเด็จพระนเรศวรมหาราช. กรุงเทพฯ : กีเลนการพิมพ์.

ลาลูแบร์, ซีมอน เดอ. (๒๕๔๔). จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม. สันต์ ท. โกมลบุตร (ผู้แปล). (พิมพ์ครั้งที่ ๒). นนทบุรี : ศรีปัญญา.

สิงลมดำ [นามแฝง]. (๒๕๕๐). สานรอยบาทมหาราชพระองค์ดำ. กรุงเทพฯ : พิมพ์สวย.

วรพร ภูวงศ์พันธุ์. (๒๕๔๔). ภาพลักษณ์สถาบันกษัตริย์ในกฎมณเฑียรบาล. ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร (บรรณาธิการ), กฎมณเฑียรบาล

- เฉลิมพระเกียรติ ผลงานวิจัย. กรุงเทพฯ : โครงการวิจัยเมธีอาวุโส สกว. “กฎหมายตราสามดวง : ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก”.
- วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ. (๒๕๕๐). **หนังสือ ไม้ฝาง ช้าง ของป่า : การค้าอยุธยาสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๒ - ๒๓**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.
- วัน วลิต. (๒๕๔๔). **พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต พ.ศ. ๒๑๘๒**. (พิมพ์ครั้งที่ ๓). กรุงเทพฯ : มติชน.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. (๒๕๓๓). ความสำคัญของรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในประวัติศาสตร์ไทย. ใน วุฒิชัย มูลศิลป์ (บรรณาธิการ), **สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์** (พิมพ์ครั้งที่ ๔, หน้า ๕๔ - ๑๒๐). กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. (บรรณาธิการ). (๒๕๔๔). **กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ**. กรุงเทพฯ : โครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว. “กฎหมายตราสามดวง : ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก”
- วิบูลย์ วิจิตรวาทการ. (๒๕๔๙). **ตำนานสมเด็จพระนเรศวรมหาราช**. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์.
- วุฒิชัย มูลศิลป์. (๒๕๓๓). สมเด็จพระนเรศวรมหาราชในประวัติศาสตร์ไทย. ใน วุฒิชัย มูลศิลป์ (บรรณาธิการ), **สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์** (พิมพ์ครั้งที่ ๔, หน้า ๑๒๔ - ๑๔๑). กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์.
- ศักดิ์ศรี แย้มนันทดา. (๒๕๓๔). ภาควิทยา. ใน ประพจน์ อัครวิรุฬหการ และอนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. (บรรณาธิการ), **อายุบวร**. (หน้า ๒๓ - ๓๓). กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- สม สุจิรา. (๒๕๕๐). **เจาะตำนานสมเด็จพระนเรศวรมหาราช**. (พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพฯ : อมรินทร์ธรรมะ.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๔๖๔). **อธิบายพระนามพระเจ้าแผ่นดินครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี**. กรุงเทพฯ : โสภณพิพิธธรรมการ.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๐๕ก). คำอธิบายพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐ. ใน กรมศิลปากร, **คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ**. (พิมพ์ครั้งที่ ๒, หน้า ๔๔๑). พระนคร : คลังวิทยา.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๐๕ข). อธิบายเรื่องคำให้การชาวกรุงเก่า. ใน กรมศิลปากร, **คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ** (พิมพ์ครั้งที่ ๒, หน้า ๑ - ๑๐). กรุงเทพฯ : คลังวิทยา.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๔๓). **ไทยรบพม่า**. กรุงเทพฯ : บรรณาการ.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๔๔). **ตำนานหนังสือพระราชพงศาวดาร**. ใน **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา** (พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, หน้า ๔ - ๑๗). กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (๒๕๔๙). **พระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช** (พิมพ์ครั้งที่ ๓). กรุงเทพฯ : มติชน.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. (๒๕๐๕). **ลิลิตเตล่งพ่าย** (พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพฯ : บรรณาการ.

- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (๒๕๕๑). **รัฐบาลโนบาย วิธีปกครองแผ่นดิน**. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย
- สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ พระสังฆราช. (๒๕๙๔). **พระโอวาท ธรรมบรรยาย เล่ม ๑** (พิมพ์ครั้งที่ ๓). กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมพร สิงห์โต. (๒๕๒๐). **ความสัมพันธ์ระหว่างรามายณะของวาลมิกิ และรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๑**. กรุงเทพฯ : หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู.
- สมภพ จันทรประภา. (๒๕๑๕). **โอรสสมเด็จพระนเรศวร. ใน แดงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี**, ๖ (๓), ๑๑๑-๑๓๓.
- สร้อยสวัสดิ์ ประยูรเสถียร. (๒๕๒๐). **สอบเอกสารในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช. วารสารประวัติศาสตร์**, ๒ (๑), ๑-๒๓.
- สังกฤต-ไท-อังกฤษ อภิธาน. (๒๕๑๑). กรุงเทพฯ : ศุภสภาลาดพร้าว.
- สำนักงานปลัดตำรวจจังหวัดพิษณุโลก. (๒๕๔๔). **ไกชนนเรศวร สัตว์เอกลักษณ์เมืองพิษณุโลก**. พิษณุโลก : สำนักงานปลัดตำรวจจังหวัดพิษณุโลก.
- สำราญ วงศ์พำ. (๒๕๓๓). **ปืนข้ามแม่น้ำสะโตง. ใน วุฒิชัย มูลศิลป์ (บรรณาธิการ), สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์** (พิมพ์ครั้งที่ ๔, หน้า ๑๗๔ - ๑๘๔). กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์.
- สุเจน กรรพทธุ์. **จากพิษณุโลกสู่เวียงแหง ตามรอยนเรศวรมหาราช** นอกกรอบประวัติศาสตร์ “ชาตินิยม”. ใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการ), **อยุธยาศึกษา : ตลาดวิชาสำหรับครู - อาจารย์** (หน้า ๑๘๖ - ๑๗๔). กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.

- สุเทพ ชูมาลัยวงศ์. (๒๕๒๔). **จิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณดาราราม**. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา.
- สุเมธ เมธาวิทยากร. (๒๕๓๒). **ศาสนาเปรียบเทียบ**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- สุรชาติ บำรุงสุข. (๒๕๔๔). **ยุทธศาสตร์พระนเรศวร : บทเรียนการยุทธ์สำหรับภาคใต้. มติชนสุดสัปดาห์**, ๒๕ (๑๒๙๔), ๓๐.
- สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๓. (๒๕๔๒). กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทยธนาคารไทยพาณิชย์.
- สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๔. (๒๕๔๒). กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทยธนาคารไทยพาณิชย์.
- สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง เล่ม ๑๔. (๒๕๔๒). กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทยธนาคารไทยพาณิชย์.
- เสถียร โพธิ์นันทะ. (๒๕๑๔). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาฉบับ मुखปาฐะ**. กรุงเทพฯ : สภาการศึกษา มหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา.
- หม่อมเจ้าชาติตรีเฉลิม ยุคล. (๒๕๔๙). **ตามรอยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช**. กรุงเทพฯ : แพรว.
- หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. (ผู้เรียบเรียง). (๒๕๔๗). **ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- หม่อมราชวงศ์ศักดิ์กฤทธิ ปราโมช. (๒๕๔๔). **กฤษฎาภิธานอันบัดบังมิได้** (พิมพ์ครั้งที่ ๕). กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า ๒๐๐๐.
- หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี. (๒๕๑๖). **ราชโอรสสมเด็จพระนเรศวร. ใน แดงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี**, ๗ (๒), ๒๕ - ๓๗.
- หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. (๒๕๓๕). **พระพุทธปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ฟ.

- หม่อมหลวงมานิจ ชุมสาย. (๒๕๓๓). พระนเรศวรกับกรุงละแวก จากบันทึกของชาวฝรั่งเศสและจากบันทึกของบาทหลวง San Antonio ชาวโปรตุเกส. ใน วุฒิชัย มูลศิลป์ (บรรณาธิการ), **สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๔๐๐ ปี ของการครองราชย์**. (พิมพ์ครั้งที่ ๔, หน้า ๑๖๐ - ๑๖๔). กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์.
- อนันต์ชัย เลาทะพันธุ และวินัย พงศ์ศรีเพียร. (ผู้แปล). (๒๕๒๔). **จดหมายเหตุปีเตอร์ วิลเลียมสัน ฟลอริส. วารสารอักษรศาสตร์มหาวิทยาลัยศิลปากร**, ๔ (๑), ๒๐.
- เอกรงค์ ภาณุพงษ์. (๒๕๔๙). **สมเด็จพระนเรศวรมหาราชชาตินักรบ**. กรุงเทพฯ : ลีริมมคคคา.
- โอม รัชเวทย์. (๒๕๕๐). **พระราชประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ฉบับการ์ตูน**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์คอมมิกส์.
- Baker, C., Na Pombejra, D., Van der Kraan, A., and Wyatt, D.K. (Eds.). (2005). **Van Vliet's Siam**. Chiang Mai : Silkworm Books.
- Bowring, Sir John. (1969). **The kingdom and people of Siam**. K.L. : Oxford.
- Campbell, J. (1973). **The hero with a thousand faces**. New Jersey : PrincetonUniversity Press.
- Campbell, J. (1991). **The power of myth**. U.S.A. : Anchor books.
- Charnvit Kasetsiri and Michael Wright. (2007). **Discovering Ayutthaya**. Bangkok : The foundation for the promotion of social science and humanities textbooks project.
- Harvey, G.E. (1967). **History of Burma**. New York : Octagon Books.

- Huyler, Stephen P. (1999). **Meeting God : elements of Hindu devotion**. U.S.A. : Yale University Press.
- Jansen, Eva Rudy. (1999). **The book of Hindu imagery** (5th ed.). Holland : Binkey Kok.
- Kimball, Solon T. (1960). Introduction. In Arnold van Gennep, **The rites of passage** (p.7). M.B. Vizedom and G.L. Caffee, (Trans.). Chicago : The University of Chicago Press.
- Lord Raglan. (1965). The Hero of Tradition. In Alan Dundes, **The study of folklore** (pp.142 - 157). U.S.A. : Prentice-Hall.
- Loomis, R.S., and Loomis, L.H. (1957). **Medieval romances**. New York : Random House.
- Luang Phraison Salarak. (1908). Burmese Invasion of Siam, translated from the Hmannan Yazawindawgyi. **Journal of The Siam Society**, 5 (1), 1 - 81.
- Luang Phraison Salarak. (1912). Intercourse between Burma and Siam as Recorded in Hmannan Yazawindawgyi. **Journal of The Siam Society**, 8(2I), 28-58.
- Purchas, S. (1905). **Hakluytus posthumus of Purchas his pilgrims, contayning a history of the world in sea voyages and lande travells by Englishmen and others** (Volume 10). Glasgow : James Mac Lehosé and Son.
- Rank, O. (1914). **The myth of the birth of the hero**. Retrieved March 21, 2007, from www.sacred-texts.com

- Ribadeneira, M. (1970). Kingdom of Siam. In **History of the Philippines and Other Kingdoms**, 17(2), n.p.
- Rigopoulos, A. (1993). **The life and teachings of Sai Baba of Sherdi**. Albany : State University of New York Press.
- Śiva-Purāṇa, The. (2005). A board of scholars, (Trans.). In **Ancient Indian tradition and mythology series**, Volume III. Delhi : Motilal Banarsidass Publishers Private Limited.
- Van Gennepe, A. (1960). **The rites of passage**. M.B. Vizedom and G.L. Caffee, (Trans.). Chicago : The University of Chicago Press.
- Vogler, C. (2007). **The writer's journey** (3rd ed.). Studio City, CA : Michael Wiese Productions.
- Webster's II new college dictionary**. (1995). New York : Houghton Mifflin.
- Winius, G. (1985). The life of Jacques de Couttre : A prime source emerges from the shades. **Itinerario**, 9 (1), 137 - 144.

เชิงอรรถ

- ๑ ฉายาว่า “ฉับพลวง” ในที่นี้ หมายถึง ฉับพลวงของไทย เนื่องจากเป็นฉับที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้แปลจากภาษารามัญและทรงใช้อ้างอิง; ส่วน “คำให้การชาวกรุงเก่า” นั้น เป็นสำนวนที่แปลจาก “ฉับพลวง” ของพม่า – ภาษาพม่า แต่เราได้มาในชั้นหลัง จึงใช้ชื่อดังกล่าวจากการแปลที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงตรวจ
- ๒ หลวงไพโรสณทสาลารักษ์ หรือ นายเทียน สุพินทุ เป็นชาวพม่าที่รับราชการในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีชื่อภาษาพม่าว่า U Aung Thien
- ๓ นายมองต่อ หรือ หม่อมต่อ เป็นชาวพม่าคนเดียวกับที่เป็นผู้แปลหนังสือเรื่อง คำให้การชาวกรุงเก่า
- ๔ หนังสือ **The Hmannan Yazawindawgyi** นั้น นักวิชาการทั่วไปรู้จักกันในนาม **The Glass Palace Chronicles** หรือ **พงศาวดารฉับพลวง**
- ๕ บทความเรื่องนี้ตีพิมพ์ใน **Itinerario**, volume IX (1985) number I, pp. 137- 144.
- ๖ Jeremias van Vliet เป็นพ่อค้าชาวฮอลันดา เป็นเจ้าหน้าที่ของบริษัทค้าขายของฮอลันดา ชื่อ บริษัท อีสต์ อินเดีย หรือ VOC [ย่อมาจาก Vereenigde Oost-Indische Compagnie - ได้เริ่มเปิดสำนักงานการค้าที่กรุงศรีอยุธยาเมื่อ ค.ศ. ๑๖๐๘ (พ.ศ. ๒๑๕๑) ในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ] van Vliet ได้เคยถูกส่งตัวไปทำงานที่ชวา และญี่ปุ่น แล้วจึงได้เข้ามาทำงานที่สำนักงานบริษัทอีสต์ อินเดียในกรุงศรีอยุธยาใน พ.ศ. ๒๑๗๖ ในแผ่นดินพระเจ้า

- ปราสาททอง และอยู่ ณ กรุงศรีอยุธยา จนถึง พ.ศ. ๒๑๔๕ ในระหว่างนั้นเขาได้เลื่อนตำแหน่งทางบริษัทเป็น “หัวหน้าพ่อค้า” และผู้จัดการสำนักงานของบริษัทที่กรุงศรีอยุธยา ใน พ.ศ. ๒๑๔๕ เขาเดินทางออกจากกรุงศรีอยุธยากลับไปเมืองปัตตาเวีย แล้วได้รับแต่งตั้งเป็นผู้จัดการบริษัทในประเทศเปอร์เซีย แต่เนื่องจากป่วย เขาจึงไม่ได้เดินทางไปรับตำแหน่งดังกล่าว ครั้นหายเป็นปกติแล้ว เขาได้เป็นผู้ว่าราชการเมืองมะละกา van Vliet กลับไปอยู่ในประเทศฮอลันดา เมื่อ พ.ศ. ๒๑๙๐ และได้เป็นเทศมนตรีของเมืองซีตัม [ซึ่งเป็นเมืองที่เขาเกิด อยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองรอดเตอร์ดัม] van Vliet เกิด พ.ศ. ๒๑๔๕ ตรงกับปลายแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และอยู่ในตำแหน่งนี้จนกระทั่งถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๒๐๖ อายุ ๖๑ ปี ในระหว่างที่ยังมีชีวิตเขามีความเป็นอยู่อย่างสบาย เพราะได้สะสมทรัพย์สมบัติไว้ถึง ๓๐,๐๐๐ กิลเดอร์ (ดู ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช, ๒๕๔๔, หน้า ๑๑; วัน วลิต, ๒๕๔๔, หน้า ๖)
- ๗ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระยาตำราจราชานุภาพ เป็นบุคคลแรกที่เรียกชื่อ van Vliet อย่างไทยๆ ว่า วัน วลิต และได้รับความนิยมจากนักประวัติศาสตร์รุ่นหลังใช้ต่อๆ กันมา
- ๘ หนังสือประเภทพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่ถือกันว่าเขียนขึ้นเก่าที่สุดคือ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ เขียนขึ้นตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
- ๙ ความเชื่อเรื่องพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนานั้นจะประกอบด้วยเนื้อหาสาระแบ่งออกได้เป็น ๓ ส่วนใหญ่ๆ ได้แก่
๑. บุญกุศลที่ทำให้คนใดคนหนึ่งมาเป็นพระมหากษัตริย์
 ๒. สิ่งมงคลที่เป็นสัญลักษณ์แห่งพระมหากษัตริย์

๓. แนวการปฏิบัติตนของพระมหากษัตริย์หรือพระเจ้าแผ่นดินเรียกว่า “จักรวรรดิวัตร”

- ๑๐ ตูรายละเอียดใน พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ - ไทย (๒๕๔๕, หน้า ๓๗๑)
- ๑๑ เมืองเอก ได้แก่ เมืองพิษณุโลกและนครศรีธรรมราช เมืองโท ได้แก่ เมืองสวรรคโลก สุโขทัย กำแพงเพชร เพชรบูรณ์ นครราชสีมา และตะนาวศรี เมืองตรี ได้แก่ พิษัย พิจิตร นครสวรรค์ จันทบุรี ไซยา พัทลุง และชุมพร ตูรายละเอียดเกี่ยวกับ พระโอยการตำแหน่งนายทหารหัวเมืองได้ในเรื่องกฎหมายตราสามดวง, ๒๕๒๑, หน้า ๑๗๓-๑๗๔.
- ๑๒ เรื่องพระชนม์ของสมเด็จพระนเรศวรเมื่อเสด็จไปเป็นองค์ประกันที่เมืองหงสาวดีนั้นมีบันทึกไว้ต่างกัน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (๒๕๔๙, หน้า ๒๑) สันนิษฐานว่าสมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปกรุงหงสาวดีตั้งแต่คราวสงครามช้างเผือกเมื่อพระชนม์ ๙ พรรษา แต่วัน วลิต (๒๕๔๔, หน้า ๕๑) บันทึกไว้ว่า สมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปกรุงหงสาวดีเมื่อพระชนม์ ๑๓ พรรษา หลังจากเสียกรุง พ.ศ. ๒๑๑๒ เรื่องนี้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช (๒๕๔๔, หน้า ๑๔) มีความเห็นสอดคล้องกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า สมเด็จพระนเรศวรคงจะไปประทับอยู่ที่กรุงหงสาวดีตั้งแต่ก่อนเสียกรุง [พ.ศ. ๒๑๑๒] แล้ว ซึ่งก็น่าจะเป็นเช่นนั้น
- ๑๓ คือหนังสือเรื่อง **The Short History of the Kings of Siam** ผลงานของของเยเรเมียส ฟาน ฟลิต (Jeremias van Vliet) [หรือเรียกแบบไทยๆ ตามสมเด็จพระนเรศวรมหาราชว่า วัน วลิต] หนังสือเล่มนี้แปลเป็นภาษาไทยโดย วนาศรี สามนเสน ภายหลังมีการนำมาตีพิมพ์ใหม่โดยสำนักพิมพ์มติชนใช้ชื่อว่า

พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับวันวลิต พ.ศ. ๒๑๘๒

- ๑๔ หนังสือบางเรื่องเรียกว่า พระสุพรรณเทวี หรือ พระสุวรรณเทวี ก็มี
- ๑๕ กิ่งแก้ว อัคราทร ได้สันนิษฐานเกี่ยวกับพระชนม์ของสมเด็จพระนเรศวรเมื่อเสด็จกลับจากพม่าว่าควรจะเป็นพระชนม์ ๑๘ เพราะเป็นอายุของคนหนุ่มพร้อมก้าวสู่วุฒิภาวะความมีพลังกำลังและความคิดที่ขอบอปรด้วยเหตุผล อีกประการหนึ่ง ตัวเลขที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรในเหตุการณ์สำคัญมักจะเป็นเลข ๑๘ เช่น สงครามยุทธหัตถีก็ตรงกับวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ. ๒๑๓๕ หรือพระองค์ทรงเป็นกษัตริย์องค์ที่ ๑๘ ของกรุงศรีอยุธยา หากตัดความบังเอิญ (ที่ความจริงอาจจะไม่ใช่เรื่องบังเอิญ) ในเรื่องตัวเลข ๑๘ ออกไป แล้วพิจารณาตามหลักเหตุผล ผู้วิจัยเห็นว่า ข้อสันนิษฐานของกิ่งแก้ว อัคราทร นั้น มีความเป็นไปได้อยู่มากทีเดียว นักประวัติศาสตร์รุ่นก่อนมีความเชื่อว่าสมเด็จพระนเรศวรน่าจะเสด็จจากหงสาวดีกลับกรุงศรีอยุธยา ในปี พ.ศ. ๒๑๑๒ โดยเสด็จมาพร้อมกับกองทัพของพระเจ้าบุเรงนอง หากเป็นเช่นนั้น สมเด็จพระนเรศวรจะทรงมีพระชนม์เพียง ๑๘ พรรษา ซึ่งยังทรงพระเยาว์เกินไปสำหรับบ้านเมืองที่อยู่ในสภาพหน้าสีวหน้าขวาน ถึงแม้สมเด็จพระราชบิดาจะได้รับการสถาปนาเป็นกษัตริย์แล้วก็ตาม ก็ยังมีได้มีเสถียรภาพนัก (สมเด็จพระเจ้าบุเรงนองยังต้องอยู่ช่วยประคับประคองอีกถึง ๓ เดือน) การจะรื้อนำตัวสมเด็จพระนเรศวรกลับมาเพื่อส่งไปปกครองหัวเมืองเหนือก็อาจเป็นอันตรายมากกว่าผลดี อีกทั้งถ้าคิดว่าหงสาวดีในขณะนั้นเป็น “ดักกลีลาแห่งสุวรรณภูมิ” สมเด็จพระมหาธรรมราชาก็น่าจะยังทรงปล่อยให้สมเด็จพระนเรศวรได้ดักดวงวิชาความรู้ให้เต็มที่

ก่อน รอให้ถึงพร้อมด้วยวุฒิภาวะอันเหมาะสมแล้วจึงค่อยให้เสด็จกลับคืนสู่กรุงศรีอยุธยา

- ๑๖ พระอาทิตย์พุทธ คือพระพุทธรูปเจ้าซึ่งเป็นประธานในสากลโลก เป็นผู้รังสรรค์สรรพสิ่ง พระศากยมุนีพุทธเจ้าเป็นภาคหนึ่งของพระอาทิตย์พุทธแบ่งลงมา (เสถียร โพธิ์นันทะ, ๒๕๑๔, หน้า ๑๔๘)
- ๑๗ ลาลูแบร์ เป็นอัครราชทูตผู้มีอำนาจเต็มของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เข้ามาเจริญพระราชไมตรีกับราชอาณาจักรสยามในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อ ค.ศ. ๑๖๘๒ (พ.ศ. ๒๒๒๕) ในขณะที่เข้ามาในราชอาณาจักรสยาม ลาลูแบร์ได้พยายามสอบถามข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์กรุงสยามจากคนสยาม แต่เขาก็ต้องพบกับความยากลำบากในการที่จะได้ข้อมูลประวัติศาสตร์จากคนสยาม เนื่องจากคนสยามไม่มีจิตสำนึกในเรื่องประวัติศาสตร์ ลาลูแบร์ตั้งข้อสังเกตในประเด็นนี้และบันทึกไว้ในจดหมายเหตุของเขาว่า

ชาวสยามไม่ค่อยสนใจประวัติศาสตร์ของพวกเขาเท่าใดนัก

ประวัติศาสตร์สยามนั้นเต็มไปด้วยนิยาย หนังสือก็มีน้อย เพราะว่าชาวสยามยังไม่รู้จักใช้เครื่องพิมพ์ อีกประการหนึ่งข้าพเจ้าออกจะสงสัยอยู่ที่มีผู้กล่าวกันว่า ชาวสยามนั้นแสรังปกปิดพงศาวดารหรือประวัติศาสตร์ของตนไว้ โดยเหตุที่พวกเขาจีนซึ่งชาวสยามลอกเลียนแบบอย่างมาหลายต่อหลายนั้น มิได้หวงแหนประวัติศาสตร์ของตนนัก แต่จะอย่างไรก็ตาม บรรดาบุคคลที่อ้างว่าชาวสยามเป็นผู้หวงแหนนี้ ก็ยังได้อ่านเอกสารกลางชั้นที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์สยาม ยืนยันว่าชาวสยามมีประวัติย้อนต้นขึ้นไปไม่ไกลเท่าไรเลย และจะเอาความจริงกันก็ไม่ค่อยถนัดนัก

(มองซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์, ๒๕๔๘, หน้า ๔๑)

๑๘ คำ Mentor (อ่านว่า เม็น-ทอ) มาจากตัวละครหนึ่งซึ่งมีชื่อ
ดังกล่าวใน **The Odyssey** ในเรื่องนี้ Mentor คือ เพื่อน
ผู้ซื่อสัตย์ของโอดิสซียุส (Odysseus) ซึ่งโอดิสซียุสไว้วางใจ
มอบหมายให้ดูแลบุตรชาย-เทเลมาคัส Mentor ให้ชื่อของเขากับ
ผู้ที่ทำหน้าที่แนะแนวและเป็นครูผู้ฝึกทุกคน แต่ความจริงแล้วผู้ที่
อยู่เบื้องหลังที่ให้พลังแก่ archetype หรือ รูปแบบของ Mentor
ในเรื่องก็คือเทพเทวีอธีนา

คำ mentes, Mentor = mental (ในภาษาอังกฤษ) มาจาก
ศัพท์ภาษากรีกว่า **menos** ซึ่งหมายถึง ความตั้งใจ (intention),
พลัง (force), หรือเป้าหมาย ทำนองเดียวกับคำว่า mind, spirit,
remembrance (ความทรงจำ) ซึ่งรวมแล้วก็คือ “จิต”

menos หมายถึง ความหาญกล้า ด้วย

(Christopher Vogler, 2007, p. 119)

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก แบบสอบถามเรื่องการรับรู้เกี่ยวกับ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชของ ประชาชนจังหวัดพิษณุโลก

การใช้แบบสอบถามสำรวจการรับรู้เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชของประชาชนจังหวัดพิษณุโลกซึ่งเป็นพื้นที่ที่เป็นขอบเขตของการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกศึกษาประชาชนในเขตอำเภอเมืองพิษณุโลก เนื่องจากเป็นศูนย์รวมคนหลากหลายอาชีพ อีกทั้งยังเป็นที่ตั้งของสถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทั้งพระราชวังจันทร์ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร ค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และมหาวิทยาลัยนเรศวร เป็นต้น โดยในการเก็บข้อมูลใช้วิธีการเลือกตัวอย่างแบบไม่ใช้ทฤษฎีความน่าจะเป็น (Non-probability Sampling) ทั้งนี้ใช้วิธีการสุ่มแบบบังเอิญ (Accidental Sampling) และวิธีการสุ่มแบบโควตา (Quota Sampling) ซึ่งพยายามกระจายการเก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างให้ครอบคลุมบุคคลทุกสาขาอาชีพ และได้กลุ่มตัวอย่างเพื่อทำการศึกษาทั้งสิ้น ๑,๑๙๔ คน

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ คือ แบบสอบถามที่ผู้วิจัยได้สร้างขึ้นมา โดยแบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนแรกเป็นข้อมูลส่วนตัวของผู้ตอบแบบสอบถาม และส่วนที่สองเป็นข้อมูลเกี่ยวกับการรับรู้เรื่องเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ดังนี้

แบบสอบถามเรื่องการรับรู้เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชของประชาชนจังหวัดพิษณุโลก

- คำชี้แจง**
๑. แบบสอบถามนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ระดับดุขฎีบัณฑิตเรื่อง “สมเด็จพระนเรศวรมหาราช : พลังขับเคลื่อนเบื้องหลังประชาชาติ”
โดย นางสาวอรุษา สุวรรณประเทศ
สาขาวิชาคิตชนวิทยา คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยนเรศวร
 ๒. แบบสอบถามนี้มีทั้งหมด ๒ ตอน คือ
ตอนที่ ๑ ข้อมูลส่วนตัวของผู้ตอบแบบสอบถาม
ตอนที่ ๒ การรับรู้เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
 ๓. โปรดตอบคำถามทุกตอนตามความเป็นจริง เพื่อประโยชน์ในการวิเคราะห์ข้อมูลให้ได้ผลวิจัยที่ถูกต้องเที่ยงตรงมากที่สุด
 ๔. ข้อมูลจากแบบสอบถามทั้งหมดจะถูกนำไปใช้เฉพาะในการวิจัยครั้งนี้เท่านั้น จะไม่นำไปเปิดเผยหรือใช้เพื่อการอื่น

ขอขอบคุณทุกท่านที่ให้ความร่วมมือ

ตอนที่ ๑ ข้อมูลส่วนตัวของผู้ตอบแบบสอบถาม

๑. เพศ หญิง ชาย
๒. อายุปี
๓. ระดับการศึกษา ประถมศึกษา
 มัธยมศึกษา
 อนุปริญาตรี
 ปริญญาตรี
 สูงกว่าปริญญาตรี
๔. อาชีพ ครู-อาจารย์ แพทย์-พยาบาล นักเรียน-นิสิต-นักศึกษา
 ทหาร ตำรวจ นักการเมือง
 ค้าขาย รับจ้าง สื่อสารมวลชน
 เจ้าหน้าที่/พนักงานของรัฐ
 เจ้าหน้าที่/พนักงานรัฐวิสาหกิจ
 เจ้าหน้าที่/พนักงานบริษัทเอกชน
 อื่นๆ (โปรดระบุ).....
๕. ตำแหน่งบริหาร (สำหรับผู้ที่เป็นผู้บริหาร).....
๖. ภูมิลำเนา จังหวัดพิษณุโลก
 อื่นๆ (โปรดระบุ).....อยู่พิษณุโลกมาแล้ว.....ปี

ตอนที่ ๒ การรับรู้เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

๑. อะไรคือสิ่งแรกที่ท่านรับรู้เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
 พระบรมราชานุสาวรีย์ พระราชวังจันทร์
 มหาวิทยาลัยนเรศวร สะพานนเรศวร
 ค่ายนเรศวร งานนเรศวร
 คำขวัญจังหวัดพิษณุโลก พระเครื่อง
 ยุทธหัตถ์ ความกล้าหาญ
 ความเสียสละ ความศักดิ์สิทธิ์
 อื่นๆ (โปรดระบุ).....
๒. ท่านชอบไปถวายบังคมสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ใดเป็นพิเศษ
 พระราชวังจันทร์ ในวิหารพระพุทธชินราช
 มหาวิทยาลัยนเรศวร อื่นๆ (โปรดระบุ).....
๓. ท่านไปถวายบังคมสมเด็จพระนเรศวรมหาราชบ่อยแค่ไหน
 ไม่เคย ทุกวัน ทุกสัปดาห์ ทุกเดือน นานๆ ครั้ง
๔. เวลาไปถวายบังคมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ท่านอธิษฐานขอเรื่องใด
(ตอบได้มากกว่า ๑ ข้อ)
 การงาน การเรียน สุขภาพ การเงิน
 ครอบครัว ความรัก อื่นๆ (โปรดระบุ).....
๕. ท่านเคยบนหรือไม่วาง
 ไม่เคย
 เคย สำเร็จ ไม่สำเร็จ
๖. เหตุผลในการบนสมเด็จพระนเรศวร (ตอบได้มากกว่า ๑ ข้อ)
 ศรัทธาในความศักดิ์สิทธิ์
 คิดว่าพระองค์ท่านสามารถช่วยแก้ไขปัญหาก็ได้
 เคยเห็นแบบอย่างจากผู้อื่น
 อื่นๆ (โปรดระบุ).....

๗. ถ้าจะบนบานสมเด็จพระนเรศวร ท่านจะไปที่ไหน (ตอบได้มากกว่า ๑ ข้อ)
- พระราชวังจันทร์ ในวิหารพระพุทธชินราช
- มหาวิทยาลัยนเรศวร อื่นๆ (โปรดระบุ).....
๘. ท่านแก้บนด้วยอะไร (ตอบได้มากกว่า ๑ ข้อ)
- พวงมาลัย บายศรี ไช้ต้ม สุรา หัวหมู
- ไก่ต้ม มะพร้าวอ่อน ผลไม้ ขนมหวาน ดาบ
- ข้าว ไก่ชนจำลอง ขนไก่/ตีไก่ ไร่ ภูผิน
- ริ่ง จุดประทัด
- บวช / ถือบศีล / ปฏิบัติธรรม / เข้ากรรมฐาน
- อื่นๆ (โปรดระบุ).....
๙. จากการรับรู้ของท่าน ถ้าบนแล้วไม่แก้บนจะเกิดอะไร (ตอบได้มากกว่า ๑ ข้อ)
- มีอันเป็นไป เจ็บป่วย เกิดอุบัติเหตุ มีอุปสรรค
- อื่นๆ (โปรดระบุ).....
๑๐. เคยมีตัวอย่างไหม ที่คนคอยรับขึ้นถูกสมเด็จพระนเรศวรลงโทษ อย่างไร
- ไม่เคย
- เคย ถูกลงโทษโดย.....
- ไม่แน่ใจ
๑๑. ท่านเคยไปที่พระราชวังจันทร์หรือไม่
- ไม่เคย ทุกวัน ทุกสัปดาห์ ทุกเดือน นานๆ ครั้ง
๑๒. ท่านไปทำอะไรที่พระราชวังจันทร์ (ตอบได้มากกว่า ๑ ข้อ)
- ถวายบังคม บวงสรวง บน/แก้บน
- บูชาวัตถุมงคล ซื้อของที่ระลึก รিংออกกำลังกาย
- ทักษศึกษา เก็บข้อมูลทำรายงาน พาผู้มาเยือนไปเยี่ยมชม
- อื่นๆ (โปรดระบุ).....

๑๓. ท่านเคยมีส่วนในการสร้างรูปเคารพ วัตถุมงคล หรือวัตถุที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชหรือไม่
- ไม่เคย
- เคย (ตอบได้มากกว่า ๑ ข้อ)
- สร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ สร้างพระรูป สร้างเหรียญ
- สร้างพระกริ่ง สร้างไก่ชนจำลองสำหรับบูชา
- สร้างพระแสงดาบ อื่นๆ (โปรดระบุ).....
๑๔. ท่านเคยมีส่วนสร้างศิลปะ วรรณกรรม หรือการแสดง เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชหรือไม่
- ไม่เคย
- เคย (ตอบได้มากกว่า ๑ ข้อ)
- เขียนหนังสือ เขียนบทความ แต่งคำประพันธ์
- จัดแสดงนาฏการ วาดภาพ แต่งเพลง
- อื่นๆ (โปรดระบุ).....
๑๕. ท่านมีกิจกรรมใดในชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชหรือไม่
- ไม่มี
- มี (ตอบได้มากกว่า ๑ ข้อ)
- สวดมนต์บูชา เลี้ยงไก่ชน เข้าทรง
- สอนประวัติศาสตร์
- จำหน่ายของที่ระลึกเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
- ทำวิจัย
- อื่นๆ (โปรดระบุ).....

ในการวิเคราะห์ค่าทางสถิติ ผู้วิจัยได้ใช้โปรแกรมสำเร็จรูปสำหรับการวิจัยทางสังคมศาสตร์ (Statistical Program for Social Sciences = SPSS) เป็นเครื่องมือช่วยในการวิเคราะห์ ได้ผลดังนี้

๑. ส่วนแรก : ข้อมูลส่วนตัวของผู้ตอบแบบสอบถาม

จากการวิเคราะห์ข้อมูลส่วนตัวของกลุ่มตัวอย่าง ๑,๑๙๔ คน พบว่าเป็นชาย ๖๕๔ คน (คิดเป็นร้อยละ ๕๕.๑) และหญิง ๕๓๖ คน (คิดเป็นร้อยละ ๔๔.๙) ดังตาราง ๓

ตาราง ๓ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามเพศ

เพศ	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ชาย	๖๕๔	๕๕.๑
หญิง	๕๓๖	๔๔.๙
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

ผู้ตอบแบบสอบถามมีอายุตั้งแต่ ๑๔-๖๔ ปี ขึ้นไป ช่วงอายุที่มากที่สุดคือ ๑๔ - ๒๒ ปี มีจำนวน ๕๐๕ คน (คิดเป็นร้อยละ ๔๒.๓) รองลงมาคืออายุ ๓๔ - ๔๒ ปี และ ๓๓ - ๓๗ ปี มีจำนวน ๑๕๑ คน (คิดเป็นร้อยละ ๑๒.๖) และ ๑๐๔ คน (คิดเป็นร้อยละ ๙.๐) ตามลำดับ ผู้ที่มีอายุตั้งแต่ ๕๓ ปี ขึ้นไป มีรวมกัน ๑๔๑ คน (คิดเป็นร้อยละ ๑๕.๔) ดังตาราง ๔

ตาราง ๔ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามอายุ

อายุ (ปี)	จำนวน (คน)	ร้อยละ
๑๔ - ๒๒	๕๐๕	๔๒.๓
๒๓ - ๒๗	๘๐	๖.๗
๒๘ - ๓๒	๗๕	๖.๓
๓๓ - ๓๗	๑๐๔	๙.๐
๓๘ - ๔๒	๑๕๑	๑๒.๖

ตาราง ๔ (ต่อ)

อายุ (ปี)	จำนวน (คน)	ร้อยละ
๔๓ - ๔๗	๙๔	๗.๙
๔๘ - ๕๒	๘๕	๗.๑
๕๓ - ๕๗	๓๔	๒.๘
๕๘ - ๖๒	๓๑	๒.๖
๖๓ - ๖๗	๑๗	๑.๔
๖๘ ขึ้นไป	๑๔	๑.๒
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

เมื่อพิจารณาด้านการศึกษาของกลุ่มตัวอย่าง ส่วนใหญ่มีพื้นฐานความรู้ระดับมัธยมศึกษา มีจำนวน ๕๗๒ คน (คิดเป็นร้อยละ ๔๗.๙) รองลงมาคือปริญญาตรี มีจำนวน ๓๑๐ คน (คิดเป็นร้อยละ ๒๖.๐) สูงกว่าปริญญาตรี ๑๖๔ คน (คิดเป็นร้อยละ ๑๔.๑) และอนุปริญญา ๑๓๔ คน (คิดเป็นร้อยละ ๑๑.๒) ส่วนระดับประถมศึกษาศึกษามีน้อยที่สุดคือ ๑๐ คน (คิดเป็นร้อยละ ๐.๘) ดังตาราง ๕

ตาราง ๕ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามระดับการศึกษา

ระดับการศึกษา	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ประถมศึกษา	๑๐	๐.๘
มัธยมศึกษา	๕๗๒	๔๗.๙
อนุปริญญา	๑๓๔	๑๑.๒
ปริญญาตรี	๓๑๐	๒๖.๐
สูงกว่าปริญญาตรี	๑๖๔	๑๔.๑
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

ด้านอาชีพของผู้ตอบแบบสอบถาม ปรากฏว่า เป็นนักเรียน นิสิต นักศึกษา ๔๐๙ คน (ร้อยละ ๓๔.๓) เป็นครู อาจารย์ ๒๔๔ คน (ร้อยละ ๒๔.๑) เป็นตำรวจ ทหาร ๑๕๔ คน (ร้อยละ ๑๒.๙) เป็นข้าราชการ เจ้าหน้าที่ พนักงานของรัฐ ๙๙ คน (ร้อยละ ๘.๓) นอกจากนั้นประกอบอาชีพค้าขาย พนักงานเอกชน นักการเมือง รับจ้าง พระภิกษุ แพทย์ พยาบาล ข้าราชการบำนาญ เกษตรกร แม่บ้าน รวมทั้งสิ้น ๒๔๔ คน (ร้อยละ ๒๐.๓) ดังตาราง ๖

ตาราง ๖ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามอาชีพ

อาชีพ	จำนวน (คน)	ร้อยละ
นักเรียน นิสิต นักศึกษา	๔๐๙	๓๔.๓
ครู อาจารย์	๒๔๔	๒๔.๑
ตำรวจ ทหาร	๑๕๔	๑๒.๙
ข้าราชการ เจ้าหน้าที่/พนักงานของรัฐ	๙๙	๘.๓
เจ้าหน้าที่/พนักงานเอกชน	๓๔	๒.๘
ค้าขาย ประกอบธุรกิจ	๕๒	๔.๔
รับจ้าง	๑๕	๑.๓
นักการเมือง	๕๐	๔.๒
พระภิกษุ	๓๐	๒.๕
ข้าราชการบำนาญ แม่บ้าน เกษตรกร	๕๒	๔.๔
แพทย์ พยาบาล	๑๑	๐.๘
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ ๑,๑๑๙ คน (ร้อยละ ๙๓.๗) ไม่มีตำแหน่งบริหาร ผู้ตอบแบบสอบถาม จำนวน ๒๙ คน (ร้อยละ ๒.๔) มีตำแหน่งคณบดี ผู้อำนวยการ หรือเทียบเท่า ผู้ตอบแบบสอบถาม ๑๙ คน (ร้อยละ ๑.๖) เป็นนายกองค์การบริหารส่วนจังหวัด นายกเทศมนตรี นายกองค์การบริหารส่วนตำบล หรือเทียบเท่า นอกจากนั้นเป็นตำแหน่งบริหารอื่นๆ เช่น รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบล หัวหน้าฝ่าย หัวหน้างาน เป็นต้น ดังตาราง ๗

ตาราง ๗ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามตำแหน่งบริหาร

ตำแหน่งบริหาร	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ไม่มีตำแหน่ง	๑,๑๑๙	๙๓.๗
คณบดี ผู้อำนวยการ หรือเทียบเท่า	๒๙	๒.๔
นายก อบจ. นายกเทศมนตรี		
นายก อบต. หรือเทียบเท่า	๑๙	๑.๖
อื่นๆ เช่น รองนายก อบต. หัวหน้าฝ่าย หัวหน้างาน	๒๗	๒.๓
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

เกี่ยวกับภูมิลำเนาของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่า ๗๓๐ คน (ร้อยละ ๖๑.๑) มีภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดพิษณุโลก และ ๔๖๔ คน (ร้อยละ ๓๘.๙) มีภูมิลำเนาอยู่จังหวัดอื่น ดังตาราง ๘

ตาราง ๘ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามภูมิลำเนา

ภูมิลำเนา	จำนวน (คน)	ร้อยละ
จังหวัดพิษณุโลก	๗๓๐	๖๑.๑
จังหวัดอื่นๆ	๔๖๔	๓๘.๙
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

ผู้ที่มีภูมิลำเนาอยู่จังหวัดอื่น เข้ามาอยู่ในจังหวัดพิษณุโลกตั้งแต่ ๑ ปี ถึงมากกว่า ๓๐ ปีขึ้นไป ส่วนใหญ่เข้ามารับการศึกษา รับราชการ และมาประกอบอาชีพ โดย ๓๕๓ คน (ร้อยละ ๗๖.๑๗) อยู่ในพิษณุโลกมาแล้ว ๑ - ๑๐ ปี ส่วนผู้ที่อยู่มามากกว่า ๓๐ ปี มีเพียง ๒๕ คน (ร้อยละ ๕.๓) ดังตาราง ๙

ตาราง ๙ แสดงกลุ่มตัวอย่างที่มีภูมิลำเนาออกจังหวัดพิษณุโลก จำแนกตามจำนวนปีที่อาศัยอยู่ในจังหวัดพิษณุโลก

จำนวนปีที่อาศัยอยู่ในจังหวัดพิษณุโลก (ปี)	จำนวน (คน)	ร้อยละ
๑ - ๑๐	๓๕๓	๗๖.๑
๑๑ - ๒๐	๖๘	๑๔.๗
๒๑ - ๓๐	๑๘	๓.๙
มากกว่า ๓๐ ปี	๒๕	๕.๓
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

๒. ส่วนที่สอง : การรับรู้เรื่องเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ในส่วนของการรับรู้เรื่องเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้น สิ่งแรกที่กลุ่มตัวอย่างรับรู้เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวร คือ การทำยุทธหัตถี มากที่สุด คือ ๓๔๗ คน (ร้อยละ ๒๙.๑) รองลงมาคือ พระบรมราชานุสาวรีย์ ๒๑๐ คน (ร้อยละ ๑๗.๖) ความกล้าหาญของพระองค์ ๑๘๗ คน (ร้อยละ ๑๕.๗) มหาวิทยาลัยนเรศวร ๑๒๐ คน (ร้อยละ ๑๐.๑) พระราชวังจันทร์ ๙๒ คน (ร้อยละ ๗.๗) นอกจากนั้นเป็นคำขวัญของจังหวัดพิษณุโลก ๔๓ คน (ร้อยละ ๓.๖) ค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๓๘ คน (ร้อยละ ๓.๒) ความศักดิ์สิทธิ์ ๓๐ คน (ร้อยละ ๒.๕) ความเสียสละ ๒๓ คน (ร้อยละ ๑.๙) ตลอดจนรับรู้จากตำราเรียน คำบอกเล่าจากผู้อาวุโส และสื่อมวลชน ๖๘ คน (ร้อยละ ๕.๘) ดังตาราง ๑๐

ตาราง ๑๐ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามสิ่งแรกที่รับรู้เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

สิ่งแรกที่รับรู้เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	จำนวน (คน)	ร้อยละ
พระบรมราชานุสาวรีย์	๒๑๐	๑๗.๖
พระราชวังจันทร์	๙๒	๗.๗
มหาวิทยาลัยนเรศวร	๑๒๐	๑๐.๑
สะพานนเรศวร	๒๒	๑.๘
ค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	๓๘	๓.๒
งานนเรศวร	๗	๐.๖
คำขวัญจังหวัดพิษณุโลก	๔๓	๓.๖
พระเครื่อง	๕	๐.๔
การทำยุทธหัตถี	๓๔๗	๒๙.๑
ความกล้าหาญ	๑๘๗	๑๕.๗
ความเสียสละ	๒๓	๑.๙
ความศักดิ์สิทธิ์	๓๐	๒.๕
ตำราเรียน, คำบอกเล่าของผู้อาวุโส, สื่อมวลชน	๖๘	๕.๘
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

สถานที่ที่กลุ่มตัวอย่างชอบไปถวายบังคมสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นพิเศษ คือ พระราชวังจันทร์ มากที่สุด เป็นจำนวน ๕๕๗ คน (ร้อยละ ๔๖.๖) รองลงมา คือ มหาวิทยาลัยนเรศวร ๔๑๓ คน (ร้อยละ ๓๔.๖) ในวิหารพระพุทธชินราช ๑๕๙ คน (ร้อยละ ๑๓.๓) ที่เหลือ ๖๕ คน ตอบว่า ค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และทุกแห่งที่มีพระรูปของพระองค์ท่าน ดังตาราง ๑๑

ตาราง ๑๑ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามสถานที่ที่ชอไปถวายบังคมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

สถานที่ที่ชอไปถวายบังคม	จำนวน (คน)	ร้อยละ
พระราชวังจันทร์	๕๕๗	๔๖.๖
ในวิหารพระพุทธชินราช	๑๕๙	๑๓.๓
มหาวิทยาลัยนเรศวร	๔๑๓	๓๔.๖
ทุกแห่งที่มีพระรูปพระองค์ท่าน	๖๕	๕.๕
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

ในการถวายบังคมนั้น ส่วนใหญ่ของผู้ตอบแบบสอบถาม จำนวน ๙๔๗ คน (ร้อยละ ๗๙.๓) ไปถวายบังคมนานๆ ครั้ง รองลงมา ๑๒๒ คน (ร้อยละ ๑๐.๒) ไปถวายบังคมทุกเดือน ๕๗ คน (ร้อยละ ๔.๘) ไปทุกสัปดาห์ ๓๔ คน (ร้อยละ ๒.๘) ไปทุกวัน และ ๓๓ คน (ร้อยละ ๒.๘) ไม่เคยไปถวายบังคม ดังตาราง ๑๒

ตาราง ๑๒ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามความถี่ของการไปถวายบังคมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ความถี่ในการไปถวายบังคม	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ไม่เคย	๓๔	๒.๘
ทุกวัน	๓๔	๒.๘
ทุกสัปดาห์	๕๗	๔.๘
ทุกเดือน	๑๒๒	๑๐.๒
นานๆ ครั้ง	๙๔๗	๗๙.๔
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

เกี่ยวกับคำถามที่ว่า “เวลาไปถวายบังคมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ท่านอธิษฐานเรื่องใด” นั้น ปรากฏว่า ผู้ตอบแบบสอบถามอธิษฐานเกี่ยวกับเรื่อง การงาน สุขภาพ ครอบครัว และการเงิน มีจำนวนมากที่สุด คือ ๒๕๙ คน (ร้อยละ ๒๑.๗) รองลงมาคือ อธิษฐานเรื่องการเรียน สุขภาพ ครอบครัวและความรัก ๒๓๕ คน (ร้อยละ ๑๙.๗) การเรียน ๑๗๔ คน (ร้อยละ ๑๔.๕) การงาน ๑๓๓ คน (ร้อยละ ๑๑.๑) ครอบครัว ๑๒๒ คน (ร้อยละ ๑๐.๒) สุขภาพ ๖๗ คน (ร้อยละ ๕.๖) ความรัก ๕๓ คน (ร้อยละ ๔.๔) และไม่อธิษฐานแต่สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ๔๙ คน (ร้อยละ ๗.๕) ดังตาราง ๑๓

ตาราง ๑๓ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามเรื่องที่อธิษฐานเวลาไปถวายบังคมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

เรื่องที่อธิษฐานเวลาไปถวายบังคม	จำนวน (คน)	ร้อยละ
การงาน	๑๓๓	๑๑.๑
การเรียน	๑๗๔	๑๔.๕
สุขภาพ	๖๗	๕.๖
การเงิน	๕๕	๔.๕
ครอบครัว	๑๒๒	๑๐.๒
ความรัก	๕๓	๔.๔
การงาน สุขภาพ ครอบครัว การเงิน	๒๕๙	๒๑.๗
การเรียน สุขภาพ ครอบครัว ความรัก	๒๓๕	๑๙.๗
ไม่อธิษฐานแต่สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ	๔๙	๗.๕
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

เมื่อสอบถามเกี่ยวกับประสบการณ์การบนบานสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ปรากฏว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ จำนวน ๖๔๓ คน (ร้อยละ ๕๓.๒) เคยบน จำแนกเป็น เคยบนและสำเร็จ ๕๐๙ คน (ร้อยละ ๔๒.๖) เคยบนแต่ไม่สำเร็จ ๓๖ คน (ร้อยละ ๖.๔) เคยบนมีทั้งสำเร็จและไม่สำเร็จ ๑๙ คน (ร้อยละ

๑.๖) และมีผู้ที่เคยบนแต่ไม่ตอบว่าสำเร็จหรือไม่จำนวน ๗๕ คน (ร้อยละ ๖.๓) ส่วนผู้ที่ไม่เคยบนมีจำนวน ๕๑๑ คน (ร้อยละ ๔๒.๔) ดังตาราง ๑๔

ตาราง ๑๔ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามประสบการณ์การบนบานสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ประสบการณ์การบนบาน สมเด็จพระนเรศวรมหาราช	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ไม่เคยบน	๕๑๑	๔๒.๔
เคยบน (แต่ไม่ตอบว่าสำเร็จหรือไม่สำเร็จ)	๗๕	๖.๓
เคยบน และสำเร็จ	๕๐๙	๔๒.๖
เคยบน แต่ไม่สำเร็จ	๗๖	๖.๔
เคยบน ทั้งสำเร็จและไม่สำเร็จ	๒๓	๑.๙
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

สำหรับเหตุผลในการบนสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้น ปรากฏว่า เหตุผลที่ผู้ตอบแบบสอบถามตอบมากที่สุดเป็นอันดับแรก ได้แก่ บนเพราะศรัทธาในความศักดิ์สิทธิ์ ๔๗๔ คน (ร้อยละ ๔๐.๐) นอกจากนั้นให้เหตุผลว่า คิดว่าพระองค์ท่านสามารถช่วยแก้ไขปัญหาให้ได้ ๕๒ คน (ร้อยละ ๔.๔) เห็นแบบอย่างจากผู้อื่น ๔๓ คน (ร้อยละ ๓.๖) บนเพื่อความสบายใจ เพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ๑๒ คน (ร้อยละ ๑.๐) และมีผู้ที่ไม่ได้บน/ไม่ตอบ จำนวน ๕๑๔ คน (ร้อยละ ๔๓.๑) ดังตาราง ๑๕

ตาราง ๑๕ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามเหตุผลในการบนสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

เหตุผลในการบน	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ศรัทธาในความศักดิ์สิทธิ์	๔๗๔	๔๐.๐
คิดว่าพระองค์ท่านสามารถช่วยแก้ไขปัญหาได้	๕๒	๔.๔
เห็นแบบอย่างจากผู้อื่น	๔๓	๓.๖
ศรัทธาในความศักดิ์สิทธิ์ และคิดว่าพระองค์ท่านสามารถช่วยแก้ไขปัญหาได้	๕๓	๔.๔
ศรัทธาในความศักดิ์สิทธิ์ และเห็นแบบอย่างจากผู้อื่น	๒๓	๑.๙
คิดว่าพระองค์ท่านสามารถช่วยแก้ไขปัญหาได้ และเห็นแบบอย่างจากผู้อื่น	๑๐	๐.๘
ศรัทธาในความศักดิ์สิทธิ์, คิดว่าพระองค์ท่านสามารถช่วยแก้ไขปัญหาได้ และเห็นแบบอย่างจากผู้อื่น	๙	๐.๘
เพื่อความสบายใจ, เพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ	๑๒	๑.๐
ไม่ตอบ	๕๑๔	๔๓.๑
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

ส่วนสถานที่ที่ผู้ตอบแบบสอบถามจะไปบนบานสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้น ปรากฏว่า พระราชวังจันทร์เป็นสถานที่ที่ผู้ตอบแบบสอบถามจะไปบนมากที่สุดคือ ๕๕๓ คน (ร้อยละ ๔๖.๓) รองลงมาคือ มหาวิทยาลัยนเรศวร ๓๖๔ คน (ร้อยละ ๓๐.๕) ในวิหารพระพุทธชินราช ๑๑๖ คน (ร้อยละ ๙.๗) นอกนั้นจะไปทุกแห่งรวมกัน ทั้งที่พระราชวังจันทร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร และในวิหารพระพุทธชินราช และไปที่ใดก็ได้ที่มีพระรูปของพระองค์ท่าน ดังตาราง ๑๖

ตาราง ๑๖ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามสถานที่ที่จะไปบนสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

สถานที่ที่จะไปบนบนสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	จำนวน (คน)	ร้อยละ
พระราชวังจันทร์	๕๕๓	๔๖.๓
ในวิหารพระพุทธชินราช	๑๑๖	๙.๗
มหาวิทยาลัยนเรศวร	๓๖๔	๓๐.๕
พระราชวังจันทร์ และในวิหารพระพุทธชินราช	๕๒	๔.๔
พระราชวังจันทร์ และมหาวิทยาลัยนเรศวร	๒๔	๒.๐
ในวิหารพระพุทธชินราช และมหาวิทยาลัยนเรศวร	๒๗	๒.๓
พระราชวังจันทร์ ในวิหารพระพุทธชินราช และมหาวิทยาลัยนเรศวร	๗	๐.๖
อื่นๆ เช่น ค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช หรือที่ได้ก็ได้ที่มีพระรูปของพระองค์ท่าน	๔	๐.๓
ไม่ตอบ	๔๗	๓.๙
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

สำหรับการเก็บนั้น สิ่งของผู้บนจะใช้เก็บส่วนใหญ่ คือ พวงมาลัย, บายศรี ๕๑๔ คน (ร้อยละ ๔๓.๑) ไช้ต้ม, ไก่ต้ม, หัวหมู ๒๑๑ คน (ร้อยละ ๑๗.๗) กล้วย, ฝรั่ง, ปฏิบัติธรรม, ถัอกี, บวช ๑๙๓ คน (ร้อยละ ๑๖.๒) ผลไม้, มะพร้าวอ่อน, ขนมหวาน ๑๑๕ คน (ร้อยละ ๙.๖) สุรา ๕๙ คน (ร้อยละ ๔.๙) ไก่ชนจำลอง, ช้าง, ม้าศึก ๕๔ คน (ร้อยละ ๔.๕) ขนไก่, ตีไก่, รางวาย ๓๖ คน (ร้อยละ ๓.๐) จุดประทัด ๒ คน (ร้อยละ ๐.๒) ดังตาราง ๑๗

ตาราง ๑๗ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามสิ่งของที่ใช้เก็บ

สิ่งของที่ใช้เก็บ	จำนวน (คน)	ร้อยละ
พวงมาลัย, บายศรี	๕๑๔	๔๓.๑
ไช้ต้ม, ไก่ต้ม, หัวหมู	๒๑๑	๑๗.๗
สุรา	๕๙	๔.๙
ผลไม้, มะพร้าวอ่อน, ขนมหวาน	๑๑๕	๙.๖
พระแสงดาบ	๑๐	๐.๘
ไก่ชนจำลอง, ช้าง, ม้าศึก	๗	๐.๕
ขนไก่, ตีไก่, รางวาย	๓๖	๓.๐
กล้วย, ฝรั่ง, บวช, ถัอกี, ปฏิบัติธรรม	๑๙๓	๑๖.๒
จุดประทัด	๒	๐.๒
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

การรับรู้ของกลุ่มตัวอย่างจากการบนแล้วไม่เก็บนั้น ปรากฏว่า ส่วนใหญ่ตอบว่าถ้าบนสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแล้วไม่เก็บ จะมีอุปสรรคในการดำเนินชีวิต ๓๗๖ คน (ร้อยละ ๓๑.๕) จะมีอันเป็นไป ๓๑๔ คน (ร้อยละ ๒๖.๖) จะเจ็บป่วย ๔๒ คน (ร้อยละ ๖.๙) จะเกิดอุบัติเหตุ ๔๔ คน (ร้อยละ ๔.๐) มีอันเป็นไป, เจ็บป่วย, เกิดอุบัติเหตุ และมีอุปสรรคในการดำเนินชีวิต ๒๒๔ คน (ร้อยละ ๑๙.๑) และเกิดความไม่สบายใจ ๑๑๒ คน (ร้อยละ ๑๑.๙) ดังตาราง ๑๘

ตาราง ๑๘ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามการรับรู้เรื่องการบนสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแล้วไม่แก่น

การรับรู้ว่าการบนแล้วไม่แก่น	จำนวน (คน)	ร้อยละ
มีอันเป็นไป	๓๑๘	๒๖.๖
เจ็บป่วย	๘๒	๖.๙
เกิดอุบัติเหตุ	๔๔	๔.๐
มีอุปสรรค	๓๗๖	๓๑.๕
มีอันเป็นไป เจ็บป่วย เกิดอุบัติเหตุ และมีอุปสรรค	๒๒๘	๑๙.๑
เกิดความไม่สบายใจ	๑๔๒	๑๑.๙
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

ส่วนการรับรู้เกี่ยวกับการถูกลงโทษจากสมเด็จพระนเรศวรของผู้ที่คอร์รับชั่นปรากฏว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ตอบว่า ไม่แน่ใจว่ามีตัวอย่างของคนคอร์รับชั่นที่ถูกลงโทษจำนวน ๗๙๒ คน (ร้อยละ ๖๖.๓) ไม่เคยทราบ ๓๔๑ คน (ร้อยละ ๓๑.๙) และมีผู้ที่ตอบว่าเคยรับรู้ว่ามีตัวอย่างคนคอร์รับชั่นที่ถูกลงโทษโดยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชลงโทษโดยเกิดอุบัติเหตุ จำนวน ๓ คน (ร้อยละ ๐.๓) เกิดความวิบัติ ๒ คน (ร้อยละ ๐.๒) และมีอุปสรรคในการดำเนินชีวิต ๑ คน (ร้อยละ ๐.๑) ดังตาราง ๑๙

ตาราง ๑๙ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามการรับรู้ว่าผู้ที่คอร์รับชั่นถูกสมเด็จพระนเรศวรมหาราชลงโทษ

การรับรู้ว่าผู้ที่คอร์รับชั่นถูกสมเด็จพระนเรศวรมหาราชลงโทษ	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ไม่เคยทราบ	๓๔๑	๓๑.๙
เคย เกิดอุบัติเหตุ	๓	๐.๓
เคย เกิดความวิบัติ	๒	๐.๒
เคย เกิดอุปสรรคในการดำเนินชีวิต	๑	๐.๑
ไม่แน่ใจ	๔๐๗	๖๗.๕
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

เกี่ยวกับการไปที่พระราชวังจันทร์ของกลุ่มตัวอย่าง พบว่า ส่วนใหญ่ คือ ๘๗๕ คน (ร้อยละ ๗๓.๒) เคยไปที่พระราชวังจันทร์ แต่นานๆ ครั้ง ๒๗๓ คน (ร้อยละ ๒๒.๙) ไม่เคยไป นอกจากนั้น ไปทุกเดือน ๒๖ คน (ร้อยละ ๒.๒) ทุกสัปดาห์ ๑๒ คน (ร้อยละ ๑.๐) และไปทุกวัน ๘ คน (ร้อยละ ๐.๗) ดังตาราง ๒๐

ตาราง ๒๐ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามการไปพระราชวังจันทร์

การไปพระราชวังจันทร์	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ไม่เคยไป	๒๗๓	๒๒.๙
เคย ไปทุกวัน	๘	๐.๗
เคย ไปทุกสัปดาห์	๑๒	๑.๐
เคย ไปทุกเดือน	๒๖	๒.๒
เคย ไปนานๆ ครั้ง	๘๗๕	๗๓.๒
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

กิจกรรมของผู้ที่ไปที่พระราชวังจันทร์ ส่วนใหญ่ไปถวายบังคมสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๓๖๐ คน (ร้อยละ ๓๐.๑) ไปทัศนศึกษา, พาผู้มาเยือนไปเยี่ยมชม ๒๐๗ คน (ร้อยละ ๑๗.๓) ไปบูชา, บวงสรวง, แก้บน ๖๗ คน (ร้อยละ ๕.๖) ไปถวายบังคม, บวงสรวง ๖๒ คน (ร้อยละ ๕.๒) นอกจากนั้นไปทำกิจกรรมหลายอย่างแล้วแต่โอกาส เช่น ไปถวายบังคม บวงสรวง แก้บน วึ่งออกกำลังกาย เก็บข้อมูลเพื่อทำรายงาน ทัศนศึกษา รวม ๑๓๔ คน (ร้อยละ ๑๑.๖) และมีผู้ที่ไม่เคยไป/ไม่ตอบ ๒๔๐ คน (ร้อยละ ๒๓.๔) ดังตาราง ๒๑

ตาราง ๒๑ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามกิจกรรมที่ไปทำที่พระราชวังจันทร์

กิจกรรมที่ไปทำที่พระราชวังจันทร์	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ถวายบังคม	๓๖๐	๓๐.๑
บวงสรวง แก้บน	๖๗	๕.๖
บูชาวัตถุมงคล	๑๔	๑.๒
วึ่ง ออกกำลังกาย	๙	๐.๘
เก็บข้อมูลเพื่อทำรายงาน	๔๖	๓.๙
ทัศนศึกษา พาผู้มาเยือนไปเยี่ยมชม	๒๐๗	๑๗.๓
ถวายบังคม และบวงสรวง	๖๒	๕.๒
ถวายบังคม และชื่อของที่ระลึก	๑๑	๐.๙
ถวายบังคม บวงสรวง วึ่ง เก็บข้อมูล และทัศนศึกษา	๑๓๔	๑๑.๖
ไม่เคยไป/ไม่ตอบ	๒๔๐	๒๓.๔
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

ในด้านการมีส่วนร่วมสร้างรูปเคารพ วัตถุมงคลหรือวัตถุเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ปรากฏว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ไม่ได้มีส่วนร่วมสร้างจำนวน ๗๙๔ คน (ร้อยละ ๖๖.๕) สำหรับผู้ที่มีส่วนร่วมสร้างมากที่สุด คือ การสร้างเหรียญ ๑๗๙ คน (ร้อยละ ๑๕.๐) รองลงมาคือ สร้างพระรูป ๖๕ คน (ร้อยละ ๕.๔) สร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ ๕๕ คน (ร้อยละ ๔.๖) สร้างพระบรม-

ราชานุสาวรีย์, พระรูป, พระกริ่ง และเหรียญ ๔๖ คน (ร้อยละ ๓.๙) สร้างพระรูป, เหรียญ และพระกริ่ง ๓๕ คน (ร้อยละ ๒.๙) สร้างพระรูป, เหรียญ, พระกริ่ง, ไก่ชนจำลอง และพระแสงดาบ ๙ คน (ร้อยละ ๐.๘) ดังตาราง ๒๒

ตาราง ๒๒ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามการมีส่วนร่วมในการสร้างรูปเคารพ วัตถุมงคลหรือวัตถุที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

การมีส่วนร่วมในการสร้างรูปเคารพ วัตถุมงคล หรือวัตถุที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ไม่เคยมีส่วนร่วม	๗๙๔	๖๖.๕
เคยมีส่วนร่วม สร้างพระบรมราชานุสาวรีย์	๕๕	๔.๖
เคยมีส่วนร่วม สร้างพระรูป	๖๕	๕.๔
เคยมีส่วนร่วม สร้างเหรียญ	๑๗๙	๑๕.๐
เคยมีส่วนร่วม สร้างพระกริ่ง	๔	๐.๓
เคยมีส่วนร่วม สร้างไก่ชนจำลอง	๓	๐.๓
เคยมีส่วนร่วม สร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ พระรูป และพระกริ่ง	๔๖	๓.๙
เคยมีส่วนร่วม สร้างพระรูป เหรียญ และพระกริ่ง	๓๕	๒.๙
เคยมีส่วนร่วม สร้างพระรูป เหรียญ พระกริ่ง ไก่ชนจำลอง และพระแสงดาบ	๙	๐.๘
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

สำหรับการมีส่วนร่วมสร้างศิลปะ วรรณกรรม หรือการแสดงเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนั้น ปรากฏว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ จำนวน ๙๖๕ คน (ร้อยละ ๘๐.๘) ไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมดังกล่าว ส่วนผู้ที่มีส่วนร่วมสร้างศิลปะ วรรณกรรม หรือการแสดงเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช กิจกรรมที่ทำ คือ การแสดงนาฏการ/แสดงละครเทิดพระเกียรติ ๙๒ คน (ร้อยละ ๗.๗) เขียนบทความ, หนังสือ, คำประพันธ์, แสดงนาฏการ และวาดภาพ ๓๑ คน (ร้อยละ

๒.๖) วาดภาพ ๕๒ คน (ร้อยละ ๔.๔) บทความ ๒๒ คน (ร้อยละ ๑.๘) คำประพันธ์ ๑๔ คน (ร้อยละ ๑.๕) และเขียนหนังสือ ๑๔ คน (ร้อยละ ๑.๒) ดังตาราง ๒๓

ตาราง ๒๓ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามการมีส่วนร่วมในการสร้างศิลปะ วรรณกรรม หรือการแสดงเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

การมีส่วนร่วมในการสร้างศิลปะ วรรณกรรม หรือการแสดงเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ไม่เคยมีส่วนร่วม	๙๖๕	๘๐.๘
เคยมีส่วนร่วม เขียนหนังสือ	๑๔	๑.๒
เคยมีส่วนร่วม เขียนบทความ	๒๒	๑.๘
เคยมีส่วนร่วม แต่งคำประพันธ์	๑๔	๑.๕
เคยมีส่วนร่วม แสดงนาฏการ/แสดงละคร	๙๒	๗.๗
เคยมีส่วนร่วม วาดภาพ	๕๒	๔.๔
เคยมีส่วนร่วม เขียนหนังสือ เขียนบทความ แต่งคำประพันธ์ แสดงนาฏการ และวาดภาพ	๓๑	๒.๖
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

กิจกรรมในชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชของกลุ่มตัวอย่าง ปรากฏว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ จำนวน ๖๕๓ คน (ร้อยละ ๕๔.๗) ไม่มีกิจกรรมในชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวร ส่วนผู้ที่มีกิจกรรมในชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรส่วนใหญ่ คือ การสวดมนต์บูชา จำนวน ๔๑๔ คน (ร้อยละ ๓๔.๗) รองลงมาคือ เลี้ยงไก่ชน ๕๖ คน (ร้อยละ ๔.๗) สวดมนต์บูชา, เลี้ยงไก่ชน, เข้าทรง, สอนประวัติศาสตร์ ๒๔ คน (ร้อยละ ๒.๓) สอนประวัติศาสตร์ ๒๒ คน (ร้อยละ ๑.๘) จำหน่ายวัตถุมงคล ๑๐ คน (ร้อยละ ๐.๘) ทำวิจัย ๘ คน (ร้อยละ ๐.๗) ดังตาราง ๒๔

ตาราง ๒๔ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามกิจกรรมในชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

กิจกรรมในชีวิตประจำวัน	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ไม่มีกิจกรรม	๖๕๓	๕๔.๗
สวดมนต์บูชา	๔๑๔	๓๔.๗
เลี้ยงไก่ชน	๕๖	๔.๗
เข้าทรง	๓	๐.๓
สอนประวัติศาสตร์	๒๒	๑.๘
จำหน่ายวัตถุมงคล	๑๐	๐.๘
ทำวิจัย	๘	๐.๗
สวดมนต์ เลี้ยงไก่ชน เข้าทรง สอนประวัติศาสตร์	๒๔	๒.๓
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

เกี่ยวกับการสะสมวัตถุมงคลหรือสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ จำนวน ๗๓๑ คน (ร้อยละ ๖๑.๒) สะสมวัตถุมงคลหรือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวร โดยสะสมเหรียญ ๒๓๐ คน (ร้อยละ ๑๙.๓) พระรูป ๑๒๖ คน (ร้อยละ ๑๐.๖) พระรูป, เหรียญ, พระกริ่ง ๑๐๓ คน (ร้อยละ ๘.๖) พระรูปและเหรียญ ๙๕ คน (ร้อยละ ๗.๙) สะสมหนังสือ ๖๒ คน (ร้อยละ ๕.๒) สะสมหลายอย่าง ทั้งพระรูป, เหรียญ, พระกริ่ง, ภาพวาด, และหนังสือ ๖๑ คน (ร้อยละ ๕.๑) และมีผู้ที่ไม่ได้สะสม ๔๖๓ คน (ร้อยละ ๓๘.๘) ดังตาราง ๒๕

ตาราง ๒๕ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามพฤติกรรมการสะสมรูปเคารพ วัตถุ
มงคล หรือสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

พฤติกรรมการสะสม	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ไม่สะสม	๔๖๓	๓๘.๘
สะสมพระรูป	๑๒๖	๑๐.๖
สะสมเหรียญ	๒๓๑	๑๙.๓
สะสมพระกริ่ง	๓๒	๒.๗
สะสมภาพวาด	๒๐	๑.๘
สะสมหนังสือ	๖๒	๕.๒
สะสมพระรูป เหรียญ	๙๕	๗.๙
สะสมพระรูป เหรียญ พระกริ่ง	๑๐๓	๘.๖
สะสมพระรูป เหรียญ พระกริ่ง ภาพวาด หนังสือ	๖๑	๕.๑
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

ความคิดเห็นของกลุ่มตัวอย่างเกี่ยวกับคุณสมบัติที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชโปรดให้มี ปรากฏว่า ความขยัน กล้าหาญ ซื่อสัตย์ มีสัจจะ และสามัคคี เป็นสิ่งที่กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ จำนวน ๓๓๔ คน (ร้อยละ ๒๘.๐) คิดว่าเป็นคุณสมบัติที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชโปรดให้เรามี รองลงมา คือ ความกล้าหาญ เสียสละ และซื่อสัตย์ ๒๖๔ คน (ร้อยละ ๒๒.๕) ความกล้าหาญเสียสละและจงรักภักดี ๑๕๗ คน (ร้อยละ ๑๓.๑) ความกล้าหาญ ซื่อสัตย์ และมีสัจจะ ๑๔๕ คน (ร้อยละ ๑๒.๑) ความซื่อสัตย์ จงรักภักดี มีสัจจะและกตัญญู ๑๓๕ คน (ร้อยละ ๑๑.๓) ความขยัน กล้าหาญ ซื่อสัตย์ มีสัจจะ สามัคคี เป็นทหาร ๑๑๖ คน (ร้อยละ ๙.๗) ดังตาราง ๒๖

ตาราง ๒๖ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามความคิดเห็นเกี่ยวกับคุณสมบัติที่
สมเด็จพระนเรศวรโปรดให้มี

คุณสมบัติที่โปรด	จำนวน (คน)	ร้อยละ
กล้าหาญ เสียสละ และจงรักภักดี	๑๕๗	๑๓.๑
กล้าหาญ ซื่อสัตย์ และมีสัจจะ	๑๔๕	๑๒.๑
ขยัน กล้าหาญ ซื่อสัตย์ มีสัจจะ และสามัคคี	๓๓๔	๒๘.๐
กล้าหาญ เสียสละ ซื่อสัตย์	๒๖๔	๒๒.๕
ซื่อสัตย์ จงรักภักดี มีสัจจะ กตัญญู	๑๓๕	๑๑.๓
เป็นทหาร เป็นตำรวจ	๓๙	๓.๓
ขยัน กล้าหาญ ซื่อสัตย์ มีสัจจะ สามัคคี เป็นทหาร	๑๑๖	๙.๗
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

สำหรับคำถามที่ว่า “ถ้าจะนับถือสมเด็จพระนเรศวรมหาราชหรือถ้าจะให้สมเด็จพระนเรศวรเมตตา ท่านจะต้องทำตัวอย่างใดหรือปรับปรุงตัวเองอย่างไร” ปรากฏว่า กลุ่มตัวอย่างได้เขียนตอบมาหลากหลาย ซึ่งผู้วิจัยสรุปได้ดังนี้ คือ ปฏิบัติตนเป็นคนดี อยู่ในศีลธรรม ๕๓๔ คน (ร้อยละ ๔๔.๗) ปฏิบัติตนตามกฎระเบียบของสังคม ๑๖๔ คน (ร้อยละ ๑๓.๗) ขยัน ซื่อสัตย์ เสียสละ กล้าหาญ และมีความกตัญญู ๒๒๕ คน (ร้อยละ ๑๘.๘) มีความสามัคคี จงรักภักดี อุทิศตนเพื่อสังคมส่วนรวม ๑๐๒ คน (ร้อยละ ๘.๕) ปฏิบัติตนเป็นคนดี อยู่ในศีลธรรม มีความขยัน สามัคคี จงรักภักดี และอุทิศตนเพื่อสังคมส่วนรวม ๑๖๙ คน (ร้อยละ ๑๔.๓) ดังตาราง ๒๗

ตาราง ๒๗ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามความคิดเห็นเกี่ยวกับคุณสมบัติที่พึงปฏิบัติเพื่อให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

คุณสมบัติที่พึงปฏิบัติ	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม	๕๓๔	๔๔.๗
ปฏิบัติตามกฎระเบียบของสังคม	๑๖๔	๑๓.๗
ขยัน ซื่อสัตย์ เสียสละ กล้าหาญ กตัญญู	๒๒๕	๑๘.๘
สามัคคี จงรักภักดี อุทิศตนเพื่อส่วนรวม	๑๐๒	๘.๕
ปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม ขยัน สามัคคี จงรักภักดี และอุทิศตนเพื่อส่วนรวม	๓๙	๓.๓
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

ส่วนเรื่องราวเหตุการณ์เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่เป็นความประทับใจของกลุ่มตัวอย่าง ปรากฏว่า ผู้ตอบแบบสอบถามได้แสดงความคิดเห็นใน ๒ ลักษณะ คือ ลักษณะแรกเป็นการตอบอย่างสั้นๆ ไม่มีการอธิบายขยายความมากนัก และลักษณะที่สองเป็นการเขียนเล่าเรื่องราวจากประสบการณ์ที่ผู้ตอบแบบสอบถามเคยประสบ โดยความประทับใจจะเป็นในด้านคุณสมบัติของพระองค์ท่าน เช่น ความกล้าหาญ ความเสียสละ ความศักดิ์สิทธิ์ ปาฏิหาริย์ และเป็นความประทับใจในเหตุการณ์ตามประวัติศาสตร์ เช่น การทำยุทธหัตถี การตีเมืองคัง การปล้นค่ายพม่า การชนไก่ การประกาศอิสรภาพ เป็นต้น จากข้อมูลเชิงสถิติผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ ๒๔๔ คน (ร้อยละ ๒๐.๔) ประทับใจวีรกรรมในการทำสงครามของสมเด็จพระนเรศวร คือ การกระทำยุทธหัตถี การตีเมืองคัง และการปล้นค่ายพม่า แต่ก็มีอัตราส่วนร้อยละใกล้เคียงกับผู้ตอบแบบสอบถามในกลุ่มรองลงมาจำนวน ๒๓๔ คน (ร้อยละ ๑๙.๕) ที่ประทับใจคุณสมบัติเรื่องความกล้าหาญ และความเสียสละของพระองค์ นอกจากนี้ ผู้ตอบแบบสอบถามจำนวน ๑๗๕ คน (ร้อยละ ๑๔.๗) ประทับใจในความศักดิ์สิทธิ์และปาฏิหาริย์ ผู้ตอบแบบสอบถามจำนวน ๑๗๒ คน (ร้อยละ ๑๔.๔) ประทับใจเรื่องการประกาศอิสรภาพ การปกป้องแผ่นดินไทย และการขยายอาณาเขต ผู้ตอบแบบสอบถาม

จำนวน ๑๓๖ คน (ร้อยละ ๑๑.๔) ประทับใจเหตุการณ์ที่สมเด็จพระนเรศวรทรงชนไก่ชนะพระมหาอุปราชา และมีผู้ที่ไม่ตอบคำถามในข้อนี้จำนวน ๒๒๕ คน (ร้อยละ ๑๘.๘) ดังตาราง ๒๘

ตาราง ๒๘ แสดงกลุ่มตัวอย่างจำแนกตามเรื่องราวหรือเหตุการณ์ประทับใจเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

เรื่องราวหรือเหตุการณ์ประทับใจ	จำนวน (คน)	ร้อยละ
ความกล้าหาญ ความเสียสละ	๒๓๔	๑๙.๕
การทำยุทธหัตถี การตีเมืองคัง การปล้นค่ายพม่า	๒๔๔	๒๐.๔
การชนไก่	๑๓๖	๑๑.๔
การประกาศอิสรภาพ การปกป้องแผ่นดินไทย	๑๗๒	๑๔.๔
การขยายอาณาเขต		
ความศักดิ์สิทธิ์ ปาฏิหาริย์ บนแล้วสำเร็จ	๑๗๕	๑๔.๗
ไม่ตอบ	๒๒๕	๑๘.๘
รวม	๑,๑๙๔	๑๐๐.๐

สำหรับการตอบคำถามเรื่องเหตุการณ์ประทับใจเกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในลักษณะที่เป็นการเขียนเล่าเรื่องจากประสบการณ์ที่ผู้ตอบแบบสอบถามเคยประสบนั้น นอกเหนือจากการเล่าความประทับใจในเรื่องราวเหตุการณ์สำคัญตามพระราชประวัติที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ที่ผู้ตอบแบบสอบถามรับรู้และจำได้แล้ว พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามเกือบทุกคนเขียนแสดงความรู้สึกประทับใจในเหตุการณ์ที่เป็นปาฏิหาริย์และความศักดิ์สิทธิ์ของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ภาคผนวก ข ข้อมูลการอนุรักษ์โบราณสถาน พระราชวังจันทร์

กรมศิลปากร มีแผนการการอนุรักษ์โบราณสถานพระราชวังจันทร์ แบ่งเป็น ๒ ระยะ คือ

ระยะที่ ๑ ปีงบประมาณ ๒๕๔๖ - ๒๕๔๘ ดำเนินการจัดทำแผนแม่บทงานรื้อถอนอาคารเรียน งานขุดแต่งและบูรณะโบราณสถาน (ในเขตโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม) งานจัดสภาพภูมิทัศน์ และงานก่อสร้างอาคารจัดแสดง

ระยะที่ ๒ ปีงบประมาณ ๒๕๔๙ - ๒๕๕๑ ดำเนินการขุดแต่งและบูรณะโบราณสถาน (นอกเขตโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคมในบริเวณพื้นที่ขึ้นทะเบียนโบราณสถานพระราชวังจันทร์) และงานจัดสภาพภูมิทัศน์

หลังจากได้เข้าไปขุดค้นขุดแต่งทางโบราณคดีในพื้นที่พระราชวังจันทร์ครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๕๓๕ กรมศิลปากรได้เข้าไปดำเนินการขุดแต่งโบราณสถานพระราชวังจันทร์อีกครั้งหนึ่งในปีงบประมาณ ๒๕๔๖ และได้ดำเนินการต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยมีงานหลักๆ ที่ดำเนินการคือ งานรื้อถอนอาคารเรียนและบ้านพักอาจารย์ และงานขุดแต่งพื้นที่โดยรอบสนามฟุตบอล ทั้งด้านทิศเหนือ ทิศตะวันตก และทิศตะวันออกบางส่วน ผลการขุดค้นขุดแต่ง สรุปได้ว่า พื้นที่พระราชวังจันทร์มีการเข้ามาใช้พื้นที่รวม ๔ ครั้งด้วยกัน (ไม่นับรวมการใช้เป็นโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม)

เนื่องจากพื้นที่พระราชวังจันทร์เป็นพื้นที่ซึ่งมีการรบกวนค่อนข้างสูง ทั้งจากตัวหลักฐานเองเนื่องจากในอดีตเมื่อมีการก่อสร้าง

หรือปรับปรุงพระราชวัง ก็จะต้องมีการปรับพื้นที่รวมทั้งมีการรื้ออาคารหรือกำแพงวังในรุ่นก่อนหน้าออกไปบางส่วน แล้วจึงก่อสร้างอาคารใหม่ทับลงบนพื้นที่เดิม ด้วยเหตุนี้จึงทำให้หลักฐานจำพวกโบราณวัตถุที่พบมีการปะปนกันค่อนข้างสูง นอกจากนี้ประการสำคัญคือ การก่อสร้างอาคารในช่วงที่เป็นโรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม ทำให้มีการรบกวนชั้นหลักฐานค่อนข้างมาก โดยเฉพาะพื้นที่ส่วนที่มีการก่อสร้างอาคารเรียนจะพบว่ามีโบราณวัตถุของสมัยสุดท้ายลงไปปะปนอยู่กับโบราณสถานสมัยแรกๆ เป็นจำนวนมาก ดังนั้นการจำแนกอายุสมัยของแหล่งจึงจำเป็นต้องอาศัยข้อมูลด้านประวัติศาสตร์เข้ามาช่วยด้วยส่วนหนึ่ง

ผลการขุดแต่งพบว่าสิ่งก่อสร้างที่มีสภาพสมบูรณ์และมีสภาพค่อนข้างดี คือ แนวกำแพงวัง ส่วนอาคารต่างๆ นั้น เหลือหลักฐานน้อยมาก อย่างไรก็ตาม จากหลักฐานต่างๆ ที่พบสามารถแบ่งยุคสมัยในการใช้พื้นที่บริเวณพระราชวังจันทร์ได้ดังนี้

พระราชวังจันทร์สมัยที่ ๑ (สมัยแรก)

พบแนวโบราณสถานก่ออิฐถือปูนจากระดับผิวดินปัจจุบันประมาณ ๒ - ๔ เมตร ลักษณะก่อเหลี่ยมซ้อนกันสูงประมาณ ๒ เมตร ที่ระดับฐานรากมีร่องรอยของดินตะกอนทรายและหินกรวดแม่น้ำ แนวโบราณสถานก่ออิฐเช่นนี้คล้ายกับการก่อสร้างแนวเขื่อนป้องกันตลิ่งพังซึ่งพบที่พระราชวังโบราณที่พระนครศรีอยุธยา อย่างไรก็ตามก็ยังมีข้อน่าสังเกตว่าแนวโบราณสถานดังกล่าวนี้มี ๒ แนว และมีการก่อแนวยื่นเชื่อมแนวเขื่อนดังกล่าวทั้งสองแนวเข้าด้วยกัน สันนิษฐานว่าเดิมแนวลำน้ำน่าจะอยู่ใกล้กับพระราชวังจันทร์มากกว่าในปัจจุบันจึงจำเป็นต้องสร้างเขื่อนสำหรับป้องกันตลิ่งพัง สำหรับอาคารในสมัยแรกนี้ยังไม่พบหลักฐานที่ชัดเจนทั้งนี้อาจเนื่องมาจากการสร้างหรือปรับปรุงวังในระยะเวลาต่อมาได้รื้ออาคารเดิมออกไป ทำให้ไม่พบหลักฐานในส่วน

รูปแบบและขอบเขตของพระราชวังจันทร์ในสมัยแรกนี้ยังไม่สามารถกำหนดได้ชัดเจน เนื่องจากขอบเขตของพื้นที่ขุดค้นอยู่ในวงจำกัด และระดับชั้นดินของสมัยแรกนี้ยังอยู่ในระดับลึกมากอีกด้วยทำให้ไม่สามารถขุดเปิดพื้นที่ได้ทั้งหมดเนื่องจากจะทำให้โบราณสถานในสมัยหลังถูกทำลายเสียหาย จึงทำได้เพียงการเลือกขุดทดสอบเป็นจุดๆ เท่านั้น

การกำหนดอายุโบราณสถานสมัยแรกนี้กำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๑ หรืออยู่ในช่วงสุโขทัยตอนปลาย - ยุคยาตอนต้น

พระราชวังจันทร์สมัยที่ ๒

หลักฐานการก่อสร้างอาคารและแนวกำแพงวังในสมัยที่ ๒ เห็นได้ชัดเจนจากแนวกำแพงวังขนาดใหญ่ที่วางตัวในแนวเหนือ - ใต้ กำแพงวังในสมัยที่ ๒ นี้มีแนวยาวจากรั้วโรงเรียนด้านทิศเหนือยาวลงมาในเขตสนามฟุตบอล หลังจากนั้นแนวกำแพงหายไป นอกจากนี้ยังพบแนวกำแพงวังร่วมสมัยเดียวกันที่มีแนววางตัวในแนวแกนตะวันออก - ตะวันตก แต่แนวกำแพงวังบางส่วนก็มีร่องรอยถูกหรือทำลายหายไป

อาคารที่พบจากการขุดแต่งในสมัยที่ ๒ พบแนวฐานรากของอาคารในระดับที่ลึกจากผิวดินปัจจุบันประมาณ ๑ - ๑.๑ เมตร อาคารวางตัวในแนวเหนือ-ใต้ อาคารบางหลังมีร่องรอยถูกก่อกับด้วยอาคารในสมัยหลัง อาคารในสมัยที่ ๒ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นอาคารไม้ หลังคามุงกระเบื้องดินเผา

โบราณวัตถุที่พบร่วมกับโบราณสถาน ได้แก่ เศษภาชนะดินเผาส่วนใหญ่เป็นผลิตภัณฑ์จากแหล่งเตาเมืองศรีสัชชาลัย และเครื่องถ้วยจีน นอกจากนี้ยังพบกระเบื้องมุงหลังคา ซึ่งมีทั้งที่เป็นกระเบื้องขอและกระเบื้องกาบกล้วย

ขอบเขตของพระราชวังในสมัยที่ ๒ มีขอบเขตที่กว้างขวางมากกว่าในสมัยแรก โดยมีขอบเขตที่ขยายลงมาทางด้านใต้ (เห็นได้จากแนวฐานอาคารทางด้านใต้)

การกำหนดอายุโบราณสถานในสมัยที่ ๒ โดยพิจารณาจากโบราณวัตถุที่พบ กำหนดอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๒

พระราชวังจันทร์สมัยที่ ๓

หลักฐานการก่อสร้างอาคารและแนวกำแพงวังในสมัยที่ ๓ เห็นได้ชัดเจนจากแนวกำแพงวังขนาดใหญ่ที่ล้อมรอบอาคารบริเวณกลางสนามฟุตบอลเดิมไว้

อาคารที่พบจากการขุดแต่งในสมัยที่ ๓ พบแนวฐานรากของอาคารในระดับที่ลึกจากผิวดินปัจจุบันประมาณ ๑ - ๑.๑๐ เมตร อาคารวางตัวในแนวตะวันออก - ตะวันตก อาคารบางหลังมีร่องรอยถูกก่อกับด้วยอาคารในสมัยหลัง อาคารในสมัยที่ ๓ สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นอาคารไม้ หลังคามุงกระเบื้องดินเผา นอกจากนี้ยังพบร่องรอยของโบราณสถานบางแห่งที่มีลักษณะพิเศษ คือ ก่อเป็นรูปวงโค้งขนาดใหญ่ไม่ใหญ่นัก กว้างประมาณ ๗๐ ซม. ยาวประมาณ ๑ เมตร โดยก่ออิฐเป็นชั้นเหลื่อมลงไป อยู่บริเวณมุมด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของพื้นที่ขุดแต่ง สันนิษฐานในเบื้องต้นว่าอาจจะเป็นส้วม (ขณะนี้รอผลการตรวจพิสูจน์ด้วยวิธีวิทยาศาสตร์) นอกจากนี้ยังพบบ่อน้ำกรูอิฐรูปกลมขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๑ เมตร อยู่ทางด้านทิศตะวันตก จึงสันนิษฐานว่าพื้นที่ส่วนด้านทิศตะวันตกน่าจะเป็นส่วนของวังชั้นใน

โบราณวัตถุที่พบร่วมกับโบราณสถาน ได้แก่ เศษภาชนะดินเผาส่วนใหญ่เป็นผลิตภัณฑ์จากแหล่งเตาเมืองศรีสัชชาลัย และเครื่องถ้วยจีน นอกจากนี้ยังพบกระเบื้องมุงหลังคา ซึ่งมีทั้งกระเบื้องขอและกระเบื้องกาบกล้วย ขอบเขตของพระราชวังในสมัยที่ ๓ มีขอบเขตที่

ใกล้เคียงกับขอบเขตพระราชวังสมัยที่ ๒ และสมัยสุดท้าย โดยมีขอบเขตที่ขยายลงมาทางด้านใต้

เนื่องจากโบราณวัตถุที่พบร่วมกับโบราณสถานสมัยที่ ๒ และสมัยที่ ๓ มีรูปแบบคล้ายกันทำให้เป็นการยากที่จะระบุอายุสมัยที่ชัดเจนลงไปได้ ในที่นี้จึงกำหนดอายุของโบราณสถานสมัยที่ ๓ ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๒

พระราชวังจันทร์สมัยที่ ๔ (สมัยสุดท้าย)

หลักฐานการก่อสร้างอาคารและแนวกำแพงวังในสมัยที่ ๔ เป็นกลุ่มโบราณสถานที่มีหลักฐานชัดเจนที่สุด เห็นได้ชัดเจนจากแนวกำแพงวังขนาดใหญ่สองชั้น กำแพงวังชั้นนอกมีขนาดกว้าง ๑๘๗ เมตร ยาว ๒๖๒ เมตร กำแพงวังชั้นในมีขนาดกว้าง ๑๔๗.๕ เมตร ยาว ๑๙๒ เมตร กำแพงวังทั้งสองชั้นมีช่องประตูที่ตรงกัน โดยกำแพงวังด้านทิศเหนือ มีช่องประตูอยู่บริเวณกึ่งกลางแนวกำแพงวัง ส่วนกำแพงวังด้านทิศใต้นั้นยังไม่พบส่วนของประตูเนื่องจากยังไม่ได้ดำเนินการขุดแต่ง แต่ก็น่าจะมีช่องประตูที่กึ่งกลางทั้งชั้นในและชั้นนอกเช่นเดียวกับด้านทิศเหนือ ส่วนกำแพงวังด้านตะวันตกและด้านตะวันออกนั้น เป็นแนวกำแพงด้านยาว จึงมีช่องประตู ๒ ช่อง ในส่วนของกำแพงแต่ละชั้น ดังนั้นเมื่อรวมกำแพงวังชั้นนอกและกำแพงวังชั้นในจึงมีช่องประตูด้านละ ๔ ประตู

อาคารที่พบจากการขุดแต่งในสมัยที่ ๔ พบแนวฐานรากของอาคารขนาดใหญ่ที่สร้างคร่อมทับลงบนแนวกำแพงกึ่งกลางแบ่งพื้นที่ภายในกำแพงวังชั้นในออกเป็นสองส่วน (ข้อมูลจากการขุดแต่งเมื่อปี ๒๕๔๗) สำหรับการขุดแต่งในปีงบประมาณ ๒๕๔๘ พบฐานรากอาคารเพิ่มขึ้นไปอีก ๑ หลังอยู่ที่มุมกำแพงวังชั้นใน เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส

โบราณวัตถุที่พบร่วมกับโบราณสถาน ได้แก่ เศษภาชนะดินเผาจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นผลิตภัณฑ์จากแหล่งเตาเมืองศรีสัชชาลัย และเครื่องถ้วยจีน เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบกระเบื้องมุงหลังคา ซึ่งมีทั้งที่เป็นกระเบื้องขอและกระเบื้องกาบกล้วย สำหรับเครื่องถ้วยจีนที่พบร่วมกับโบราณสถานในสมัยสุดท้ายนี้ ส่วนใหญ่เป็นเครื่องถ้วยในสมัยราชวงศ์ซิง กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๓ นี้ น่าจะมีการปรับปรุงวังอีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากได้พบท่อน้ำดินเผาที่มีตัวอักษรกำหนดอายุในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๒ - ๒๓ (พ.ศ. ๒๑๕๐ - ๒๒๕๐) การกำหนดอายุโบราณสถานสมัยที่ ๔ (สมัยสุดท้าย) อยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๒ - ๒๓

มีข้อสังเกตว่าพระราชวังในสมัยสุดท้ายได้มีการตัดพื้นที่ของพระราชอุทยาน (สระสองห้อง) ไปอยู่นอกกำแพงวัง ต่างจากพระราชวังจันทร์ในสมัยก่อนหน้านี้ที่สันนิษฐานว่าน่าจะรวมพื้นที่ของสระสองห้องอยู่ในเขตกำแพงวังด้วย

จากข้อมูลของกรมศิลปากร พระราชวังจันทร์ที่เป็นวังของสมเด็จพระนเรศวร น่าจะเป็นพระราชวังในช่วงสมัยที่ ๒ สาเหตุที่สันนิษฐานว่าพระราชวังในสมัยที่ ๒ เป็นพระราชวังของสมเด็จพระนเรศวรก็เพราะมีการขุดพบหลักฐานทางโบราณคดีเป็นโบราณวัตถุประเภทเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง ในบรรดาเครื่องถ้วยจีนที่ขุดพบมีเครื่องถ้วยจากประเทศจีนชิ้นหนึ่ง ที่เป็นเครื่องถ้วยบรรณาการ คือเป็นเครื่องถ้วยที่จักรพรรดิจีนมอบให้กับคณะทูตจากประเทศต่างๆ เป็นของที่ระลึกสำหรับถวายให้กับพระเจ้าแผ่นดินประเทศนั้นๆ เป็นของตอบแทน โดยปกติมักจะส่งมาพร้อมกับผ้าไหม เครื่องถ้วยบรรณาการจึงเป็นเครื่องถ้วยที่มีลักษณะพิเศษ ที่กันถ้วยจะมีชื่อกษัตริย์จารึกอยู่ เป็นผลิตภัณฑ์คุณภาพดี ไม่สามารถหาซื้อได้ทั่วไป ดังภาพ

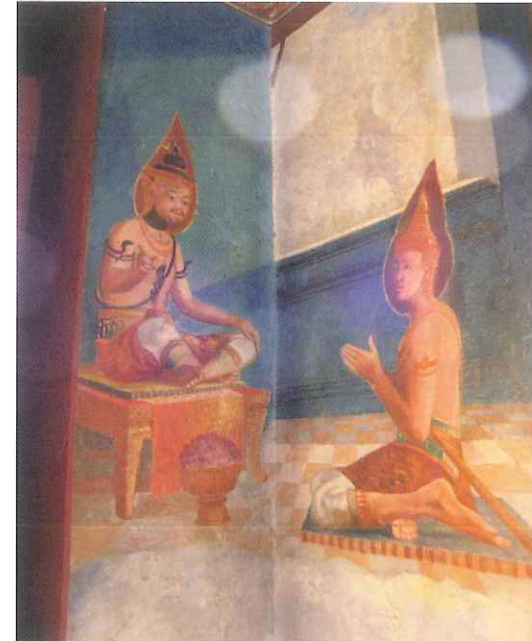
ภาพ ๓ แสดงเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง ใต้ถ้วยจารึกพระนามจักรพรรดิชวนต์อ๋อง ซุดพบบริเวณพระราชวังจันทน์สมัยที่ ๒

คุณณัฐภัทร จันทวิช ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์ กรมศิลปากร วิเคราะห์โบราณวัตถุในภาพข้างต้นว่าเป็นเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง รัชกาลจักรพรรดิชวนต์อ๋อง (พ.ศ. ๑๙๖๙ - ๑๙๗๙) ที่ก้นภาชนะมีตัวอักษรจีน ๖ ตัว แบ่งเป็น ๒ แถว อ่านจากด้านขวาบนลงล่าง และด้านซ้ายบนลงล่างว่า ต้าหมิง ชวนต์อ๋อง เหนียนชื่อ จัดเป็นเครื่องถ้วยบรรณาการ

การขุดพบโบราณวัตถุประเภทเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หมิง สอดคล้องกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในช่วงแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราชต่อเนื่องจนถึงแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ตามที่หลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้บันทึกไว้ว่าสยามในสมัยดังกล่าวได้มีการส่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายจักรพรรดิฉินในสมัยราชวงศ์หมิง ในการนี้ จักรพรรดิฉินก็คงจะได้อุปการบรรณาการตอบแทนมาให้ด้วยเช่นเดียวกันจึงปรากฏหลักฐานหลงเหลืออยู่ดังกล่าว

(ข้อมูลจาก สำนักศิลปากรที่ ๖ สุโขทัย กรมศิลปากร)

ภาคผนวก ก ประมวลภาพ : อภินิหารของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่ยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบัน

ภาพ ๔ แสดงจิตรกรรมฝาผนังที่พระวิหารวัดสุพรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แสดงเรื่องราวตอนพระสยามเทวาธิราช ทูลขอพระอิศวรแบ่งภาคลงมาอุบัติบังเกิดเป็นสมเด็จพระนเรศวร

ภาพ ๕ แสดงพระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชไม้แกะสลักในพระบรมมหาราชวัง

ภาพ ๖ แสดงพระบรมรูปและตราประจำรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ณ มูลนิธิกิ่งแก้ว อุตถากร เลขที่ ๑๘ ซอยเกษมสันต์ ๑ ถนนพระราม ๑ กรุงเทพมหานคร

ภาพ ๗ แสดงตราสัญลักษณ์ประจำรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ที่ปรากฏบนเงินพดด้วง ที่พิพิธภัณฑ์แห่งชาติเจ้าสามพระยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ภาพ ๘ แสดงภาพมหาวิทยาลัยนเรศวร จังหวัดพิษณุโลก

ภาพ ๙ แสดงที่ตั้งมหาวิทยาลัยนเรศวร ณ กิโลเมตรที่ ๑๑๘ ถนนพิษณุโลก - นครสวรรค์

ภาพ ๑๐ แสดงป้ายชื่อถนนเป็นรูปสมเด็จพระนเรศวรทรงพระคชาธารเสด็จออกกระทำยุทธหัตถี

ภาพ ๑๑ แสดงภาพสะพานนเรศวร (บูรณะ พ.ศ. ๒๕๔๙)

ภาพ ๑๒ แสดงภาพเขื่อนนเรศวร อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก

ภาพ ๑๓ แสดงตราสัญลักษณ์ของหน่วยงาน

ภาพ ๑๔ แสดงภาพพระกริ่งนเรศวรเนื้อเงิน รุ่น ๔๐๐ ปี

ภาพ ๑๕ แสดงภาพสมเด็จพระนเรศวรอุ้มไก่ (เงี้ยวทั้งปิ่น) วัดท่ามะปราง

เปิดจอง
รุ่น **๑๐๐**

ก้าวจุดความรามเทพ

๑๐๐ราชันดำ มหาเศรษฐี

ตั้งแต่วันที่ ถึง 31 กรกฎาคม 2550

ครบได้ทีท่าจะไม่เหือดแห้ง
มีงมิกูไว้ไม่จน

รูปแบบเหล็ก ขนาด 108 พิธีกรรมสุดยอด

ประเภท	จำนวน	ราคา
1. ๑๐๐ ราชันดำ มหาเศรษฐี (แบบพิเศษ)	100	10,000
2. ๑๐๐ ราชันดำ มหาเศรษฐี (แบบธรรมดา)	100	5,000
3. ๑๐๐ ราชันดำ มหาเศรษฐี (แบบพิเศษ)	100	10,000
4. ๑๐๐ ราชันดำ มหาเศรษฐี (แบบธรรมดา)	100	5,000

พิธีกรรม 7 วัตร

สร้างข้ามวันข้ามคืน ครั้งแรก รุ่นแรก

โดย กอการกิจทั่วไทยทุกภาค 055-212087-9, 055-212102-4

ภาพ ๑๖ แสดงภาพใบปลิวเปิดจองเหรียญจุดความรามเทพ รุ่นสองราชันดำมหาเศรษฐี (เหรียญด้านหนึ่งเป็นก้าวจุดความรามเทพ ด้านหนึ่งเป็นสมเด็จพระนเรศวร)

ภาพ ๑๗ แสดงป้ายประชาสัมพันธ์เปิดจองเหรียญจุดความรามเทพ รุ่นสองราชันดำมหาเศรษฐี

ภาพ ๑๘ แสดงภาพป้ายโฆษณาชมรมพระเครื่องเมืองนเรศวร (เมืองนเรศวร = เมืองพิษณุโลก)

ภาพ ๑๙ แสดงภาพป้ายหาเสียง “คณะลูกนเรศวร” ผู้สมัครรับเลือกตั้งสมาชิกเทศบาลนครพิษณุโลก พ.ศ. ๒๕๕๐

ภาพ ๒๐ แสดงภาพป้ายหาเสียงของนายรวิชัย กันนะพันธุ์ ผู้สมัครรับเลือกตั้งนายกองค์การบริหารส่วนจังหวัดพิษณุโลก พ.ศ. ๒๕๕๑ ชูนโยบาย “บูรณะพระราชวังจันทร์”

ภาพ ๒๑ แสดงภาพกำแพงเมืองรูปพระมาลา

ภาพ ๒๒ แสดงภาพไก่ชนพระนเรศวรปูนปั้น ณ บริเวณสี่แยกวัดคูหา-
สวรรค์ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก (ปรับภูมิทัศน์ต้อนรับ
การแข่งขันกีฬาแห่งชาติครั้งที่ ๓๗ “พิษณุโลกเกมส์” ๑๔ -
๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๑)

กีฬาแห่งชาติ ครั้งที่ ๓๗
พิษณุโลกเกมส์
๑๔-๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๑

ภาพ ๒๓ แสดงสัญลักษณ์การแข่งขันกีฬาแห่งชาติครั้งที่ ๓๗ “พิษณุโลก
เกมส์” ออกแบบเป็นรูปไก่ชนพระนเรศวร

ความหมายของสัญลักษณ์ เป็นการนำภาพไก่ชนพระนเรศวร
จัดองค์ประกอบกับตัวอักษร P (สีฟ้า) คือ อักษรนำหน้าของจังหวัด
พิษณุโลก (Phitsanulok) มีการผสมผสานกับแถบโค้งให้สวยงามและดู
เคลื่อนไหวให้เหมาะสมกับลักษณะการแข่งขันกีฬา แถบสีที่แตกต่างกัน
หมายถึงกลุ่มจังหวัดที่เข้าร่วมการแข่งขัน

แถบสีเขียว คือ ความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ หมายถึง
กลุ่มจังหวัดในภาคเหนือ

แถบสีเหลือง คือ สีแห่งแสงของพระอาทิตย์อันร้อนแรง
หมายถึง กลุ่มจังหวัดในภาคกลาง

แถบสีส้ม คือ สีแห่งความเจริญของอารยธรรมโบราณ
หมายถึง กลุ่มจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

แถบสีฟ้า คือ สีแห่งสภาพแวดล้อมของธรรมชาติท้อง
ทะเล หมายถึงกลุ่มจังหวัดในภาคใต้

ส่วนสีม่วง เป็นสีประจำจังหวัดพิษณุโลก

ที่มา : <http://www.phitsanulokgames.com/symbol.php>

ภาคผนวก จ บทควมรื่อง ควมสำคัญของตร ประจำรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร

ควมสำคัญของตรประจำรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร

กิ่งแก้ว อตถการ

เทำที่พบ ตรประจำรัชกาลของพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยา มี ๒ ตรคู่กัน ดั่งเห็นหลักฐานจากที่จารึกไว้บนเงินพดด้วงของแต่ละรัชกาล ส่วนที่ประทับไว้บนเอกสารของราชการและบนพระราชสาส์น ยังค้นไม่พบ

สำหรับตรประจำรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร มีลักษณะดังนี้

๑. ตรพระแสงดาบไขว้ มีพระอุณาโลม ๔ องค์

พระแสงดาบไขว้มีความหมายว่า สมเด็จพระนเรศวรทรงใช้ดาบทั้งสองพระหัตถ์ในการรบาญ และทรงฝึกทหารของพระองค์ให้มีความชำนาญในการใช้อาวุธคู่มือนี้ กองกำลังของพระองค์จึงมีความเก่งกล้าสามารถในกระบวนยุทธจนเป็นที่ประจักษ์ เพราะทหารหนึ่งคนสามารถรบมือข้าศึกได้ถึง ๑๐ คน พระแสงดาบไขว้จึงเป็นสัญลักษณ์ของการต่อสู้เพื่ออิบไทยและความปลอดภัยของประชาชาติสยาม

พระอุณาโลมนั้น บนตรามี ๔ องค์ เป็นรูปกลับข้าง ๓ องค์ องค์ที่ถูกต้องมีเพียงองค์เดียว เป็นสัญลักษณ์ของกุญแจที่สามารถไขรหัสควมจริงหรือสิ่งที่ซ่อนเร้นได้ ส่วนอีกสามองค์เป็นมายา สมเด็จพระนเรศวรน่าจะได้ทรงผูกพระราชลัญจกรนี้ไว้เป็นปริศนาธรรมด้วย

เพื่อให้ผู้ประสบพบเห็นเกิดความสะอูดใจ และใคร่ครวญตีควมให้ลึกกลงไป เพราะลัจธรรมไม่ใช่ควมจริงปรากฏเสมอไป ลัจธรรมมักเป็นควมลึกกลับที่จักประจักษ์ได้ ก็ด้วยการพิจารณาอย่างประณีตสุขุมเท่านั้น

ควมแบบยลของสมเด็จพระนเรศวรเป็นคุณสมบัติพิเศษเฉพาะองค์ และสะท้อนให้เห็นเป็นนัยด้วยว่า พระองค์ทรงเจริญรอยตามเทวลีลาของพระคิเวเจ้า ผู้ซึ่งมีฉายาว่าเป็น “เทพเจ้าแห่งมายา” คนเขลาย่อมหลงไปในมายาของพระองค์เหมือนคนมีดบอด พระองค์ทรงใช้มายาเป็นเครื่องทดสอบทดลองสติปัญญาควมสามารถคุณธรรม และโดยเฉพาะอย่างยิ่งควมจงรักภักดีของเทวดาและมนุษย์

ควมหมายสำคัญของพระอุณาโลม คือ พระอุณาโลมเป็นสัญลักษณ์ของมหาบุรุษผู้กอบปรด้วยปญญาเป็นลัจจะ เช่น พระพุทธองค์ เป็นต้น ดั่งยืนยันในลักษณะสูตรแห่งพระสูตรตันตปิฎก จึงนิยมทำเครื่องหมายอุณาโลมระหว่างพระชนงของพระพุทธรูป ส่วนในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู พระอุณาโลมคือเครื่องหมายพระเนตรที่สามของพระคิเวเจ้า หรือกล่าวโดยรวม ก็คือพระสัญลักษณ์ขององค์พระคิเวนั่นเอง

พระอุณาโลมองค์ที่ถูกต้องบนตรประจำรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร คือองค์ที่อยู่ด้านล่าง ถือเป็นตำแหน่งที่จำเป็นสำหรับคำจุนสิ่งที่ดีางอยู่ ไม่ใช่ตำแหน่งยอด หรือตำแหน่งที่เอียงไปทางซ้ายหรือทางขวา

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ไม่มีพระมหากษัตริย์พระองค์อื่นที่ทรงใช้อาวุธหรือพระอุณาโลมเป็นส่วนหนึ่งของตรประจำรัชกาล

ในสมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงใช้ตรีศูล - อาวุธของพระคิเวมหาเทพเป็นตรประจำพระองค์ ส่วนตราจักรของ

พระองค์นั้น ทรงขยายซึ่งจักรให้เป็นแผ่นกว้างและบิดเป็นรูปกังหัน สื่อถึงความมีพลังขับเคลื่อนอย่างเต็มที่ ทั้งสองตรานี้ต่อมาได้รับการผนวกกันเป็นตรา “จักร - ตริ” หรือ “จักรี” ของพระราชวงศ์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ สะท้อนความผสมผสานของพระนารายณ์ในพระศิวะเจ้า ในขณะที่เดียวกันก็สะท้อนพระนาม “เจ้าพระยาจักรี” ก่อนเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นปฐมกษัตริย์แห่งพระราชวงศ์จักรีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ส่วนตราประจำพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น ทรงใช้รูป “มหาอุณาโลม” คือ พระอุณาโลมองค์เดียวอยู่ในกรอบที่มีลวดลายประกอบ

ทั้งนี้ทั้งนั้น ทำให้เราสามารถแลเห็นสังขจรธรรมของการสืบทอดวัฒนธรรมจากสมัยหนึ่งไปสู่อีกสมัยหนึ่งและทำให้เราเข้าใจความหมายและคุณค่าของรูปสัญลักษณ์กับองค์คติที่เป็นอุดมการณ์หรือปณิธานเบื้องหลังการสร้างประเทศชาติ

๒. ตราจักร

จักรเป็นอาวุธของพระนารายณ์ ทรงใช้ในการปราบมารหรือผู้ที่สร้างความเดือดร้อนให้แก่เทวดาและมนุษย์ จักรจึงเป็นสัญลักษณ์ของอำนาจ เพื่อปราบและแล้วสร้างสันติสุขให้บังเกิดขึ้น

ในขณะที่เงินตราในประเทศตะวันตก นิยมใช้รูปเหมือนของพระราชาเป็นตราประทับ สยามนิยมอาราธนาสัญลักษณ์ของเบื้องบนเป็นตราประทับ เพื่อเชื่อมโยงกับพระบารมีของพระองค์ ดัง นวรัตน์ เลชะกุล อธิบายไว้ในหนังสือ เบี้ย บาท กษาปณ์ แบงก์ (๒๕๔๒, หน้า ๔๗) ดังนี้

...ตราจักร ชนเผ่าไทไม่นิยมทำรูปเหมือนของตนเองเป็นเครื่องหมายของอำนาจ แต่ใช้สัญลักษณ์แห่งมหาเทพประทับแทน จักรเป็นสัญลักษณ์แห่งพระนารายณ์มหาเทพในศาสนาพราหมณ์ เมื่อพระมหากษัตริย์เป็นองค์สมมุติเทพ จึงใช้ตราจักรประทับด้านบนของเงินพดด้วง และใช้ตรานี้มาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์...

ในรัชกาลของสมเด็จพระนเรศวร พระองค์ทรงใช้ตราจักร ซึ่งมีซี่ ๖ ซี่ ซึ่งแตกต่างจากตราพระธรรมจักรในพระพุทธศาสนาซึ่งมี ๘ ซี่ หรือมากกว่านั้น อย่างไรก็ตาม จักรในตราของสมเด็จพระนเรศวร ก็ย่อมเชื่อมโยงกับทศพิธราชธรรมซึ่งเป็นกรอบการบริหารโลกและราชอาณาจักรของพระจักรพรรดิราช หากปราศจากธรรมะ บ้านเมืองย่อมจะตกอยู่ในความสับสนอลหม่าน เป็นอนาธิปไตยไป

ภายใต้พระมหากษัตริย์ผู้มีความเด็ดเดี่ยวเป็นธรรมเยี่ยงสมเด็จพระนเรศวร บ้านเมืองได้คลี่คลายจากความหมดสภาพสู่ความฟื้นตัวอย่างรวดเร็ว มองในแง่ของอุปลักษณ์ก็เท่ากับว่าการหมุนไปของจักรเป็นไปด้วยความมั่นคงมีระบบการจัดการอย่างชัดเจน อันเป็นเหตุนำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ในด้านเศรษฐกิจ ราษฎรสามารถทำงานตามอาชีพของตน บังเกิดผลิตผล การค้าขาย และการหมุนเวียนของเงินตรา ทำให้การครองชีพสะดวกสบายไม่ฝืดเคือง เท่ากับว่าราชอาณาจักรอยู่ภายใต้ความคุ้มครองของพระสมมุติเทพดุจดั่งทรงเป็นพระนารายณ์เสด็จลงมาปราบยุคเข็ญฉะนั้น

ตราจักรนี้ ในหนังสือ **Discovering Ayutthaya** ดร.ชาณวิทย์ เกษตรศิริ (2007, p.277) เรียกว่า “state seal” คือเป็นตราของประเทศสยาม ส่วนตราพระแสงดาบไขว้ เป็นตราประจำพระองค์ หรือที่เรียกว่า “King’s seal”

กล่าวโดยรวมแล้ว ตราทั้งสองของสมเด็จพระนเรศวร มีความหมายลึกซึ้งยิ่งนัก สื่อถึงอำนาจอธิปไตยและบทบาทอันสำคัญของพระมหากษัตริย์และทวยราษฎร์ในสังคมประเทศไทย กับอุดมวิสัยที่มุ่งไกลสู่ความเข้าใจในพระมหาเทพด้วย

เอกสารอ้างอิง

นวรรตน์ เลชะกุล. (๒๕๔๒). **เบ็ญ บาท กษาปณ์ แแบงก์**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี.

Charnvit Kasetsiri and Michael Wright. (2007). **Discovering Ayutthaya**. Bangkok : The foundation for the promotion of social science and humanities textbooks project.

ภาคผนวก ง บทความเรื่อง พระมหาธรรมราชา พระโอรสสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

พระมหาธรรมราชา พระโอรสสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

กิ่งแก้ว อัดถการ

บทความที่หยิบยกเรื่องพระโอรสสมเด็จพระนเรศวรมหาราชขึ้นมาอภิปราย มีที่สำคัญคือ บทความของอาจารย์สมภพ จันทระประภา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ (เรื่อง “โอรสสมเด็จพระนเรศวร” ใน **แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี** ปีที่ ๖ เล่ม ๓ เดือนกันยายน ๒๕๐๕) หลังจากนั้นได้มีบทความอภิปรายขยายความสืบเนื่องอีก โดยเฉพาะบทความของ ม.ร.ว.ศุภวัฒน์ เกษมศรี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๖ (เรื่อง “ราชโอรสสมเด็จพระนเรศวร” ใน **แถลงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี** ปีที่ ๗ เล่ม ๒ เดือนพฤษภาคม ๒๕๑๖) และต่อมา สรัสวดี ประยูรเสถียร นิสิตปริญญาโทวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ได้หยิบยกประเด็นนี้ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๐ (ในเรื่อง “สอบเอกสารในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช” **วารสารประวัติศาสตร์** ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑ มกราคม - เมษายน ๒๕๒๐) แต่ทว่าบทความดังกล่าวมิได้มีข้อมูลเพิ่มเติมเท่าใดนัก ดังนั้นจึงต้องถือว่าบทความของอาจารย์สมภพ จันทระประภา มีข้อมูลที่จำเป็นสำหรับการอ้างอิงประกอบกับข้อมูลของนักบวชนิกายพราหมณ์ซึ่งพิมพ์รวมอยู่ในหนังสือ **History of the Philippines and Other Kingdoms** (Manila, 1970) และจันทร์ฉาย ภัคอุทัย แปลบางส่วน (พ.ศ. ๒๕๓๒)

นักบวชนิกายพรานซิสกันเข้ามาสู่กรุงศรีอยุธยา ๒ ระยะเวลา คือ ค.ศ. ๑๕๔๒ (พ.ศ. ๒๑๒๕) และ ค.ศ. ๑๕๕๖ (พ.ศ. ๒๑๓๙) ข้าพเจ้าเข้าใจว่าผู้เขียน คือ บาทหลวงมาร์เซโล เด ริบาเดเนอรา นั้น เขียนในสมัยที่สมเด็จพระนเรศวรทรงครองราชย์แล้ว เพราะมีการพรรณนาความถึงพระเจ้าแผ่นดินว่า “พระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นพระมหากษัตริราชเจ้าผู้ทรงพระมหากษัตริย์ภาพ ทรงเป็นที่หวาดหวั่นครั่นคร้ามมาก แต่ก็ทรงเป็นพระปิยราชด้วยในขณะเดียวกัน” ข้อความนี้ น่าจะหมายถึงสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้าโดยตรง

ที่นี่ผู้เขียนเล่าว่า เขียนจากสิ่งที่ได้รับทราบจากคณะบาทหลวงที่ ได้รู้เห็นเป็นประจักษ์พยาน และได้สังเกตเห็นระหว่างที่พำนักอยู่ในอาณาจักรสยาม จึงประเมินได้ว่า ข้อมูลมาจากหลายๆ ท่าน และครอบคลุมเหตุการณ์เกี่ยวกับสยามในช่วงเวลาที่ยาวมาก แต่ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระนเรศวรนั้น เริ่มตั้งแต่สมัยยังดำรงพระยศเป็นพระยุพราช เพราะตั้งแต่ปลายสมัยสมเด็จพระราชาธิบดีแล้ว สมเด็จพระนเรศวรได้ทรงปฏิบัติภารกิจสำคัญแทนพระองค์โดยตลอด และถึงหากว่าเหตุการณ์ที่มีการเสด็จพระราชดำเนินไปประกอบพระราชพิธีที่วัด “ที่เป็นที่โปรดปราน” โดยกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค จะเกิดขึ้นในช่วงที่สมเด็จพระราชาธิบดียังทรงพระชนม์อยู่ พระองค์ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินอย่างเต็มพระเกียรติยศของพระราชอา ในข้อความที่เขียนพรรณนา ผู้เขียนเล่าว่า พระราชกุมารผู้ทรงพระเยาว์ประทับเรือพระที่นั่งลำหนึ่ง สมเด็จพระอัครมเหสีประทับอีกลำหนึ่ง และพระเจ้าแผ่นดินประทับอีกลำหนึ่ง อ่านความแล้ว ดูเหมือนว่า เรือพระที่นั่งจะเรียงตามลำดับดังกล่าวแล้วเพื่อว่าพระราชกุมารและขบวนพระมเหสีตลอดจนขุนนางส่วนหนึ่งจะขึ้นจากเรือก่อนเพื่อรอรับเสด็จ ครั้นเมื่อพระเจ้าแผ่นดินเสด็จขึ้น พระองค์ก็จะเสด็จพระราชดำเนินไปยังพระอารามเลย ตามด้วยพระมเหสีและพระราชกุมาร ตลอดจนขุนนางชั้นสูง

สำหรับพระราชกุมารนั้น ผู้เขียนกล่าวว่า เป็นพระราชกุมาร “พระองค์เยาว์ที่สุด” (ดูข้อความอ้างอิงต่อท้ายบทความนี้)

สมมุติว่าขบวนเสด็จนี้เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๑๒๕ พระโอรสซึ่ง หากว่าประสูติหลังจากที่สมเด็จพระนเรศวรทรงประกอบพิธีอภิเษกสมรสเมื่อทรงบรรลุนิติภาวะแล้ว ก็น่าจะมีพระชันษาประมาณ ๕ พรรษา ซึ่งเป็นวัยที่ผู้มองมองแล้วต้องยอมรับว่าทรงพระเยาว์ “ที่สุด” แต่ถึงกระนั้นสามารถดำรงพระองค์เสด็จพระราชดำเนินได้ด้วยพระองค์เอง (ทั้งนี้ทั้งนั้นสันนิษฐานว่า สมเด็จพระนเรศวรน่าจะทรงอภิเษกสมรสเมื่อพระชนม์ประมาณ ๒๐ พรรษา ซึ่งประเพณีไทยถือว่าเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านจากวัยเด็กสู่ความเป็นผู้ใหญ่ คือ หลังอายุครบวษา คือ ๒๐ ปี ล่วงแล้ว)

ถ้ามีคำถามว่า ใน พ.ศ. ๒๑๒๕ สมเด็จพระนเรศวรยังมีใช่พระเจ้าแผ่นดิน แต่เหตุใดคำพรรณนาความจึงเขียนว่าเป็นขบวนเสด็จของพระเจ้าแผ่นดิน พระมเหสีและพระราชกุมาร คำตอบคือ (๑) สมเด็จพระนเรศวรทรงประกอบพระราชภารกิจแทนพระองค์อยู่แล้วเมื่อปลายรัชสมัยของพระราชบิดา (๒) ย่อหน้าเกริ่นนำก่อนจะถึงขบวนเสด็จ เป็นการกล่าวถึงสมเด็จพระนเรศวรอย่างแน่นอนอนดั่งตีความแล้วข้างต้น (๓) โดยปรกติของผู้เขียนพงศาวดารหรือจดหมายเหตุ เมื่อมาเขียนในสมัยที่ผู้ถูกเขียนถึงดำรงพระยศใด ก็จะใช้พระยศนั้น ไม่ใช่เรียกพระยศหรือพระนามก่อนหน้า

ถึงแม้ นาย Peter Williamson Floris จะเล่าไว้ในจดหมายเหตุของเขา (เรื่อง Relations of the World โดย Samuel Purchas พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๑๕๖) ก็ตามว่า สมเด็จพระนเรศวรไม่ทรงมี “issue” ก็น่าจะไม่ได้หมายความว่าไม่ทรงมีพระราชโอรส

...This victorious King deceased An.
1605 and dying without issue, left the throne to
his brother, which was termed the White King, of
peaceable and mild disposition...

(อ้างถึงในบทความของสมภพ จันทระประภา, หน้า ๒๗)

คำว่า “without issue” หมายถึงว่า สมเด็จพระนเรศวรไม่ทรง
มีพระราชโอรสที่ทรงตั้งเป็นรัชทายาท แต่ถ้าจะให้หมายถึงว่าไม่ทรงมี
พระราชโอรสเลยที่เดียววันนั้น ก็ยังเป็นที่ยังขำอยู่

สมภพ จันทระประภา อ้างพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า
เมื่อจุลศักราช ๙๕๓ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ “มี
พระราชโองการตรัสให้แต่งทัพสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ พระมหาธรรมราชา”
เสด็จไปตีทัพพระยาอ่อนในตำบลแสงสโง ประเทศเขมร ครั้นตีทัพ
พระยาอ่อนแตกฉานแล้ว สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ก็ยกทัพคืนมาโดยทาง
พระนครหลวงมาถวายบังคม “พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้า
อยู่หัวทั้งสองพระองค์”

ที่อ้างว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในจุลศักราช ๙๕๓ นั้น โดยปรกติ
พงศาวดารที่ชำระในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ จะถอยจุลศักราชไปหนึ่งรอบ
ปีนักษัตร คือ ลิบสองปี ดังนั้น ในพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ จึง
มีบันทึกว่า เหตุการณ์ตีเขมรเพื่อช่วยพระศรีสุพรรณมาราช ผู้เป็น
พระยาละแวกขณะนั้น เกิดขึ้นในจุลศักราช ๙๖๕ (พ.ศ. ๒๑๔๖) ก่อน
สมเด็จพระนเรศวรสวรรคต ๒ ปี แต่พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐฯ
บันทึกไว้เพียงสั้นๆ ว่า

“ศักราช ๙๖๕ เถาะศก ทัพพระฝ่ายหน้า เสด็จไปเอาขอมได้”

สมภพ จันทระประภา อธิบายว่า “พระฝ่ายหน้า” ก็คือ “พระ-
มหาธรรมราชา” นั่นเอง นี่เป็นพระนามทางราชการที่จารึกในพระ-
สุพรรณบัฏ ส่วนคำ “พระฝ่ายหน้า” นั้นเรียกตามกฎมณเฑียรบาล
ตำแหน่งพระมหาธรรมราชาเป็นตำแหน่งที่สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
ทรงสถาปนาไว้แต่เดิม ให้เป็นตำแหน่งของสมเด็จพระชนกนาถของ
สมเด็จพระนเรศวร ถือว่าเป็นตำแหน่งที่มีอำนาจสูงถึง “พระบัณฑูร”
มีความศักดิ์สิทธิ์รองลงมาจาก “พระโองการ” ซึ่งหมายถึงคำสั่งของ
พระเจ้าแผ่นดิน ตำแหน่งพระมหาธรรมราชาจึงเป็นตำแหน่งที่สูงกว่า
ตำแหน่งเจ้าฟ้า

สันนิษฐานตามปีพระราชสมภพดังกล่าวข้างต้น พระมหาธรรม
ราชาเมื่อคราวเสด็จไปตี “เอาเมืองขอม” ก็อาจมีพระชนม์ประมาณ ๒๖
พรรษา สมภพ จันทระประภา สันนิษฐานไว้อย่างกว้างว่า พระมหา-
ธรรมราชาควรจะมีพระชนม์ราว ๒๐-๓๐ พรรษา

แต่ตั้งที่กล่าวแล้ว ข้าพเจ้าได้เชื่อมโยงกับจดหมายเหตุของ
บาทหลวงริบาเดเนอิราด้วย การสันนิษฐานจึงแคบลงมา ซึ่งถ้าจะว่าไป
แล้วก็เป็นวัยที่ใกล้เคียงกับการออกศึกครั้งแรกของสมเด็จพระนเรศวร
เมื่อ พ.ศ. ๒๑๒๖ ครั้ตีเมืองลุมเมืองคัง ครั้นนั้นสมเด็จพระนเรศวรทรง
พระชนม์ ๒๔ พรรษา ก่อนหน้านั้น ๑ ปี ได้เสด็จเป็นผู้แทนพระองค์
สมเด็จพระราชบิดาไปในงานพระราชพิธีราชาภิเษกของพระเจ้าหงสาวดี
นั้นทบุเรง ดังนั้น ช่วงพระชนม์ดังกล่าวนี้ พระโอรสย่อมได้รับ
มอบหมายให้ประกอบพระราชภารกิจหลายๆ ประการเพื่อเป็นการสร้าง
เสริมพระบารมี ทั้งในด้านการประเดิมศึก และการต่างประเทศ

แต่ต่อมาเมื่อสมเด็จพระนเรศวรเสด็จสวรรคตแล้ว ในสมัย
แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถมีการเอ่ยครั้งหนึ่งถึง “พระราชนัดดา”
ในคราวพระราชพิธีอาศวยุช สมภพ จันทระประภา สันนิษฐานว่า

“พระราชนัดดา” น่าจะเป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระนเรศวร จะอย่างไรก็ตาม ต้องยอมรับว่า พระมหากษัตริย์ - พระโอรสของพระองค์ ได้ดำรงพระชนม์อยู่อย่างสงบเงียบหลังจากปลดแผ่นดินเพื่อมิให้เป็นทีระแวงใดๆ ว่าทรงมักใหญ่ใฝ่สูง สมัยปัจจุบันคือไม่ทรงทำพระองค์ให้เป็นข่าว จึงไม่มีข่าวให้บันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารหรือจดหมายเหตุของชาวต่างประเทศ เว้นเสียแต่ว่านักสันนิษฐานจะตีความเอาจากข้อเขียนที่ไกลออกไปจากข้อมูลชั้นต้น

แต่ข้อสังเกตจากพระนาม “พระมหากษัตริย์” คือ พระโอรสพระองค์นี้มีพระทัยฝักใฝ่ในการปฏิบัติธรรม การออกประเดมิศึกที่เขมรคงทำให้ทรงทราบว่าไม่ใช่วิถีทางของพระองค์ และไม่ทรงปรารถนาจะเจริญรอยตามพระราชบิดาในด้านการเมือง การทหาร และการปกครอง จึงดำรงพระชนม์อยู่อย่างสงบเงียบ ราวกับว่าได้ทรงหายพระองค์ไปฉะนั้น

เอกสารอ้างอิง

- จันทร์ฉาย ภัคอุทิศ. (๒๕๓๒). **กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน**. กรุงเทพฯ: ประชาชน.
- ม.ร.ว. ศุภวัฒน์ เกษมศรี. (๒๕๑๖). **ราชโอรสสมเด็จพระนเรศวร. ใน แดงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี**. (ปีที่ ๗ เล่ม ๒ (พฤษภาคม ๒๕๑๖), หน้า ๒๕ - ๓๗).
- สมภพ จันทรประภา. (๒๕๑๕). **โอรสสมเด็จพระนเรศวร. ใน แดงงานประวัติศาสตร์ เอกสารโบราณคดี**. (ปีที่ ๖ เล่ม ๓ (กันยายน ๒๕๑๕), หน้า ๑๑๑ - ๑๓๓).
- สร้อยสวัสดิ์ ประยูรเสถียร. (๒๕๒๐). **สอบเอกสารในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช. ใน วารสารประวัติศาสตร์**. (ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - เมษายน ๒๕๒๐), หน้า ๑ - ๒๓).

ข้อความอ้างอิง

เรื่องเกี่ยวกับกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค มีที่มาจากบันทึกของบาทหลวง มาร์เซโล เด ริบาเดเนอรา ใน **กรุงศรีอยุธยาในเอกสารหลักฐานสเปน** ว่าด้วยอาณาจักรสยาม หัวข้อที่ ๒๑ “เรื่องราวของสยาม” ดังจะคัดตัดตอนมาอ้างอิงพอเป็นสังเขป (จันทร์ฉาย ภัคอุทิศ, ๒๕๓๒, หน้า ๑๖๕-๑๖๖) ดังนี้

... การเสด็จเป็นกระบวนพยุหยาตรามากมายหลายครั้ง เป็นการเสด็จเยือนวัดที่เป็นที่โปรดปรานครั้งหนึ่ง บาทหลวงนิกายฟรานซิสกันได้เห็นพระเจ้าแผ่นดินประทับในเรือพระที่นั่งที่ตกแต่งประดับประดา ... มีเรือสีลำแล่นล่วงหน้าไปก่อนเรือพระที่นั่ง ... เพื่อป่าวประกาศการเสด็จพระราชดำเนิน ... ตามติดมาอย่างใกล้ชิดเรือสีลำนั้นเป็นเรืออื่นๆ อีกหลายลำที่ใหญ่กว่านั้น แต่ละลำบรรทุกผู้คนมากมายที่แต่งกายด้วยเครื่องแบบประเภทต่างๆ เรือแต่ละลำมีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่แห่งราชสำนัก ๑ คน แล้วจากนั้น เป็นพระราชกุมารพระองค์เยาว์ที่สุด ในพระเจ้าแผ่นดินที่เสด็จปรากฏพระองค์ในเรือพระที่นั่งที่ตกแต่งอย่างหรูหราตามติดมาเป็นสมเด็จพระอัครมเหสี และสาวสรวก้านัลใน สมเด็จพระอัครมเหสีประทับแต่เพียงลำพังพระองค์ ... และกันด้วยม่านอย่างรอบคอบจนเป็นไปได้ที่จะสามารถมองผ่านม่านจากภายในออกสู่โลกภายนอกได้ โดยที่คนภายนอกไม่เห็นคนภายในสุดท้ายที่มาถึงในกระบวนพยุหยาตราโดยชลมารคคือ **องค์พระมหากษัตริย์** ประทับในเรือพระที่นั่งขนาดใหญ่ ที่ดูแต่ไกลเหมือนนกกระยางตัวมหึมาที่แผ่ปีกอันกว้างใหญ่ออกมา เป็นเรือพระที่นั่งปิดทองทั้งองค์ ... ฝีพายมีเป็นจำนวนมาก ...

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ - ชื่อสกุล	อรอุษา สุวรรณประเทศ
วัน เดือน ปี เกิด	๑๖ ธันวาคม ๒๕๑๔
ที่อยู่ปัจจุบัน	๙/๙ หมู่ ๕ ตำบลพลายชุมพล อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก ๖๕๐๐๐
ที่ทำงานปัจจุบัน	ภาควิชาภาษาและคติชนวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร ตำบลท่าโพธิ์ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก ๖๕๐๐๐
ตำแหน่งปัจจุบัน	อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาและคติชนวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. ๒๕๕๒	ศศ.ด. (คติชนวิทยา) มหาวิทยาลัยนเรศวร
พ.ศ. ๒๕๔๕	อ.ม. (ภาษาไทย) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
พ.ศ. ๒๕๔๑	อ.บ. (ภาษาไทย) จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
ณ มหาวิทยาลัยนเรศวร

ISBN 978-974-300-701-9

9 789743 007019

450 บาท